KAROLINUM

Právněhistorické studie 32

Redakční rada:

Předseda - prof. JUDr. Karel Malý, DrSc.

Uspořadatel sborníku: - JUDr. Ladislav Soukup, CSc.

Členové - JUDr. PhDr. Karolína Adamová, CSc.
JUDr. Jiří Kejř, CSc.
prof. JUDr. Jaromír Kincl, DrSc.
prof. JUDr. Jozef Klimko, DrSc.
doc. JUDr. Pavel Mates, CSc.
doc. JUDr. Dragutin Pelikán, CSc.
JUDr. Katarina Zavacká, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Vydavatelství Karolinum, pro Ústav právních dějin právnické fakulty Univerzity Karlovy, nám. Curieových 7,
116 40 Praha 1

Právněhistorické studie 32

Knihovna UK PF
3125971814

Karolinum
Praha 1992

Vážení čtenáři,

Právněhistorické studie opouštějí své tradiční nakladatelství Academia a jejich další osud je spojen s Univerzitou Karlovou; 32. svazek vydává Karolinum, vydavatelství Univerzity Karlovy. Změnila se adresa redakce, sídlí nyní v nově zřízeném Ústavu právních dějin právnické fakulty UK, nám. Curieových 7, 116 40 Praha 1 - Staré město.Mezi přední úkoly ústavu patří právě zpracování a redakce Právněhistorických studií. Došlo také ke změnám v redakční radě, jejímž cílem je navázat na vše dobré, co charakterizuje nyní již více než třicetileté trvání sborníku. Nadále půjde především o pěstování právní historie, stejně jako o studie k dějinám správy a státního zřízení. Současně rádi zařadíme i příspěvky z ostatních historických odvětví, které přispívají k pochopení vývoje právních institucí, právního myšlení a právní kultury vůbec, uvítáme také články diskusní povahy. Nechceme se omezovat jen na autory domácí, rádi otiskneme i studie ve světových jazycích.

Zůstáváme nadále sborníkem československým v přesvědčení, že právní věda podobně jako další vědní obory nejsou omezeny národnostně ani hranicemi států. Uzávěrka 32. svazku byla v roce 1989, toliko některé drobné aktuální příspěvky byly zařazeny dodatečně v průběhu roku 1990 či 1991.

V pevné víře v přízeň čtenářů i autorů vás zdraví

redakce

Knihovna právnické fakulty
Univerzity Karlovy
Zn.: 7812/32
Inv. č.: 1814/1997

© Karolinum, Praha 1992

ISBN 80-7066-544

ZRUŠENÍ FEUDÁLNÍCH VZTAHŮ A SNAHY O OSVOBOZENÍ PŮDY VE FRANCII ZA ÚSTAVODÁRNÉHO SHROMÁŽDĚNÍ (1789-1791)

(Příspěvek ke 200. výročí Velké francouzské buržoazní revoluce.)

Stanislav Balík

Jakkoli jsou velká jména, jimiž se honosí,
je revoluce svou podstatou přechodem vlastnictví;
v tom je její nejhlubší podstata, její první
hnací síla a její historický smysl.

Hippolyte-Adolphe TAINE

V historické perspektivě se francouzská
revoluce považuje za hlubokou změnu podmínek
společenského života a hospodářství.

Georges LEFEBVRE

Co se týče majetku, změna pozemkového
vlastnictví zrušením feudálního režimu, desátku
a věčných platů představuje hlavní reformu
revolučního zákonodárce.

Marcel GARAUD

Zůstává velkou skutečností, že revoluce 1789
byla revolucí Svobody a Vlastnictví, avšak navzdory heslu, které
přijala, nebyla nikdy revolucí Rovnosti.

M. DEFOURNEAUX

I.

200. výročí Velké francouzské buržoazní revoluce poskytne nepochybně historikům příležitost zabývat se nejrůznějšími aspekty revolučních dějin.

Právním historikům dá ve zvýšené míře příležitost objasnit různé problémy, jako je např. ústavní vývoj revoluční Francie, vývoj jednotlivých právních odvětví, právních institucí atd.

Na druhé straně však nelze vyloučit ani to, že – navzdory zvýšenému zájmu o dějiny Velké francouzské buržoazní revoluce – některé jevy zůstanou nezaslouženě stranou.

Tento nezáviděníhodný osud by mohl při zvýšeném zájmu o politické dějiny postihnout nezaslouženě i některé oblasti, v nichž se odehrávaly – snad stranou poli-

tických a ústavních konfliktů – nemálo důležité změny a v nichž došlo k dalekosáhlým rozhodnutím a změnám.

Takovou oblastí byla podle mého názoru práva k půdě, tedy oblast, v níž před r. 1789 panovaly feudální vztahy, které se staly překážkou dalšího rozvoje výrobních sil.

Jejich odstranění a v souvislosti s tím osvobození půdy i bezprostředního výrobce od všeho, co tuto půdu a tohoto výrobce zatěžovalo, se stalo jedním z nejnaléhavějších a nejdůležitějších úkolů Velké francouzské buržoazní revoluce.

Právě této stránce francouzských revolučních dějin je třeba věnovat i nadále pozornost.[1]

I

O tom, že osvobození půdy i bezprostředního výrobce nebylo zdaleka zanedbatelnou otázkou, svědčí už sám fakt, že pokrokové síly ve Francii, podobně jako tomu bylo v Anglii,[2] se o její řešení pokusily již dlouho před revolucí. V této souvislosti lze připomenout, že r. 1614 zástupci třetího stavu, kritizujíce feudální práva a povinnosti, žádali, aby "výkon těchto práv byl podřízen existenci nějakého titulu a aby královští úředníci chránili sedláky proti svévolným dávkám a urážkám se strany seniorů."[3]

Královská moc se však v tomto případě postavila na stranu šlechty, omezujíc se jen na vydání ordonance o nutnosti přezkoumání vrchnostenských práv.[4]

Pokus třetího stavu řešit otázku feudálních práv a povinností a osvobození půdy v rámci feudálního státu pokojnou cestou a zákonnými prostředky tak ztroskotal, podobně jako pokus sněmovny obcí anglického parlamentu několik let předtím. Třetímu stavu zůstal pro budoucnost jediný prostředek řešení dané otázky – *revoluce.*

Neúspěch reformních snah měl za následek, že problém zrušení feudálních práv a povinností a osvobození půdy ustoupil do pozadí. Např. v 17. století se jím hlouběji zabýval jen *Ragueau*, který ve svých spisech napadal a odsuzoval vrchnostenská práva jako uzurpovaná.[5] Do popředí se daná otázka dostala znovu až v 18. století. Zabývali se jí autoři nejrůznějšího zaměření.

Ke stoupencům feudalismu patřil např. hrabě *Boulainvilliers,* který se ve svých spisech snažil především ospravedlnit výsady šlechty.[6] Jeho dílo se pokládá za počátek feudální reakce, směřující mimo jiné k obnovení feudálních a vrchnostenských práv, k obnově pozemkových knih[7] atd. Předním obhájcem šlechty a jejích výsad se stal *Montesquieu.* Jeho "Perské listy" (1721) a "O duchu zákonů" (1748) byly mimo jiné i pokusem o ospravedlnění feudálních práv, vrchnostenských soudů atd.

Montesquieuovy a zejména Boulainvilliersovy teorie našly stoupence hlavně mezi právníky. Ti, jako např. *Renauldon,*[8] zastávali většinou rozporné stanovisko. Na jedné straně totiž odsuzovali některá vrchnostenská práva jako uzurpovaná a příliš tvrdá, na druhé straně však hájili zákonnost feudálního režimu jako celku.

Mezi odpůrci feudálních práv a povinností patřil např. *Voltaire,* který – ač se na svém panství dává pokládat za seniora – se mimo jiné vyslovil pro zrušení nevolnictví atd.[9] Jako zastánce třetího stavu vystoupil ve svém spise "Histoire critique de la monarchie française dans les Gaules" (1735) také abbé *Ducos.* Feudalismus napadl ve

svém spise "Considérations sur le gouvermement ancient et présent de la France" (napsán 1737, uveřejněn 1764) markýz *d'Argenson*. Jiný autor, spolupracující patrně s Turgotem, *Boncerf* dospěl ve svém spise "Inconvenients des droits féodaux" (1776) po zdrcující kritice feudalismu k požadavku jeho zrušení. Podobné stanovisko zaujal o několik let později také *Letrosne* ve své "Dissertation sur la féodalité", tvořící součást důležitého spisu "De l'administration provinciale et de la réforme de l'impôt" (1779). Autor žádal zrušení feudalismu. Reforma se měla uskutečnit výkupem feudálních práv. A konečně je třeba připomenout pozoruhodný spis "Mémoire sur les Moyens d'améliorer en France la condition des laboureurs, des journaliers, des hommes de peine vivant dans les campagnes et celle de leurs femmes et de leurs enfants" (1789). Jak je zřejmé z názvu, autor, jímž byl *Cliquot de Blervache*, se zabývá problematikou, jinými autory opomíjenou.

Pro řešení otázky feudálních práv byly důležité zejména také názory *fyziokratů*. Mezi jejich nejvýznamnější představitele patřili Quesnay, Turgot, Du Pont de Nemours aj. Významnou postavou byl *Turgot*, který se chopil iniciativy v otázce zrušení feudalismu, protože připravoval postupné zrušení feudálních práv buď bez náhrady nebo za náhradu.[10] Fyziokraté, kteří "měli koncem 18. století, za revoluce a rovněž i po ní značný vliv",[11] vytvořili poměrně ucelenou koncepci politickou, ekonomickou a právní.[12] Jejich hlavním cílem byl rozvoj zemědělství. V souvislosti s tím navrhovali řadu dílčích reforem, jako rozdělení obecních pozemků, ohrazování, zrušení požívacích práv, zrušení desátků a robot atd. Jak odpovídalo jejich teoretické koncepci vlastnictví, navrhovali *výkup* některých škodlivých feudálních práv. Názory fyziokratů byly výhodné pro velké pozemkové vlastníky. Pro chudé rolníky výhody nebyly, protože jejich realizace by vedla k dalšímu zbídačení a proletarizaci těchto rolníků. Vliv fyziokratů byl natolik silný, že se absolutní monarchie pokusila uskutečnit jejich návrhy. Problém feudálního režimu však tyto nesmělé pokusy absolutní monarchie vyřešit nemohly. Rozuzlení mohla přinést jen revoluce...

II

Francouzské rolnictvo, feudálním režimem nejvíce postižené, se k němu mohlo jako celek vyslovit teprve v předvečer revoluce.

Příležitost mu dalo královské nařízení o výkonu svolávacích listů do generálních stavů ze dne 24. ledna 1789.[13] Požadavky voličů měly být vyjádřeny tradičně formou soupisů stížností.

Soupisy stížností (cahiers de doléances) jednotlivých stavů či sociálních skupin sledovaly pochopitelně zájmy toho kterého stavu či sociální skupiny. Otázka feudalismu a feudálních povinností nehrála ve všech soupisech stejně významnou úlohu. Navíc se názory jednotlivých stavů a skupin značně odlišovaly.

Soupisy stížností *privilegovaných* stavů přecházely otázku feudálního režimu nezřídka mlčením. Pokud se k tomuto problému vyslovily, setkáváme se v nich jak s názory konzervativními, tak liberálními. Stanovisko privilegovaných stavů není ani zdaleka jednotné a monolitní.

Soupisy stížností *třetího* stavu byly proti feudalismu. Nejvýznamněji se tento postoj projevil v soupisech venkovských obcí a farností či, jinak řečeno, v soupisech francouzského rolnictva.[14] V této souvislosti je třeba říci, že rolnictvo, i když bylo v

době volební kampaně vystaveno značnému tlaku zvenčí,[15] nebylo pouhým pasivním účastníkem dění. Naopak, i tam, kde přejímají vzory, je rolničtí voliči upravují a prosazují v nich své specifické požadavky. Nezřídka formují své soupisy zcela samostatně, bez předlohy. Někdy své požadavky prosazují i v soupisech okresních a v soupisech třetího stavu měst.[16] Nejlepším dokladem aktivity a postoje rolnictva je skutečnost, že navzdory snahám buržoazie podtrhovat otázky politické a odsunout problém feudalismu do pozadí, rolnictvo klade na prvé místo právě tuto otázku. "Obce", řekl v památné noci 4. srpna 1789 vikomt *de Noailles*, "předložily své požadavky; ústavu si nepřály. Takové přání bylo formulováno teprve v okresech. Co tedy žádaly? Aby byla potlačena práva na výpomoc, ... aby vrchnostenská práva byla zmírněna nebo nahrazena."[17] Pozdější badatel dospívá ke stejnému zjištění.[18]

Srovnání venkovských soupisů se soupisy třetího stavu měst ukazuje, že městské obyvatelstvo, buržoazie, se zabývalo otázkami politickými, správními aj., připravujíc zásadní změny politické či, jinak řečeno, *revoluci politickou*, zatímco rolnictvo, požadující potlačení feudálních vztahů, připravovalo *revoluci sociální*.

III

Generální stavy – pozdější Ústavodárné shromáždění – se sešly v květnu 1789 za složité situace.

Je třeba připomenout, že nedostatek obilí, bída a hladomor počátkem r. 1789 rozjitřily francouzský venkov a vystupňovaly do krajnosti nenávist rolnictva vůči šlechtě a jejím agentům, proti feudalismu, proti institucím "starého režimu". Rolníci odmítali platit desátky a vrchnostenská práva, místy napadali, plenili a pálili šlechtické zámky, pobíjeli šlechtice, ničili archivy atd. Tyto projevy se stupňovaly a zasahovaly stále více oblastí.

Dalo by se předpokládat, že stoupenci reforem budou naléhat na okamžité řešení otázky feudálních práv, že budou požadovat jejich zrušení. Ve skutečnosti tomu tak nebylo. Naopak. Ústavodárné shromáždění bylo spíš ochotno poslouchat výzvy k práci na ústavě, než se znepokojovat starostmi rolnictva a jeho voláním po zrušení vrchnostenských práv, po zrušení povinností a břemen, po zrušení "starého režimu".

Následkem toho sílí nesoulad mezi buržoazně-aristokratickým Ústavodárným shromážděním a francouzským rolnictvem

Nutno připomenout, že ani pařížské revoluční lidové síly ani Ústavodárné shromáždění se skutečně po určitou dobu nezabývaly problémy francouzského venkova. Přitom v Ústavodárném shromáždění zasedali četní poslanci, kteří nepochybně znali situaci na venkově a smýšlení rolníků.[19] Tito poslanci však byli namnoze ovlivněni tradičním fyziokratickým přístupem, jehož slabinou bylo zaměření na zájmy bohatých vrstev francouzského rolnictva.

Francouzské rolnictvo jako celek nemělo v prvním období revoluce žádného vynikajícího mluvčího, který by hájil jeho zájmy. A tak se faktickým mluvčím rolnictva stala masová hnutí na jaře a zejména v létě 1789, označovaná současníky jako *rušení pořádku* (brigandage) či, s ohledem na účinky, jako *Velký strach* (Grande Peur).[20] Právě toto hnutí, rostoucí ze dne na den, přimělo nakonec Ústavodárné shromáždění přerušit práce na ústavě a zabývat se otázkou "starého režimu" a jeho potlačení.

Je třeba říci, že to nebyl snadný obrat. Ústavodárné shromáždění se nechtělo, jak jsme řekli, zabývat zlořády feudalismu, ale, jak radil *Sieyès,* ústavou. "Národní shromáždění by bylo nepochybně následovalo tuto radu", říká *Godechot,* "kdyby vzpoura venkova a 'Velký strach', který ji provázel, je nedonutily zabývat se nejprve rolnickými požadavky".[21]

Stalo se tak, což je příznačné, z iniciativy liberálních šlechticů.

Průběh této historické události v dějinách Francie je dobře znám:[22] Večer dne 3. srpna 1789 podal *Salomon de Lausagerie* jménem zpravodajského výboru zprávu o situaci v provinciích. Ve zprávě se mluví o ohrožení vlastnictví všeho druhu, o anarchii a rozvratu: "Daně, vrchnostenské dávky, vše je zničeno; zákony jsou bez účinku, úředníci bez autority, spravedlnost je přízrakem, který je marné hledat na soudech."[23] V závěru navrhl zpravodaj přijetí dekretu, v němž se odsuzuje "zastavení platby a poplatků" a zdůrazňuje jako prvořadý úkol (!) Ústavodárného shromáždění práce na ústavě.

Zpráva a návrh dekretu byly přijaty se smíšenými pocity. "Zvedlo se mnoho protichůdných hlasů", konstatuje lakonicky *Moniteur.*[24] V řadě projevů byla podtržena nutnost vyjít vstříc požadavkům venkovského obyvatelstva. A jestliže jeden z řečníků vyslovil názor, že "jde o válku chudých proti bohatým,"[25] vystihl tím nejen skutečný stav věci, ale naznačil i vážnost situace.

Noční zasedání Ústavodárného shromáždění pokračovalo v noci 4. srpna 1789 projednáváním návrhu prohlášení, vyzývajícího v zájmu prací na ústavě (!) k zachovávání platných zákonů a plnění povinností.

V diskusi došlo k obratu, když proti návrhu deklarace vystoupili vikomt *de Noailles*[26] a vévoda *d'Aiguillon.*[27] Oba řečníci, poukazujíce na skutečné příčiny selských nepokojů, navrhli nezbytné reformy.

Je příznačné, že další řečník, příslušník třetího stavu a fyziokrat *Du Pont de Nemours* se proti návrhům obou šlechticů postavil a ve svém projevu se důrazně vyslovil pro zachovávání zákonů, bezpečnosti a *vlastnictví* (podtrhl S. Balík).[28] Jeho vystoupení, vysvětlitelné i postojem fyziokratů k vlastnictví, byť i feudálnímu, oslabilo do značné míry účinek projevů obou liberárních šlechticů.

Zasedání Ústavodárného shromáždění nabylo dramatického spádu teprve vystoupením poslance třetího stavu za Basse-Bretagne *Le Guena de Kerengalla,* který varoval před hrozící katastrofou a vyzval Ústavodárné shromáždění ke zrušení feudálního režimu jako hlavní příčiny nepokojů a nespokojenosti venkova: "Pánové", řekl, "byvali byste předešli požárům zámků, kdybyste byli bývali rychleji prohlásili, že strašlivé nástroje, které obsahují a které mučí lid po staletí, budou zničeny nuceným výkupem, který nařizujete... Řekněte tomuto lidu, že zákony, které vyhlášíte, zničí až do nejmenších zbytků práva, plynoucí z poroby, na která si právem stěžuje. Řekněte mu, že uznáváte nespravedlnost těchto práv, získaných v nevědomosti a temnotách. Pro dobro míru pospíchejte dát své sliby Francii... Nemáte ani okamžik, který byste mohli ztratit. Každý den prodlení způsobí nové obtíže. Pád říší se ohlásil s menším hřmotem: Chcete snad dát své zákony pouze zničené Francii?"[29]

Pod dojmem této výzvy a za všeobecného nadšení se představitelé privilegovaných stavů vzdali svých výsad, zástupci třetího stavu se podobně vzdali výsad korporací, měst atd.

V závěru jednání byl sestaven seznam hlavních návrhů. Feudálního režimu se týkaly návrhy, předpokládající

1) zrušení nevolnictví a mrtvé ruky,
2) možnost výkupu vrchnostenských práv,
3) zrušení vrchnostenského soudnictví,
4) potlačení výlučného práva lovu, na obory a holubníky,
5) možnost výkupu desátků všeho druhu.[30]

Ať už bylo památné zasedání v noci 4. srpna 1789 posuzováno současníky jakkoli,[31] dnešní historikové je pokládají za pouhý začátek. "Ústavodárné shromáždění odhlasovalo pouze zásadu" (*Godechot*). Úkol promítnout ji do odpovídajícího zákonodárství připadl Ústavodárnému shromáždění.

Nešlo o úkol snadný. "Aby byly uzákoněny návrhy šestihodinového zasedání, bylo třeba šesti dní" (*Sagnac*). Obtížnost ukazují i záznamy z jednání Ústavodárného shromáždění. Z nich je zřejmé, že téměř každý z navrhovaných článků vyvolával živé diskuse, prozrazující snahu privilegovaných omezit co nejvíce poskytnuté ústupky a přenést tíhu reforem na jiné. K ostrým sporům docházelo zejména při jednání o instituci mrtvé ruky, o desátcích, o výlučném právu lovu, obor a holubníků a konečně o vrchnostenských soudech.

Spory o tzv. *mrtvou ruku* (nezcizitelný majetek, mainmorte) vznikly proto, že redakční výbor rozšířil původní návrh vikomta de Noailles a přidal k bezplatnému potlačení vrchnostenských robot a jiných osobních povinností také mrtvou ruku věcnou (mainmorte réelle). V diskusi se poukazovalo na to, že mrtvá ruka věcná má být jako poskytnutý ústupek (concession faite) a jako majetek (vlastnictví, propriété) vykupitelná. Obhajovány byly i osobní dávky (prestations personnelles). Nicméně Ústavodárné shromáždění zrušilo jak mrtvou ruku věcnou a osobní, tak peněžité dávky (plnění, prestations) s nimi spojené.

Také rozprava o *desátcích* byla bouřlivá. Zatímco návrh předpokládal, že "desátky in natura, církevní, laické a feudalizované budou moci být změněny na peněžité povinnosti a vykupitelné podle vůle plátců",[32] odpůrci desátků (jako Buzot, markýz Lacoste, hrabě Mirabeau aj.) jej pokládali za nevyhovující a požadovali zrušení církevních desátků bez náhrady. "Desátek není vlastnictví", prohlašuje hrabě *Mirabeau,* "vlastnictví se vztahuje jen na toho, kdo může zcizovat fond; a to duchovenstvo nikdy nemohlo... Desátek také není držba, jak se říkalo; je to daň, určená té části veřejné služby, která je vyhrazena pastorům; je to podpora, pomocí níž národ platí úředníkům morálky a osvěty."[33] "Desátek si nezaslouží téže shovívavosti jako feudální práva", soudí *Arnoult.*[34] Také jiní poslanci (de Villiers, Latouche aj.), vycházejíce z rozdílu mezi desátky církevními a laickými či feudalizovanými, žádali bezplatné zrušení desátků církevních a výkup desátků laických. Zajímavé stanovisko zaujal *Chasset*,[35] který navrhl

1) *zrušení* církevních desátků s výhradou, že "budou obstarány prostředky k úhradě nákladů na kult a vydržování kněží" a
2) *výkup* feudalizovaných desátků způsobem a formou, stanovenými Ústavodárným shromážděním.

Duchovenstvo, kterému se nepodařilo prosadit ani zachování desátků ani jejich přeměnu na půdní fond pro fary ani zásadu výkupu (navrhovali ji např. Sieyès, abbé

Montesquieu aj.), se nakonec poté, co mu bylo přislíbeno, že stát zabezpečí duchovenstvo a náboženství hmotně, desátků vzdalo a článek 5 o zrušení desátků bez náhrady byl přijat. Blízká budoucnost však měla ukázat, že tímto ústupkem problém desátků nekončí. Stejně tomu bylo i v případě tzv. věčných rent.

Zdaleka nejtěžším problémem měl zůstat ještě po několik let klíčový článek 1, který na jedné straně prohlašoval, že "Národní shromáždění ruší zcela feudální režim" a potlačuje bez náhrady "z feudálních a úročných práv a povinností ty, které se vztahují k mrtvé ruce věcné nebo osobní a k osobnímu nevolnictví a ta práva a povinnosti, které jsou namísto nich" a na druhé straně v zápětí obnovoval feudální režim v podobě vykupitelných práv a povinností ("... a všechna ostatní se prohlašují za vykupitelná"), které měly být vybírány "až do zaplacení výkupného".

Tato koncepce nejlépe ukazuje, že Ústavodárné shromáždění, složené do značné míry z držitelů lén a jiných bohatých vlastníků panství a statků, a ovlivněné představou, že "každé vlastnictví je posvátné a nedotknutelné", nemohlo nařídit úplné a okamžité zrušení feudálního režimu. Vědecká literatura nehodnotí tento postoj Ústavodárného shromáždění jednoznačně. Někteří autoři se vyjadřují skepticky, hodnotíce stanovisko Ústavodárného shromáždění jako "příklad pokrytectví" (Godechot), "kompromis výhodný pro aristokracii" (Soboul), "hořké zklamání" (Lefebvre) pro malé rolníky, jiní zastávají odlišné stanovisko.[36]

Dekrety ze 4.-11. srpna 1789,[37] označované běžně jako "srpnové", byly sice vyhlášeny, účinnosti však nabyly pro odpor Ludvíka XVI. až od 3. listopadu 1789.

IV

Článek 1 srpnových dekretů, který – jak jsme už uvedli – jen vytyčil zásadu, předpokládal zrušení nebo výkup "feudálních práv".

Smysl tohoto výrazu vysvětlil ve zprávě Výboru pro feudální práva dne 4. září 1789 *Merlin de Douai:* "Vy víte, pánové", řekl, "že – ačkoli slova *feudální práva* znamenají v přísném slova smyslu jen práva, odvozená z lenní smlouvy, jejichž přímým principem je poskytnutí léna – se jejich význam obvykle rozšiřuje na veškerá práva, která, nalézající se obvykle v rukou seniorů, tvoří v celku to, co Dumoulin nazývá complexum feudale",[38] to jest, práva lenní, vrchnostensko-poddanská a desátky.

Článek 1 srpnových dekretů rozlišoval feudální práva na osobní a čestná na jedné straně a práva věcná na straně druhé. První skupina měla být zrušena bez náhrady, druhá měla být vykoupena podle podmínek, stanovených Ústavodárným shromážděním ("... cena a způsob výkupu budou stanoveny Národním shromážděním").

V souladu s vytyčenou zásadou mělo být ještě stanoveno, která práva mají být zrušena bez náhrady, která jsou vykupitelná a za jakých podmínek.

Vyřešením tohoto nesnadného úkolu byl pověřen *Výbor pro feudální práva* (Comité des droits féodaux), vytvořený na Chassetův návrh 12. srpna 1789[39] a ustavený 9. října 1789.[40] Měl dvě podkomise: *První,* jíž předsedal *Merlin de Douai,* měla vymezit bezprostřední účinky zrušení feudálního režimu a rozdíl mezi právy, zrušenými bez náhrady a právy vykupitelnými. *Druhá,* jíž předsedal *Tronchet,* měla stanovit podmínky výkupu feudálních práv, která nebyla zrušena bez náhrady. Samo složení výboru neslibovalo řešení příliš výhodné pro rolníky.[41]

Výbor stanovil především kritéria pro roztřídění feudálních práv.

První z nich spočívalo v rozdělení práv do dvou kategorií, zahrnujících

1) *osobní* práva, zavazující osoby přímo, a

2) *věcná* práva, zavazující osoby pouze prostřednictvím půdy a zatěžující samotnou půdu.[42]

Toto rozlišení nebylo bez úskalí, protože nepočítalo se složitou realitou.

Přesto se výbor pokusil uvedenou klasifikaci uplatnit: Do skupiny *osobních* práv zařadil osobní nevolnictví, mrtvou ruku osobní a věcnou, vrchnostenská výhradní práva a soudní práva feudálů. Do skupiny *věcných* práv zařadil peněžité a naturální dávky, převodní práva, věcné pozemkové renty, věcné roboty a veškerá práva, která mohla spočívat na smlouvě a mohla tudíž být pokládána za věcná. Ani toto rozdělení však nebylo nesporné, protože např. roboty nebo banality mohly být jak osobní tak věcné. "Beze sporu je velký počet těch, které se odvozují z osobního nevolnictví", poznamenává *Merlin de Douai* ve zprávě ze 4. září 1789, "ale jsou také dávky, které jsou pouze cenou za propůjčení něčeho těm, kdo jsou zatíženi."[43] Navíc Ústavodárné shromáždění nebylo důsledné. Ačkoli samo vytyčilo kritéria k rozlišení práv osobních a věcných, samo se jimi příliš neřídilo. Tak např. mrtvá ruka věcná byla pokládána za osobní právo, zatímco věcné roboty, které vznikly z těchže příčin a zatěžovaly tytéž osoby, byly zařazeny mezi věcná práva.[44]

Druhé kritérium pro rozlišení feudálních práv vyložil *Merlin de Douai* ve zprávě z 8. února 1790: "Po velice uvážlivém zkoumání se nám zdálo", řekl, "že do seznamu zrušených práv je třeba zahrnout všechna ta, jež nepocházejí ani z lenní smlouvy ani ze smlouvy o svobodné úročné držbě a která zavazují jen osoby nezávisle na držbě půdy a jež nemají jiného důvodu než okupaci, podnícenou feudálním režimem, podepřenou vrchnostenskou mocí a potvrzenou zákonem silnějšího."[45] Je proto třeba odlišit práva zákonná od uzurpovaných. Ta, jež vznikla díky postoupení pozemku do léna či úročného nájmu, měla být zachována a pokládána za vykupitelná. Práva, postrádající jakýkoli právní podklad, měla být naopak zrušena bez náhrady. Touto konstrukcí Merlin de Douai uplatnil nové rozlišení, spočívající na rozdílu mezi feudalitou *vládnoucí* (féodalité dominante) a *smluvní* (féodalité contractante).[46]

Také toto druhé kritérium nebylo bez úskalí. "Jak ve skutečnosti poznat", píše *Garaud,* "zda nějaké právo, pokládané za vynucené, nebylo odvozeno ze smlouvy a zda jiné, vyplývající ze smlouvy, nebylo uloženo násilím?"[47] Navíc původní tituly, které měly ukázat skutečný původ a stav věci, nebyly už k dispozici. Senioři je nemohli předložit. Požadovat od nich tituly znamenalo v konečných důsledcích seniory vyvlastnit. Proto Ústavodárné shromáždění, věnující "mnoho pozornosti věřiteli a velmi málo dlužníku" (Buzot), nemohlo ani toto kritérium plně a důsledně uplatňovat.

Nedostatky uvedených hladisek a patrně i neochota zajít příliš daleko donutily Ústavodárné shromáždění spokojit se při třídění práv dokonce jen s pouhými domněnkami. Následkem toho práva, pokládaná za uzurpovaná, byla zrušena bez náhrady. Naopak práva, o nichž se soudilo, že jsou založena na dobrovolně uzavřených dohodách, byla prohlášena za vykupitelná. Dlužníkovi však byla dána alespoň teoreticky možnost domněnku zákonitosti daného práva vyvrátit předložením

důkazu. Osobní práva, pokládaná za uchvácená násilím, měla být zrušena bez náhrady.

Zbývá jen dodat, že současně se svou zprávou *Merlin de Douai* předložil i návrh dekretu o feudálních právech.[48] Osnova, přijatá bez podstatných změn, byla schválena jako dekret z 15.-28. března 1790.[49] Dekret, upravující způsob zrušení feudálního režimu, vznikl spojením několika dílčích dekretů, přijatých postupně v průběhu diskuse.

Už v preambuli dekretu se zdůrazňuje, že Ústavodárné shromáždění hodlá dále rozvíjet a uskutečňovat srpnové dekrety a že dekret je výsledkem této snahy.

Titul I dekretu se zabývá "všeobecnými účinky zrušení feudálního režimu". Začíná výkladem zásady: "Veškeré rozdíly čestné, co do přednosti a moci, vyplývající z feudálního režimu", říká se v čl. 1, "se ruší; pokud jde o práva užitková, která budou existovat až do výkupu, přizpůsobují se prostým rentám a pozemkovým břemenům."

Zrušení feudálního režimu muselo zasáhnout více či méně všechny feudální instituce. Pokud jde o *léna a svobodné úročné nájmy*, důsledkem zrušení feudálního režimu byla přeměna jejich právního charakteru. Podstatu změny vysvětlil *Merlin de Douai* ve zprávě z 8. února 1790: "Změnili jste povahu těchto statků, které – osvobozeny napříště od zákonů feudalismu – jsou podrobeny zákonům pozemkového vlastnictví... Tyto statky", řekl dále, "přestaly být lény a staly se pravými svobodnými statky."[50] *Garaud* k tomu poznamenává: "Pozemkové vlastnictví ztratilo svůj feudální ráz, aby se stalo svobodným."[51] Rozdíl mezi pozemky šlechtickými a selskými přestal existovat.

Tato přeměna pozemkového vlastnictví však nebyla provázena osvobozením od věcných břemen. Feudální břemena, která půdu zatěžovala, nebyla totiž zrušena, ale až do výkupu pouze změněna na čisté pozemkové poplatky. Navenek byla nicméně přeměna pozemkového vlastnictví provázena některými vnějšími změnami.[52]

Titul II dekretu mluví o "vrchnostenských právech, jež byla potlačena bez náhrady". Vypočítává v této souvislosti podrobně práva, která měla být pokládána za osobní a následkem toho zrušena bez náhrady. Patřila k nim veškerá práva mrtvé ruky, osobní dávky a roboty, práva a povinnosti spojené s nevolnictvím atd. (čl. 1). Pozemky, držené jako mrtvá ruka věcná či smíšená, zůstaly podle čl. 2 podrobeny jako dosud břemenům, poplatkům, věcným robotám atd. Čl. 3 dodává, že pozemky mají zůstat podrobeny i úroku, převodním právům atd. Všechna tato práva se totiž pokládala za důsledek osobní dohody.

Zachovávání těchto práv na nezcizitelných pozemcích bylo přímým porušením čl. 1 srpnových dekretů z r. 1789, který zrušil bez náhrady všechna práva a povinnosti, "které se vztahují k mrtvé ruce věcné nebo osobní a k osobnímu nevolnictví a ta práva a povinnosti, které jsou namísto nich". Jak Výbor pro feudální práva tak Ústavodárné shromáždění zaujaly na radu Merlina de Douai odlišné stanovisko. Navíc Ústavodárné shromáždění respektuje v rozporu se srpnovými dekrety v čl. 4 titulu II dekretu z 15.-28. března 1790 výslovně "veškeré zprošťovací akty, jimiž mrtvá ruka věcná nebo smíšená" byly změněny na "pozemkové dávky a na převodní poplatky."[53] Ustanovení o mrtvé ruce se měla podle č. 7 aplikovat i na některé dlouhodobé dědičné nájmy.

Dekret současně zrušil bez náhrady velké množství vrchnostenských práv, uvedených v čl. 2. Tento seznam byl později doplněn titulem I dekretu ze 13.-20. dubna 1791,[54] který zrušil přibližně čtyřicet vrchnostenských práv. V případě práv, zrušených čl. 1 titulu II dekretu z 15.-28. března 1790,[55] šlo v zásadě o práva, která – protože nepocházela z dělení vlastnictví – byla pokládána za nezákonná. Domněnka jejich nezákonnosti byla absolutní jen u některých, u jiných byla vyvratitelná. Kompromisní řešení bylo přijato také v případě vrchnostenských výhradních práv, která sice byla v zásadě zrušena čl. 23, avšak, pokud vyplývala z dohod mezi pospolitostmi obyvatel a jednotlivcem, byla čl. 24 chráněna.[56]

Článek 27 sice potlačil osobní roboty, uznal však současně věcné roboty, které byly "cenou za postoupení vlastnictví půdy nebo věcného práva".

Týž princip se uplatnil i ve vztahu k ostatním vrchnostenským právům, vyjmenovaným v různých článcích. Vlastníci práv, zachovaných články 9, 11, 15, 17 a 27, měli předložit buď původní titul nebo dvě souhlasná svědectví, nepopřená dřívějšími uznáními, za předpokladu nepřerušeného držení nejméně po dobu 40 let.

Dekret z 15.-28. března 1790 se zabýval v titulu II také právem seniorů na jednu třetinu rozdělených obecních pozemků (triage). Výbor pro feudální práva navrhl toto právo pro budoucnost zrušit, avšak ponechal v platnosti veškeré edikty a rozsudky, které toto právo povolovaly nebo vykonávaly mimo rámec ordonance z r. 1669. Návrh se stal předmětem ostré diskuse, jíž se zúčastnil mimo jiné i *Robespierre,* požadující, aby senioři vrátili půdu venkovským pospolitostem.[57]

Ústavodárné shromáždění zvolilo nakonec kompromisní řešení, spočívající v tom, že

1) respektovalo účinky ordonance z r. 1669,
2) zrušilo právo jedné třetiny pro budoucnost a
3) zrušilo právo jedné třetiny se zpětným účinkem od r. 1769 (v tomto roce byl vydán první edikt o právu jedné třetiny mimo případy, povolené ordonancí z r. 1669[58]). Toto opatření však mělo jen omezený charakter; historikové se o něm vyjadřují skepticky.[59]

Je třeba zdůraznit, že titul II dekretu z 15.-28. března 1790 počítal se zpětným účinkem většiny ustanovení, rušících feudální práva. Plyne to z ustanovení, že "Všechny shora uvedené dispozice, vyhlášené článkem 33, s výjimkou dispozice čl. 9 titulu I a článku 13, 17 a 19 tohoto titulu, jež budou vykonány teprve dnem vyhlášení tohoto dekretu, budou účinné dnem vyhlášení královských patentních listů 3. listopadu 1789". Mínění pozdějších autorů o tomto článku se různí: Např. *Beudant*[60] a později *Garaud*[61] jej vysvětlují interpretativním charakterem dekretu z 15.-28. března 1790. Podle nich tento dekret pouze rozvíjel srpnové dekrety a jejich dispozice. Jiní autoři, jako např. *Viard,*[62] to popírají.

Titul III dekretu z 15.-28. března 1790 se zabýval vykupitelnými právy. Zásadu vyložil v čl. 1., kde se praví: "Všechna užitková práva a povinnosti feudální nebo úročné, jež jsou cenou a podmínkou prvotního postoupení pozemku, budou prostě vykupitelná a budou se platit dále až do uskutečnění výkupu." Jak je ze znění článku zřejmé, jednalo se o práva, která vznikla postoupením půdy a z titulu léna nebo úročného statku. Tato úprava, zřejmě nevýhodná pro rolníky, objektivně chrání zájmy seniorů a zachovává feudalismus v jeho "ekonomické realitě" (*Soboul*).

Všechna práva, která nebyla uvedena v seznamu práv zrušených bez náhrady, se mění na poplatky za věčný pacht. Ústavodárné shromáždění, které opustilo hypotézu uchvácení věcných práv seniory, pokládá napříště věcná práva, pokud by se neprokázal opak, za *zákonná*. Důkaz nezákonnosti věcného práva, opřený o feudální právo, výhodné pro seniory, se tak stal krajně obtížným, ne-li přímo nemožným. Rolníci, neschopní prokázat nezákonnost těchto práv, byli nuceni k výkupu. V souvislosti s tím dekret zakazuje obcím, okresním a krajským správním shromážděním "pod pohrůžkou neplatnosti, podání žaloby a náhrady" bránit vybírání některého z vrchnostenských práv ... pod záminkou, že se jeví samo sebou nebo výslovně jako potlačené bez náhrady (čl. 5). Ústavodárné shromáždění jde v dekretu ještě dál. Respektujíc "posvátné a nedotknutelné" vlastnictví, snaží se obnovit tituly, o něž senioři přišli za mimořádných okolností léta 1789. V souvislosti s tím

1) bylo vlastníkům lén, jejichž archívy a tituly byly spáleny nebo vyloupeny během vzpour od počátku r. 1789, dovoleno "prokáží-li tento fakt titulem nebo svědky (desíti, šlo-li o obecné právo a šesti v ostatních případech – S.B.) během tří let po vyhlášení tohoto současného dekretu, ustanovit buď akty nebo svědeckým důkazem držby po třicet let, předcházejících požáru nebo vyloupení, povahu a množství práv, nepotlačených bez náhrady, jež jim náležela";

2) bylo seniorům, kteří se od počátku r. 1789 zřekli "z donucení nebo pro násilí" všech nebo části práv, jež nebyla dekretem z 15.-28. března 1790 zrušena bez náhrady, dovoleno prohlásit neplatnost svého zřeknutí.

Zbývá dodat, že titul III řešil ve prospěch držitelů statků jednak tzv. pravidlo enklávy (čl. 3), jednak právo držitele půdy v případě, že je k ní více titulů, dát přednost titulu "pro držitele nejvýhodnějšímu" (čl. 4).[63]

Dekret z 15.-28. března 1790 představuje – přes již zmíněné nedostatky a zaměření – pozoruhodné zákonodárné a právnické dílo.[64] Hlavní přínos dekretu, vycházejícího z pozoruhodné konstrukce rozdílu mezi "feudalitou vládnoucí" a "feudalitou smluvní", tkvěl v tom, že

1) *zrušil* práva "uzurpovaná na veřejné moci nebo jí postoupené či zřízené násilím" (jako byla tzv. čestná práva, osobní roboty atd.) a

2) *přeměnil* práva, představující protihodnotu původního postoupení pozemku (jako byly úroky, pozemkové renty atd.), na buržoazní soukromé vlastnictví a prohlásil je za vykupitelná.

Na druhé straně nelze přehlédnout určitou omezenost dekretu. Tkvěla v tom, že nebyl zcela důsledný ve zrušení vrchnostenských práv a že přeměna věcných práv na buržoazní soukromé vlastnictví ještě neznamenala ani úplné osvobození půdy ani rolníků.

Protože, jak jsme viděli, byl zachován jistý počet vykupitelných práv, bylo třeba stanovit i podmínky výkupu.

Tronchet, předsedající druhé subkomisi Výboru pro feudální práva, předložil první, předběžnou zprávu už 12. září 1789.[65] Definitivní zprávu, provázenou návrhem titulu IV dekretu o feudálních právech, předložil 28. března 1790.[66] Po spěšném projednání byl návrh přijat jako dekret ze 3.-9. května 1790.[67]

Dekret upravuje zásady, způsob a výši výkupu vrchnostenských práv, uvedených v čl. 1 a 2 titulu III dekretu z 15.-28. března 1790. Obecné zásady byly vyloženy v článcích 1-5.

Ústavodárné shromáždění se postavilo v podstatě na stanovisko výkupu *individuálního* a *fakultativního*. Vyplývá to ze znění čl. 1, kde se mimo jiné stanoví: "Každý vlastník bude moci vykoupit feudální a úročná práva, jimiž je pozemek zatížen, i když by ostatní vlastníci téhož panství nebo téhož kantonu nechtěli využít dobrodiní výkupu..." čl. 6 předpokládá výkup *dobrovolný* na základě smlouvy mezi držitelem a vlastníkem. V případě, že by ke smlouvě nedošlo, mohl se plátce vrchnostenských práv utéci k výkupu *nucenému*. Čl. 1-2 byl zakázán oddělený výkup práv, spočívajících na více pozemcích. Solidární úroky a poplatky, zatěžující více statků, měly být vykoupeny současně. V případě spoluvlastnictví k pozemku nemohl žádný spoluvlastník vykoupit svůj pozemek jinak, než vyplacením všech fixních práv najednou (čl. 3). Pokud všechna práva vyplatil, stával se věřitelem ostatních spoluvlastníků (čl. 5). Vedlejší příležitostná práva mohla být vykoupena podle podílu (čl. 5). Všechny povinnosti a břemena, zatěžující půdu, ať už byly placeny každoročně nebo příležitostně, měly být zaplaceny současně. V této souvislosti je třeba připomenout, že výkup vedlejších příležitostných práv (jako byly převodní a nabývající poplatky), v praxi pro rolníky zcela výjimečných,[68] přijali rolníci s nevolí.

Dekret nařizoval zaplacení "všech nedoplatků pevných a ročních rent... jak za předchozí léta, tak za běžný rok, poměrně k době, jež uběhne od posledního promlčení až do doby výkupu" (čl. 22) a provedení výkupu "na všech stupních feudálního žebříčku" (čl. 44). Z tohoto druhého požadavku vyplývala povinnost seniorů odevzdat část výkupní ceny svému suzerénovi.

Dekret dále stanovil klíč pro výpočet sazeb u práv placených v naturáliích, u břemen a poplatků, vybíraných každoročně a z vedlejších příležitostných práv.[69]

Výkup věcných práv, zpřesněný instrukcí správním shromážděním z 12.-20. srpna 1790,[70] byl natolik složitý, že si vynutil ještě během let 1790-1791 vydání dalších dekretů. Patřily k nim zejména

1) dekret ze 3.-31. července 1791[71] o výkupu těch feudálních práv, o nichž mělo být podle č. 9-11 dekretu ze dne 3.-9. května rozhodnuto později,

2) dekret ze 14.-19. listopadu 1790,[72] povolující oddělený výkup vedlejších příležitostných práv a pravidelných ročních poplatků

a) poručníkům, opatrovníkům a jiným správcům sirotků, mladistvých a jiných osob, vyjmenovaných v čl. 7 dekretu ze 3.-9. května 1790[73] a

b) správcům národních statků, označených dekretem ze 3.-31. července 1790,[74]

3) dekret ze 9.-20. března 1791,[75] který dovolil solidárním dlužníkům nehmotných práv, odvislých od národních statků, vykoupit "jejich poměrnou část řečených práv" s podmínkou, že vymezí svůj podíl na celkovém objemu práv (čl. 15) a konečně

4) dekret ze 13.-20. dubna 1791,[76] který dovolil držitelům lén nebo svobodných úročných statků vykoupit pouze část vedlejších příležitostných práv (titul II, čl. 1).

Zákonodárné akty Ústavodárného shromáždění, zejména pak dekrety ze 4.-11. srpna 1789, z 15.-28. března 1790 a ze 3.-9. května 1790 měly uskutečnit historický úkol zničení feudálního režimu.

Splnilo Ústavodárné shromáždění tento obtížný a složitý úkol? Nalezlo jeho nejlepší řešení?

Pokusíme se na tuto otázku odpovědět.

Avšak ještě dříve se budeme zabývat alespoň ve stručnosti některými dílčími problémy, které Ústavodárné shromáždění muselo v rámci svého historického úkolu řešit.

Patří k nim problém potlačení desátků a dlouhodobých nájmů.

V

Jak už jsme řekli, přijalo Ústavodárné shromáždění po prudké diskusi dne 11. srpna 1789 kompromisní řešení problému *desátků*. Připomínám v této souvislosti, že Ústavodárné shromáždění rozlišovalo dvě kategorie desátků, a to

1) desátky *církevní* a

2) desátky *feudalizované*.

Zatímco desátky církevní měly charakter kontribuce nebo daně, desátky feudalizované se pokládaly za protihodnotu postoupení půdy. Desátky feudalizované měly být vykupitelné. Pro zařazení feudalizovaných desátků do kategorie feudálních práv vykupitelných mluvil především jejich patrimoniální charakter.

Složitost problému desátků vedla k vytvoření zvláštního výboru pro desátky dne 27. března 1790.[77]

Zprávu tohoto výboru s připojeným návrhem dekretu předložil dne 9. dubna 1790 *Chasset*.[78] Ve zprávě se navrhovalo mimo jiné potlačení církevního desátku, což vyvolalo prudký odpor některých zástupců duchovenstva (abbé Grégoire, biskup Boisgelin atd.). Přesto se návrh stal dekretem ze dne 14.-20. dubna 1790.[79]

Dekret sice církevní desátky zrušil, ale nařizoval jejich placení až do 1. ledna 1791 (čl. 3). Nájmy desátků jak církevních tak feudalizovaných měly být zrušeny koncem r. 1790. Současně dekret stanovil, že duchovenstvu mají být vypláceny platy v penězích od 1. ledna 1790.[80]

Feudalizované desátky, pokládané dekretem z 15.-28. března 1790 za "cenu a podmínku původního postupu půdy" (titul III, čl. 1) byly zařazeny do kategorie práv, prohlášených za vykupitelná (titul III, čl. 2). Dekret ze 14.-20. dubna 1790 tuto koncepci, nepoužitelnou pro všechny feudalizované desátky, nepřevzal.[81]

Zbývá jen dodat, že povinnost platit desátky až do 1. ledna 1791, znovu ukládaná dekrety z 18. června 1790[82] a z 28. června 1790,[83] prohloubila existující propast mezi Ústavodárným shromážděním a rolníky, kteří odmítali po 4. srpnu 1789 desátky platit, pokládajíce je za zrušené. Ústavodárné shromáždění se marně snaží rolníky uklidnit nebo zastrašit dekrety ze 13. července 1790[84] a 3. srpna 1790.[85]

Po vydání dekretu ze 14.-20. dubna 1790 zbývalo ještě upravit způsob a podmínky výkupu.

Stalo se tak titulem V dekretu ze 23. října 1790,[86] rozeznávajícího dvě kategorie feudalizovaných desátků, a to:

1) desátky, pokládané za cenu postupu pozemků a

2) desátky, které pro nedostatek titulu nemohly tak být posuzovány.

Desátky první skupiny sdílely osud vykupitelných feudálních práv, uvedených v titulu III dekretu z 15.-28. března 1790. Následkem toho měly být placeny až do

výkupu. Výše výkupní ceny desátků byla stanovena čl. 1 a 3 titulu V dekretu ze 23. října 1790. Stejně jako v případě vrchnostenských práv bylo zákonodárství Ústavodárného shromáždění pro plátce nevýhodné. Vyvolalo proto velkou opozici. Interpretativní dekret,[87] který Ústavodárné shromáždění vydalo, situaci ještě více zkomplikoval.

Tak problém desátků nejenže nebyl zcela vyřešen, ale navíc byl vyřešen tak neuspokojivě, že Zákonodárné shromáždění, které r. 1791 vystřídalo Ústavodárné shromáždění, nemohlo udělat nic jiného, než dílo svého předchůdce změnit.

Jak jsme už řekli, muselo Ústavodárné shromáždění kromě desátků řešit ještě problém tzv. věčných či dlouhodobých nájmů, tj. další překážky plného osvobození půdy.

Ústavodárné shromáždění se jejich otázkou začalo zabývat už v srpnu 1789. Především čl. 6 srpnových dekretů prohlásil za vykupitelné "všechny věčné pozemkové renty jak v naturáliích tak v penězích, ať jsou jakéhokoli druhu, jakéhokoli původu (a) ve prospěch jakýchkoli osob..." V souladu s tím byl dekretem z 18. prosince 1790[88] upraven výkup pozemkových rent.

Obecné zásady výkupu, způsob a výše výkupného byly upraveny v titulech II a III dekretu, reprodukujících v zásadě ustanovení dekretu ze 3. května 1790 o výkupu feudálních práv. Titul IV mluví o účincích možnosti výkupu vrchnostenských práv, zejména pak o možných obtížích při výkupu pevných a příležitostných práv, zatěžujících pozemek pronajatý za rentu, jestliže tento pozemek byl lénem nebo úročným statkem. A konečně titul V, podrobně rozebíraný *Chenonem*,[89] se zabýval účinkem možnosti výkupu vůči vlastníkovi a dlužníkovi renty.

Věčné renty byly potlačeny jak pro přítomnost tak pro budoucnost. Poplatky, požadované na základě rent atd., se staly vykupitelnými. Realizace reformy byla nicméně velmi nesnadná a u většiny věčných nájmů se střetla s různými obtížemi.[90]

Snaha Ústavodárného shromáždění o přenesení půdy z rukou pozemkové aristokracie do rukou malých vlastníků vedla k reformě pozemkových rent. Připomeňme, že čl. 6 srpnových dekretů z r. 1789 nařídil jejich výkup a současně zakázal vytvářet nové nevykupitelné renty. Reforma podporovala rozdělení majetku, které bylo díky nedělitelnosti pozemkové renty do revoluce nemožné. Na druhé straně měla reforma i některé nepříznivé aspekty.[91]

Přesto Ústavodárné shromáždění organizovalo, jak jsme viděli, dekretem z 18. prosince 1790 výkup rent za podobných podmínek jako u feudálních práv.

Pozemkové renty[92] zanikly provedením reforem, jež se jich týkaly a jež vyvolaly později diskuse mezi stoupenci pozemkových rent a jejich odpůrci.

Čl. 1 titulu II dekretu z 18. prosince 1790 Ústavodárné shromáždění v zásadě rozhodlo, že v budoucnu mohou být uznávány pouze nájmy dočasné. Renty, roční poplatky za svobodný dědický pacht atd. byly prohlášeny za vykupitelné. Zákonodárci se pokusili v dekretu vymezit i zásady pro roztřídění pozemkových nájmů, jejich realizace v praxi však byla obtížná.[93] Lze dodat, že problém tzv. věčných a dlouhodobých nájmů byl natolik složitý, že se jej Ústavodárnému shromáždění nepodařilo plně vyřešit. Na druhé straně nelze popřít, že reforma pozemkových rent, motivovaná přáním přenést vlastnictví půdy, byla – přes určité nedostatky[94] – dalším významným opatřením v oblasti práv k půdě.

ZÁVĚR

Zbývá odpovědět na otázky, které jsme si položili výše: Splnilo Ústavodárné shromáždění úkoly, které před ním revoluce vytyčila? Nalezlo důsledné a správné řešení otázky zrušení feudálního zřízení a osvobození půdy a bezprostředních výrobců?

Historikové nejsou v tomto ohledu zajedno. Setkáváme se u nich zejména s kritikou jednotlivých aspektů zákonodárného díla Ústavodárného shromáždění. Shodují se především v tom, že jak Ústavodárné shromáždění, tak jeho Výbor pro feudální práva připravovaly reformy spěšně.[95] *Chenon*[96] připisuje Ústavodárnému shromáždění nedostatek odvahy a dobré vůle. "Skutečným paradoxem", napsal *Godechot*,[97] "se Národní shromáždění stalo spoluviníkem nejhorších zlořádů feudálního režimu!" Vedle těchto kritických, někdy až skeptických názorů se setkáváme i s kladným hodnocením zákonodárného díla Ústavodárného shromáždění.[98]

Lze najít a vysvětlit hlubší příčiny postoje Ústavodárného shromáždění v otázce zrušení feudálního režimu a jeho institucí? Domnívám se, že je to možné a nutné. V čem tedy spočívaly tyto příčiny?

Předně je třeba připomenout samo složení Ústavodárného shromáždění. Nezasedal v něm žádný rolník. Vedle duchovenstva a šlechty v něm zasedali sice příslušníci buržoazie, z nichž ovšem někteří byli sami vlastníky lén a úročných statků, zainteresovaní "na zachování vrchnostenských práv a ochotní přijmout z navrhovaných opatření ta, která by jim přinesla nejmenší újmu."[99]

Za druhé, nelze přehlédnout, že mnozí členové byli navíc ovlivněni a omezeni koncepcí "posvátného a nedotknutelného" vlastnictví, jež bylo třeba chránit i tehdy, když šlo o vlastnictví feudální.

Za třetí, členové Ústavodárného shromáždění, zejména pak ti nejvýznamnější, byli především politiky. Středem jejich pozornosti byla ústava. Rolnickými požadavky se zabývali jen pod tlakem venkova, chvatně a spíš okrajově.

Za čtvrté, úkol najít řešení problému půdy a jejího osvobození bylo svěřeno právníkům, kteří sice vypracovali dílo nemálo pozoruhodné z hlediska teoretického, avšak značně odtržené od konkrétních podmínek.

Zákonodárné akty Ústavodárného shromáždění o zrušení feudálního režimu a o výkupu feudálních práv ukazují, jak zásady a sliby, slavnostně vyhlášené v památné noci 4. srpna 1789, jsou postupně opouštěny. "Zrušení feudalismu Ústavodárným shromážděním", napsal *Soboul*,[100] "bylo víc zdánlivé než reálné... Feudalismus byl zničen ve své podobě institucionální a právní, zachován byl ve své realitě ekonomické."

Zákonodárství Ústavodárného shromáždění o právech k půdě obráží stále víc úsilí části buržoazie o kompromisní řešení. Bylo nalezeno ve výkupu vrchnostenských práv, představujících protihodnotu postoupení pozemku. "Výkup feudálních práv představoval ekonomickou bázi kompromisu s aristokracií, hledaného od r. 1789 jednou částí buržoazie..."[101] Lze souhlasit s názorem, že tento kompromis, výhodný pro aristokracii, byl pro rolníky "hořkým zklamáním" (*Lefebvre*).

Jak celková koncepce Ústavodárného shromáždění, tak jeho dekrety o právech k půdě vystupňovaly na nejvyšší míru napětí na francouzském venkově. Zavraždění

hraběte de Dampierra u Sainte-Menehould v červnu 1791 je proto jen příznačnou epizodou, charakterizující situaci na venkově.[102]

Tato situace se stává rychle katastrofální.

Senioři, nedbajíce dekretů Ústavodárného shromáždění, odmítají dát souhlas k výkupu a navíc často ještě trvají na plnění povinností a břemen, zrušených srpnovými dekrety. Zřejmě ještě nechápou, že toto počínání je v následujících letech buď donutí k emigraci nebo přivede pod gilotinu...

Rolníci naopak prosazují často násilím důsledné uskutečňování téměř magického ustanovení čl. 1 srpnových dekretů o zrušení feudálního režimu. Netuší ještě, že realizace jejich přání je přivede nejdříve do náručí republiky a později do řad Napoleonovy armády...

Ústavodárné shromáždění, neochotné opustit svou koncepci, se marně snaží rozjitřený venkov uklidnit.

V okamžiku, kdy prohlašuje, že "jeho poslání je skončeno a že jeho zasedání končí", stává se nespokojenost všeobecnou...

Poznámky

1 Několik příspěvků k dané problematice lze najít i v české právněhistorické časopisecké produkci. Srv. BALÍK, S.: Etude sur le problème des "lois-clé" dans la législation révolutionnaire en Angleterre au XVIIe et en France au XVIIIe siècle, in: *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*, 1970, č. 3, str. 199n.; BALÍK, S.: Feudalismus ve Francii na konci "starého režimu" a jeho soudobá kritika, in: *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*, 1971, č. 4, str. 257n.; BALÍK, S.: Zrušení feudálního režimu a osvobození půdy za francouzské buržoazní revoluce v letech 1789-1794, in: *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*, 1973, č. 2, str. 111n.

2 K tomuto pokusu srv. BARG, M.A.: Anglijskaja revoljucija i sudby krestjanskogo zemlevladěnija. O tak nazyvaemoj otmeně rycarskogo děržanija, in: *Srednije veka*, vyp. V, 1954, str. 32n.; BALÍK, S.: K problému zrušení feudálních institucí v německé selské válce, v nizozemském povstání a v anglické buržoazní revoluci, in: *Problémy dějin a teorie státu a práva*. Uspořádal K. MALÝ st., Praha 1982, str. 43n.

3 Cituje GARAUD, M.: *Histoire générale du droit privé français (de 1789 à 1804), II. La Révolution et la propriété foncière*, Paris 1959, str. 164. Dále jen GARAUD, *Révolution*, II.

4 ISAMBERT, F.A. aj.: *Recueil général des Anciennes lois françaises*, XVI, Paris 1829, str. 281, ord. 207. Dále jen ISAMBERT, *Recueil*.

5 Srv. zejména jeho *Indice des droits roiaux et seigneuriaux, des plus notables distinctions, termes et phrases de l'estat, de la justice, des finances et pratique de France* (Paris 1609) nebo *Les costumes générales des pays et duché de Berry, avec le commentaire et conférence des autres costumes et statuts de France*, Paris 1615.

6 Srv. jeho *Essais sur la noblesse de France, contenant une dissertation sur son origin et abaissement*, (Amsterdam 1732).

7 Např. Edme LA POIX DE FRÉMINVILLE, *Pratique universelle pour la rénovation des terriers et des droits seigneriaux*, Paris 1746-1757, 5 vols.

8 Srv. jeho *Traité théorique et pratique des droits seigneuriaux* (Paris 1765).

9 K Voltairovým názorům srv. VOZKA, J.: *Duchovní revoluce ve Francii XVIII. století*, Praha 1948, str. 63n. nebo POMEAU, R.: *Politique de Voltaire*, Paris 1963.

10 Srv. CONDORCET, M.J.A.C.: *Vie de Monsieur Turgot*, Londres 1786, str. 173n.

11 GODECHOT, J.: *Les Institutions de la France sous la Révolution et l'Empire, 3e édition revue et augmentée*, Paris 1985, str. 11.

12 K fyziokratickém učení srv. WEULERSSE, G.: *La Physiocratie à la fin du règne de Louis XV* (1770-1775), Préf. E. LABROUSSE, Paris 1959. Ze starší české překladové literatury lze připomenout GIDE, CH. – RIST, CH.: *Dějiny nauk národohospodářských*, 2. vydání, Praha 1928.
13 DUVERGIER, J.B.: *Collection complete des Lois, Décrets, Réglemens et Avis du Conseil d'Etat*, I, Paris 1824, str. 15n.
14 Podrobněji srv. SAGNAC, PH.: Les Cahiers de 1789 et leur valeur, in: *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1906 až 1907, str. 330n.
15 Šlo spíš o ovlivňování šlechtou a patrně i duchovenstvem než vládou. MOUNIER, J.J.: *Recherches sur les causes qui ont empêché les Français de devenir libres*, I, Genève 1792, str. 156 o tom píše: "Nezdálo se, že by ministerstvo podniklo nějaká opatření, aby ovlivnilo redakci soupisů nebo jmenování zástupců."
16 Srv. SÉE, H.: La rédaction et la valeur historique des cahiers de paroisse pour le États-généraux de 1789, in: *Revue historique*, 1910, str. 294n.
17 *Gazette nationale ou Moniteur universel* (Réimpression), I, Paris 1858, str. 279. Dále jen Moniteur.
18 COUTURIER, H.: Préparation des États-généraux de Poitou, poitiers 1919, str. 180.
19 Srv. GODECHOT, *Institutions*, str. 190.
20 K *Velkému strachu*, jeho podstatě a historické roli srv. LEFEBVRE, G.: *La Grande Peur de 1789*, Turin 1953.
21 GODECHOT, *Institutions*, str. 192.
22 K událostem památné noci ze 3. na 4. srpna 1789 srv. KESSEL, P.: *La nuit du 4 août 1789*, Paris 1969.
23 *Moniteur*, I, str. 270.
24 *Moniteur*, I, str. 270.
25 *Moniteur*, I, str. 270-271.
26 *Moniteur*, I, str. 279.
27 *Moniteur*, I, str. 279.
28 *Moniteur*, I, str. 280.
29 *Moniteur*, I, str. 280.
30 *Moniteur*, I, str. 288.
31 Srv. *Moniteur*, I, str. 288, kde se uvádějí některé značně protichůdné názory (markýze Des Ferrières, abbého Gregoira atd.).
32 *Moniteur*, I, str. 293.
33 *Moniteur*, I, str. 327.
34 *Moniteur*, I, str. 294.
35 *Moniteur*, I, str. 326n.
36 V této souvislosti lze uvést názor prof. M. DEFOURNEAUX, který v dopise (z 20. listopadu 1971) autorovi tohoto článku napsal: "Ústavodárné shromáždění, které prohlašovalo v linii fyziokratů, že vlastnictví je 'nedotknutelné a posvátné', uplatňovalo přísně důsledky, jež vyplývaly z této zásady, ať už byl vlastníkem kdokoliv. Chránilo stejně vlastnictví v rukou šlechticů, jako vlastnictví v rukou rolníků. Nechránilo je proto, že bylo částečně v rukou šlechticů. Zničilo prostě to, co mělo charakter třídní (nebo spíše stavovské) výsady, ale vlastnictví, posuzované jako 'klenba této velké stavby, jež spojuje 24 milionů lidí v těleso národa' (výrok poslance Zákonodárného shromáždění Prouveura – S.B.), chrání a upevňuje, aby upevnilo tuto stavbu jako celek." Dodal bych, že tento postoj poslanců Ústavodárného shromáždění, uplatňovaný i v Zákonodárném shromáždění a v Konventu až do 17. července 1793, ukazuje názorně třídní podmíněnost revolučních zákonů.
37 DUVERGIER, *Collection*, I, str. 39n. K jejich francouzskému znění a českému překladu srv. BALÍK, Texty, III, Praha 1986, str. 82n.
38 *Archives parlementaires* de 1789 à 1860. Recueil complet des débats législatifs et politiques des chambres françaises. Par J. MAVIDAL et E. LAURENT, VIII, Paris 1868, str. 574. Dále jen *Archives*.
39 *Archives*, VIII, str. 399.
40 *Archives*, IX, str. 391.
41 Srv. GODECHOT, *Institutions*, str. 193.
42 Srv. SAGNAC, PH.: *La Législation civile de la Révolution française (1789-1804)*, Paris 1898, str. 98.
43 *Archives*, VIII, str. 578.
44 Srv. SAGNAC, *Législation*, str. 99.
45 *Archives*, XI, str. 504.
46 SAGNAC, *Législation*, str. 93, pozn. 3 uvádí, že revoluční zákonodárci tyto výrazy nepoužívali. GARAUD, *Révolution*, II, str. 185 naopak soudí, že tyto výrazy "předkládají přesně učení právníků XVIII. století".
47 GARAUD, *Révolution*, II, str. 185.
48 *Archives*, IX, str. 501, 511-518.
49 DUVERGIER, *Collection*, I, str. 195n.

50 *Archives,* XI, str. 499.
51 GARAUD, *Révolution,* II, str. 187.
52 Podrobněji k nim srv. BALÍK, *Zrušení feudálního režimu,* str. 128n.
53 K právnímu rozboru zprošťovacího aktu srv. SAGNAE, *Législation,* str. 99, pozn. 3. A dále *Archives,* XI, str. 503.
54 DUVERGIER, *Collection,* II, str. 367n.
55 GARAUD, *Révolution,* II, str. 187.
56 Zákon zakazuje osobám, podrobeným dříve vrchnostenským výhradním právům, napadat vlastnictví mlýnů, vinařských lisů a jiných objektů vrchnostenských práv, jež byla zrušena čl. 23 a staví tak vlastnictví pod ochranu zákona (čl. 26).
57 *Archives,* XII, str. 17.
58 "Chybný výklad "dekretu přiměl Ústavodárné shromáždění k vydání vysvětlujícího dekretu z 15. května 1790. "Národní shromáždění... stanoví", říká se v dekretu, "že, rušíc řečenými články právo třetiny... nezamýšlelo nic na újmu vlastnictví lesů atd. ... ani nepřiznávalo obcím žádné nové právo na tento majetek." Obce a jednotlivci, kteří si činili nároky na lesy atd. nebo jejich užívání, měli se svých práv domáhat postupem práva. Srv. DUVERGIER, *Collection,* I, str. 206.
59 Např. SAGNAC, *Législation,* str. 102 podtrhuje, že nešlo o rozhodnutí pro celou Francii: "Obce", napsal, "musely čekat na zákon Zákonodárného shromáždění, aby mohly nabýt držby svých uchvácených pozemků". GODECHOT, *Institutions,* str. 194 tento názor sdílí: "V každém případě" napsal, "byly anulovány pouze akty o právu třetiny, uskutečněné v Lotrinsku po tomto datu."
60 BEUDANT, CH.: *La transformation juridique de la propriété foncière dans le droit intermédiaire,* Paris 1889, str. 204.
61 GARAUD, *Révolution,* II, str. 188. Srv. také DUVERGIER, *Collection,* II, str. 39, pozn. 1.
62 VIARD, P.P.: *Histoire générale du droit privé français (1789-1830),* Paris 1931, str. 50.
63 "Veškeré spory o existenci nebo množství práv, uvedených v předchozím článku", nařizuje se v čl. 3, "budou rozhodovány podle důkazů, uznávaných statutý, obyčeji a pravidly, zachovávanými dosud." DUVERGIER, *Collection,* I, str. 142.
64 SOBOUL, A.: *La Révolution française,* Paris 1967, str. 46.
65 *Archives,* VII, str. 619n.
66 *Archives,* XII, str. 387n.
67 DUVERGIER, *Collection,* I, str. 190n.
68 GODECHOT, *Institutions,* str. 195.
69 Podrobněji srv. BALÍK, *Zrušení feudálního režimu,* str. 129.
70 DUVERGIER, *Collection,* I, str. 343n.
71 DUVERGIER, *Collection,* I, str. 269n.
72 DUVERGIER, *Collection,* II, str. 22n.
73 DUVERGIER, *Collection,* II, str. 190n.
74 DUVERGIER, *Collection,* II, str. 270n. Šlo o statky
a) maltézského řádu (čl. 3),
b) známé pod názvem korunních domén (čl. 4),
c) držené jako zástava atd. (čl. 5) a
d) držené jako úděl (čl. 6).
75 DUVERGIER, *Collection,* II, str. 298n.
76 DUVERGIER, *Collection,* II, str. 357n.
77 Skládal se ze členů výboru finančního, církevního, zemědělského a pro obchod. Srv. *Archives,* XII, str. 366.
78 *Archives,* XII, str. 611n. Podrobněji o tomto návrhu a jeho přijetí srv. MARION, M.: *La dîme au XV-IIIe siècle et sa supression,* Paris 1912, str. 231n.
79 DUVERGIER, *Collection,* I, str. 187n.
80 Platy duchovních byly upraveny Civilní ústavou duchovenstva a několika pozdějšími dekrety (ze 24. července 1790, 3. srpna 1790, 11. srpna 1790 a 18. října 1790). Srv. DUVERGIER, *Collection,* I, str. 288-290, 300-303, 309-310, 315-328, 470n.
81 GARAUD, *Révolution,* II, str. 250.
82 DUVERGIER, *Collection,* I, str. 253n.
83 DUVERGIER, *Collection,* I, str. 265.
84 DUVERGIER, *Collection,* I, str. 290.
85 DUVERGIER, *Collection,* I, str. 309.
86 DUVERGIER, *Collection,* I, str. 497n.
87 DUVERGIER, *Collection,* III, str. 7.
88 DUVERGIER, *Collection,* II, str. 122.
89 CHENON, E.: *Les démembrements de la propriété foncière,* Paris 1923, str. 114.

90 GARAUD, *Révolution*, II, str. 258n.
91 GARAUD, *Révolution*, II, str. 159.
92 LOCRÉ, B.I.G.: *La législation civile et criminelle de la France, ou commentaire et complétement des codes français,* VIII, Paris 1927, str. 87n.
93 GODECHOT, *Institutions*, str. 194.
94 SAGNAC, *Législation*, str. 197n.
95 Srv. např. SAGNAC, *Législation*, str. 97 nebo GARAUD, *Révolution*, II, str. 194.
96 CHENON, *Démembrements*, str. 110.
97 GODECHOT, *Institutions*, str. 194.
98 Např. již zmíněný prof. DEFOURNEAUX uvádí ve svém dopisu autorovi tohoto článku, že zásada "nedotknutelného a posvátného vlastnictví", která se stala základním pilířem zákonodárství Ústavodárného shromáždění, byla zachována také Zákonodárným shromážděním a Konventem, který tuto zásadu opustil až v červenci 1793. Konvent tak neučinil z důvodů právních, ale pod tlakem mimořádné situace, kdy bylo třeba získat masivní podporu pro republiku. Postoj Ústavodárného a Zákonodárného shromáždění i Konventu však podle mého názoru nijak nevyvrací, ale spíš dokládá třídní podmíněnost řešení otázky feudálního zřízení a osvobození půdy.
99 GARAUD, *Révolution*, II, str. 194.
100 SOBOUL, *Révolution*, str. 45.
101 SOBOUL, *Révolution*, str. 47.
102 Srv. k této události LEFEBVRE, G.: L'assassinat du comte de Dampierre, in: *Revue d'histoire moderne*, 1942, str. 241n.

© Stanislav Balík, 1991

L'abolition des rapports féodaux et les efforts de la libération du sol sous la Constituante (1789-1791)

Stanislav Balík

Résumé

Dans son article, l'auteur montre que la féodalité, sa décompositio et sa situation insoutenable à la fin de l'Ancien régime sont devenues, au XVIIe et notamment au XVIIIe siècle, l'objet de violentes critiques de la part des idéologues politiques, des hommes de droit, etc. Par contre, certaines auteurs due XVIIIe siècle développaient aussi quelques tentatives pour défendre le régime féodal et ses institutions.

Au bref aperçu de ces points de vues contradictoires se rattache une analyse des cahiers de doléances de 1789. L'auteur arrive à l'idée que la partie la plus importante des cahiers, c'est-a-dire ceux du Tiers-Etat, ont une orientation anti-féodale et tendent dans leurs conséquences vers la révolution politique et sociale en France.

Dans la partie suivante l'auteur traite des raisons qui ont conduit à la proclamation desdits décrets d'août. Dans ce contexte il analyse le comportement des ordres privilégiés et du Tiers-Etat face à la question du régime féodal et montre que la solution de ce problème, adoptée dans la nuit du 4 août 1789, était en fait contradictoire.

Dans le chapitre suivant l'auteur s'occupe de l'oeuvre législative de l'Assemblée Constituante, notamment de la loi du 15 au 28 mars 1790 et du décret du 3 mai au 9 mai 1790. L'Assemblée Constituante s'y appuie sur la théorie de ladite féodalité dominante et de la féodalité contractante. L'auteur arrive à la conclusion que la législation de l'Assemblée Constituante quant à l'abolition du régime féodal et le rachat des droits féodaux fut un acte juridique remarquable. Il montre en même temps que l'Assemblée Constituante s'efforçait de réaliser un compromis entre la bourgeoisie et l'aristocratie. Ce compromis ayant comme base le rachat des droits féodaux succite progressivement une tension extrême entre la paysannerie française et l'Assemblée Constituante.

Dans le dernier chapitre l'auteur s'occupe du sorte de la dîme et desdites locutions perpétuelles ou à longue durée. Selon l'auteur, leur abolition fut la deuxième grande mésure révolutionnaire tendant vers l'abolition de l'Ancient régime et ses institutions. Néanmoins, cette mésure ne pouvait plus diminuer la tension entre les paysans français et la Constituante.

MANŽELSTVÍ PŘED SVĚTSKÝM ÚŘADEM V PŘEDREVOLUČNÍ FRANCII

Irena Malinowska-Kwiatkowska

1. Monarchův vzrůstající zájem o manželskou instituci. – 2. Forma uzavírání manželství ve Francii před nařízením z Blois (1579) – 3. Ustanovení obsažená v tomto nařízení. – 4. Notářova role při uzavírání manželství. – 5. Role královského soudce a jiných světských úředníků při uzavírání manželství. – 6. Závěrečné poznámky.

Počátek občanského manželství ve Francii bývá zpravidla spojován se zákonodárstvím Revoluce, zejména se zákonem ze září 1792.[1] Několik historiků spatřuje jeho vznik v dřívějším ediktu Ludvíka XVI. z roku 1787. Od té doby mohli nekatolíci ve Francii podle tohoto zákona uzavírat sňatky buď před katolickým farářem nebo před královským soudcem.[2]

Nicméně však z obsahu monarchových zákonů a deklarací, jakož i z usnesení královské rady lze usuzovat, že zárodečné formy světského manželství byly uplatňovány již mnohem dříve. Mám na mysli manželství uzavíraná před notářem nebo před městským či královským úředníkem.

Dříve než přistoupíme k pramenné analýze tohoto jevu, musíme předeslat, že se v našich úvahách v podstatě omezíme na údaje, které nám poskytuje zákonodárství předrevoluční Francie. Kdybychom měli přihlédnout k celému bohatství teologických a právních doktrín týkajících se manželství v této epoše, vyžadovalo by to speciálního a rozsáhlého studia. Spokojíme se tedy s tím, že připomeneme jen ty nejzávažnější pojmy a koncepce tehdejší doktríny, jež měly ve Francii rozhodující vliv na obsah královských zákonů i na právní praxi.

Francouzský král, jakkoli silně byl poután ke katolickému náboženství a přestože v jeho zemi po staletí vládl zvyk, že manželské záležitosti reguluje kanonické právo, začal od 16. století do těchto záležitostí zasahovat svým zákonodárstvím. V jeho ediktech a nařízeních se od druhé poloviny 16. století objevují normy, které stanoví ještě dodatečné požadavky na platnost manželství, jež kanonické právo neznalo,[3] nebo ještě dříve předpisy o povinnosti vést registraci manželství.[14]

Intervence královského zákonodárství do oblasti po staletí vyhraněné kanonickému právu některé právníky znepokojovala. Začala vznášet pochybnosti, zda králi vůbec přísluší právo vydávat zákony (ius statuendi) ve věcech manželství.[5] I když část učených právníků zaujala ke králi a jeho právu v uvedených záležitostech negativní stanovisko, absolutní vládce jednal, aniž by na tuto kritiku bral zřetel, a jeho nařízení týkající se manželství byla faktem.[6]

Řada francouzských právníků se snažila uvést v soulad principy katolického náboženství a církevního práva se zájmem krále (regalisté). Tito právníci vycházeli sice ze středověké nauky a svátosti manželské, v manželství však viděli nejen svátost podléhající církevní jurisdikci, ale také smlouvu týkající je rodiny čili "státního

pořádku", nad nímž bděl král.[7] O tuto koncepci se monarcha opíral, když vyhlašoval zákony týkající se manželství, zejména pak své známé nařízení z Blois (r. 1579).

Od okamžiku vydání tohoto zákona král počíná pokládat manželství za předmět státního zájmu, který bude stát podrobovat stále přísnější kontrole. Král se pohoršuje nad tím, že se manželství považuje za občanskou smlouvu (srov. deklaraci Ludvíka XIV. z r. 1697), ale dokonce i knězem požehnané manželství začíná ve stále větší míře podléhat královským zákonům a královským soudům. Manželství počíná být traktováno jako instituce náležející k "státnímu pořádku". Proto také Jindřich III. – nehledě na nedávno předtím vyhlášená rozhodnutí Tridentského koncilu (z r. 1563) – určuje pro své poddané v nařízení z Blois (1579) na vlastní odpovědnost, jakou formu má mít uzavírání manželství.

Ve středověku se manželství pokládalo za náboženský akt, a koncily od 12. do 16. století přikazovaly je veřejně a slavnostně uzavírat "v kostelech" nebo "před tváří církve" (in ecclesiis, ante faciem Ecclesiae). Církevní úřady však uznávaly až do Tridentského koncilu platnost tajných manželství (matrimonia cladestina), protože pro platnost manželství podle církevního učení stačil "consensus" ženicha a nevěsty. Tento souhlas (consensus) bylo možno vyjádřit dvojím způsobem: "per verba de presenti" nebo "per verba de future". "Verba de presenti" znamenala uzavření manželství, tj. vznik nerozlučitelného svazku spojujícího muže a ženu (sponsalia de presenti). Naproti tomu prohlášení "per verba de future" bylo zásnubami, tj. příslibem, že manželství bude uzavřeno v budoucnosti (sponsalia de futuro). K naplnění dohody docházelo buď jednoduchým vyjádřením nového consensu (tentokrát "de presenti") nebo faktickým zahájením společného soužití.[8] Každá z obou stran měla právo požadovat slavnostní doplnění manželství v kostele. Tato pravidla byla ve Francii zachována do vydání nařízení z Blois (1579).

Před Tridentským koncilem nepodléhalo manželství žádné závazné formě. Církevní požehnání – třebaže bylo pro svědomí katolíků – nebylo rozhodujícím momentem při posuzování platnosti manželství pro světské soudce, ba dokonce ani ne pro církevní soudce. Manželství bylo právoplatně uzavřeno solo consensu. Kněžské požehnání nebylo nezbytné ani pro existenci svátosti.[9]

Osoby, které neuzavíraly manželství v kostele a kterým se nedostávalo kněžského požehnání, měly obtíže při prokazování existence svého svazku. Jestliže si chtěly opatřit patřičný důkaz, obracely se na notáře, který si od obou vyžádal prohlášení o vůli uzavřít manželství (per verba de presenti) a potvrdil to v dokumentu. Jiným důkazem mohli být svědkové a konečně i zápis manželství ve speciální církevní registraturní knize.

Tridentský koncil v r. 1563 zreformoval dosavadní zvyky při uzavírání manželství mezi katolíky. V rozhodnutí o reformě manželství[10] bylo stanoveno, že platná budou jen ta manželství, která byla uzavřena veřejně v přítomnosti patřičného kněze a tří svědků, po předchozích trojnásobných ohláškách. Toto koncilní rozhodnutí nenabylo ve Francii závazné právní moci, jakkoli se o to papežská kurie a duchovenstvo snažily, poněvadž podle názoru francouzských právníků narušovalo monarchovo suverénní právo (za takové právo se pokládalo i rozhodování o platnosti smluv, počínaje v to i smlouvy manželské, jež byly uzavírány mezi královskými poddanými.[11] Teprve

nařízení z Blois v květnu roku 1579 byly ve Francii zavedeny předpisy, jimiž se mělo řídit uzavírání manželství. Tyto předpisy byly téměř identické s formou tridentskou.

Jindřich III. v tomto zákonu stanovil, že jeho poddaní nemohou uzavřít platné manželství bez trojnásobných ohlášek vyhlašovaných v kostele ve svátečních dnech (čl. 40). Manželství mělo být uzavíráno veřejně, v přítomnosti čtyř důvěryhodných svědků a zaneseno de registraturní knihy. Farář, případně vikář byl povinen prozkoumat způsobilost snoubenců a ověřit, zda jim byl udělen souhlas rodičů, případně nejbližších příbuzných ("plus proches parents", čl. 43).[12]

O tom však, do jaké míry francouzské soudy dodržovaly loajalitu vůči králi a uzavíraly oči před tridentskými rozhodnutími, dokud král nevyjádřil souhlas, aby tato rozhodnutí byla uplatňována ve Francii, svědčí např. výnos z 11. prosince 1576, jímž se ještě uznávala platnost tajného manželství, třebaže takovéto manželství bylo Tridentským koncilem zakázáno.[13] Nové principy, jež byly koncilem přijaty (např. zákaz tajných manželství), byly ve Francii zavedeny teprve královským nařízením z Blois.

Přestože v tomto nařízení byla ustanovena forma uzavírání manželství, nacházíme v daném zákonu i zmínku, která svědčí ještě o další praktice při uzavírání manželství. V článku 44 král zakazuje notářům vyhotovovat protokol o slibu manželství a přijímat prohlášení o uzavření manželství: "Défendons ... a tous notaires ... de passer ou recevoir aucunes promesses de mariage par paroles de présent."[14]

Tento článek byl ještě několikrát opakován v 17. století, ať již v královských listinách (ediktech, deklaracích), nebo v rozhodnutích královské rady. V deklaraci z roku 1639[15] se Ludvík XIII. zmiňoval o závazné platnosti zákona z Blois (čl. 1); znovu se k tomu vrátil v ediktu z března 1697. V "Arret de reglement" z 5.9.1650 bylo notářům opětovně zakázáno vydávat doklady o uzavření manželství[16] a v rozhodnutí královské rady z 20.12.1688 byl tento zákaz (cit. lit.) zopakován ještě jednou.

Po více než sto letech od vydání nařízení z Blois, v roce 1697, uznal král za nutné znovu odsoudit notářskou formu manželství. V deklaraci z 15. června 1697 vydané ve Versailles Ludvík XIV. opět doporučuje uplatňovat formu manželství podle nařízení z Blois. V úvodu konstatuje, že i když uplynula dlouhá doba od okamžiku, kdy byl tento zákon vydán, šíří se ve Francii zlozvyk obcházet královské předpisy o tom, jaká má být forma manželství: "V některých diecézích ... značný počet osob ... žije jakoby ve skutečném manželství...", třebaže takové manželství je uzavřeno "ne před příslušným farářem", nýbrž jen "před notářem". Tyto osoby "si představují, že listiny, které se jim notáři opovážili drze vystavit, potvrzujíce tak jejich souhlas (tj. s manželstvím), jim mohly udělit milost manželské svátosti a nahradit kněžské požehnání, kterého církev tak zbožně dbala od prvních století své existence",[17] Těmito slovy král odsoudil manželství uzavíraná ve formě notářského protokolu, avšak zároveň jimi potvrdil, že takováto manželství byla ve Francii faktem a že ani nařízení z Blois, ani následující zákony (edikt Ludvíka XIV. z března 1697) nebo rozhodnutí královské rady (arrets) "nebyly s to úplně překonat tento nepořádek". Král přitom s lítostí konstatuje, že podobná praxe "vede k redukci svátosti manželské ... jak tomu bylo u pohanů ... v prostou občanskou smlouvu".[18] Ludvík XIV. se případně rozhoduje bojovat proti tomuto jevu a přikazuje přísně dodržovat nařízení z března 1697[19] a zároveň zavádí sankce proti osobám, které uzavírají "domnělá manželství" (les prétendus

mariages). Byly přitom odlišeny dvě kategorie osob: jednak těch osob, které uzavřely manželství před duchovním, ale nikoli před svým farářem (pardevant des pretres, autres que les propres curés des contractans, sans avoir obtenu les dispenses nécessaires") a jednak těch osob, které se považují za manžele a žijí spolu z účinku listin (tj. notářských listin). První skupině osob dává král ještě možnost "rehabilitace" jejich svazku, a to po odpykání pokání, které jim uloží církevní úřady a po určité době separace. Rehabilitace měla spočívat v uzavření církevního sňatku "dans les formes prescrites par les saints canons et par nos ordonnances".[20]

Pro druhou kategorii osob, tj. pro osoby uzavírající manželství před notářem, neměl král žádné pochopení. Jejich manželství nazýval "svazky osob, jež se za manžele (jen – pozn. aut.) považují". Tyto svazky "nemohly být základem závazného společenství ani práva na věno"..., "nemohly mít žádné občanskoprávní důsledky pro osoby takto spojené". Jejich děti měly být zbaveny každého dědictví jak v linii přímé, tak i v linii nepřímé".[21] Královští soudci nesměli pod hrozbou ztráty svého místa "žádat od notářů, aby vyhotovovali takového protokoly". Stejně tak král zakázal i všem notářům, aby "podobně listiny pod jakoukoli záminkou expedovali". Nedbání tohoto zákazu sankcionoval ztrátou postavení a zbavením možnosti získat kdy jakékoli místo v justiční sféře.[22] Král v této deklaraci nenazývá děti pocházející z takovýchto svazků dětmi nemanželskými, jen výrazně stanoví, že tyto děti jsou zbaveny všech dědických práv. Vzhledem k tomu však, že tyto svazky nazýval "les prétendus mariages", je problematické, zda děti, které z nich pocházely, měly práva dětí manželských a zda mohly nosit jméno svého otce.[23] Nicméně podobné svazky byly uzavírány, o čemž svědčí soudní praxe.[24]

Manželství, která byla uzavírána před notářem, náležela k tzv. domnělým manželstvím (les mariages présumés), která byla potírána nejen zákonodárstvím, ale i soudní praxí. Taková manželství spočívala ve faktickém svazku dvou lidí majících záměr žít jako v manželství, aniž by však učinili zadost formálním požadavkům francouzského práva. Patřila k nim např. manželství bez ohlášek nebo bez rodičovského souhlasu.[25]

Situace, do níž se dostávaly osoby setrvávající ve svazku církví neposvěceném, nebyla vzhledem ke královským sankcím nikterak lehká. Nabízí se tedy otáhka, jakou cenu, přednost či význam mohl mít takový svazek, a čemu měl sloužit? Bylo by velmi zajímavé zjistit, zda praktikování notářské formy manželství bylo speciálně spjato s nějakou sociální skupinou či s nějakými společenskými kruhy, s jistým sociálním prostředím. Analýza praxe královských soudů v manželských záležitostech ukazuje, že do konfliktu s právem se nejčastěji dostávaly osoby ze zámožných rodin nebo z aristokracie.[26]

Část francouzské společnosti byla tehdy pevně spjata s katolickým náboženstvím. Jestliže někdo opomíjel církevní formu manželství a uchyloval se k formě notářské, jakkoli tato forma navazovala na praxi ve Francii již dávno zavedenou, muselo ho k tomu vést nějaké mimořádné závažné ohledy. Pro katolíky mohlo být manželství uzavřené před notářem únikem před přísnými požadavky královských nařízení, především před požadavkem, že s manželstvím musí souhlasit rodiče a příbuzní. Podobný souhlas nebylo snadné získat, jestliže šlo o manželství s osobou nerovného stavu nebo nerovného majetku. Chtěli-li se mladí lidé osvobodit od rodinné kontroly

a všemoci, a uzavřít manželství bez rodičovského souhlasu, ba dokonce proti vůli rodičů, uchylovali se do jiné farnosti, aniž by se přitom ohlíželi na přísné tresty. Tam se obraceli na jiného kněze a svého kompetentního faráře tak obcházeli. Takto zjednodušeného ceremoniálu se často účastnil i notář,[27] někdy opět stačila přítomnost pouhého notáře. Tento způsob úniku z rodinné nadvlády neměl za následek trestní sankce.[28] Tresty hrozily pouze notáři, avšak uvedené riziko se mohlo vyplácet. Sankce skutečně přísná (ztráta místa) se ostatně objevila teprve v královské deklaraci z r. 1697.

Kromě toho však sňatku před notářem mohli využívat protestanti,[29] jejichž situace ve Francii byla dosti obtížná, zejména na sklonku 17. století. Nantský edikt (1598) zajistil hugenotům (nazývaným v královských zákonech vyznavači "de la réligion prétendue reformée") svobodu svědomí a v jistém rozsahu i svobodu kultu. Manželství, které uzavírali před svými duchovnímu (pastory), byla v právním ohledu platná. Tato situace se od základu změnila po odvolání nantského ediktu Ludvíkem XIV. v říjnu r. 1685. Monarcha založil toto své rozhodnutí na fikci, že ve Francii již žádní protestanti nejsou; mnoho z nich se sice během 17. století skutečně navrátilo do lůna katolické církve a zřeklo se kalvinismu, přesto však na konci 17. století jich bylo ve Francii ještě hodně. Odvolání nantského ediktu bylo pro ně počátkem nucené emigrace nebo – v případě, že se rozhodli ve Francii zůstat a zachovat věrnost své víře – počátkem pronásledování.

Uzavírání manželství před protestantskými duchovními se po roku 1685 stalo oficiálně nemožné, protože pastoři ve Francii "již nebyli".[30] Jestliže fakticky existovaly, pak se ukrývali v méně obydlených venkovských oblastech. Hugenoti, kteří se drželi své víry, riskovali výpravy do těchto míst, aby tu uzavírali manželství (tzv. "mariages au desert"), která však před státní mocí neměla žádný význam, ba byla dokonce přísně trestána.[31] Protestantům zbývala ještě notářská forma manželství, třebaže byla královskými nařízeními zakázána. Po roce 1685 se k ní musely uchylovat často jako k jedinému způsobu, jak tento svazek potvrdit, i jako k jediné možnosti, jak jej později prokázat. Není bez významu, že královská deklarace vydaná ve Versailles dne 15. června 1697, dvanáct let po ediktu z Fontainebleau, jímž byl nantský edikt odvolán, zavádí nejpřísnější sankce proti notářům majícím účast v protokolu uzavření manželství; je v něm též nejostřejší odsouzení této formy manželství. Zlo, jež se podle králova mínění šířilo, nabíralo na síle právě v těch letech, kdy protestanti, kteří ve Francii zůstali, byli postaveni před tragickou alternativu: svá manželství uznávat buď před katolickými faráři a předstírat přitom své navrácení ke katolicismu, (jako "nouveaux convertis"), anebo mohli uzavírat manželství solo consensu.[32] V tomto druhém případě bylo obtížné prokázat existenci manželství, neboť od r. 1685 se manželství oficiálně neregistrovala. Zbývala tedy jen forma notářského protokolu, jež zaručovala možnost důkazu, tím spíše, že soudy, přes která královská nařízení, neuplatňovaly vůči notářům nějaké přísné tresty. Nelze pochybovat o tom, že protestanti této formy často využívali a král proto na to reagoval deklarací z r. 1697.

Manželství před notářem, které král sám označil jako "občanskou smlouvu", bylo tedy jevem dosti rozšířeným a hluboko zakořeněným. Z úst samotného monarchy se dovídáme, že boj s touto formou manželství trvající od nařízení z Blois až po versaill-

skou deklaraci (1697), tedy déle než jedno století, nepřinesl uspokojivých výsledků. Král vyjadřoval mnohokrát své znepokojení s praxí nepatřičného uzavírání manželství, která z právního hlediska manželství nebyla.[33] Král hovořil též o nevázanosti světského života své doby a o zkaženosti mravů, které vždy nakonec zhatily účinnost jeho nařízení: "La licence du siecle, la dépravation des moeurs ont toujours prévalu sur nos ordonnances si saintes et si salutaires, dont meme la vigeur et l'observation a été souvent rélachée...".[34]

Jaký byl osud této – ve francouzské společnosti improvizované "občanské smlouvy" – po deklaraci z roku 1697? Z mlčení, jež se kolem tohoto tématu rozhostilo v pozdějších zákonech, je možno dedukovat, že se pak tato smlouva vyskytovala přinejmenším natolik sporadicky, že to zákonodárce přestalo znepokojovat.

Problém protestantských manželství však existoval i nadále za vlády Ludvíka XV. i Ludvíka XVI. Soudy a parlamenty se sice pokoušely svou tolerantní soudní praxí napravovat křivdy, jež způsoboval edikt z r. 1685,[35] ale to ještě nebylo s to vyřešit celou záležitost.

Specifická konfesionální situace ve Francii 17. a 18. století přiměla učené právníky i soudní praxi k hledání takové formy manželství, která byla použitelná i pro nekatolické obyvatelstvo, aniž by porušovala svobodu jejich svědomí. Takové řešení našel teprve Ludvík XVI., a to dva roky před Revolucí. Našel odvahu k tomu, aby přiznal politický omyl svého znamenitého předka, Ludvíka XIV. Na radu svých ministrů se rozhodl konečně oficiálně uznat existenci protestantů ve svém státě a dát jim možnost uzavírat manželství, aniž by se museli zřeknout své víry a předstírat, že jsou katolíky jen proto, aby mohli vstoupit do manželství. V roce 1787 vydal Ludvík XVI. edikt, jímž se dovolovalo všem nekatolíkům uzavírat manželství před farářem nebo před světským úředníkem (le premier officier de la justice), jenž je k tomu kompetentní vzhledem k bydlišti jedné ze stran. Takovéto manželství mělo nést všechny právní důsledky, které pro manželství katolíků stanovilo nařízení z Blois.[36] Král takto dával na vybranou buď manželství před farářem nebo manželství před světským úředníkem, i když i farář tu měl vlastně plnit pouze roli úředníka matričního úřadu.

Edikt Ludvíka XVI., který vzešel ze záměru zlepšit postavení protestantů, jejichž existenci nebylo možno již déle popírat, dal počátek oficiálně uznávanému občanskému manželství.

Účast světského úředníka při uzavírání manželství bylo možno ve Francii zaznamenat již dříve, ovšem po pravdě řečeno jen ve výjimečných situacích. Král dosti dlouho toleroval (do r. 1730) zvláštní zvyk uplatňovaný v Bretoňsku, podle nějž bylo možno v určitých případech uzavřít manželství před světským soudcem (přesněji řečeno před komisařem parlamentu). Manželství bylo tehdy uzavíráno "sans le consentement du propre curé, sans la permission de l'éveque et par la seule autorité du juge séculier".[37]

Rovněž v kraji Tournai platil jiný zvyk. V městech této oblasti v případě, že rodiče nedali svůj souhlas se sňatkem, bylo možno obrátit se na městského úředníka (le magistrat de ville) nebo na soudce, který mohl podle svého uznání, po vyslyšení stran, dát souhlas s uzavřením manželství. Vystupoval takto v roli "vrchního poručníka" nezletilých (le chef – tuteur des mineurs).[38] Král zmíněnou odlišnost nezrušil a platnost svých nařízení na toto území nevztahoval.[39]

A konečně pak v září 1685 udělil král jisté kompetence soudcům při uzavírání manželství mezi protestanty. Ceremoniál měl probíhat před protestantským pastorem jmenovaným královským intendentem a v přítomnosti královského soudce.[40]

Všechny uvedené formy, jež byly v 17. století uplatňovány jen výjimečně, připouštěly účast světského úředníka při uzavírání manželství a anticipovaly takto zmíněný edikt z r. 1787.

Koncepci "manželské smlouvy" světské povahy, na níž Ludvík XVI. založil edikt z roku 1787, převezme později zákonodárství Velké revoluce,[41] dlužno však mít na paměti, že nikoli toto zákonodárství, nýbrž dřívější právní praxe ve Francii (notářské protokoly, manželství před světským úředníkem) byla začátkem občanského manželství v této zemi.

Na závěr těchto stručných téma zajisté zcela nevyčerpávajících poznámek o genezi občanského manželství ve Francii, je třeba konstatovat, že onen pozvolný i bezděčný proces laicizace se uskutečnil nikoli proti katolickému náboženství. Francouzský král nepochybně chtěl zachovat věrnost římské církvi, což dokazuje již třeba samo jeho usilovné zdůrazňování posvátné povahy manželství, avšak kromě toho mu záleželo i na akcentaci své vlastní vlády a na tom, aby vše, co patřilo do "l'ordre d'état", tedy i manželství, zahrnul do své bezprostřední "péče".

Lze mít za to, že mnozí Francouzi, kteří tehdy uzavírali manželství ve formě notářského protokolu nebo před světským úředníkem, se rovněž snažili doplnit takto uzavřená manželství ještě jejich formou církevní. Teprve ideologie Velké revoluce spojila necírkevní manželství s ateistickým světovým názorem a učinila z něho symbol boje s náboženstvím.

V předrevoluční Francii měla světská manželství povahu něčeho výjimečného. Byla únikem z těžko snesitelných nároků královského práva a nikoli symptomem vědomého rozhodnutí věřících rozejít se s církví.

Poznámky

1 Takový názor vyjádřil např. OLIVIER-MARTIN, Fr.: *Histoire du droit francais des origines a la Révolution*, Paris 1948, s. 652. Nadto pak ústava z března r. 1791 (hl. II, čl. 17) stanovila: "La loi ne considere mariage que comme contrat civil".

2 Na význam tohoto ediktu obrátil zřetel ve své obšírné monografii BEAUCHET, L.: *Étude historique sur les formes de la célebration du mariage dans l'ancien droit francais*, Paris 1883 a FRIEDBERG, E.: *Die Geschichte der Civilehe*, Berlin 1870, s. 27. Srov. též zmínky o tomto ediktu v monografii: LACEY, T.A.: *Marriage in church and state*, London 1947, s. 170; OLIVIER-MARTIN, Fr.: *Histoire du droit francaise* (cit.), s. 650; GERPO GERPE, M.: *La potestad del Estado en el matrimonio de cristianos y la nocion contrato-sacramento*, Salamanca 1970, s. 130.

3 Takovým požadavkem byl např. souhlas rodičů a příbuzných s manželstvím, nebo – v případě manželství vojáků a důstojníků souhlas jejich nadřízených a někdy dokonce i samotného monarchy. O nezbytnosti těchto svolení s manželstvím srov. jinou mou práci: "Svolení s manželstvím ve francouzském právu 16.-18. století" (v tisku).

Katolická církev sice od časů středověku vyžadovala rovněž souhlas rodičů s manželstvím jejich dětí, avšak platnost manželství na tuto shodu nevázala. Pro jeho platnost byl rozhodující consensus samotné dvojice vstupující do manželství. Takovýto postoj zaujal též Tridentský koncil, srov. též dále.

4 Např. nařízení Ludvíka XIII. z r. 1629. Byla to nejprve církevní registratura, potom církevní registratura pod dohledem královského úředníka, nakonec registratura výhradně světská.

5 V rozsáhlé francouzské literatuře 17.-18. století byl tento problém důkladně analyzován. Srov. např. dílo JOANNIS LAUNOII CONSTANTINENSIS, *Parisiensis theologi, Regia inmateimonium potestas vel tractatus de jure secularium principum christianorum in sanciendis impedimentis matrimonium dirimentibus*, Parisiis 1674; *Epitome in doctrinam Sanchez de magno matrimonii sacramento ... per ...* ANREAM CADEUM, Bergomi 1660; POTHIER, R.J.: *Ouvres*, vol. VI, éd. M. Bugnet, Paris 1646 aj.

6 Srov. PELEUS, J.: *Les actions forenses singulieres et remarquables ...*, Paris 1604, s. 815: "les Princeps sont patrons et gardiens des choses sainctes et sacrées, et non pas interpretes d'icelles...".

7 Srov. díla J. Launoy, R. Pothiera aj. O doktrínách týkajících se manželství obšírně pojednává GERPE, M.: *La protestad del Estado* (cit. op.), ss. 65-117. Srov. též diskuse na Tridentském koncilu a výpovědi koncilních otců citované A. ESMEINEM, *Le mariage en droit canonique*, vol. 2, Paris 1891, Appendice.

8 BEAUCHET, cit. op., s. 39; SOHM, R.: *Das Recht der Eheschliessung aus dem deutschen und canonischen Recht geschichtlich entwickelt*, Weimar 1875, s. 152; GLASSON, E.: *Le mariage civil et la divorce*, 2. vyd., Paris 1880, s. 235; ESME, A.: *Le mariage end droit canonique*, Paris 1891, vol. 1, s. 166; PETOT, M.: *Cours d'histoire du droit privé* (autorizovaný rukopis), Paris 1847-8, s. 86; CHÉNON, E.: *Histoire générale du droit francais public et privé des origines a 1815*, Paris 1929, s. 90.

9 Tridentský koncil zastával stanovisko, že ministry svátosti jsou samotné strany. Srov. *Decr. de réform. matrim.*, sess. XX, c. 1. Srov. též: BEAUCHET, s. 42; DANIEL, P.CH.: *La mariage chrétien et la Code Napoléon*, Paris 1870, s. 121-5.

10 Srov. *Concilii Tridentini Actorum pars sexta*, ed. Stephanus Ehses, Friburgi Brisgoviae 1965, s. 889 (Canones super reformatione circa matrimonium ... cap. primum).

11 Význačným představitelem této doktríny byl POTHIER, R.: *Traité du contrat de mariage, Oevres*, cit. op. Srov. též LOVET, G.: *Récueil d'aucuns notables arrests donnez en la Cour de Parlement de Paris ...* sixieme édition, Paris 1620, s. 733-4; BASSET, J.G.: *Plaidyer*, Grénoble 1668, s. 183; FRIEDBERG, E.: *Das Recht der Eheschliessung in seiner geschichtlichen Entwicklung*, Leipzig 1865, s. 502.

12 Rozdíly byly minimální (např. počet svědků). Zevrubně je probírá FRIEDBERG, s. 504-5.

13 Výnos (arret) z 11. prosince 1576 na návrh generálního advokáta Brissona. O názorech tohoto slavného právníka podává zprávu PELEUS, cit. op., 1604, s. 811-2. Zmiňuje se o tom rovněž BEAUCHET, s. 42.

14 Interpretujíce tuto dispozici s veškerou opatrností můžeme předpokládat, že tu šlo nikoli o uzavření manželství, nýbrž jen o jeho příslib, tj. o zasnoubení. Nicméně výraz "par paroles de présent" výslovně navazuje na dřívější způsob uzavírání manželství prohlášením "de presenti" vyjadřovaným notáři. Všechny pochybnosti ostatně rozptyluje autentická interpretace nařízení z Blois, kterou později provedl Ludvík XIV. Toto nařízení uváděl mezi zákony, jež zakazovaly notářskou smlouvu o uzavření manželství.

15 Déclaration de Louis XIII... sur l'ordre qui doit etre observé en la célébration des mariages ... (vyd. v *Code matrimonial*, II, s. 121.-5).

16 To se vztahovalo na případy, kdy farář či dokonce i biskup odmítl potvrdit sňatek a ženich s nevěstou se v důsledku jejich odmítnutí obraceli na notáře. Referuje o tom POTHIER, *Traité du contrat de mariage*, vyd. Bugnet, VI, s. 159.

17 "Quelques archeveques et eveques nous ont représenté qu'ils trouvent dans leurs dioceses un nombre considérable de personnes qui vivent comme dans les mariages véritables, sous la foi de ceux qu'ils prétendent avoir contractés devant des pretres, autres que leurs propres curés; et quelques autres qui s'imaginent que des actes que des notaires ont eu la temerité de leur donner de leurs consentements réciproques, leur ont pu conférer la grace du sacrement de mariage, et suppléer a la bénédiction des pertres, que l'église a observée si religieusement depuis les premiers siecles de son établissement..." – Déclaration du roi Lous XIV. ... a Versailles, 15.VI.1697 (*Code matrimonial*, s. 146-8).

18 "Qu'a l'égard des conjoctions qui n'ont d'autre fondement que des actes délivrés par des notaires, qui tendent a reduire le sacrement de mariage dans l'état simple ou il étoit parmi les paiens, s'un simple contrat civil, l'article 44 de l'ordonnance de Blois et les arrets que nos cours de parlement ont rendus dans les occasions qui s'en sont présentées, n' ayant pu abolir entierement un si grand désordre, ils ne peuvent se dispenser de nous supplier, comme ils le font, d'en arreter le cours par les moyens que nous estimerons les plus convenables et les plus efficaces..." – výše citovaná deklarace, s. 147.

19 Édit portant réglement pour les formalités des mariages, Versailles, mars 1697 – Isambert, t. 20, s. 287an. Tento edikt podrobně upravoval povinnosti farářů, stanovil předpoklady, jež musí splňovat svědkové uzavření manželství, jakož i tresty za jakékoli přestupky a prohřešky.

20 Deklarace, s. 148.

21 V této druhé kategorii mohli najít své místo i protestanti. Nic nesvědčí ve prospěch toho, že by se deklarace z r. 1697 na ně nevztahovala, jak tvrdil BEAUCHET, cit. op. s. 71.

22 Deklarace, s. 149

23 Jinak soudí BEAUCHET (s. 70-1), jenž se domnívá, že deklarace zbavovala děti jen majetkových požitků.

24 Srov. např. výnos z 6. února 1610 prohlašující neplatnost manželství uzavřeného před notářem (BOUVOT, I. *Nouveaurecueil des arrests de Bourgogne: ou sont contenues diverses notables questions ... décidées par iugements et arrests de la Cour souveraine du Parlement de Dijon*, vol. 2, Geneve 1628, question XLVIII); podobné výnosy lze najít v řadě jiných sbírek rozsudků, např. Claude BLONDEAUET Gabriel GUERET, *Jouranal du palais ou recueil des principales décisions de tous les parlemens et cours souveraines de France*, tome I, Paris 1713; BRILLON, Pierre Jacques: *Dictionnaire des arrets ou jurisprudence universelle des parlemens de France ...*, Paris 1727. Soudy vynášely tresty pro notáře, např. výnos z 30. srpna 1602 (JOVET, I.: *La bibliotheque des arrests de tous les parlemens de France ...*, Paris 1669, s. 471).

25 O těchto manželstvích nacházíme mnoho zpráv u znalců soudní praxe 17.-18. století a ve sbírkách soudních rozsudků (arrets). Srov. např. PELEUS, cit. op., s. 787 a 817; LOVET, op. cit., s. 783. Srov. *Code matrimonial*, t. 2, ss. 286-7 aj. V přítomné době se provádějí historickoprávní bádání týkající se manželských smluv ve Francii (Gouron aj.), která jsou však zaměřena teprve na 18. století. Informace o tom obsahuje práce GARAUD, M. – SZRAMKIEWICZ, R.: *Histoire générale du droit privé français (de 1789-1804). La Révolution et la famille*, Paris 1978, s. 62, odkaz.

26 Srov. např. manželství mezi M. de Cinq-Mars, vrchním štolbou Francie, a sličnou Marie de l'Orme, jehož platnost byla zažalována jeho matkou u pařížského parlamentu. Tento casus vedl Ludvíka XIII. k vydání deklarace ze dne 26. listopadu (Code, s. 121-5). O manželství vysoce postavených rodů jsou zprávy u PELEUSE, op. cit., s. 408-9.

27 Notářova pomoc byla vyhledávána také v těch případech, kdy farář odmítl udělit svátost manželství. Vytvořila se z toho dokonce soudní praxe, kterou založil v době Frondy Gilbert Gaulmin, když tendenčně interpretoval královskou deklaraci z r. 1639. Bylo v ní ustanoveno, že "farář přijímá svatební prohlášení obou stran a spojuje je v manželství". Na základě toho se Glaumin domníval, že ženich s nevěstou mohli předstoupit před faráře s jedním nebo dokonce dvěma notáři, kteří vzali na vědomí farářovo odmítnutí a zároveň i vůli uzavřít manželství vyjádřenou oběma stranami. Takto "byly splněny" požadavky deklarace týkající se veřejné povahy manželství i přítomnosti faráře a svědků. Takového manželství bylo nazýváno "a la gaulmin" ... Srov. BEAUCHET, *Etude*, s. 54-5; GAUDEMET, J.: Il legame matrimoniale nel XVII secolo, in *Le funzioni sociali del matrimonio*, s. pod red. Milly Buonanno, Milano 1980, s. 64n., zvl. s. 77. Guadement uvádí, že podobná manželství byla ve Francii dosti častá v letech 1690 až 1744 (synodní statuty je tehdy vehementně potíraly).

28 Novomanželé nebyli vystaveni trestu za sám fakt svatebního prohlášení od notáře, ale mohli být přísně potrestáni za manželství bez souhlasu rodičů, což bylo často kvalifikováno jako zločin únosu (le rapt). Za tento zločin hrozil trest smrti.

29 K této formě se uchylovala též smíšená manželství, před rokem 1680 ještě tolerovaná státem, ale s nevolí přijímaná církví. Srov. FRIEDBERG, op. cit. s. 510.

30 Dne 15. září 1685, těsně před ediktem z Fontainebleau (vydaném 22. října téhož roku) vydala královská rada výnos (arret), že protestanti mohou uzavírat manželství před svými duchovními se souhlasem královského intendanta a v přítomnosti "du principal officier de justice de la residence ou demeureront" (ISAMBERT, XIX, s. 529). Vzhledem k tomu, že krátce potom byl vydán edikt, jenž odvolával všechny svobody protestantů, byl liberalismus vůči protestantům, jímž se vyznačovalo zmíněné rozhodnutí, zjevem svědčícím o velkých názorových rozdílech mezi lidmi z králova nejbližšího okolí. Analýzu této situace provedl BEAUCHET, s. 68. Srov. FRIEDBERG, *Geschichte der Civilehe*, s. 23, kde je zřejmě tisková chyby v datu tohoto rozhodnutí.
Ostatně význam rozhodnutí z 15. září 1685 byl nevelký, protože mohlo působit jen po pět týdnů, do 22. října 1685, kdy ediktem z Fontainebleau král zrušil veškerá práva protestantů, která jim byla kdysi přiznána Nantským ediktem.

31 V polovině 18. století bylo uzavřeno 150 tisíc takovýchto manželství (je to asi jen přibližný počet, uvádím jej podle Friedberga). Muži byli za to odsuzováni na doživotní galeje, ženy k doživotnímu vězení; osvědčení o uzavření manželství která vystavovali protestantští duchovní, byla pálena katem na veřejném prostranství. Podrobně o tom píše FRIEDBERG, s. 538-9.

32 Šířeji o tom pojednal BEAUCHET, s. 67-70, který si všímá toho, že protestanti uzavírali manželství solo consensu již v době nařízení z Blois. O manželstvích protestantů srov. též LEMAIRE, R.: *Le mariage civil*, Paris 1901, s. 68-9.

33 Např.: "il se fait plusieurs mariages par les pretres et curés ... entre gens de conditions inégales, meme entre des soldats et des filles de famille ... sans observer les regles prescrites par l'église; qu'ainsi les

conjoints vivans sous la foi d'un sacrement qui n'en a que les apparences, lesdits mariages étant nuls, il s'ensuit plusieurs désordres dans les familles...". – Arret du Conseil d'Etat a Saint- Germainen Laye, 13. XII. 1681 (*Code*, s. 133);
"... nous voyons avec beaucoup de déplaisir que la justice de ces loix (tj. nařízení o formě manželství) et le respect qui est du aux deux puissances quie les ont faites n'ont pas été capables d'arreter la violence des passions qui engagent dans les mariages de cette nature et qu'un intéret sordide fait trouver trop aisement des témoins, et meme des pretres, qui prostituent leur ministere aussi bien que leur foi, pour profaner de concert ce qu'il y de plus sacré dans la religion et dans la société civile..." – Edit de Louis XIV, mars 1697, *Code* s. 143.

34 Déclaration de Louis XIII., 26. XI. 1639, *Code* s. 121 an.

35 BEAUCHET, s. 84.

36 "... nôtre justice et l'interet de nôtre royaume, ne nous permettent pas d'exclure plus longtemps des droits de l'état civil, ceux des nos sujets ou des étrangers domiciliés dans notre empire, qui ne professent pas la religion catholique...". – Edit de Louis XVI, 26. XI. 1787, ISAMBERT, VI, s. 472.
Srov. FRIEDBERG, *Das Recht der Eheschliessung*, s. 543.

37 Déclaration du roi ... a Marli, 22. XI. 1730, *Code* s. 159.

38 Déclaration du roi concernant le mariage des mineurs dans le ressort du parlement de Tournai, 8. III. 1704, *Code* s. 149-150.

39 "Nous avous resolu ... de conserver a la justice et aux magistratus l'autorité dont ils besoin ... nous ... ordonnons ... n'avoir entendu par nôtre édit du mois de mars 1697 déroger aux lois, coutumes et usages de la Flandre concernant les mariages des mineurs...". – výše cit. deklarace, *Code* s. 150. Tento zvyk vznikl pod vlivem španělských zákonů z let 1540 a 1623, l. c.

40 "... ministres qui séront établis par lesdits intendants et commisaires ... en présence du principal officier de justice de la residence ou demeureront et auront été établis lesdits ministres ...". – ISAMBERT, XIX, s. 529. Srov. BEAUCHET, s. 68.

41 Ústava ze září 1791, hl. II, čl. 17 a ústava o laicizaci manželství z 20. září 1792.

© Irena Malinowska-Kwiatkowska, 1990
Translation © Ivo Tretera, 1990

Le mariage devant un officier civil dans la France d'ancien régime

Irena Kwiatkowska

Résumé

Quand on évoque les débuts du mariage civil en France, on pense généralement à la législation révolutionnaire et surtout à la loi de 1792. Pourtant, la législation d'ancien régime, aussi bien que certaines déclarations du souverain témoignent déjà de l'existence d'une forme élémentaire de l'institution du mariage civil (mariage devant notaire ou devant un agent municipal ou officier royal).

L'ordonnance de Blois (1579) a codifié pour les catholiques une forme de mariage presque identique à celle prévue par le concile de Trente. A l'article 44 de cette ordonnance, il était interdit aux notaires d'accepter les déclaration de mariage. Le roi a répété cette interdiction plusieurs fois encore dans ses édits ou ses déclarations. Le roi a fait cinnaitre avec force son désir d'utiliser une forme de mariage conforme a la loi et a refusé de "réduire la célébration du mariage a un simple contrakt civil" et il a prévu des sanctions.

Ce sont ou bien les catholiques qui concluaient leurs mariages devant notaire pour échapper aux exigences royales très strictes (surtout pour échapper à la contrainte de l'autorisation des parents au mariage); ou bien les protestants qui – surtout après l'édit de Fontainebleau (1685) pouvaient confirmer et démontrer l'existence de leur mariage par un acte notarié seulement, bien que cet usage soit interdit par la loi.

La lutte contre cette forme de mariage qui a duré près de 100 ans s'est révélée inefficace comme l'a confirmé le roi dans sa déclaration de Versailles (1697). La situation difficile des Huguenots en France a amené les juristes à rechercher une forme de mariage à l'usage des populations non-catholiques qui ne puisse pas porter atteinte à sa liberté de conscience. Ce n'est que deux ans avant la Révolution que Lous XVI a trouvé la solution du problème en permettant aux non-catholiques de conclure les mariages devant un agent public dans le lieu de séjour d'une des parties. (édit de 1787)

A part cela, dans certaines régions de France, il était possible de conclure le mariage devant un officier civil (en Bretagne, devant le commissaire du parlement, dans la région de Tournai devant un officier municipal).

Plus tard, la législation révolutionnaire a adopté les formes civiles du mariage. Au XVII et au XVIII siècle, ces formes ne correspondaient pas à une régression de la conscience religieuse, mais c était un échappatoir face aux exigences sévères du droit royal.

POSTAVENÍ A ČINNOST SACRA SCRINIA ZA DOMINÁTU

Michal Skřejpek

Přechod od principátu k dominátu byl dlouhodobý a do jisté míry i plynulý proces, jehož první výrazné projevy můžeme pozorovat již ve 2. polovině 3. stol. n. l. Teprve Diocletian ale vytvořil pevný základ této druhé vývojové periodě římského císařství provedením rozsáhlých změn, které zasáhly jak uspořádání vojska, tak i civilní státní služby. Přestože je vznik dominátu spojován, a zcela po právu, především se zavedením nových organizačních struktur v oblasti administrativy, neznamenaly Diocletianovy reformy okamžitý zánik celého správního systému principátu. Zejména dvorské úřady a mezi nimi na prvním místě systém kanceláří zůstaly ještě po nějakou dobu zachovány v původní podobě a zmizely teprve po Constatinových reformách.

Místo nich byly vytvořeny nové správní útvary označované jako sacra scrinia, o nichž pochází první zmínka z roku 314 n.l. (C. T. VI 35,1). Jejich název byl odvozen od skříní (scrinia), v nichž byly uschovávány listiny. Termín "scrinium" ale nebyl v oblasti císařské administrativy nijak nový. Již ve 2. století n.l. byl používán v některých ústředních úřadech jako označení kancléře, nebo jejího odboru: "adiutor commentariorum at scrini. praeff. /urbis/" (ILS 9076).

Tři z těchto nových úřadů byly více méně odvozeny ze starých kanceláří, a to nejen co se týče jejich názvu (ab epistulis – scrinium epistolarum, a libellis – scrinium libellorum, a memoria – scrinium memoriae), ale částečně i úkolů, které zabezpečovaly. Čtvrtý odbor – scrinium dispositionum – sice byl zcela nový, ale svou povahou se nejvíce blížil postavení starých kanceláří, jako orgánů bezprostředně pomáhajících císaři. Přestože byly názvy Constantinových scrinií odvozeny od některých dřívějších palatinských úřadů, není možno klást mezi ně rovnítko.[1] Tyto nově vzniklé dvorské úřady se totiž odlišovaly nejen složením personálu a úkoly které plnily, ale především způsobem zapojení do administrativního systému římského státu.

Převážná většina bývalých kanceláří, zejména technického charakteru jako "ab actis", "a copiis" atp., ale i další, např. "a censibus", "a studiis", byla bez náhrady zrušena. Zachovány beze změn, ovšem pod jiným názvem, zůstaly jen finanční odbory "a rationibus" a "res privata". Řízeny byly úředníky, kteří se nyní nazývali comes sacrarum largitionum a comes rerum privatarum. Šlo o hodnostáře náležející k absolutní byrokratické špičce a tyto finanční správní útvary tak zcela ztratily charakter onněch pomocných úřadů dřívější doby – kanceláří. Ještě v jednom případě zůstala kancelář zachována, i když jen asi po velmi krátkou dobu. Jedná se o "a cognitionibus", která je doložena na nápisu Sextilia Agesilaa Adesia z 1. poloviny 4. století n.l.: "magister libellor. et cognition. sacrarum" (CIL VI 510 = ILS 4152).

Pouze již zmíněná čtyři sacra scrinia je možné v jistém smyslu považovat za dědice dřívějších palatinských officií. I ony totiž plnily nejrůznější pomocné funkce na

císařském dvoře. Tentokrát však již nepomáhaly v práci jen svým vedoucím a tedy bezprostředně císaři, ale především vysokému dvorskému hodnostáři quaestoru sacri palatii,[2] který stál zdánlivě zcela mimo ně. Je sice pravda, že scrinie byly jako celek označovány v různé době odlišnými názvy, ale vždy bylo zdůrazňováno jejich výlučné postavení a zároveň úzké sepjetí s dvorem i císařem: "scrinia nostra" (C. T. VI 35, 1, r. 314, C. T. I 16, 3, r. 319). "scrinia palatina" (C. T. VI 2, 13, r. 383), "scrinia sacra" (C. T. VI 30, 3, r. 379), "scrinia palatii" (C. T. VI 26, 8, r. 396), "omnia scrinia" (C. T. XI 20, 4, r. 423).

Úkoly výše zmíněných scrinií, kromě scrinie dispositionum mající poněkud odlišný charakter, nebyly tak přesně diferencovány, jako tomu bylo dříve. Od zřízení úřadu questora sacri palatii[3] za Constantina, tedy od samotného počátku své existence, sloužily tyto úřady jako obecný sekretariát pro správu, soudnictví, korespondenci a právní záležitosti císaře vůbec.[4] Kromě Iustinianova a Theodosiova Codexu nacházíme v literatuře o práci těchto úřadů jen ojedinělé zmínky. Tyto zprávy jsou bohužel značně obecné povahy a starověcí autoři navíc mezi jednotlivými scriniemi nedělají většího rozdílu. Například Symmachus (Rel. 24) píše: "per vices mensuum singulorum ad perennitatis vestrae scriniae senatus et populi acta mittuntur" (během jednotlivých měsíců jsou vašim stále pracujícím scriniím posílány zprávy o jednání senátu a lidu). Dokonce ani Notitia Dignitatum pro svou stručnost nerozlišují náplň práce jednotlivých scrinií a se stejnými obtížemi se setkáváme také v Codexu Theodosiově (např. XII 12, 10, r. 385): "ex decretis petitiones legatorum de nostris scriniis recitantur" (z dekretů se předčítají žádosti vyslanců našich scrinií). Protože jsou úkoly scrinií vypočítány vždy jen souhrnně, je rekonstrukce této problematiky velmi obtížná. Navíc se povinnosti scrinií překrývaly také s činností sboru notariů. Tertioterius notariorum se totiž mimo jiné zabýval také žádostmi (C. I, XII 20, 5 § 1).

Některé věci týkající se scrinií zůstaly ve srovnání s principátem ve své podstatě stejné. V zásadě zůstalo zachováno postavení scrinie memoriae jako nejdůležitějšího odboru.[5] I nyní byla vyžadována řečnická příprava a znalost latiny. Především se ale zabývaly tyto úřady úkoly spojenými úzce s právní problematikou a pro jejich členy tedy byla nutná průprava v tomto směru, což nejlépe ostatně dokumentuje účast magistrorum scriniorum na vypracování Theodosiova Codexu.[6]

Kromě speciálních úkolů, které budou dále uvedeny, plnily scrinie ještě jednu důležitou funkci. Protože se u nich sbíhaly informace ze všech oblastí administrativní aktivity i zprávy od vyšších vojenských velitelů, staly se zcela přirozeně, vedle specializovaného sboru agentes in rebus, nejvyššími kontrolními orgány v římské říši. Kontrola, a to ve všech oblastech, byla ale zabezpečována také personálním propojováním, například funkce principis officio praefecti praetorio byla obsazována "ex schola agentum in rebus" (C, T. I 29, 4, r. 368; Amm. XV 3, 7-9 k roku 355). Obě skutečnosti vedly i k posílení informovanosti jejich představeného magistra officiorum a tedy zpětně i samotných scrinií. Tento závěr je možno vyslovit i přesto, že zmíněný princeps podával zprávy přímo ad comitatum principis (Amm. XV 3, 7-9).

Konečně nelze zapomenout, že po rozdělení říše r. 395 n. l. vznikly samostatné správní struktury v obou částech. První náběhy k jejich zdvojování ovšem zaznamenáváme mnohem dříve. Nejstarším je vybavení L. Vera vlastním dvorem na východní tažení. Daleko četnější případy spadají do období počátku dominátu, kdy se

pro multiplikaci centrálních úřadů vytvořily vhodné podmínky. Na jedné straně se jednalo o faktory objektivní, kterými byly občanské války. Snaha vytvořit si vlastní centrální správní aparát je ale samozřejmě vlastní každému uchazeči o trůn; jako příklad je možno uvést Manilia Pudenta, sloužícího v úřadu "ab epistulis Latinis" Avidiu Cassiovi (Dio LXXI 29, 1; LXXII 7, 4). Na počátku 4. stol. n. l. byl ale především vytvořen přímo zákonný podklad takovýchto snah. Jedná se o Diocletianovu reformu nástupnických pravidel a vytvoření tetrarchie. Plný comitatus měl proto Diocletianus i Maximinus a také Licinius měl vlastního magistra officiorum (Joh. Lyd., De mag. II 25) a tedy nepochybně i další úřady. V některých případech se s tímto jevem setkáváme také u designovaných nástupců ("mladších" císařů) – Caesarů, například Constantinovi sloužil Eumenius jako magister memoriae.

To, že všechny správní instituty ve starověkém Římě byly vytvářeny plně "na základě pouhé vůle císaře" (G. Lombardi, 1940-41, s. 147), se projevilo také při budování správní organizace dominátu. Sacra scrinia byla stejně jako mnoho dalších dvorských úřadů organizačně (ND or. XI; occ. IX) i jurisdikčně (C. I. XII 19, 12), a to včetně trestních věcí (T. Mommsen, 1899, s. 290), podřízena jednomu z nejvyšších říšských hodnostářů – magistru officiorum.[7] Vytvořením tohoto úřadu okolo roku 320 n. l. byl vývoj ústředního administrativního aparátu dominátu zhruba dovršen.

Mezi původní úkoly magistra officiorum patřilo nejen řízení kanceláří (sacra scrinia), ale i velení císařské gardě (schola palatina). Tomuto spojení funkcí také odpovídá jeho titul z počátku 4. stol. n. l., který zní tribunus et magister.[8] Tak alespoň soudí většina autorů, která se touto problematikou zabývala. Název odvozují od officií (scrinia) – magister officiorum (palatinorum) (A. E. R. Boak, 1924, ss. 26 n; P. De Francisci, 1936, ss. 110 n; F. De Martino, 1967, s. 224). A Giardina (1977, s. 60) však s tímto závěrem nesouhlasí. Zdůvodňuje to tím, že v císařské legislativě byla scrinia vždy odlišována od officií: "officiorum palatinorum scriniorumque" (C. T. VI 30, 144, r. 396), což lze přeložit jako dvorské úřady a kanceláře. Jeho titul pak vysvětluje kontrolní pravomocí, kterou měl magister officiorum nad většinou dvorských officií.

V pozdějším evropském vývoji ani v moderních státech není možné, snad kromě franckého majordomátu,[9] nalézt žádnou paralelu k úřadu magistra officiorum. Pro nahromadění rozličných funkcí z mnoha spolu navzájem nesouvisejících oblastí se totiž tento úředník stal čímsi skutečně zcela mimořádným. Pro rozsah své kompetence, která se neustále rozšiřovala (podřizováni mu byli stále noví a noví úředníci a svěřovány stále další úkoly),[10] je v literatuře magister officiorum zcela po právu označován jako dvorský maršálek – "maresciallo di corte" (G. Lombardi, 1940-41, s. 67; P. De Francisci, 1936, s. 109), nebo státní sekretář – "segretario di stato" (V. Giuffrè, 1977, s. 93). Johannes Lydus (De mag. II 10) tento obrovský nárůst jeho pravomocí přímo spojuje s pádem Ruſina, ale ve skutečnosti se jednalo o dlouhodobý proces. Tak například pravomoc nad cursus publicus měl magister officiorum od Constanta II. (E. J. Holmberg, 1933, ss. 89, 125) a nad fabricae je doložena k roku 390 n. l. (C. T. X 22, 3 = C. I. XI 10, 2). Výčet oblastí, které podléhaly magistru officiorum, je pak obsažen v Notitia Dignitatum or. XI a occ. IX.

V pramenech se objevuje také termín "magister officiorum omnium" (CIL VI 1721 = ILS 1244), který klade A. Giardina (1977, s. 64) do souvislosti právě s rozsahem kontroly, kterou tento úředník vykonával prostřednictvím jemu podřízených

úředníků. Tento magister officiorum omnium je nejvyšším koordinátorem byrokracie a v tom smyslu i vedoucím všech úřadů – "maestro di tutti gli uffici" (A. Giardina, 1977, s. 63), tedy i těch, nad nimiž neměl přímou moc.

Přes jakkoli silné vazby na magistra officiorum pracovaly ale fakticky sacra scrinia, či přesněji úředníci sem zařazení, téměř výhradně pro quaestora sacri palatii: "officium non habet, sed adiutores de scriniis quos voluerit" (ND or. XII – který nemá svůj úřad, ale pomocníků si vybere z kanceláří, kolik bude chtít), "Habet sub-audientes adiutores memoriales de scriniis diversis" (ND occ. X – jeho pomocníci z různých kanceláří, kteří ho poslouchají, se jmenují memoriálové). Právě tato úzká spolupráce a quaestorem, spolu s okruhem úkolů, které scrinie zabezpečovaly, dělaly z těchto úřadů jeden ze základních článků právního mechanismu pozdně římského státu.

Quaestor sacri palatii byl nejen nejvyšším císařským právním poradcem, ale měl na starosti také archív (V. Giuffrè, 1977, s. 93)[11] a spolupodepisoval dokonce i císařské reskripty (Nov. Iust. 114). Právě rozsah jeho kompetence: "sub dispositione viri illustris quaestoris leges dictandae, preces" (N. D. or. XII; occ. X – v pravomoci questora sacri palatii je tvorba zákonů a žádosti), v porovnání s náplní práce scrinií (adnotationes – s. memoriae; legationes, consultationes, preces – s. epistolarum; cognitiones, preces – s. libellorum: ND or. XIX; occ. XVII) vysvětluje opakování jejich úkolů v Notitia Dignitatum a také mlhavost zpráv o jejich činnosti. Někdy je také velice obtížné rozlišit, zda úkoly plnili scriniarii ve službě u quaestora sacri palatii jako jeho adiutores, příslušného magistra scriniorum, nebo případně samotného magistra officiorum. Na tomto místě je třeba připomenout, že jedním z oprávnění magistra officiorum bylo vydávat nařízení ve formě "literae indicalis" (C. I. XI 10, 7), na jejichž redakci se část scriniariů asi také podílela. Proto je možné, že právě tito úředníci později přecházeli do úřadu quaestora. Vzhledem k rozsahu zabezpečovaných úkolů ale počet quaestorových pomocníků nebyl nijak velký, bylo to jen 12 memoriálů a po 7 úřednících ze scrinie libellorum a epistolarum (C. I. XII 19, 13 a 15, r. 527).

Kromě již zmíněných povinností pomáhali quaestorovi někteří scriniariové vést laterculus minus (C. T. I 8)[12] a byli proto nazýváni laterculensis (C. I. XII 19, 13, § 1). Jednalo se o seznamy nižších úředníků, jako byli například tribunové, praefecti nebo praepositi.

Magistri scriniorum měli zpočátku nominálně stejné platové zařazení jako vedoucí palatinských úřadů za principátu: "trecena illa sestertiae, quae sacrae memoriae magister acceperam" (Pan. Lat. V 11, 2 – oněch 300 000 HS, které jsem dostal jako magister memoriae – říká Eumenius, který sloužil jako magister memoriae za Constantina). Byli to vysocí státní úředníci ve stálém styku s magistrem officiorum, quaestorem i samotným císařem. Přece jen ale nelze, jak to činí A.H.M. Jones (1964, s. 367), označit je za základní státní sekretáře; již zdaleka totiž neměli ono výsadní postavení na dvoře jako magistri třetího století. Byli to jen jedni z mnoha dvorských úředníků a vedle nich pomáhali císaři další hodnostáři, jako například primicerius notariorum. Pokud je vůbec možno některého dvorského hodnostáře za dominátu považovat za dědice principátních sekretářů, byl by to nejspíš questor sacri palatii.

Magistri scriniorum ani nebyli vedoucími scrinií v pravém smyslu slova. Scrinie již totiž nebyly relativně samostatnými úřady jako dříve kanceláře, ale pouze pomocné organizační jednotky palatinských úředníků. Vlastně jediným spojením mezi magistrem scriniorum a příslušnou scrinií bylo jeho pojmenování odvozené od názvu té scrinie, z níž si vybíral pomocníky potřebné k plnění úkolů, jimiž byl pověřen (J.B. Bury, 1958, s. 30), jako například písaře. Z těchto důvodů magistri scriniorum neodpovídali za práci všech členů scrinie, ale pouze těch, kteří mu byli dočasně podřízeni.

Je dokonce pravděpodobné, že magistri scriniorum podléhali přímo císaři a magister officiorum vykonával správní i soudní pravomoc pouze nad vlastními členy scrinie.[13] V jistém ohledu se tedy tito úředníci podobali svým postavením, i když samozřejmě stáli na žebříčku palatinské byrokracie níže, quaestoru sacri palatii. I on byl totiž zvláštním případem úředníka s mnoha úkoly, ale bez vlastního úřadu. Protože se tito úředníci zabývali především právní problematikou a koncipováním dokumentů, nacházíme zde poměrně často advokáty (CIL VI 510 = ILS 4152) nebo řečníky, jako například magistra epistolarum Nymphidiana (Eunap. XVIII 2).

Magistri scriniorum byli samozřejmě ex officio členy consistoria jako comites primi ordinis (C. T. VI 12, 1, r. 399?).[14] O jejich postavení svědčí i vysoké tituly, které jim byly přiznávány. V polovině 4. století n. l. nesli po dobu služby titul vir clarissimus a později měli clarissimát inter consulares po ukončení činné služby. Na Východě měli od roku 410 n. l. hodnost prokonzulů a na Západě od r. 426 n. l. vicariů. Dokonce je zaznamenán i postup magistra libellorum Claudia Postuma Dardana na místo quaestora sacri palatii a pak praefecta praetorio per Galliam.[15]

Vlastními vedoucími scrinií a zároveň náčelníky personálu byli proximi (viri clarissimi – C. T. VI 26, 2) a jejich zástupci melloproximi. Prvně jmenovaní úředníci tedy již nebyli v postavení zástupců vedoucích kanceláří jako dříve. Tyto dvě zmíněné funkce byly také nejvyššími, kterých mohli prostí příslušníci scrinií dosáhnout. Členové scrinie (scriniarii) byli v technickém smyslu, stejně jako všichni ostatní úředníci, vojáky (C. T. VI 26, 8, r. 396) a zároveň byli počítáni mezi palatini, což bylo označení všech příslušníků dvora. Přestože šlo o relativně velké sbory, podle konstituce císaře Lea z roku 470 n. l. je tvořilo 66 memoriálů a po 34 epistulárů a libellensů, pevné označení se pro ně nevžilo. V pramenech jsou proto úředníci scrinií většinou označováni popisně: "obsecundatores sacrorum scriniorum" (C. T. VI 26, 3, r. 382 – ti kteří přispívají svou prací v cís. kancelářích), "in scriniis palatii militantes" (C. T. VI 26, 8, r. 396 – sloužící v cís. kancelářích),[16] "qui intra nostra scrinia se devoverit" (C. T. VI 35, 14, r. 423 – kteří se zaslíbili práci v našich kancelářích), "qui in scriniis laboraverunt" (C. T. VI 26, 1, r. 362 – kteří pracovali v kancelářích).

Stejně jako za principátu tvořili i nyní tito úředníci stálý element úřadů. Nešlo již ale samozřejmě o otroky a propuštěnce, ale většinou o curiales. První známý případ zapsání kuriála do sboru sacri scrinii pochází již z doby vlády císaře Diocletiana: "Aur. Valerino exceptori impp. in officio memoriae qui aput civitatum Nicomediensium fati munus complevit ..." (AE 1961, 308). Získání úřednického místa v sacri scrinii nebylo tedy nemožné ani pro příslušníky nižších vrstev, i když kupování úřadů spolu s téměř institucionalizovaným systémem suffragií a uzákoněnou předností synů úředníků (C. I. XII 19, 15) fakticky tuto možnost společenského i právního postupu

téměř vylučovaly. Navíc se zcela pochopitelně vyžadovalo i určité speciální vzdělání,[17] které samozřejmě nebylo všem přístupné.

Za dominátu se také změnily formy povyšování v dvorských úřadech, postup nyní závisel na počtu let odsloužených v úřadu.[18] Situaci navíc komplikovalo to, že vedle řádných členů scrinií (tzv. statuti) existovalo množství čekatelů na zapsání do některého z těchto úřadů (tzv. supernumerarii).[19]

Protože bylo nemyslitelné, aby tak blízcí služebníci císaře byli zatíženi těžkými kuriálními povinnostmi, byly jim již od počátku udělovány nejrůznější imunity, které se často vztahovaly i na jejich příbuzné[20] a zejména vyšší úředníci byli nositeli vysokých titulů. Například roku 381 (C. T. VI 26, 2) na Západě a od roku 386 na Východě (C. T. VI 26, 4) dostali proximové při odchodu ze služby hodnostní třídu vicariů a od roku 416 (C. T. VI 26, 17) byli na Východě tito úředníci povýšeni mezi comites druhé třídy a roku 444 (C. I. XII 19, 8) se stali při odchodu příslušníky čestné třídy comites consistoriani.

Tím se samozřejmě služba ve scriniích stávala velmi přitažlivou a proto ani nebylo třeba, jako tomu bylo u jiných úřadů, zejména místních, učinit ji zde dědičnou. Naopak za vstup do scrinie se platilo 15-20 solidů (C. I. XII 19, 7 z let 443-4). Proximus dokonce při odchodu dostával od svého nástupce 250 solidů a pokud zemřel, přenášel se nárok na tuto částku na jeho dědice (C. I. XII 19, 7, 11, 13; Nov. Iust. 35). Není proto divu, že se vyskytovaly případy neoprávněného vstupu do scrinií, jako tomu bylo u bývalého primipilaria Polychronia: "ex primipilaribus in memorialium scrinia inrepsit" (C. T. VIII 4, 21, r. 410 – bývalý primipilarius, který se vloudil do scrinie memoriae). Systém řízení některých důležitých dvorských záležitostí prostřednictvím scrinií se udržel něco málo přes dvěstě let a v obou polovinách římské říše mizí ve své původní podobě zhruba ve stejné době. Na Západě, po ovládnutí Itálie ostrogótským vládcem Theodorichem, postrádáme v pramenech jakékoli zmínky o magistrech scriniorum a na Východě jsou známy po iustiniánském období jen jejich řecké tituly (A.E.R. Boak, 1924, s. 15). V Byzanci se udržel Diocletianův a Constantinův systém v poněkud pozměněné podobě až do počátku 7. století n. l., kdy byl zrušen v rámci Herakleiových reforem. Tehdy vznikly čtyři nové úřady: logothetus, domesticus, quaestor a magister, přičemž pouze magistra a quaestora je možno považovat v jistém smyslu za pozůstatky dřívějšího uspořádání. Prvně jmenovaný byl bývalým magistrem memoriae, který se tak stal dokonce jedním z nejvyšších státních úředníků a druhý spojoval úkoly magistra epistolarum a libellorum.

scrinium epistolarum[21]

Porovnáme-li úkoly quaestora s povinnostmi scrinií podle Notitia Dignitatum, podílelo se oněch 7 epistolaribus zejména na "leges dictandae" (ND or. XII 4; occ. X 4). Kromě toho také zpracovávali consultationes (ND or. XIX 9; occ. XVII 12), zprostředkovávali tedy styk s císařem úředníkům, kteří žádali instrukce a obecné rady všeho druhu. Dále se epistolares podíleli, stejně jako členové ostatních scrinií, na vyřizování soukromých žádostí – preces (ND l. c.), které obsahovaly dotazy zejména právní povahy. Do oblasti dohadů patří jaká, a zda vůbec, existovala specializace

scriniariů při práci s nimi. Preces se totiž jako jediné opakují u všech scrinií (ND l. c.) a tak snad měli příslušníci této scrinie na starosti stylistickou stránku věci. Konečně epistolares ve službě u quaestora vyhotovovali jmenovací dekrety (probatoria) pro úředníky praefecti praetorii a těchto dalších hodnostářů: proconsul Achaie a Asie, vikariů (C. T. VIII 7, 21), praefecta urbi (C. T. VIII 7, 22), comes Orientis, praefecti Augustalis a comes domorum per Cappadociam (C. I. XII 59, 10, 4).

Pod vedením magistra officiorum pracovali členové této scrinie s legationes, což je běžně interpretováno jako péče o zahraniční problematiku (P. De Francisci, 1936, s. 111; G.F. Hertzberg, nedat., s. 936). Tato činnost přitom zahrnovala jak styk s vyslanci (G. Cervenca, 1979, s. 641), tak i korespondenci s cizími dvory (J.B. Bury, 1958, s. 30).[22] Magistru epistolarum pak zůstal s největší pravděpodobností "tradiční" úkol pečovat o císařovu osobní korespondenci (G. Cervenca, 1979, s. 641; A.H.M. Jones, 1964, s. 504), tak je alespoň možno usuzovat, pokud vezmeme v úvahu analogii, kterou nabízí ND or. XIX 12-14.

Ve východní části říše navíc existoval magister graecarum (ND or. XIX 12), který byl přímým dědicem stejnojmenného úředníka doby principátu. I on měl na starosti veškerou řeckou korespondenci císaře, včetně stylizace dokumentů, jejich zasílání a překladů z latiny: "eas epistolas, quae graecae solent emiti, aut ipse dictat aut Latine dictatas transfert in Graecum" (ND or. XIX 13 – ty z dopisů, které je zvykem vydávat v řečtině, buď sám diktuje, nebo v latině diktované překládá do řečtiny).

Zajímavé je, že jak v Notitia Dignitatum orientis, tak v části věnované západořímské říši, jsou u císařských kanceláří vyobrazeny čtyři kodicily, které představují čtyři scrinie. Na Západě přitom scrinium epistolarum graecarum nikdy neexistovalo. Značně pravděpodobné hypotézy, které vysvětlují uvedený nesoulad, předkládá G. Clemente (1968, ss. 54 n.). Nepřesnost v Notitiích Dignitatum byla podle něho způsobena buď tím, že císař Theodosius I. spravoval celou říši, nebo jen prostým mechanickým překreslením.[23] Zvláštní scrinie epistolarum graecarum ovšem neexistovala a tento magister si pomocníky vybíral z ostatních scrinií: "officium autem de ipsis nemo habet, sed adiutores electos de scriniis" (ND or. XIX 14 – svůj úřední aparát nemá, ale pomocníky si vybírá ze scrinií), především zřejmě ze scrinie epistolarum.

scrinium libellorum

Quaestor sacri palatii využíval jemu přidělených sedmi libellenses při koncipování odpovědí na preces (ND or. XIX 11, XII 5; occ. XVII 13, X 5), které se týkaly právních otázek (E. Volterra, 1971, s. 826; P. Frezza, 1968, s. 346; J.B. Bury, 1958 s. 30). Dále působili při vystavování probatorií členům officií magistri militis, duces a menších palatinských úřadů jako například byli invitatores, admissionales, mensores, lampadarii a další (C. I. XII 59, 10, 5). Podle Notitia Dignitatum se ale libellenses nepodíleli na onom "leges dictandae", tedy přípravě textu zákonů ve vlastním slova smyslu.

Druhým, či spíše co do důležitosti prvním úkolem členů tohoto scrinia byla práce v rámci císařského procesu – cognitiones (ND or. XIX 11; occ. XVII 13; Nov. Iust. 20). Přestože není v Notitia Dignitatum (or. XII; occ. X) výslovně uvedeno, že tento

úkol spadal pod quaestora sacri palatii, bylo by logické mu jej přiřadit jako nejvyššímu "právnímu úředníkovi" v římské říši za dominátu. Proti uvedené hypotéze ovšem zcela přesvědčivě hovoří CIL VI 510 = ILS 4152 z roku 376 n. l., na kterém je spojen titul magistra libellorum a sacrarum cognitionum a totéž nacházíme i v C. I. XII 19, 15: "... sacrarum epistularum sacrorumque libellorum et cognitionum". Od Constantinových reforem, kdy zmizelo staré "a cognitionibus", totiž přebralo jeho funkci scrinium libellorum (W. Ensslin, 1956, s. 382). Libellenses tedy pracovali při přípravě procesů vedených před císařem, a to zejména odvolacích. Zabývali se proto především supplicationes – odvoláními od vice sacra iudicantes a zároveň plnili poradní funkce pro ostatní soudy (např. C. I. III 24, 3, pr.; C. I. VII 62, 32, 4).[24] Výše uvedené argumenty nabízejí ale také závěr, i když ho prameny nijak nepotvrzují, že magister libellorum jako jediný z vedoucích scinií podléhal přímo quaestoru sacri palatii.

scrinium memoriae

Toto scrinium bylo nejen největší (66 členů), ale vzhledem k ostatním mělo v jistém smyslu i dominantní postavení, protože plnilo také některé centrální funkce. V tomto úřadu totiž existovali čtyři specializovaní úředníci označovaní jako antiquarii (C. I. XII 19, 10), kteří nejsou u dalších scinií doloženi. Proto asi bude správné tvrzení E. Posnera (1972, s. 208), že scrinium memoriae vykonávalo pod vedením svého magistra funkci ústředního archívu.

Zdá se pravděpodobné, že tato kancelář měla stejně jako v období principátu nejen charakter jistého ústředního orgánu, ale také náplň její činnosti nebyla ani nyní zcela jasně vyhraněná a soustřeďovaly se proto u ní některé drobné administrativní úkoly. Proto je snad možno říci, že memoriales za řízení magistra memoriae plnili ty povinnosti, které jsou v pramenech obecně připisovány scriniím bez bližšího určení. Byly to například professiones senátorů (C. T. VI 21, 3, r. 383; Symm. Rel. 46), což byla přiznání senátorů o závažných skutečnostech, které mohly ovlivnit jejich setrvání v řadách senátorů, stejně tak jako uchazečů o přijetí (M. Bartošek, 1981, s. 266). Dále podávali memoriales zprávy o studentech v Římě (C. T. XIV 9, 1, r. 370), zabývali se otázkou nedoplatků naturální daně (annona) z Afriky (C. T. XI 1, 13, r. 365) a udělováním privilegií (A. Guarino, 1969, s. 565).[25]

Quaestor sacri palatii používal "svých" dvanácti memorialiů k vydávání probatorií pro agentes in rebus (C. I. XII 20, 3 z let 457-470), úředníky některých palatinských úřadů (largitiones, res privata – C. I. XII 59, 10, 4) i pro nižší vojenské velitele (alae, cohortes), kteří byli zapsáni v laterculum minus u quaestora sacri palatii (C. T. I 8, 1, r. 415) atd. Posledně zmíněné probatorie vydával ale pouze "východní" quaestor, protože na Západě spadala tato činnost do kompetence magistra peditum praesentialis.

Také memoriales pracovali se žádostmi – preces (ND or. XIX 7; occ. XVIII 11), ale měli na starosti pouze technické zajištění zpracování odpovědí. Otázkou, kterou není možno úplně zodpovědět, je to, zda se jejich zásahy do této oblasti omezily na čistě pomocné kancelářské práce, či zda měli na starosti také finální úpravu dokumentů, jak se domnívá J.B. Bury (1958, s. 30). V tom případě by působili

jako cenzurní úřad, protože jejich kontrole by podléhaly všechny dokumenty vydávané ostatními příslušníky úřadu quaestora sacri palatii, tedy členy scrinií epistolarum a libellorum.

Koncčně tito úředníci vyhotovovali také adnotationes (ND l. c.),[26] což byly odpovědi na žádosti, které vyžadovaly jen stručné odpovědi císaře.[27] Svou povahou to byl nový druh reskriptů, který se objevil spolu s dalším typem císařských nařízení (pragmaticae sanctionis) za dominátu. Adnotationes sice většinou předcházely vydání vlastního reskriptu,[28] ale rozdíl mezi nimi byl jen formální (G. Cervenca, 1979, ss. 677-8).[29]

scrinium dispositionum

Za dominátu se objevilo scrinium, které nemělo analogie v předchozím vývoji ani pokud jde o název, jako je tomu u předchozích, ani o náplň úkolů. Odlišnost nacházíme také co se týče organizačního začlenění, protože toto scrinium bylo od počátku podřízeno přímo magistru officiorum (ND. or. XI 16; occ. IX 11). Scrinium dispositionum se od ostatních scrinií odlišovalo nejen způsobem zařazení do správního systému, ale také okruhem působnosti a konečně i dobou vzniku. První zmínka o tomto úřadu totiž pochází až z počátku druhé poloviny 4. století n. l. (C. T. VI 26, 1, r. 362).

Tento úřad většinou není počítán mezi klasické scrinie, ale svou povahou se mezi ně nepochybně řadí.[30] Vedoucím scrinie dispositionum dokonce byl zpočátku pouhý primicerius, stojící na úrovni proximů ostatních scrinií (C. T. VI 26, 2, r. 381) a jeho postavení se nezměnilo ani po získání titulu magister (C. T. VI 26, 2, r. 381) a později comes (C. T. VI 2, 23, r. 414). Přesto i tito úředníci dosahovali vysokých čestných titulů, od roku 381 n. l. byli magistri dispositionum na Západě při odchodu z úřadu povyšováni do třídy vicariů (C. T. VI 26, 2) a totéž pravidlo platilo od roku 397 i ve východní části říše.

Pramenný materiál vztahující se ke scriniu dispositionum téměř není a proto se vyskytují o jeho funkcích nejrůznější dohady. G.F. Hertzberg (nedat., s. 936) považuje tento odbor za úřad pro výkon císařských nařízení, A. Berger (1953, s. 439) se domnívá, že vyřizoval soukromou korespondenci císaře, G. Cervenca (1979, s. 641) jej činí odpovědným za audience a P. Frezza (1968, s. 646) mu připisuje úlohu archívu. Všechny výše uvedené úkoly ale zajišťovaly buď ostatní scrinia nebo jiné dvorské úřady.

Jako nejpravděpodobnější se zdá, že šlo o jakýsi mobilní sekretariát, který používal císař na svých cestách k zabezpečení nezbytných kancelářských prací (E. Posner, 1972, s. 208). Kromě toho se tento úřad staral o plánování oficiálního programu císaře i celého dvora (J.B. Bury, 1958, s. 30; A. Guarino, 1969, s. 565). Posledně jmenovanou funkci ovšem jistě tento úřad plnil také při pobytu císaře v sídelním městě. Byla to vlastně jediná scrinie, kterou by bylo možno považovat za kancelář ve významu tohoto termínu za principátu. Jen scrinium dispositionum bylo totiž v bezprostředním a stálém styku s císařem při plnění nejrůznějších pomocných úkolů.

* * *

Sacra scrinia období dominátu jsou typickou ukázkou správních orgánů vytvářejících administrativní struktury v římské říši té doby. Cestu k vnitřnímu upevnění římského státu spatřovali totiž oba velcí reformátoři, Diocletianus a Constantinus, také v centralizaci ústřední i místní správy. Reakcí na předchozí období anarchie bylo vytvoření složitých vazeb mezi úřady, představující poměrně účinný systém vzájemných brzd, které měly zajistit loajálnost úředníků a podchytit také odstředivé tendence, o něž právě ve 3. století nebyla nouze. Zároveň ovšem toto uspořádání podvázalo také iniciativu jednotlivých úředníků a tím téměř úplně vyloučilo jejich samostatnost a pružnost rozhodování. Jedním z nejmarkantnějších atributů těchto změn v nazírání císařů na své bezprostřední pomocníky byla obecná militarizace civilní administrativy. Na rozdíl od dřívějšího období se ale projevovala v jiných formách. Zatímco ve 3. stol. n. l. se jednalo o "vnitřní" militarizaci civilní správy, pro toto období bylo charakteristické obsazování úřednických míst vojáky, za dominátu ji můžeme označit – co do formy – jako "vnější". Úředníci jsou nositeli vojenských hodností, nosí stejnokroj a samotná služba je označována jako "militia".

Přímým důsledkem všech těchto změn bylo vytvoření podmínek pro vznik silné a ve skutečnosti zcela autonomní byrokracie, jejíž existence nejen silně zatěžovala státní rozpočet, ale lze ji označit za významný retardační prvek vývoje pozdně římské společnosti. Naděje, jež tvůrci této správní organizační struktury do ní vkládali, se nesplnily a byrokracie, která se takto vytvořila, dokonce přispěla k obecnému úpadku římského státu a byla i jedním z faktorů, který způsobil pád Západořímské říše.

Poznámky

1 Proti J.B. BURY (1958, s. 30), K. LOEWENSTEIN (1973, s. 436) a A. BERGER (1953, s. 692).

2 Jeho titul je pravděpodobně odvozen od quaestora Augusti, který četl císařova oratia v senátu (A.H.M. JONES, 1964, s. 104).

3 Byl to jakýsi ministr spravedlnosti – "ministero della giustizia" – jak jej označuje R. BONINI (1979, s. 779) a současně předseda konsistoria.

4 Proto je také G.F. HERTZBERG (nedat. s. 936) označuje jako "uffici ministeriali" a J.E. DUNLAP terminem "secretarial bureaus" (1924, s. 179).

5 Tuto skutečnost lze ale těžko absolutizovat do takové míry, jak to činí O. HIRSCHFELD (1905, ss. 334-338), který dokonce tvrdí, že scrinie epistolarum a libellorum pouze připravovaly podklady pro práci scrinie memoriae.

6 V první komisi se objevuje magister memoriae Theodorus, v. s. mag. scriniorum Eudicius a Eusebius, v. s. ex magister scriniorum Comazon a Eubulus (C. T. I 1, 5). Ve druhé komisi to jsou "spectabiles comites et magistri scriniorum" (C. T. I 1, 6) Epigenus (mag. epistolarum – PLRE II 396), který později působil jako magister memoriae – Nov. Theod. 1: "v. s. comes et mag. memoriae", Diodorus (comes nebo magister), Maximinus (magister memoriae – PLRE II 742), Procopius (magister scriniorum, snad libellorum – PLRE II 920).

7 "scrinium memoriae, epistolarum, libellorum sub dispositione magistri officiorum" (ND or. XI; occ. IX). Obrat "sub dispositione" znamená v této souvislosti pouze dohled vyššího úředníka. K magistru officiorum podrobně např. A.E.R. BOAK (1924) a M. CLAUSS (1980).

8 Titul tribuna nesl r. 320 n. l. Heraclianus (C. T. XVI 10, 1), r. 323 n. l. Proculianus (C. T. XI 9, 1) a také Liciniův Martianus (John. Lyd. II 25). Proti tomuto závěru R.I. FRANK (1966, s. 50).

9 K této problematice podrobně viz G. SANTINI (1983). Zmíněný autor dokonce na s. 42 klade přímo rovnítko mezi majordoma a magistra officiorum, dále ovšem tvrdí, že tento úřad zahrnoval funkce quaestora sacri palatii, comita sacrarum largitionum a magistra officiorum.

10 A. GIARDINA (1977, s. 20) se dokonce domnívá, že Stilichonova reforma směřovala k podřízení vojenské organizace kontrole magistra officiorum.
11 Snad právě proto v něm H.B. MATTINGLY (1967, s. 128) vidí spojení dřívějších kanceláří "a cognitionibus" a "ab epistulis".
12 Laterculus maius měl na starosti primicerius notariorum (ND or. XVIII; occ XVI).
13 J.B. BURY (1958, s. 29). Proti D. LIEBS (1983, s. 486), který tvrdí, že magistri věcně podléhali quaestoru sacri palatii a osobně magistru officiorum.
14 Podle G. CICOGNI (1902, ss. 222 a 251) byli magistri scriniorum v konsistoriu jako spectabiles zařazeni ve třetí třídě (po illustres a patricii a "prostými" illustres) za primiceriem cubiculi, castrensis palatii a primiceriem notariorum.
15 K jeho kariéře podrobně viz PLRE II ss. 346-7, CIL XII 1524 = ILS 1279.
16 Nutno ovšem odlišovat v této době termín officia palatina: "qui in ... sacro palatio militant" (C. I. XII 28, 2 – kteří slouží v císařském paláci), protože tento výraz v širším smyslu zahrnuje všechny osoby ve službě u dvora.
17 F.S. PEDERSEN (1976, ss. 26-8) dokonce považuje příslušné vyškolení za základní předpoklad pro přijetí do scrinie.
18 Tři roky (C. T. VI 30, 3 z r. 379), dva roky (C. T. VI 24, 6 z r. 396, potvrzeno r. 405 – C. T. VI 34, 1), jeden rok (C. T. VI 26, 11 z r. 397).
19 Počty členů scrinií, způsoby jejich povyšování a rozsah povinností upravovala celá řada konstitucí, např. C. I. I 30, 3 (r. 492), C. I. XII 19, 7 (r. 443-4), C. I. XII 19, 9 (Leo), C. I. XII 19, 10 (Leo), C. I. XII 19, 11 (Anastasius).
20 Již roku 314 n. l. osvobodil císař Constantinus členy scrinií od služby v místních úřadech (nominationes), přičemž tato imunita se vztahovala i na jejich syny a vnuky. Roku 529 n. l. (C. I. X 32, 67) bylo toto privilegium rozšířeno i na syny proximů, kteří se narodili po udělení úřadu. Dále například podle zákona z roku 362 n. l. (C. T. VI 26, 1) zbavovalo 15 let služby ve scrinii všech curiálních povinností (potvrzen byl roku 423 – C. T. VI 36, 14), nebo podle C. I. XII 19, 12 byli členové sacrorum scriniorum zvýhodněni při placení soudních poplatků. Stejné problematiky se týkají také C. T. VI 26, 4 (r. 386); C. T. VI 27, 1 (r. 354); C. T. VI 35, 3 (r. 319?) a mnoho dalších.
21 Od scrinia epistolarum je třeba odlišovat úřad cura epistolarum, který měli vicariové a praefecti praetorio.
22 A.H.M. JONES (1964, s. 368) připisuje tento úkol scriniu memoriae. Týž autor (s. 505) přisuzuje magistru epistolarum také vyřizování žádostí soudců o radu (relationes), které by věcně měly spíše spadat do kompetence magistra libellorum.
23 K problematice kodicilů také například R. GRIGG (1979).
24 Proti A.H.M. JONES (1964, s. 505).
25 G. HÄRTEL a E. PÓLAY (1987, s. 69) připisují magistru memoriae úkoly dřívějších "ab epistulis".
26 Název je odvozen od vlastnoruční poznámky císaře na rubu dokumentu, na jejímž základě pak byla vypracována odpověď na žádost. (F. DE MARTINO, 1967, s. 237; M. BARTOŠEK, 1981, s. 62).
27 Doloženo je například rozhodnutí o povolení braní vody z aquaeductu (C. I. XI 43, 11).
28 Vznik adnotationes datuje P. DE FRANCISCI (1947-8, III, 2, s. 212) koncem 5. století n. l.
29 F. MILLAR (1977, s. 206) označuje odnotations jako memoranda vyvolané žádostí soukromníka a zasílaná příslušnému úředníkovi.
30 Ke scriniím řadí scrinium dispositionum například také A. GUARINO (1969, s. 565).

Seznam použité literatury

BARTOŠEK, M.: *Encyklopedie římského práva,* Praha 1981

BERGER, A.: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law,* New York, 1953

BOAK, A.E.R.: *The Master of the Offices in the Later Roman and Byzantine Empires,* in: *Two Studies in Later Roman and Byzantine Administration,* Univ. of Michigan Studies, Humanistic Series, vol. XIV, London, 1924, ss. 1-160

BONINI, R.: *I quaestores sacri palatii,* in: *Lineamenti di storia del diritto romano,* Milano, 1979, ss. 779-783

BURY, J.B.: *History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene,* vol. I., New York-London, 1958
CERVENCA, G.: *Il dominato,* in: *Lineamenti di storia del diritto romano,* Milano, 1979, ss. 603-712
CICOGNA, G.: *Consilium principis,* Torino, 1902
CLAUSS, M.: *Der Magister officiorum in der Spätantike (4.-6. Jahrhundert): das Amt imt und sein Einfluss auf die kaiserliche Politik,* Vestigia 32, München, 1980
CLEMENTE, G.: *La "Notitia Dignitatum",* Cagliari, 1968
DE FRANCISCI, P.: *Storia del diritto romano,* vol. III parte I, Milano, 1936
DE FRANCISCI, P.: *Arcana Imperii,* Milano, 1947-1948
DE MARTINO, F.: *Storia della costituzione romana,* vol. 5., Napoli, 1967
DUNLAP, J.E.: *The Office of the Grand Chamberlain in the Later Roman and Byzantine Empires,* in: *Two Studies in the Later Roman and Byzantine Administration,* Univ. of Michigan Studies, Humanistic Series, vol. XIV, London, 1924, ss. 161-324
ENSSLIN, W.: *The End of the Principate,* in: *The Cambridge Ancient History,* vol. XII, Cambridge, 1956, ss. 352-382
FRANK, R.I.: *Scholae Palatinae: the Palace Guards of the Later Roman Empire,* Rome, 1966
FREZZA, P.: *Corso di storia del diritto romano,* Roma, 1968
GIARDINA, A.: *Aspetti della burocrazia nel Basso Impero,* Urbino, 1977
GIUFFRÈ, V.: *Il "diritto pubblico" nell'esperienza romana. Appunti di una parte generale del corso,* Napoli, 1977
GRIG, R.: *Portrait-bearing Codicils in the Illustrations of the Notitia Dignitatum.* The Journal of Roman Studies, 69, 1979, ss. 107-124
GUARINO, A.: *Storia del diritto romano,* Napoli, 1969
HÄRTEL, G. – PÓLAY, E.: *Römisches Recht und römische Rechtsgeschichte,* Weimar, 1987
HERTZBERG, G.F.: *Storia dello Impero Romano,* Milano, nedat.
HIRSCHFELD, O.: *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian,* Berlin, 1905
HOLMBERG, E.J.: *Zur Geschichte des Cursus Publicus,* Upssala, 1933
JONES, A.H.M.: *The Later Roman Empire 284-602: A Social, Economic and Administrative Survey,* Univ. of Oklahoma Press, 1964
JONES, A.H.M. – MARTINDALE, J.R.: *The Prosopography of the Later Roman Empire,* vol. 2: A.D. 395-527, Cambridge U.P., 1980 (PLRE II)
LIEBS, D.: *Juristen als Sekretäre des römischen Kaissers,* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 100, 1983, ss. 484-509
LOEWENSTEIN, K.: *The Governance of Rome,* Hague, 1973
LOMBARDI, G.: *Appunti di diritto pubblico romano,* Roma, 1940-1941
MATTINGLY, H.B.: *Roman Imperial Civilisation,* London, 1967
MILLAR, F.: *The Emperor in the Roman World (31 B.C. – A.D. 337).* London, 1977
MOMMSEN, T.: *Römisches Strafrecht,* Leipzig, 1899
PEDERSEN, F.S.: *Late Roman Public Professionalism,* Odense, 1976
POSNER, E.: *Archives in the Ancient World,* Cambridge (Mass.), 1972

SANTINI, G.: *Occidente romano e occidente barbarico,* Milano, 1983

VOLTERRA, E.: *Il problema del testo delle costituzioni imperiali,* in: Atti del II. Congresso internazionale della società italiana di Storia del diritto, 1967, Firenze, 1971

© Michal Skřejpek, 1990

The Position and Activities of sacra scrinia during the Dominate

Michal Skřejpek

Summary

The imperial administrative underwent far-reaching changes during the Dominate. Only a limited number of administrative departments may be recognised as the continuation of the former departments of the Principate. They are mostly the imperial departments – the auxiliary administrative bodies of the emperor that were are called sacra scrinia. However their position in the imperial administrative changed considerably. Originally they helped the emperor directly, but later they were only one of many palatine offices, even of with a specific position.

Officers working in the scrinia were under judicial and organizational supervision of the magister officiorum but they were almost exclusively responsible for tasks set by the quaestor sacri palatii. As scriniarii closely cooperated with the quaestor and performed specific duties they became one of the pillars of the system of law of the late Roman Empire.

Magistri scriniorum formally at the head of the scrinia were not their real chiefs. The chiefs of the personnel were proximi, magistri only chose assistants from among them. It even seems probable that the magistri scriniorum were directly under the emperor's supervision. In attempting to specify the contents of duties of individual scrinia during the Dominate it is important to differentiate whether their officers were engaged in the services of the quaestor or in the services of the relevant magister scriniorum. The personnel of the scrinia in the services of the quaestor sacri palatii all engaged in attending to private requests called proces.

One task was however common for all the scrinia as information from all parts of the Roman State in the field of administration flowed into the hands of the personnel of these departments, they in fact, together with the body agentes in rebus, inspected the whole administration of the Empire. In this paper when I speak about the contents of the tasks of each scrinia, it is not fully justified as scrinia as a body never functioned, the specific duties were fulfilled only by its individual members.

scrinium epistolarum – The personnel of this scrinium who worked for the quaestor, were charged with the making out of the consultationes, leges dictandae, and finally they also made out letters of appointment for senior officers called probatoria. Epistolares working for the magister officiorum attended to the agenda connected with diplomatic activities. Magister epistolarum most probably engaged in the traditional sphere of duties, he took care of the emperor's correspondence. In the eastern part of the Empire there existed the magister Graecarum, who was concerned with the Greek correspondence.

scrinium libellorum – Quaestor sacri palatii made use of "his" libellenses for the making out of the probatoria for junior officers. Under the magister's supervision

they prepared cases held before the emperor and therefore engaged mostly in attending to appeals – supplicationes.

scrinium memoriae – This scrinium retained its former exeptional position among other departments as it was the case during the Principate. Four members of the personnel celled antiquarii carried out the duties of the central archives under supervision of the magister. Other members of the personnel performed other smaller tasks as e. g. they reported on students in Rome. The personnel in the services of the quaestor issued probatoria and made out adnotationes – replies to requests that required only a short answer from the emperor.

scrinium dispositionum – The character of this office was very close to that of the departments functioning during the Principate. However, there is not available any direct analogy from that period. The organizational structure of this scrinium also differed from other scrinia as it was supervised by magister officiorum. Moreover, at the beginning it was directed only by the primicerius. This scrinium formed the emperor's mobile secretariat that performed regular office duties and took care of his official programme.

SPORNÉ OTÁZKY V BÁDÁNÍ O TZV. MAIESTAS CAROLINAE

Jiří Kejř

Pod titulem *Maiestas Carolina* je historikům práva dobře znám návrh zákoníku, který chtěl český král Karel IV. dát své zemi, ale jeho úsilí ztroskotalo roku 1355 na odporu vysoké šlechty. Leckterý čtenář bude pokládat za příliš odvážné, že se odhodlávám k nesnadnému pokusu o interpretaci vzniku, obsahu i příštího ohlasu tzv. *Maiestas Carolina* (nadále jen MC), zejména když se dnes můžeme opírat o nedávno vzniklý její hluboký rozbor.[1] Přesto se rozhoduji k novému kritickému ověření dosavadních výsledků, které byly předloženy v povšechných historických i právněhistorických dílech i v řadě samostatných studií a přece nepodávají zcela uspokojivá řešení mnoha otázek. Od prvního, již před sto lety uveřejněného článku, který se pokusil osvětlit komplikované tema v úplnosti,[2] se rozvíjely nové poznatky jen zvolna. Objevovaly se závěry, které nebyly bezpečně doloženy podle pramenů, a přinášely často jen opakování dřívějších, někdy jen nedostatečně zdůvodněných domněnek.[3]

Komplex otázek, které jsou spojeny s dosavadním hodnocením MC, je tak obsáhlý a členitý, že je sotva možné uvážit všechny jednotlivosti ve skromném článku. Je proto vhodné věnovat důkladnou pozornost některým hlavním problémům, vystihnout stav spolehlivých poznatků bez obšírnějších polemik a vytvořit tím východisko k příštím výhledům bádání.

Historikům stála až dosud vážná překážka v cestě k dosažení bezpečných závěrů. Jak se nedávno ukázalo, nereprodukují edice MC[4] správné pořadí článků návrhu a četné rukopisy dosvědčují dosud nepostřehnuté zařazení tzv. proemia, což mění předpokládanou systematiku zákoníku. Je proto nutné zabývat se nejdříve vnějšími znaky, aby bylo získáno východisko k dalším úvahám.

I. Dochování

Rukopisnému dochování MC byly nedávno věnovány dvě studie.[5] Pro účely dalších výkladů postačí předložit jen krátkou rekapitulaci pro rychlejší orientaci čtenáře. V dosud nalezených rukopisech se zjišťuje 58 opisů MC.[6] Pro naše potřeby je možné vypustit ze zkoumání zlomky a německé překlady. Tři fragmentárně dochované texty mají jen nepatrnou cenu pro textovou kritiku a německé překlady, obsažené ve čtyřech rukopisech, pocházejí teprve z konce 18. nebo počátku 19. století. Jsou to jen individuálně pořízené texty pro studijní potřeby té doby, z nichž jen jedinému sloužilo jako předloha latinské znění, zatímco ostatní německé verze zpracovaly jen pozdější české překlady.

Zůstává tedy 51 textů, které slouží jako podklad ke kritickému prozkoumání památky. Tyto rukopisy tvoří, jak bylo známo už dřívějším editorům, čtyři různé skupiny.

1) Původní latinské znění je známo ze šesti rukopisů. Mezi nimi jen čtyři obsahují celé dílo, zatímco dva jsou neúplné. Návrh se dá spolehlivě rekonstruovat. Několik odchylek svědčí, že tyto rukopisy nebyly opisovány ze společné předlohy, ale identita textu je nesporná.[7]

2) Kompletní český překlad díla se dochoval jen v jediném rukopise[8] a dva další obsahují jen části, které se ale neshodují s prvním. Protože tyto dva zlomky úplného překladu jsou převzaty z různých míst originálu a nekryjí se, musela by rozhodnout stylistická analýza, zda pocházejí z pera jednoho nebo dvou překladatelů. Pokládám za pravděpodobnější, že jde o různé verze. Ve všech případech jsou to příležitostné práce, pořízené pro potřeby objednatelů, které nevyvolaly další rukopisnou tradici.

3) Hojně je dochován "neúplný" český překlad. Je třeba ihned upozornit, že výraz překlad ve skutečnosti neodpovídá povaze díla, protože odchylky od latinského originálu jsou nápadné.[9] Pozoruhodnou skutečností je neúplnost textu, který ve všech rukopisech sahá jen k článku 38 a nikde nelze najít pokračování. Názor, že toto zpracování nebylo nikdy dokončeno, je jistě oprávněný. Ale právě tato verze je v rukopisech nejčastěji přejata. Máme k dispozici celkem 24 rukopisů. K nim je možno připočíst ještě další dva; v prvním případě je to mezerovitý opis a ve druhém se dají zjistit individuální dodatky.

4) "Zkrácené" české zpracování je jen výtah z latinského originálu, který sice obsahuje celý text s výjimkou proemia, ale jen krátce shrnuje obsah článků.[10] V rukopisech bývá označen jako *Statuta*. Ve smyslu textové kritiky je třeba jej považovat za Summu. Toto znění má svou historickou cenu pro příští užití MC v českém právním životě, ale přesto je zachováno slaběji než "neúplný" překlad, zmíněný pod číslem 3. Dosud bylo nalezeno 18 rukopisů. V dalším se budeme muset zabývat obojím českým zpracováním, především jejich odchylkami od původního latinského znění.

Dosud objevené rukopisy vznikly bez výjimky až v 15. století a některé z nich dokonce ještě později. To znamená, že i nejstarší mezi nimi jsou nejméně o půl století pozdější než Karlův historický návrh. Po odvolání zákoníka o něm dlouho neslyšíme a teprve daleko později se dovídáme z nepřímých zpráv, že jeho opis byl chráněn na hradě Karlštejně. Známé rukopisy prozrazují, že vznikly v Čechách. Jen výjimečně se nacházejí v cizích knihovnách, kam se dostaly až dodatečně. Žádná jiná země neměla být zahrnuta do okruhu působení zákoníka – ani Morava. MC měla být prohlášena jen pro české království a nikoli pro moravské markrabství a to vysvětluje také čistě český původ jejího rukopisného dochování.

Zákoník měl upravit zemské právo a konflikt o jeho vydání se odehrál jen mezi panovníkem a vysokou šlechtou. To také vysvětlí, proč byla MC zpravidla opisována do sborníků, které obsahují památky zemského práva. Často se v týchž kodexech nacházejí **Kniha Rožmberská**, Výklad na zemské právo Ondřeje z Dubé, zlomky zápisů do zemských desk nebo jiné menší texty zemského práva. Už zde je vhodné upozornit na zvláštnost, že neúplný překlad i zkrácená *Statuta* jsou zapsána vícekrát v témže rukopise, celkem ve 14 případech, o čemž se objeví zmínky také při dalším výkladu.

Tím, že se MC týkala zemského práva, se také vysvětlí, proč mezi dřívějšími vlastníky rukopisů, pokud je lze zjistit, jsou obvykle šlechtické rodiny, které měly zájem na příručkách zemského práva a objednávaly si jejich opisy pro vlastní potřebu.

Není třeba přihlížet podrobně k některým menším odchylkám rukopisů v pořadí článků, ale jeden zásadní rozdíl edic a rukopisně zjištěných textů musí být vzat v úvahu. "Procmium", které v dosavadních vydáních bylo skutečně postaveno do čela MC, není – s jedinou zcela anomálním výjimkou[11] – nikdy umístěno na prvním místě a následuje teprve po pátém článku. Někdy není vůbec jasně odděleno od následujících článků a přímo pokračuje bez mezer textem šestého článku.

To znamená, že procmium zaujímá zvláštní místo ve skladbě díla. Editoři se dali zmýlit nadpisem a nevydali tuto část ve správném zařazení zákonodárné osnovy.[12] Pět článků, které představují skutečný začátek, se nápadně odlišuje od ostatního obsahu. Všechny se týkají křesťanského náboženství a ochrany čisté víry proti kacířským naukám. Bylo známo, že články 3 a 5 převzaly částečně svou formulaci z *Liber Augustalis* – konstitucí císaře Friedricha II, z Melfi,[13] ale příliš málo se dbalo, že tento úvodní díl MC silně závisí na kanonických zákonících.[14] Už úvodní článek *De fide catholica* odpovídá zařazení tohoto titulu v církevních zákonících a je částečně slovně odvozen z konstituce *Firmiter credimus*, vzniklé na čtvrtém lateránském koncilu a převzaté i v čele Dekretálů Řehoře IX.[15] Také dvě následující rubriky *De paganis et Saracenis* a *De haereticis* jsou takto za sebou zařazeny v Dekretálech Řehoře IX. a v Clementinách.[16] Mimo to i obrat *receptatores haereticorum* v čl. 5 odpovídá kanonickým textům[17] a přihlédnout by bylo možno k některým narážkám na Statuta pražské arcidiecéze. Také v některých dalších článcích MC lze zjistit ozvuk kanonických předpisů.[18]

Proemium tedy stojí mezi úvodními články, které se zabývají nejvyššími křesťanskými pravdami, a hned nato následujícím tematickým okruhem, který uvádí důležitou otázku stability státní moci zákazem zcizení královských měst a hradů. V takovém sestavení zákonodárné osnovy působí procmium spíše jako cizí těleso. Klade se tedy otázka, kdy a pod jakým vlivem bylo vloženo do textu nebo – vyjádřeno jinak – zda bylo koncipováno společně s ostatními formulacemi zákoníka, protože se odchyluje zřetelně od jeho skladby s vyjadřuje samostatné myšlenky.

II. Právnické posouzení

Za obecně známý název vděčí MC teprve první edici z roku 1617 a lze ho připsat nedorozumění. Editor tak totiž rozuměl větě o rozhodnutí panovníka sestavit práva země *in unum codicem Maiestatis nostre felici nomine nuncupatum* (Procmium, čl. 7) a pojmenoval jej proto dnes obvyklým titulem. Ve skutečnosti jsou tato slova vyňata z rozhodnutí císaře Justiniana z roku 528 *De novo codice componendo*, kde se opakují dvakrát skoro ve stejném znění, což se znovu objevuje i v úvodní konstituci z roku 529.[19] V justiniánských dokumentech se mluví o třech dřívějších kodexech – Gregorianus, Hermogenianus a Theodosianus. Je proto odůvodněna domněnka, že Karlův zákoník se podle tohoto vzoru měl nazývat *Codex Carolinus*.[20] Třebaže MC nebyla celkem ovlivněna římským právem, jak ještě uvidíme, svědčí narážka na jméno zakonodárce, že Karel dal sestavit svou osnovu s příkladem imperiálního zákoníka před očima.

Někdy se tvrdí, že MC se podle králova záměru měla stát výlučným zákoníkem, protože soudci byli povinni rozhodovat *secundum quod scriptum invenerint* (Proemium čl. 8).[21] To byla ovšem jen iluze, protože zákoník, ač dosti obsáhlý, nemohl v žádném případě zahrnout všechna odvětví právního života. Ale i s hlediska legislativní techniky osnově mnoho chybělo; již starší historikové poznali, že pramen je nesystematický a místy i nejasný.[22]

Mnoho badatelů při studiu MC jaksi "zapomnělo", že návrh ve své prvotní podobě nikdy nevstoupil do právního života jako platná norma, důkladně jej rozebírali a věřili, že v něm najdou poučení o skutečných právních poměrech. Obsahové sestavení textu je nepříliš jasnou směsí skoro ireálných přání, panovnických nároků, které za tehdejší situace musely zůstat nesplněny, některých písemně formulovaných pravidel dosavadního obyčejového práva a pokusů o změnu nebo alespoň zlepšení domácích institucí. Neodpovídalo historickým okolnostem, byly-li podnikány pokusy rozebírat osnovu dogmaticky jako kdyby šlo o platné právo.[23] Bylo samozřejmě užitečné, byl-li obsah kriticky zkoumán.[24] Ale cena MC jako právního pramene je na výsost problematická, protože nedostatečné rozeznávání mezi zamýšlenými reformami a skutečnou právní situací obvykle vedlo k neporozumění.[25] Proto je nutno nabádat k nejvyšší opatrnosti, má-li se studovat nejen celek, nýbrž i jednotlivé předpisy v kontextu českého práva 14. století. Pozornosti je třeba tím spíše, že původce MC sice převzal řadu článků ze starého práva, *ius regni*, ale neovládal je bezchybně. Na několika místech se odvolal jen na informace, které neznal z vlastní zkušenosti, a místy se dokonce i mýlil.[26] Vyžaduje si zvláště opatrného postupu, má-li se podle MC posuzovat platné právo českého státu. Především je třeba varovat před izolovanou interpretací bez přihlédnutí k jiným pramenům 14. století. Není ani možné podniknout pokus o rozbor MC bez náležitého přihlédnutí k politickému a sociálnímu pozadí.[27]

Dřívější čeští historikové práva se snažili zařadit jednotlivá místa MC do vývoje hlavních právních institucích a oborů.[28] Zůstali – to zasluhuje v mnoha případech uznání – při odkazech na MC pozorní a pokusili se rozeznat hranice mezi pouhými návrhy a platnými obyčeji z jiných pramenů. Jsou to především podrobné a směrodatné poznatky o řízení na zemském soudě, při nichž byla MC podrobena kritickému hodnocení,[29] ale také pokusy panovníka o lepší organizaci soudnictví a o nové formy dosazování královských úředníků a soudců, kterým byla věnována podrobná pozornost.[30] Předloženy byly i práce o trestním právu a soudnictví v trestních záležitostech,[31] u kterých se MC pokusila zavést některé novoty, jež byly obrazem nových teoretických koncepcí. Zvláště se to ukázalo u *crimen lesae maiestatis*[32] a při přesnějším rozeznání trestněprávních a soukromoprávních kauz.[33] Ale – opakuji – vždy bude třeba dbát na rozdíly mezi přáními a realitou.

Je žádoucí posuzovat také schopnost MC podat bližší svědectví o sociálních poměrech. Některá místa dovolují vidět situaci v ostrém světle, zvláště pak postavení poddaných. Jsou tu osvětlovány nejen normy upravující jejich tíživé postavení a pokusy omezit vrchnostenská oprávnění šlechty, nýbrž i skutečné jevy v životě nerovnorodé společnosti. Z tohoto hlediska se musí MC vážně prozkoumávat, protože její údaje přinášejí cenné záchytné body k porozumění sociálnímu životu.[34]

Pokus panovníka ochraňovat čisté náboženství je v čl. 2 a 3 spojen s vyzvedáváním křesťanské víry v zemi. Pro Karla jsou Čechy *christianissimum regnum nostrum* a kacířské učení je rozšiřováno jen od příchozích *ex ceteris nationibus*. To bylo jistě znamením Karlova příklonu ve prospěch českého národnostního živlu,[35] ale více než to; bylo to odůvodněné tvrzení, které odpovídalo skutečným poměrům. Už bula papeže Benedikta XII. z roku 1340, adresovaná jihočeskému magnátovi panu Oldřichu z Hradce, která usilovala o vyhlazení kacířství, věděla, *že infiniti heretici* v Čechách byli *communiter Theutonici et advene.*[36] To odpovídá skutečnosti, jak dnes – díky novým výzkumům – spolehlivě víme. Až na zcela bezvýznamné výjimky byly všechny z hereze obviněné a odsouzené osoby Němci.[37] Na základě této prokázané skutečnosti můžeme lépe porozumět, proč vznikla řada výroků, sahajících až na práh husitské revoluce, že pravý Čech nikdy nemůže být kacířem.[38]

Všechny dosud uvedné okolnosti ukazují, že by bylo nadbytečné zabývat se znovu "právními předpisy" MC. Sotva lze totiž doufat, že by bylo možné najít nová hlediska po tolika dřívějších pokusech. Jeden aspekt by však měl být přece jen připomenut, aby mohla být lépe pochopena tendence zamýšleného zákoníka. Je to vlastní východisko panovníkova úsilí vyvýšit královskou ústřední moc proti decentralizačním tendencím šlechty[39] a tím také vyložit představy o povinnostech panovníka. Ale i tentokrát je třeba uvážit, že Karlova přání, vyjádřena s takovou naléhavostí v proemiu, vůbec neodpovídala politickým podmínkám, že zůstala vpravdě jen utopií[40] a že nebylo možno je prosadit v českém poměru sil. Pokus vydat MC byla výjimka v politických úvahách Karla IV., jehož zkušená diplomacie obvykle vedla k výhodným kompromisům a jehož rozhodnutí byla respektována, takže je nemusel odvolávat nebo měnit.[41] Návrh byl tak radikální a vyjádřen "bez jakéhokoli diplomatického zahalení",[42] že se odchyloval od obvyklé královy politické obratnosti. "Umění možného", jak je Karel mistrně ovládal a krátce nato uplatnil při vyjednávání o Zlatou bulu,[43] mu zjevně chybělo při zákonodárném pokusu pro Čechy.

Hlavní myšlenka úvodu, totiž zvýšení královské moci a úvahy o úkolech panovníka, třebas převzaté v některých bodech z Konstitucí z Melfi Friedricha II., byla vyjádřením vlastních názorů Karlových, který nemůže být považován jen za Friedrichova epigona. Cena jeho pojetí tkví v ideologii. Nikde nejsou Karlovy myšlenky tak jasně a jednoznačně vysloveny jako v MC,[44] nikdy ale nebyl vzdálenější od praktické pragmatické politiky.[45]

Podle pojetí vyjádřeného v MC má královská moc být centralizována a stabilizována.[46] Vznikla z nutnosti zabránit zločinům[47] a panovník sám není vázán zákony – *princeps legibus solutus*.[48] Těmto oprávněním odpovídají i povinnosti. Panovník musí pečovat o *bonum commune*[49] a starat se o nedílnost svých zemí. Tato zásada není ideologicky zakotvena jen v myšlenkách sv. Augustina,[50] nýbrž převzata především z praktického hospodářství státu. Už v proemiu, čl. 5, se poukazuje na škody, které království v minulosti utrpělo zástavami a zcizením zemí a hradů.

Z těchto slov je vidět, že kritika mířila proti těm členům panstva, kteří se podíleli na rozchvácení královských statků a nerušeně brali do svých rukou spravedlnost, takže bezpečnost v zemi už nebyla zajištěna. Je zjevné, jak se tato myšlenky blíží výroku o tyranii vyšší šlechty z vlastního Karlova životopisu při jeho příchodu do Čech roku 1333.[51] Ale MC, která programově bojovala proti tyranské vládě panstva,[52] byla

namířena právě proti magnátům, kteří rozšiřovali svou moc na úkor panovníka, ale ne obecně proti šlechtě. Karel přece věděl, že konstruktivní spolupráce šlechty je nepostradatelná pro prosperitu království.[53]

III. Srovnání s jinými zákonodárnými díly

MC nebyla v tehdejším právním životě ojedinělým jevem. Zájem se soustředil ke dvěma otázkám. Byly to dřívější pokusy českých panovníků vydat zákoník a srovnání se současnými zákonodárnými plány v některých sousedních zemích.

Zprávy o někdejších zákonodárných úmyslech přemyslovských králů Přemysla Otakara II. a Václava II.[54] pocházejí z kronik a neexistuje možnost najít jejich texty v dochovaných pramenech. Král Přemysl Otakar II. usiloval kolem roku 1272 dát na základě magdeburského práva a podle vzoru jiných zemí svému státu lepší právní řád a odstranit špatně právní obyčeje, *quod suis displicuit baronibus*.[55] Totéž se opakovalo asi o dvě desetiletí později, když roku 1294 povolal král Václav II. z Itálie vzdělaného právníka Gozzia z Orvieta.[56] Tentokrát mělo být zemské právo kodifikováno po vzoru učených práv, ale proti této snaze se šlechta bránila tak energicky, že byl král donucen vzdát se svého plánu. Ze žádné zprávy nevyplývá, zda italský právník sestavil úplný text, jak se to často přijímalo. Daleko pravděpodobnější je, že svou práci nemohl dovršit soustavným elaborátem.[57] Král se pokusil oživit své úsilí ještě jednou a poslal jistého, blíže neznámého Konráda na studium práv do Orleansu, kde se měl připravovat ke svému úkolu sestavit zákoník.[58] Právě z této souvislosti lze poznat, že Václavův úmysl byl bezúspěšný a že sotva můžeme počítat s existencí plného textu zákoníka.[59] Tento závěr je důležitý pro další výklady, protože významná část historiků se domnívala, že koncepty Otakarova a Václavova zákoníku sloužily jako předloha Karlovým spolupracovníkům i jemu samému. V obou těchto případech se panovníkovým plánům postavil do cesty silný odpor vysoké šlechty, což se mělo opakovat i v případě MC.

Srovnávací dějiny práva se zabývaly několikrát paralelami mezi MC a zákony v Polsku, Srbsku a Uhrách. Zásadní rozdíl tkví v tom, že tyto země měly skutečně zákoník nebo aspoň obsáhlé privilegium jako pramen platného práva, zatímco MC zůstala jen osnova, ale přesto nelze srovnání zanedbat pro různé podobnosti.

Takové podobnosti však nejsou výsledkem přímého převzetí textu nebo závislosti na předlohách. Děkují za svou existenci daným sociálním a ideovým proudům, které v té době ovládaly a ovlivňovaly i zákonodárství.

Kdysi zdůrazňovaná závislost Statut polského krále Kazimíra Velikého na MC se nedá již hájit.[60] Předpoklad pro toto tvrzení spočíval v domněnce, že už v letech 1346-1347, kdy byly koncipovány první části Statut, byl text MC již úplně hotov. Že šlo o nepodložené dohady, bude osvětleno dalšími úvahami o původu MC.[61]

Také uherský Dekret z roku 1351, privilegium pro šlechtu,[62] je na MC nezávislý, i když v jeho obsahu rovněž vystupuje do popředí konflikt královské moci s rozvíjejícím se stavovstvím.[63]

Důkladně byl srovnáván zákoník srbského cara Štěpána Dušana s MC. Zájem českých vědců se už dlouho soustřeďuje k tomuto slovanskému právnímu prameni[64] a nové výsledky ukazují, že srbský zákoník, ne tak obsáhlý jako MC, se měl stát výlučným zákoníkem. Nemůže se s MC měřit ani v systematice. Byl vydán při zem-

ském sněmu ve Skoplji roku 1349 a doplněn roku 1354 v Sěru.[65] Karel o tomto zákoníku nic nevěděl[66] a proto nelze vyvozovat žádnou závislost.

V jedné věci jsou pokusy z Uher a Srbska úzce příbuzné se záměry MC, totiž v zákaze božích soudů – ordálů. Ale ani v této úpravě procesního práva nelze spatřovat přímé přejímání. Zákaz ordálů, který církevní autority rozšiřovaly od čtvrtého lateránského koncilu z roku 1215, se v mnoha zemích brzy prosadil a bylo na čase uplatnit jej také v Čechách, Uhrách a Srbsku (ostatně i v Polsku), kde ordály nejdéle přetrvaly jako důkazní prostředek.[67]

Dluh dosavadního bádání, který by měl být brzy splacen, se musí spatřovat v nedostatečném srovnání MC s evropským proudem zákonodárství. Už snahy Přemysla Otakara II. stály časově velmi blízko norskému zákoníku krále Magnuse Hokanarsona a také jiným písemným zakotvením světského práva ve 13. století.[68] Nová vlna zákonodárství se objevila kolem poloviny 14. století,[69] tedy v čase upevňování teritoriálních států. Do tohoto proudu je třeba zařadit i MC. Pozvolný přechod od obyčejného práva k psanému právu[70] byl už zjevný.[71] Systematické zákoníky byly znakem snah centralizující se středověké monarchie;[72] jejich úspěch závisel na síle panovníkovy moci v konfrontaci s odstředivými snahami šlechty.

IV. Vznik

Je velmi obtížné udat přesný čas vzniku MC. Přehled výsledků bádání ukazuje nejistotu a jen podmíněnou platnost dosud vyslovených mínění. Sestavení složitého písemného záznamu práva, ať už to byl zákoník nebo systematická právní kniha, trvalo mnohdy velmi dlouho. Musí se počítat s časovým rozpětím, takže pojetí dříve či později vzniklých formulací může být rozdílné a někdy je dokonce možno stanovit různé vrstvy postupného vzniku.[73] V případě MC, ve smyslu Karlových intencí, byly starostlivě odstraňovány vnitřní nesrovnalosti, ale práce na sestavení nebyla v žádném případě krátkodobá. Je neurčité a zatím neurčitelné, kdy se začalo s prvními koncepty a kdy byl úmysl panovníkův uskutečněn.

Někteří badatelé zastávali mínění, že Karel začal připravovat zákoník ještě za života svého otce krále Jana jako moravský markrabí.[74] Opírali se při tom o pasus v článku 5 proemia, ve kterém je výslovná zmínka o škodách, které království utrpělo zcizením a zastavováním královských statků. Karlovi předchůdci, zvláště jeho otec Jan, prováděli tuto praxi od smrti Václava II. († 1305) v průběhu čtyřiceti let: *fere annorum spatio quadraginta decurso*. Tento časový údaj nás zavádí do roku 1345, tedy do doby, kdy král Jan ještě žil, ale adverbium *fere* naznačuje, že nelze tuto formulaci pokládat za matematicky přesnou. Proto je možné uvažovat i o poněkud pozdějším datu,[75] např. o čase teprve po smrti Janově a Karlově nástupu vlády v roce 1346.[76] Ale i tato domněnka je oslabena tím, že nevíme, kdy bylo koncipováno proemium.[77] Už jsme se dozvěděli, že se tato část zákoníka nachází na místě, které neodpovídá věcnému zařazení, že jde o vsuvku, které nenavazuje na myšlenky úvodních titulů, a navíc neobsahuje pozitivní právní normy, nýbrž jen obecné úvahy, Znění tohoto článku udává jen čas, jak dlouho byly zastavovány hrady a města, ale neodpovídá na otázku, kdy bylo proemium vloženo do plného textu MC, a v důsledku toho také ne, kdy se začalo s přípravami k sepsání MC. Je proto sotva možné dojít z proemia k bezmezerovitě odůvodněným závěrům o době vzniku MC. Nadto je pochybné, že by

Karel mluvil o svých předchůdcích, kdyby nebyl již sám králem a kdyby král Jan již nebyl mezi živými.

V literatuře byla vyslovena hypotéza, že MC vznikla roku 1346[78] nebo od tohoto roku byla koncipována.[79] Ale mnoho jiných historiků se domnívalo, že počátek prací by měl být přeložen do roku 1348. Panovník tehdy na zemském soudu údajně obdržel od shromážděných pánů souhlas s vypracováním zákoníka.[80] Někteří byli dokonce přesvědčeni, že už tehdy byla MC dokončena a předložena sněmu,[81] ale návrh nebyl schválen. Proti tomu lze namítat, že by v takovém případě bylo nevysvětlitelné, proč by se na sněmu roku 1355 bylo mělo znovu jednat o zákoníku.[82] Přesvědčení o vyjednávání již roku 1348 bylo také z jiné strany odmítnuto jako bezpodstatné.[83]

Zemský sněm v roce 1348 patřil k nejdůležitějším, které se konaly za vlády Karlovy,[84] a jeho výsledky jsou dobře známé. Tehdy bylo vydáno čtrnáct státně důležitých dokumentů. Ve třinácti slavnostních listinách potvrdil římský král základní privilegia českého státu v rámci Říše, zatímco čtrnácté, dokument vzešlý z moci českého, krále, představoval zakládací listinu pražské univerzity.[85] Jinak ale o průběhu shromáždění nejsme skoro vůbec zpraveni a obsah listin nepotvrzuje nic o záměru dát zredigovat český zákoník.[86] Jednoduše řečeno: ze známých a spolehlivých pramenů nelze prokázat dohad o vzniku MC nebo o iniciativě k jejímu sestavení.[87] Jsme oprávněni pokládat tuto domněnku jen za kombinace starší historické literatury. Pramenně podložená opora pro ni se až dosud nedala najít. Je proto radno vypustit datum 1348 z úvah.

Také ti badatelé, kteří věřili na iniciativu vzešlou ze zemského sněmu roku 1348, museli nutně hledat o něco pozdější dobu dokončení práce, ale při takových pokusech se nedá dospět k ničemu jinému než k vyslovení duchaplné domněnky. Vážnou překážkou pro datování k dubnovému sněmu je jmenování města Frankensteinu, dnes na polském území, mezi městy, která neměla být podle článku 6 zcizena. Toto město bylo dáno Čechám v zástavu až na konci roku 1348,[88] ale teprve koncem 1351 trvale získáno koupí.[89] MC proto nemohla vzniknout dříve.

Někteří historikové kladli sepsání mezi leta 1349-1353,[90] jiní ještě přesněji mezi 1351-1353.[91] Terminus ad quem je určen tím, že práce musela být uzavřena před Karlovým odjezdem do zahraničí roku 1353 a před jeho římskou jízdou roku 1354.[92] I tentokrát se musíme vyrovnávat jen s dedukcemi, jejichž pravděpodobnost nelze popírat, ale zase nejsme schopni potvrdit jejich oprávněnost. Vročení mezi 1351 a 1353, resp. 1354, má hodně do sebe, ale bylo by příliš odvážné chtít je dále upřesňovat. To vede k neuspokojivému zjištění, že neznáme správná data etap vzniku a dokončení plného znění MC a že se proto musíme spokojit jen s dohady.

Po své císařské korunovaci inkorporoval Karel české koruně některé země, které získal koupí od falckrabích a bavorských vévodů. Obsáhlá listina, vydaná v Římě 5. dubna 1355,[93] zaručila nezcizitelnost v podobném smyslu, jak to vyjadřovaly č. 6 a 11 MC. Karlova listina se dvakrát odvolávala na *statuta regni Boemie*, což bylo v této souvislosti označeno jako narážka na existující již MC.[94] Ještě musí být podrobeno důkladnému zkoumání, zda se Karlova listina, jedna z prvních, které vydal po dosažení císařské koruny, skutečně vztahuje k MC. Je tedy radno uvážlivě oceňovat takové dedukce a mít na zřeteli i jiné možnosti, na něž poukazují písemné prameny, nehledě už na to, že by bylo žádoucí zevrubné posouzení jmenované listiny zejména

ve vztahu k listinám, jež se týkají vlastní koupě a dosvědčují tedy získání dotyčných území.

Je otázka, zda označení *statuta regni* poukazuje na určitou normu; je možné je vztáhnout obecně k českému právnímu řádu. Na místě je tu totiž dotaz, kdy byla MC označena jako *Statuta regni*. Rukopisy latinského znění – a jen ty jsou pro tuto dobu směrodatné – toto označení neobsahují. Je nejisté, jak zněla předloha pro Ješínovo vydání a zda explicit jeho edice *Et sic est finis statutorum regni*, ve známých rukopisech nezaznamenaný, nepochází až od něho. První bezpečně jistá stopa tohoto označení se nachází v dvorských deskách, v excerptu z roku 1437, jak na to bude ještě v dalším poukázáno. Titul *Statuta* patří až zkrácenému českému zpracování od čtyřicátých let 15. století.

V inkorporační listině mluví Karel v obou případech o zárukách proti zcizení. Příbuznost s články 6 a 11 MC nelze popírat, i když tam jsou jmenovány jen hrady a města a nikoli celá území. Ale sama MC obsahuje nařízení o panovníkově přísaze, v níž se zavazuje nezcizovat části území, *in forma constitucionis nostre super hoc edite annotata*. MC tedy počítala sama s jinou konstitucí, která upravovala formu přísahy, a to s existující už konstitucí. Neznáme sice její znění, ale je vysoce pravděpodobné, že obrat v inkorporační listině nemířil na samu MC, nýbrž právě na dosvědčenou konstituci, jež obsahovala přísežnou formuli.

Můžeme ostatně připamatovat Karlovu silně se prosazující tendenci uchovat veškeré české státní území včetně nově získaných a inkorporovaných částí jako kompaktní jednotu.[95] Do téže linie patřila listina z roku 1355, sama MC a konečně i Zlatá bula Karlova již v jejím norimberském dílu z počátku roku 1356, která dovoluje českému králi získávat nové země a statky.[96] Je mimo to možné poukázat na geografickou polohu získaných území. Ani jediné z nich se nenacházelo na české půdě a všechna ležela rozptýleně v zemích, v nichž český právní řád neplatil. V důsledku toho se nedá předpokládat, že by byla v inkorporační listině míněna MC, zejména i proto, že nebyla ještě schválena a prohlášena za platné právo.

S těmito skutečnostmi na mysli dospíváme k závěru, že není sice vyloučeno, že text MC byl v době římské jízdy již hotov, ale není podán důkaz, že by mohla být skutečně aplikována.

Ještě jiný pramen, jehož vročení je nejisté, mluví o *terra regni Bohemie, que iure scripto regitur*,[97] což se rovněž vykládalo jako odkaz na MC. Ale zmínka o *ius scriptum* není vůbec průkazná a jednoznačná. V roce 1341 přikázal král Jan pražským šeflům, *dasz ein gescrieben recht gemacht und getichtet werde*, a podobný pokyn byl dán i o pět let později Vratislavským.[98] A zákonodárná usnesení šlechty byla zapisována do zemských desk, takže nelze jen zhola tvrdit, že dříve nebyly psané zákony.[99] Ano, sám úvod k MC v čl. 8 mluví o existujícím psaném právu, i když je zatím nedokonalé, ... *leges... quas partim in scriptis, licet incomposite et confuse redactis* ... Dále je třeba uvážit, že nahoře uvedený pasus pocházel z notářského ověření o jmenování plnomocníka kardinála Guidona k inkasování důchodů plynoucích z pražského proboštství. To znamená, že právní obchod byl uzavřen mezi církevními osobami a týkal se církevních majetkových hodnot. Proto lze sotva kvalifikovat tuto plnou moc podle zemského práva; byl to poměr, který se řídil kanonickým právem. Není proto oprávněn závěr, když se zjišťuje v tomto formulářovém kusu ohlas MC.

V. Předlohy

Můžeme přejít k předlohám MC. O poměru ke konstitucím Friedricha II. z Melfi jsou po ruce už obsažné studie. Nejprve je možno připomenout, že mimo nejistotu, kdy bylo tzv. proemium sepsáno a vloženo do textu MC, nemáme žádný náznak o stupních vznikání. I přes jistý nedostatek přesnosti a systematiky nejsou v MC žádné nápadné vnitřní rozpory. Rozdílnou skladbou zjišťujeme v *Liber Augustalis*, kde lze rozeznat průběh prací a dodatečné rozšíření od první verze z roku 1231 až k redakci z roku 1246.[100] *Liber Augustalis* je mnohem rozsáhlejší než MC. Sotva lze pochybovat, že Karlovi sloužila jako předloha úplná redakce. Ještě další podobnosti lze zaznamenat. Metodicky stáli oba zákonodárci před stejným problémem. Nemohli se při práci spolehnout na boloňskou právní vědu nebo obecně na učená práva, protože to nedovolovalo tvoření nových norem,[101] a proto museli jejich juristé – s výjimkou některých převážně terminologických ozvuků – odvozovat pracovní postupy i formulace z úmyslu zákonodárců a teprve potom z teologicko-scholastického myšlení.[102]

Shody MC s *Liber Augustalis* netkví jen v převzetí několika míst a v závislosti textu.[103] Ideové pozadí se projevuje v úvahách o nutnosti a oprávněnosti panovnické moci.[104] Proemium z Melfi sloužilo jako podnět pro proemium MC v proklamaci panovníkova práva *leges condere*; v obou pramenech byla zdůrazněna závažnost státní moci.[105]

Jedno z často opakovaných tvrzení je možný vzor zákonodárného úsilí českého krále Václava II. Někteří badatelé se pokoušeli rozeznat dokonce vliv ještě staršího pokusu Přemysla Otakara II. Věřilo se, že texty těchto návrhů ještě existovaly v době Karla IV. a že jich užil panovník i jeho juristé.[106] Dokonce se setkáváme s odvážnou kombinací, že už tyto dřívější návrhy znaly konstituce Friedricha II. a daly se jimi inspirovat.[107]

Tyto dohady předpokládaly, že návrhy obou přemyslovských panovníků podržely skutečně pevnou a za Karla IV. stále upotřebitelnou formu, že texty se opravdu dochovaly. Ale už dříve jsme mohli poznat, že to je nanejvýše sporné. O obou návrzích víme jen z kronik, není znám ani jediný fragment jejich znění a je velmi pravděpodobné, že úplné redakce nikdy nebyly dokončeny. U Přemysla Otakara mělo být vzorem magdeburské právo, ale MC neobsahuje žádnou normu ovlivněnou tímto právem. A u Václava nám prozrazuje rozhodující místo, že Gozzius svou práci nemohl uzavřít a že měl nový pokus podniknout onen Konrád, poslaný na studie do Orléansu.

Nejnovější bádání proto popírá závislost MC na neznámých a nejistých dřívějších návrzích.[108] Nemáme žádný důkaz existence takových předloh a proto je jen přiměřené pramenné základně vzdát se i v tomto případě podobných kombinací.

Předběžný výsledek podaných úvah, které se snažily vyrovnat se s dřívějšími domněnkami a kombinacemi, vedl ke zjištění, že nelze hájit dosavadní dohady. Dobu vzniku MC nelze určit podle pramenů a mnoho závěrů spočívalo na domněnce, že tzv. proemium stojí v čele zákoníka, což rukopisné dochování jednoznačně vyvrátilo. Nejsme v stavu posoudit, kdy bylo proemium napsáno a kdy vloženo do pořadí článků.

Také při hledání předloh je možno pokládat jen *Liber Augustalis* císaře Friedricha II. za známý a za převzatý v některých partiích MC. Mimo to mohl být zjištěn ohled na kanonické předpisy v pěti úvodních článích. Je nutno se vzdát často vyslovovaného mínění o převzetí dřívějších českých zákonodárných pokusů.

VI. Autorství

Jak je to s původcem zákoníku? Také v této otázce byly vysloveny rozličné názory, které však nestojí na pevné půdě. Od 16. století vystupující legenda, že MC je dílem jednoho z největších právníků všech dob Bartola ze Sassoferrata, byla jednoznačně a definitivně odmítnuta.[109] Vedle historických důvodů to je sám text MC, který to nepřipouští. I když textace MC není neobratná a nelze ji podceňovat, je přece jen nesrovnatelná s nedostižnou precizností a hloubkou Bartolova právnického myšlení.

Nikdo nepochyboval o osobním podílu Karlově při iniciativě k vydání zákoníka. Zvláště proemium, naplněné ideami o panovnické moci, byla asi inspirováno samým Karlem.[110] Lze připustit i možnost, že vzdělaný Karel IV. sám přispěl k vytvoření zákoníka autorským podílem. I když podíl Karlův mohl být značný, měl jistě několik spolupracovníků, jejichž osobnosti však nevystupují jasně. O okruhu osob, které se podílely na vytvoření díla,[111] lze vyslovit jen nepříliš pevné dohady.[112] Z učenců, kteří přicházejí v úvahu, je možno mimo jiné myslet také na Jana ze Středy[113] a zejména na pražského arcibiskupa a Karlova rádce Arnošta z Pardubie.[114] Už zmíněný zcela anomální rukopis MC připomíná jako jediný arcibiskupovu pomoc při sestavení díla.[115] To je vše velmi pravděpodobné, ale zase nedosahujeme jistoty, kdo vskutku spolupracoval, které části formuloval a dokonce není možné přesně poznat ani králův podíl.

Také v otázce původu návrhu se ztrácí každá jistá stopa v písku a na základě známých a prověřených skutečností nebo textové analýzy jsme zase odkázáni jen na domněnky.

VII. Poměr k jiným českým právním pramenům a k učeným právům

MC byla určena pro Čechy a obsahovala i pravidla obyčejového práva. Je ale velmi obtížné sledovat soudobé prameny, v nichž by bylo možné shledat paralely s MC. Rožmberská právní kniha je rozhodně starší. Její definitivní redakce byla uzavřena mezi lety 1337 a 1344, to je mezi ústavením dvorského soudu a povýšením pražského biskupství na metropoli. Rožmberská kniha obsahuje pravidla, která nelze uvést ve shodu s MC, např. v mnoha zmínkách o božích soudech. Proti tomu jiný pramen, *Ordo iudicii terrae,* vznikl téměř současně a shoduje se v některých článcích s MC. Relace mezi nimi byla už několikrát předmětem studia a je dobře možno sledovat vývoj názorů.

Jak je známo, má latinský Ordo protějšek v českém zpracování, *Řadu práva zemského*. Mnoho nedorozumění bylo zaviněno nejistotou, která verze je starší. První vědecké prozkoumání[116] počítalo jednoznačně s prioritou latinského znění, které je dochováno ve dvou redakcích, a posouvalo vznik českého překladu až do doby po smrti Karlově. Naproti tomu se brzy objevily práce a studie, které se pokoušely dokázat obrácený poměr, a v českém znění, které mělo být prý už v roce 1350 hotovo,

hledaly vzor pro latinské zpracování.[117] Tentýž názor zastávají i některá novější zahraniční díla, u nichž je ale citelným nedostatkem neznalost výsledků českého bádání.[118]

Takový předpoklad vedl ke stanovení pořadí: český text Řádu práva zemského – latinský překlad Ordo iudicii terrae – MC. Odtud bylo možné odvozovat závislost MC od Ordo. A přece to byl omyl.

Společná místa v obou právních památkách nejsou nijak rozsáhlá a týkají se jen procesněprávních ustanovení. Po starostlivém kritickém hodnocení, které přihlédlo ke všem jednotlivostem a pozorně vzalo v úvahu české řízení na zemském soudě, bylo možno prohlásit, že pořadí bylo obrácené a že proto Ordo v žádném případě netvořil předlohu pro MC.[119] Ani bližší upřesnění nezměnilo nic na tomto závěru. Starší původní redakce Ordo, která snad vznikla někdy ve čtyřicátých letech, může být starší než MC, ale netvoří pro ni předlohu;[120] redaktor MC neměl v ruce úplný text Ordo. K tomu může být ještě poznamenáno, že rukopis s první redakcí Ordo, v němž se čte i nejstarší zápis Knihy rožmberské, uložený u českých dvorských desk, vznikl nejdříve roku 1368.[121] Při zkumání poměru obou pramenů je nutno se soustředit na vnitřní znaky, protože kodikologická analýza nemůže přinést uspokojivé výsledky.

Ještě jedna okolnost, která souvisí s Ordo, se ojediněle objevuje u některých historiků. Tvrdilo se, že Karlův zákon sestával ze dvou dílů, MC a Ordo, které prý byly současně předloženy zemskému sněmu a jím odmítnuty.[122] Ordo nebyl oficiální návrh, nikdy neměl být uznán jako zákoník a děkuje za svůj vznik výlučně soukromé iniciativě. Byla to právní kniha. Dvě redakce, jistá návaznost na Rožmberskou knihu a pak i samostatná textová tradice měly varovat před odchylným ocenění m.

Dříve přijímanou závislost Ordo a MC nelze už hájit a také v tomto vztahu by neměla být popírána nezávislost MC.

V dosavadním průběhu této studie jsme se již několikrát setkali s otázkou vlivu římského a kanonického práva. Výsledky nových výzkumů zde budou opakovány jen ve stručném shrnutí. Kromě obratů, převzatých z úvodních konstitucí k Justiniánovu Codexu, které se týkají pravděpodobně titulu zákoníka jako *Codex Carolinus*, lze v soustavě pravidel MC nalézt jen velmi zřídka ohlas římského práva. Je to vlastně jen článek 29 *De pactis illicitis*, který svědčí o užití učenosti právních škol.[123] Obsahově není z římského práva přejato žádné jiné ustanovení. Sice lze najít ojediněle římskoprávní výrazy, ale jen takové, které jsou známy z literatury kanonického práva.[124] Tyto řídké reminiscence určitě nepocházejí z přímého studia římských zákoníků.

V procesním právu zazní tu a tam obrat z římsko-kanonického procesu, ale jen jako označení pro domácí úpravu řízení na zemském soudu, které obsahově nebylo učeným právem ovlivněno.[125]

Nedá se tu myslet na recepci římského práva. Některé slovní vazby, které se vyskytují v článcích 3 a 5 procmia, jsou, jak známo, převzaty z Konstitucí Friedricha II. z Melfi a v úvodních pěti článcích je bezpečně rozeznán ohlas kanonického práva.[126]

Stopy učených práv, zejména římského, jsou v MC tak slabé, že v nich není možno zjistit žádný rozhodný vliv právní vědy, jak byla pěstována v italských právních školách. Nejdůležitější ideologické momenty, které ovlivnily sestavení MC, se pro-

jevily v povšechných úvahách úvodu a v arengách k jednotlivým článkům. Ohlašovaly se v nich ozvuky scholastických teologických názorů, odvozených převážně z nauk sv. Augustina. Promítaly se do ustanovení o domácích právních poměrech, jak byly v užívání nebo jak měly být pozměněny ve smyslu Karlových záměrů. Ale ani tu nelze najít rozhodnou inspiraci. Nehledě k několika nepříliš markantním textovým podobnostem s jinými dřívějšími nebo soudobými právními prameny či k nevýraznému obsahu teologických názorů, je možno tvrdit, že MC zaujímá až překvapivě samostatné místo v dějinách českého práva.

VIII. Zákaz ordálů

Z obsahu MC, s nímž nás už dosavadní práce opětovně seznámily, by měla být přece jen jedna věc probrána blíže, totiž zákaz božích soudů v článku 39. V jiné souvislosti, totiž při srovnávání podobných zákazů v Uhrách a Srbsku, byl již na to učiněn poukaz. Nyní se má přezkoumat, zda se Karlovi podařilo uvést toto pravidlo do právního života.

Konstituce z Melfi vydaly také zákaz ordálů,[127] ale situace byla odlišná. Mohly navázat přímo na zákaz, který byl vydán na čtvrtém lateránském koncilu,[128] a ordály vskutku zmizely z praxe, což se stalo po mnoha dřívějších diskusích mezi kanonisty.[129] Naproti tomu Karel, více než o století později, se stále setkával s úkolem potírat tyto obyčeje. Pražská synoda z roku 1343 přísně zakázala kněžím asistovat při ordálech.[130] Toto synodální usnesení mohlo spolu s obecně platnými kanonickými konstitucemi sloužit jako podnět pro příslušný článek v MC. Ale je třeba si všimnout rozdílu: synoda zakázala kněžím světit železo a vodu, Karel zamýšlel ordály vůbec zakázat.[131] Synodální usnesení vzbudilo nevoli vysoké šlechty.[132]

Je poněkud nepřesné, když se tvrdí, že synoda zakázala zkoušky žhavého železa a studené vody. Chtěla ovšem dosáhnout tohoto výsledku, protože odmítnutím požehnání byla průkazní síla ordálu rozhodně oslabena, ale jako bezprostřední důsledek se dá pozorovat jen zmírnění forem ordálu.[133] Pozdější doklady o soudní praxi prozrazují, že ordály mizely pomalu;[134] ještě Ordo počítal stále se zkouškou žhavého železa a vody v článcích 53 a 68. Třebaže formy obsažené v Ordo a v jeho české verzi Řádu práva zemského se od dřívějších liší a jsou mírnější,[135] je zjevné, že se boží soudy konaly i nadále. Ještě ve zkráceném překladu MC, ve Statutech, se počítá se zkouškou žhavého železa, což je o to podivnější, že tato redakce vznikla až ve čtyřicátých letech 15. století. Latinská předloha tohoto článku samozřejmě podobná pravidla neobsahuje; vždyť by se to příčilo královskému nařízení o odstranění božích soudů. Doporučovalo by se ještě důkladněji prozkoumat, jak se toto opožděné pravidlo mohlo objevit v pramenu 15. století, protože kolem roku 1400 hovoří Ondřej z Dubé o ordálech jako bývalých a už neužívaných formách vedení důkazu.[136] Není možné v této souvislosti sledovat pozvolné mírnění a zmizení iracionálních důkazů, ale nelze zamlčet, že existovaly i po MC a že proto král v boji proti nim dosáhl sice významného, ale přece jen ne rozhodnutého úspěchu.

IX. Odpor české šlechty a odvolání zákoníka

Stažení osnovy z projednávání na zemském sněmu na podzim roku 1355 bylo v

historických dílech hlavním bodem úvah,[137] ale přesto nelze zjistit vyrovnanost v názorech. Spory se netýkaly samozřejmě samotného odvolání, o kterém nemůže vzniknout pochybnost, nýbrž převážně pozadí a důvodů panovníkova ústupu, právě tak jako opozičního chování šlechty.

Tvrzení listiny, že zpečetěný originál zákoníka shořel, jsou – jak se má zato – fikcí, která měla panovníkovi usnadnit jeho ústup.[138] Pasáž z listiny,[139] že ... *iura ... quorundam principum ac baronum ... accedente consilio ex expresso consensu in scriptis redacta et in uno volumine fuerint sigillata*, připouští i domněnku, že skutečně někteří (*quorundam!*) pánové z panovníkova doprovodu přivěsili své pečeti k připravenému vyhotovení. Nelze ale předložit o tom žádný bezmezerovitý doklad; okolnosti údajného či skutečného spálení listiny nejsou známé.

Ke Karlovu odvolání se musel připojit i jeho bratr moravský markrabí Jan Jindřich.[140] Jeho prohlášení o tom je svou povahou jen opakováním listiny Karlovy, jen s důležitým doplňkem. Markrabí přislíbil, že neuzná MC jako platné právo ani v případě, že by měl nastoupit na český trůn. Od roku 1349, kdy dostal Moravu v léno,[141] podporoval markrabí Karlovo úsilí o nedílnost státu a přislíbil pomoc k znovunabytí zcizených statků.[142] Vlastní důvod, proč šlechta požadovala souhlasnou listinu také od markrabího, tkvěl v nástupnictví v královskou hodnost. Jak v době, kdy získal markrabství, tak i při odvolání MC byl Jan jediným pretendentem české koruny, protože Karel tehdy neměl syna. Šlechta si proto vyžádala záruky i pro případ změny ve vládě království.

Odvolací listiny i souhlasné prohlášení markrabího Jana se zachovaly v překvapivě vysokém počtu originálních vyhotovení. Z Karlovy listiny je známo dvanáct, z Janovy jedenáct vyhotovení. Po jednom exempláři je lze nalézt v rožmberském archívu, všechny ostatní leží v českém korunním archívu.[143] Vysoký počet vyhotovení uložených v korunním archívu se dá vysvětlit tak, že šlechtičtí účastníci jednání si tam listiny nechali střežit.[144] Domněnka, že šlo o nevyzvednuté listiny, byla rozhodně odmítnuta.[145] Lze připustit možnost, že byly vyhotoveny a vydány ještě další exempláře, které si jednotliví šlechtici nechali pro sebe, jako tomu bylo u Rožmberků.[146] Během doby a po zániku šlechtických archívů se snad ztratily. Je totiž zjevné, že odvolání bylo určeno členům panstva a ne snad šlechtické obci. Totéž lze říci o potvrzeních markrabího.

Nedá se uhádnout, jak se utvořila opozice proti královu návrhu a kdo ji organizoval jako její vůdčí duch. Slabá stopa ale nasvědčuje, že to možná byli Rožmberkové. Roku 1356 povstali proti králi, ale ten vzpouru zkrotil a přinutil jihočeské pány k příslibu věrnosti, poslušnosti a pomoci.[147] Nebylo proto vyloučeno, že Rožmberkové stáli proti králi již dříve a mařili jeho zákonodárné úsilí,[148] ale i tento dohad lze vyvozovat jen z obecné politické situace a nikoli podle pramenů.

Důvody ztroskotání návrhu nejsou nikde jasně vypočteny a novodobé dějepisectví se snažilo najít řešení úvahami o historickém pozadí. Je možné, že Karel IV., ozdoben leskem císařské koruny, byl přesvědčen, že se mu podaří snadno prosadit svůj plán a nepočítal s tak energickým odporem pánů. Jeho dlouhá nepřítomnost v Čechách a z mezinárodní situace plynoucí důraz na univerzalistický aspekt,[149] ve srovnání s jinak tak opatrně zachovávaným principem české centrality jako opory panovníkova politického vlivu,[150] vedl možná k podcenění vnitřních mocenských

poměrů. Také zákoník měl posílit jeho postavení, protože chtěl "doma", v základně své moci, získat pevný opěrný bod i pro svou říšskou politiku,[151] ale v daném okamžiku se mu nepodařilo uskutečnit své plány.

Dlouhou řadu výhrad šlechty proti psanému zákoníku vůbec a proti obsahu MC zvláště by bylo možno vypočítat,[152] ať už to bylo královské obsazování nejvyšších úřadů, které dříve platily jako reprezentace šlechtické obce, snížená možnost získat královské statky pod šlechtické panství zákazem zcizování měst a hradů nebo omezení pravomoci vrchností oproti jejich poddaným v trestním právu.[153] Proti zvýšení královské centrální moci se šlechta energicky opřela.

Rozhodující příčina obstrukce šlechty proti psanému právu tkvěla – podle shodného přesvědčení historiků – v hrozícím omezení volného nalézání práva.[154] Především latinské znění zákoníka by bylo snadno mohlo vyřadit domácí šlechtu z rozhodování, což by bylo nutně vedlo ke stoupání vlivu školených juristů, skoro vesměs kleriků.[155] K rozdílnostem mezi úsilím panovníka a negací šlechty budeme muset ještě podrobněji přihlédnout.

Dá se čekat, že ústup Karlův, který se objevuje v tak povážlivém světle, proběhl bez jakýchkoli kompromisů? Skoro všichni, kdo se MC hlouběji zabývali, hledali aspoň částečně výhody, které Karel získal za odvolání zákoníka. O průběhu sněmu známe jen zlomkovité narážky z kroniky Beneše z Weitmile, z nichž lze vyčíst jen náznaky, ale ne jistotu. Navíc je třeba dbát na to, že příslušné zprávy jsou ve sledu kroniky zařazeny až k roku 1356, ale skoro všeobecně se kladou už k zemskému sněmu ze září a října 1355.

Kronikář[156] zdůrazňuje dva body dohody, které se blíží pravidlům MC. Především to je potírání zločinnosti ve stanovení sankcí proti provinilcům, které připomínají článek 28 MC, ale je tu připojen ještě důležitý doplněk. Dohodnuté trestní stíhání je mnohem přísnější než jak požadovala MC.[157] Je však neurčité, zda toto ujednání navazovalo přímo na odvolání MC nebo zda má být přeloženo do pozdější doby. Druhým bodem je souhlas pánů, shromážděných na sněmu, že poddaní jsou oprávněni vznášet žaloby proti šlechticům, které měl zemský soud skutečně projednávat, což mělo zase přispět k ochraně poddaných, jak to zamýšlela i MC.[158]

Tyto dva odstavce sněmovního usnesení se jeví jako protihodnota, kterou poskytl sněm králi Karlovi za zřeknutí se promulgace MC. Pro krále ale měli ještě větší cenu souhlas sněmu s nástupnickým řádem, který vycházel vstříc dynastickým nárokům Lucemburků dalekosáhlými ústupky. Závažnou výhodou bylo uznání nástupnictví moravské větve lucemburského rodu, protože v případě skonu krále, který neměl jiného dědice, by nastoupili na trůn markrabí Jan Jindřich a jeho děti.[159] To byl jistě králův úspěch, který možná nahradil ztrátu zaviněnou nezdařeným plánem zákoníka.[160] Nově upravená posloupnost také vysvětluje, proč pánové trvali na odvolání MC i od markrabího.

Z toho, co bylo dosud řečeno, vyplývá neuspokojivý závěr, že téměř všechny dosavadní úvahy o vzniku, době, autorství, předlohách MC i jejích paralelkách z jinými zákonodárnými díly spočívají v kombinacích, jimž nelze v mnoha případech upřít pravděpodobnost, ale nelze je opírat o autentické doklady. Naprostý nedostatek bezpečných zmínek v pramenech, který je příčinou pokusů domýšlet události, je překážkou pro spolehlivé stanovení postupu prací na textu, zvláště vsunutí proemia, i

pro poznání komplikací při neúspěšném panovníkově vyjednávání o přijetí zákoníka. Nezbývá než s lítostí konstatovat, že jediná zcela bezpečně a přesně doložená událost je odvolání zákoníka; vše ostatní, co se historikové domnívali vědět, jsou jen více či méně podložené dohady.

X. Další osudy Karlova zákonodárného pokusu

Dlouhá desetiletí po revokaci MC o ní neslyšíme. Budí to dojem, jako kdyby údajným zničením originálu její text zmizel z obzoru právní praxe. I v případech, kdy se nové právo blížilo požadavkům MC, se neobjeví odkazy na zákoník. Panovníkovi se přece jen podařilo uvést aspoň některá pravidla v život jinou cestou. Při studiu období po ztroskotání královy osnovy jsme příliš často odkázáni jen na domněnky, protože písemné prameny postrádají sílu vypovídat přesvědčivě o návaznosti nové právní úpravy na MC. V některých souvislostech se dá z kontextu dojít k podnětným závěrům ne snad o bezpečné shodě s textem, ale alespoň s obsahem. Zde budou uvedeny vybrané příklady:

Péče o spolehlivé vyhotovení listin a zamezení působnosti nevyškolených notářů bylo vysloveno již ve Statutech Arnoštových z roku 1349, vydaných pro pražskou arcidiecézi jako směrodatné nařízení hlavy české církve. V rubrice *De fide instrumentorum*[161] je stanoveno, že jen ti notáři, kteří náležitě prokázali svou způsobilost, jsou oprávněni vykonávat svůj úřad. Toto pravidlo – souvislost s arcibiskupovým nařízením je jasná – mělo být utvrzeno také v MC v článku 40. Po odmítnutí MC zůstalo platné jen nařízení ve Statutech, ale brzy potom usiloval panovník zajistit řádný chod notariátu i pro oblast státní, čehož dosáhl roku 1358 nařízením, které vydal ex auctoritate imperiali. Pražskému arcibiskupovi bylo uděleno oprávnění notáře zkoušet a jmenovat.[162] Písemnosti zhotovené osobami, které se nemohly vykázat potřebným oprávněním, byly prohlášeny za neplatné.

Také jmenování nejvyšších úředníků zůstalo v příštích letech vyhrazeno panovníkovi. Nepřímé potvrzení této praxe a králových oprávnění přinesla porážka krále Václava IV. v boji proti panstvu, když se musel roku 1395 zavázat, že nebude úřady obsazovat podle vlastní úvahy, ale s radou panskou.[163]

Nicméně ve většině předpisů, jež se týkaly šlechty, se dají pozorovat rozdílná stanoviska, protože vysoká šlechta i přes některé ústupky se nechtěla vzdát svých výhod v právním životě. Po odvolání zákonodárné osnovy se sice dosáhlo dočasné rovnováhy v poměru mezi panovníkem a šlechtickou obcí,[164] ale – zejména po Karlově smrti – rozhodoval stále obyčej, který se ve skutečnosti rovnal libovůli šlechty.[165] Typickým příkladem toho je odmítnutí psaného práva, jak o něm svědčí diference mezi MC a právní knihou Ondřeje z Dubé.

MC požadovala v článku 8 proemia odstranění svévolné judikatury. Soudci měli rozhodovat podle psaného práva a v týchž nebo podobných případech neměli vynášet rozdílné rozsudky.[166] Proti tomu kniha Ondřeje z Dubé v článku 134 svědčí o trvalé praxi, že páni na zemském soudě nemají mít psané právo a smějí v týchž záležitostech vydávat různá rozhodnutí. V takových případech rozhodovala jistě obratnost, s jakou strana předkládala svůj spor. Svobodné vynášení rozsudků nespočívá na precedentních případech. S tím souvisí Ondřejův článek 80, že páni dříve nedovolovali zaznamenávat své rozsudky do zemských desk. Zamýšleli vyvarovat se právě výtky, že neza-

chovávají jednotnost judikatury. Jaký to rozdíl proti článku 9 v úvodu k MC, kde se jeví psané právo jako základ judikatury, protože soudci mají rozhodnout podle rozumu a ne svévolně. V zásadách praxe obyčejového práva se přesvědčivě prokazuje neúspěch Karlova úsilí a vítězné prosazení zájmů šlechty na svobodném nalézání práva.[167]

Ondřej z Dubé znal Karlovu osnovu, věděl, že MC nikdy nevstoupila v moc práva a byl si vědom odporu panstva proti kodifikaci. Také v takových odstavcích své právní knihy, která se neliší od pravidel, jak je obsahoval Karlův návrh,[168] úmyslně MC obcházel.[169] Na místech, kde se mluví o společných institucích, se odvolává na soudní nálezy nebo na staré právo.[170] Pravidla obsažená v Ordo iudicii terrae a v MC, která souhlasí s Ondřejem a neodvolávají se na žádný soudní výrok, jsou vyvozována ze staré praxe.[171]

V neklidných dobách po Ondřeji z Dubé, když polemiky a spory vedly až k převratům husitské revoluce a rozpad bezpečnosti ve státě otřásl právním řádem, zůstává málo naděje na zjištění ohlasu MC. Zákoník skutečně upadl v zapomenutí. Přesto však měl po dlouhém umlčení znovu vstoupit do povědomí a zanechat hlubokou stopu v příštím právním vývoji. Jsme oprávněni tvrdit, že tento obnovený život MC je pro české zemské právo daleko důležitější než sama kodifikace v jejím původním znění.

Někdy je to jen slabá a vzdálená ozvěna, která připomíná pravidla MC v dalších pramenech. Např. v tzv. Soběslavských právech,[172] falzu, které vzniklo krátce po husitských válkách někdy mezi lety 1437-1440,[173] se objevuje zásada, že nový panovník má přísahat, že ponechá stavy bez překážek při jejich právech.[174] Ale daleko závažnější je citování nezkráceného textu článku 92 o královském právu odúmrtném. Roku 1437, když byla nakrátko obnovena činnost soudů, si zapsal písař do dvorských desk, úředních záznamů dvorského soudu, v plném znění směrodatných pět prvních paragrafů o procesu o statky připadlé jako odúmrť panovníkovi.[175] To znamená, že toto pravidlo platilo pro soud závazně, protože přesně odpovídalo procesu o takové statky.[176] Ale kolem roku 1560 se tento předpis objevil ve dvorských deskách znovu, tentokrát v českém překladu, který však nesouhlasí se známými českými verzemi a je převzat přímo z latinského originálu.[177] Dvorský soud, který byl podroben panovníkovým výsostným právům, se řídil pravidly příslušného článku MC, třebas nebyla platným právem. Odtud lze vyvodit, že se MC přidržela v této věci starého práva. Roku 1437 byl tedy znám přinejmenším tento odstavec MC a vědělo se o jeho původu, protože je v dvorských deskách zapsán pod nadpisem *Sumptum de statutis terre regni Boemi per d. Carolum edite*. Bez ohledu na věcně bezvýznamnou gramatickou chybu je nesporné, že zákoník Karlův tu byl pokládán za platnou normu.

Brzy se setkáváme s dalšími doklady o existenci textu MC, třebas někdy nebyla úplně jasná právní kvalifikace. Počátkem čtyřicátých let 15. století se už vědělo o rozhodnutí Karlově, že města a země království nesmějí být zcizeny ani dány do zástavy. To vyvolalo velkou starost u pánů, kteří po dočasném uhasnutí revolučních bojů podrželi ve svých rukách většinu královských statků a opěrných bodů. Roku 1440 při vyjednávání o bavorskou kandidaturu na český trůn se ptal vévoda Albrecht, zda byl Ziknund oprávněn zastavit korunní statky.[178] Takový dotaz by byl sotva možný bez

znalosti, že nebylo dovoleno zcizování královských statků, protože jinak byly takové zástavy zcela běžným obyčejem.

Nález textu MC, který byl střežen na hradě Karlštejně, zneklidnil šlechtu. Nejčasnější zpráva o tom pochází ze vzdálené kroniky, jež o tom věděla a zpravovala o existenci MC k roku 1441.[179] Kronikář psal asi s odstupem několika let a nemohl možná událost správně zařadit časově, ale celkem byl dobře zpraven, protože zcela určité zprávy o MC pocházejí z roku 1442.

V září roku 1442 informoval přední pán Aleš ze Šternberka jihočeského magnáta pana Oldřicha z Rožmberka, že nejvyšší purkrabí pan Menhart z Hradce, který vedle této vysoké hodnosti zastával v době interregna také úřad zemského hejtmana, nalezl na hradě Karlštejně Karlův předpis, který zasahuje proti držitelům vybraných královských statků a hrozí jim nejvyššími tresty. Pana Aleše tato zpráva znepokojila, protože sám měl ve svém držení hrad Křivoklát.[180] Rožmberk velmi rychle odpověděl a sdělil svému příteli, že král tento zákon odvolal, takže nikdy nevstoupil v moc práva, ale přesto ho napomínal k opatrnosti.[181] Roku 1442 se rozšířila obecná vědomost o MC,[182] i když se o její platnosti po skoro celém století málo vědělo. Zkušený Rožmberk měl ve svém archívu Karlovu odvolací listinu a byl proto schopen těžit z této znalosti a využít jí k posílení svého vlivu.[183]

XI. Pozdější české zpracování, tzv. Statuta, jako platné právo

Vzrušení z nejistoty, co se stane s královským majetkem, který se ocitl v rukou šlechty, bylo příčinou, proč si čeští páni, většinou neovládající latinu, dali pořídit český překlad. Bez hluboké textové kritické analýzy se nedá určit, které ze dvou českých zpracování, neúplné a zkrácené verze, je starší, ale rozhoduje, že dosud nebyl nalezen rukopis, který by bylo možno datovat před rokem 1442.[184] Pokud rukopisy udávají rok svého vzniku, nacházejí se výlučně pozdější léta čtyřicátá nebo ještě mladší, a z nedatovaných se podle sestavení kodexů a podle písma nedá žádný opis datovat do dřívějších let.

Která z těchto dvou verzí byla důležitější pro příští potřeby? Tato otázka vystupuje tím naléhavěji, že – jak už o tom byla podána zpráva – jsou obě recenze v mnoha případech zapsány v týchž kodexech a v samostatných opisech se neúplná verze shledává častěji než zkrácená, *Statuta* či Summa. Statuta jsou samostatně zapsána jen v pěti kodexech a dvou zlomcích. Lze ještě poznamenat, že označení *Statuta* se objevuje zcela pravidelně v incipitu, což bylo ostatně směrodatné pro jejich název,[185] ale často chybí v nadpisech, které jsou stylizovány různě.

Opisy obou těchto verzí, které se zjišťují v týchž rukopisech čtrnáctkrát, jsou svědectvím, že písaři pracovali mechanicky podle svých předloh. Jsou ovšem zjištěny písařské odchylky v jejich znění, ale společná původní předloha se nedá při pozorném prozkoumání přehlédnout.

Přes záhadný původ a četnost opisů neúplné verze byla pro příští právní praxi přijatelná zkrácená, sumarizující verze. Pozdější prameny se odvolávají na Statuta tak jednoznačně, že nevzniknou pochyby, že byl znám obsah celé MC a ne toliko 38 prvních článků, které jsou zahrnuty v neúplné verzi bez jakéhokoli pokračování. Je pozoruhodné, že v pozdějších pramenech se jen zřídkakdy připomíná revokace

zákona; se Statuty se pracuje jako s platnou právní normou.[186] Přesvědčení o závaznosti této podoby MC zcela převážilo.

To arci neznamená, že šlechta prostě sáhla k plnému znění MC. Stejně jako o století dříve by v politickém kontextu 15. století byly předpisy MC nepřijatelné pro panský stav, protože by byly znesnadnily jeho vzestup a schopnost odporu panovnické mici. Řešení bylo jednoduché. Sumarizující české zpracování ponechává až na několik výjimek pořadí článků a zdánlivě i obsah nedotčeny, ale pozměnilo všechna místa, která vyzvedávala královskou moc, což bylo v naprostém rozporu s tím, co zamýšlel velký král.

Neúplné zpracování se dosti přidržuje latinského originálu, ale i zde se místy najdou změny v interpretaci článků. Podivná odchylka se vyskytuje v parafrázi proemia. Jen jeho prvních pět článků, mezi nimi pátý jen stručně, se předkládá čtenáři. To znamená, že rozsáhlejší a ideově závažnější část úvodu nebyla do této verze pojata. Ještě nápadnější je, že Statuta proemium vůbec vynechávají a nedbají ani na první článek o křesťanské víře. Ano, ve Statutech postrádáme i úvodní zákonodárcovy myšlenky, kterými se v arengách k jednotlivým článkům snažil osvětlit užitečnost a duchovní náplň právních předpisů. I ty musely zmizet ze znění článků, protože stály v příkrém rozporu s potřebami šlechty.

Vynechání proemia uzavřelo cestu pro objasnění panovnických práv. Totéž se poznává i ve změnách obsahu některých článků, v nichž se šlechta 15. století úspěšně pokusila dosáhnout výhod v neprospěch centrální moci. Stačí poukázat jen na několik příkladů takového druhu.[187]

K nárokům, které šlechta vždy prosazovala, patřilo silné omezení panovnického odúmrtního práva. Také ve Statutech, ve srovnání s MC, se tato tendence nepokrytě objevuje. V článcích 13 a 58 byl pozměněn smysl Karlových předpisů a místo panovníkovy volné dispozice s odumřelými statky tak má činit jen s radou panskou a navíc má jeho právo být omezeno jen na nemovitosti.[188]

Také v ustanovení článku 79 o trestu smrti se zjišťuje rozdíl mezi Statuty a MC. Podle MC *iusticia personalis* přísluší výhradně panovníkovi, podle Statut ji smí vykonávat i pán, který k tomu obdržel písemné svolení.

Za Jiřího z Poděbrad, který usiloval o posílení centrální panovnické moci, byl Karlův zákoník v podobě upravených Statut zbraní politického a ústavně právního nátlaku ze strany stavů, především pak pánů. Po utvoření opozičního panského svazu argumentovali pánové proti královským nařízením svobodami země nebo přímo Statuty. Tak tomu bylo v roce 1465 v záležitostech královského práva na braní odúmrtí[189] nebo o rok později ve zprávě stavovské komise o zemských svobodách, která trvala na článku 45 o obraně země proti nepřátelskému vpádu.[190] I v tomto případě se argumentace opírala výslovně o Statuta císaře Karla, a připojovala, že panovník sám právě tak jako moravský markrabí Jan Jindřich sice tato práva odvolali, ale mohou být považována za platná, protože obsahují staré zemské právo.[191] Zřetelný ozvuk MC a souhlasně s nim i Statut, článek 27, zaznívá v požadavcích předložených roku 1471 novému králi Vladislavovi, aby zemské desky byly střeženy na pražském hradě, kde je má opatrovat zemský písař.[192] V jiné věci byla Statuta příznivá králi, který jinak směl dosazovat do úřadů jen Čechy, avšak s možností, že dobrý, vznešený

a učený cizinec může podle královy vůle zastávat úřad (článek 19), což královi umožňovalo přijímat do svých služeb schopné cizozemce.[193]

Není snadné určit právní povahu Statut pojmově. Karlův zákoník nikdy nenabyl účinnosti, což – i přes dočasnou nejistotu – nezůstalo pánům neznámo, jak o tom svědčí jednoznačné zprávy.[194] Platnost Statut jako zemského zákona byla přesto opětovně uznána v dokumentech poděbradského věku a také později. Právní titul účinnosti není odvozen ze zákonodárné moci panovníkovy, nýbrž z uznání šlechtickou obcí na zemském soudě a zemském sněmu. V tomto smyslu nemají být Statuta považována za pouhou právní knihu, nýbrž za autorizovanou verzi, i když překlad a věcné změny byly podniknuty ze soukromé iniciativy. To znamená, že představují prvek psaného práva ve svobodně nalézaném právu zemském.

Ani Vladislavské zemské zřízení z roku 1500 neznamenalo přerušení takového názoru. Roku 1527, tedy krátce po svém nástupu, se zajímal král Ferdinand I. o doslovné znění řádu, zřízení a určení Karlova, uloženého na hradě Karlštejně, a vyslovil přání mít od něho opis a dát jej zařadit mezi články zemského práva.[195] Při zasedáních zemského sněmu v letech 1543 a 1547 byla Statuta označována jako zemské zřízení Karlovo[196] a ještě zemské zřízení z roku 1549 se zmiňuje o Karlových privilegiích o zákazu zcizování královských hradů a měst,[197] která odpovídala zásadám MC.

Od čtyřicátých let 15. století, kdy byla MC znovu objevena a přepravována do formy Statut, už o nich znalost nikdy nevymizela. Je snadno pochopitelné, proč vědomí o zákoníku Karlovu bylo tak živé, že vedlo až k legendárnímu přikrášlení české právní tradice a k víře v autorství největšího mezi právníky Bartola ze Sassoferrata. Ale to je už další kapitola v dějinných osudech MC, kterou už novější bádání náležitě osvětlilo.

Komplikované problémy vzniku, pramenů a obsahu MC stejně jako politických úmyslů krále Karla IV. a zvláště nezdaru jeho plánů vydat pro Čechy zákoník, jsou velmi atraktivní pro bádání o pramenech českého práva a o duchovní tváři Otce vlasti. Patří především do dějin stavovského odporu proti panovnické moci a boje za svobodné nalézání práva. Po krátkém vzrušujícím sporu roku 1355 a po několika kompromisech se šlechtou zmizel konflikt ze zorného pole současníků. Teprve znovuobjevení MC skoro po celém století, už v silně pozměněné podobě, ji uvedlo znovu do právního povědomí a právního života a vytvořilo z ní součást českého právního řádu. Je to teprve období 15. a 16. století, které Statuta, odvozená z MC, povýšilo na skutečný pramen práva a zavedlo do právní a politické praxe. A právě tato doba si zaslouží hlubokého studia, protože je pro historické osudy závažnější než vzrušující, ale jen přechodná a brzy dokonce zamlčovaná událost odvolání MC.

Německá, jen málo pozměněná verze této studie byla vydána in: FAHLBUSCH, F. B - JOHANEK, P./ vyd.: *Studia Luxemburgensia* - Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit, Bd. 3, Warendorf 1989, s. 79-122.

Zkratky:

ACRB	– Archivum Coronae Regni Bohemiae, sv. II, ed. V. HRUBÝ
AČ	– Archiv český, sv. I-V, ed. F. PALACKÝ
CIB	– Codex iuris Bohemici, sv. II/2, IV/1, IV/2, ed. H. JIREČEK
FRB	– Fontes rerum Bohemicarum, sv. I, III, IV, ed. J. EMLER
HZ	– Historische Zeitschrift
MGH	– Monumenta Germaniae Historica
MVGDB	– Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen
PhS	– Právněhistorické studie
RBM	– Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, sv. IV, VI/1, VI/2, VI/3, ed. J. EMLER, B. MENDL
StR	– Studie o rukopisech
SVPS	– Sborník věd právních a státních
VKČSN	– Věstník královské české společnosti nauk
ZRG GA	– Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Germanistische Abteilung

Poznámky

1 VANĚČEK, V.: Karlova zákonodárná činnost v českém státě, in: VANĚČEK, V. (vyd.): *Karolus quartus,* Praha 1984, s. 107-124. Této práci předcházelo vydání její německé verze, Die gesetzgeberische Tätigkeit Karls IV. im böhmischen Staat, in: ENGEL, E. (vyd.): *Karl IV. Polititik und Ideologie im 14. Jahrhundert,* Weimar 1982, s. 121-149, zvl. s. 135-147. V dalším se odkazuje na českou verzi, pokud není odchylná od německé.

2 WERUNSKY, E.: Die Maiestas Carolina, in: ZRG GA 9, 1988, s. 64-103. O tuto práci se opírá i příslušný výklad téhož autora, *Geschichte Kaiser Karls IV. und seiner Zeit,* III, Innsbruck 1892, Kap. 3, s. 76-104.

3 V dalším budou uváděna ze starších spisů jen díla, která posuzovala MC z nových hledisek nebo vysvětlovala shrnujícím způsobem veškerou látku.

4 Celkem jsou k dispozici tři vydání. Nejstarší z nich, *Maiestas Carolina sive Constitutiones Caroli IV. Rom. Imperatoris, quibus ille Regnum Bohemiae formandum ornandumque sensuit. Nunc primum in luce prolata studio Pauli Geschinii,* Hanoviae 1617, sice podává kompletní text, ale není přesně stanovena její předloha. Tato edice sloužila jako východisko pro vydání F. PALACKÉHO, AČ III, s. 65-180, pravda s kritickou opatrností s doplňky z rukopisů. Poslední vydání obstaral H. JIREČEK, CIB II/2, s. 100-188. U Palackého je text rozdělen podle vzoru Ješínova na 127 článků, u Jirečka na 109 článků. Originální latinské texty jsou v obou těchto edicích doprovázeny pozdějšími českými zpracováními a překlady, takže je nutno sáhnout při studiu k oběma. Počítání článků se uvádí podle Jirečka, jak to činí většina prací. Lze čekat, že nová kritická edice, kterou připravuje B.-U. HERGEMÖLLER, bude pro příští bádání směrodatná, zatímco české verze budou na své kritické vydání ještě dlouho čekat. Srovn. B.-U. HERGEMÖLLER, *Maiestas Carolina. Karls Gesetzesentwurf für das Königreich Böhmen.* Lateinisch-deutsch, München (v tisku).

5 KEJŘ, J.: Maiestas Carolina v dochovaných rukopisech, StR 17, 1978, s. 3-39; k tomu týž autor, Dodatky, StR 20, 1981, s. 87-91. MARTINOVSKÝ, I.: České zpracování Majestatis Carolinae a jeho rukopisy, in: *Ústecký sborník historický* 1979, s. 29-44, nepřihlíží k původnímu latinskému textu. Přesto však článek, i když nepřináší údaje o žádném dosud neznámém rukopisu, je cenným doplněním prve jmenované práce, protože se zmiňuje o kulturních souvislostech a podává údaje o vlastnících rukopisů.

6 Úplný seznam podává J. KEJŘ (viz pozn. 5), s. 36ns.

7 Nové kritické vydání, které vbrzku vydá B.U. HERGEMÖLLER, podle mého přesvědčení potvrdí toto mínění.
8 Vydán F. PALACKÝM, *AČ* III, s. 68-176, v juxtapozicích k latinskému textu. Palackému přehlédnutím ušlo, že i chybějící části jsou obsaženy v témž rukopise, ovšem jinou rukou.
9 Vydán F. PALACKÝM, AČ III, v podobě poznámek k úplnému znění. Užívám od Palackého navržené názvy verzí.
10 Vydán H. JIREČKEM, *CIB* II/2. Znění latinského textu je zde doprovázeno články zkráceného zpracování.
11 Rukopis Knihovny Národního muzea v Praze IV B 18.
12 Dá se očekávat, že nová edice dodrží správné pořadí článků a tak předloží badatelům MC v náležité skladbě.
13 Nové vydání Konstitucí Friedricha II, H. CONRAD - TH.V.D. LIECK-BUYCKEN - W. WAGNER, mi není k dispozici, takže jsem užil vydání J.-L.-A. HUILLARD-BRÉHOLLES, *Historia diplomatica Friderici II.*, díl IV/1, Paris 1854.
14 Srv. KEJŘ, J.: Právní vzdělanost v Čechách v době Karlově, in: *Karolus quartus*, s. 128, zvl. pozn. 14.
15 Ed. GARCIA Y GARCIA, A.: Constitutiones Concilii quarti Lateranensis una cum Commentariis glossatorum, in: *Monumenta Iuris Canonici, series A: Corpus glossatorum*, sv. 2, Città del Vaticano 1981. Konstituce je převzata v Decretalech Řehoře IX, kniha 1, kap. 1, odkud byla vzorem předlohy pro MC. KALISTA, Z. Karel IV. *Jeho duchovní tvář*, Praha 1971, se dotýká tohoto úvodního článku, přehlíží však, že jde o Dekretály.
16 *Decretales*, kn. 5, tit. 6 a 7; *Clementinae*, kn. 5, tit. 2 a 3.
17 *Decretales*, kn. 5, tit. 7, kap. 8; *Liber Sextus*, kn. 5, tit. 2, kap. 2.
18 OTT, E.: *Beiträge zur Receptionsgeschichte des römisch-canonischen Processes in den böhmischen Ländern*, Leipzig 1879, s. 167, podává příslušné příklady.
19 Srv. VANĚČEK, V.: viz pozn. 1, s. 135, pozn. 69, německé verze.
20 VANĚČEK, V.: tamtéž, s. 135.
21 SATURNÍK, T.: Majestas Carolina a její vliv na české právo obyčejové, *SVPS* 28, 1949, s. 5. Povšechná charakteristika zákonodárné činnosti Karlovy nyní u F. MERZBACHERA, Karl IV. und das Recht, in: SEIBT, F.: *Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen*, München 1978, s. 147.
22 WERUNSKY, E.: viz pozn. 2, s. 70. JIREČEK,: *Právnický život v Čechách a na Moravě v tisícileté době od konce IX. do konce XIX. století*, Praha - Brno 1903, s. 97.
23 VANĚČEK, V.: viz pozn. 1, s. 138, v české verzi s. 116, poukázal na okolnost, že proklamace o zničení a odvolání zákoníka zabránila aplikaci jeho pravidel. Dogmatická analýza zůstala vyhražena "až judikujícím – mnohdy naivně – historikům novověku".
24 Tak již OTT, E.: viz pozn. 18, s. 164; FRIEDJUNG, H.: *Kaiser Karl IV. und sein Anteil am geistigen Leben seiner Zeit*, Wien 1876, a důkladněji WERUNSKY, E.: viz pozn. 1 1888, s. 64 ns. a TÝŽ, 1892, s. 76 ns.
25 VANĚČEK, V.: s. 113.
26 SATURNÍK, T.: s. 6 ns.
27 SANČUK, G.E.: Český zemský zákoník Majestas Carolina (1355) jako historický pramen pro studium začátku českého národního státu, *Sovětská věda – Historie* 2, 1952, s. 361-370, se snažil zdůraznit právě tuto stránku a objasnit zájmy privilegovaných feudálních pánů. Tento článek je jen shrnutím větší práce z roku 1950, která – pokud je mi známo – nevyšla samostatně. Autor musel mít ohled k tehdejší metodě historického hodnocení, odmítl tak skoro veškerou starší literaturu a zdůraznil sociální rozdíly, aniž však dostatečně přihlédl k napětí, pro jeho téma nejdůležitějšímu, totiž mezi králem a šlechtou. K tomu pojednal o obsahu MC jako kdyby to byl platný zákoník a zmínil se teprve na konci svého pojednání krátce o neúspěchu zákonodárného pokusu. Přesto však má tato práce svou cenu pro rozvoj bádání o MC a je třeba jí věnovat potřebnou pozornost.
28 MÜLLNER, F.: Majestas Carolina, *Všehrd* 4, 1922-23, s. 59-64; 86-88, se pokusil roztřídit články MC podle jednotlivých oborů práva.
29 Viz řadu průkopnických článků J. MARKOVA, které vytvořily základnu pro jeho souhrnné zpracování. MARKOV, J.: *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.–XVII. století*, Praha 1967, kde lze zjistit odkazy na autorovy dřívější práce, jež se týkají procesně právních institucí.
30 Např. RIEGER, B.: *Zřízení krajské v Čechách* I, Praha 1889, s. 45-48.
31 MALÝ, K.: Zločin urážky panovníka v českém právu doby předhusitské, *PhS* 15, 1971, s. 157-162, dovodil, že tenkrát byly pojmově odděleny útoky proti panovníkovi a proti státu a že dřívější personální koncepce útoku jen proti osobě panovníkově zmizela.
32 Rozlišování mezi soukromě a trestně právními záležitostmi se dá v českém státě pozorovat v prvních náznacích už ve 13. století, ale rozdíl je zdůrazněn teprve v MC. Viz. RAUSCHER, R.: Příspěvek k dějinám krajských poprávců v zemích českých, *Časopis pro právní a státní vědu* 25, 1942, s. 267. Srv. VANĚČEK, V.: s. 111, zvl. pozn. 40, který uvažuje o rozdílu mezi *civiliter* a *criminaliter*. K tomu se

musí podotknout, že rozdíl netkví v zásadní odlišnosti civilního a trestního procesu, nýbrž v obsahu kaus: *in causis civilibus* oproti *causae criminales*. Srv. J. KEJŘ, Pojem soudního důkazu ve středověkých právních naukách, Stát a právo 13, 1967, s. 184. Toto pojetí se dá rozeznat i v listině Karla IV. z roku 1355, RBM VI/1, č. 2: *pro quacunque causa civili, criminali seu mixta*; srv. VANĚČEK, V.: s. 111, pozn. 40.

33 SOLNAŘ, V.: *Z dějin českého zemského práva trestního*, Praha 1921.

34 LIPPERT, J.: *Social-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit* I, Prag-Wien-Leipzig 1906, se odvolával na MC při řešení jednotlivých otázek, aniž jí věnoval systematickou pozornost. K venkovskému lidu: GRAUS, F.: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské* II., Praha 1957. K některým bodům i G.E. SANČUK, viz pozn. 27.

35 URBÁNEK, R.: *Věk poděbradský* = *České dějiny* III/1, Praha 1915, s. 33 a 36. Zdůraznění nedotčenosti křesťanství v Čechách patřilo ke státně ideologické koncepci Karla IV; viz URBÁNEK, R. Počátky českého mesianismu; in: *Českou minulostí*, Praha 1929, s. 138.

36 *RBM* IV, č. 762.

37 PATSCHOWSKY, A.: *Quellen zur böhmischen Inquisition im 14. Jahrhundert*, Weimar 1979 = MGH, *Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters*, sv. 11, s. 73 ns.

38 K tomu ŠMAHEL, F.: *Idea národa v husitských Čechách*, České Budějovice 1971, zvl. s. 38 ns. s přihlédnutím k polemikám wycliffovských mistrů.

39 Mínění H. FRIEDJUNGA, viz pozn. 14, s. 91, že MC je "eines der wichtigsten Aktenstücke zur Geschichte des Kampfes der Königsgewalt und des Unabhängigkeitssinnes der Barone", platí nezměněně.

40 V. VANĚČEK, s. 114, mluví otevřeně o charakteru středověké utopie. Této snad poněkud přihrocené, ale svou podstatou správné charakteristice není třeba odporovat. Srv. také VANĚČEK, V.: Ještě k charakteristice Karla IV, *PhS* 25, 1983, s. 11.

41 SPĚVÁČEK, J.: *Karel IV.*, Praha 1978, s. 559. Tamtéž vyslovená otázka, zda Karel jen sondoval, jak by mohl zatlačit českou šlechtu, se ale zdá poněkud přehnaná.

42 FRIEDJUNG, H.: s. 91.

43 HERGEMÖLLER, B.U.: Die Goldene Bulle. Karl IV. und die Kunst des Möglichen, in: *Kaiser Karl IV*, viz pozn. 21, s. 143-146. Bylo snad ztroskotání MC v Čechách výstrahou pro Karla k obezřetnému postupu při jednání o Zlatou bulu, jen o čtvrt roku pozdějším?

44 Rozbor Karlových názorů na úkoly panovníka se opírá převážně o vývody z MC; SCHNEIDER, R.: Karls IV. Auffassung vom Herrscheramt, München 1973, in: *Historische Zeitschrift*, Beiheft, NF 2, zvl. s. 136-145.

45 VANĚČEK, V. viz pozn. 1, s. 114, ns., vyslovil dohad, že Karel, opíraje se o svou novou císařskou hodnost a v důvěře v podporu magnátů, kteří stáli na jeho straně, zamýšlel vydat zákoník jen ze své panovnické moci, aniž počítal s odporem zemského sněmu.

46 Z početných zmínek literatury budiž zde odkázáno alespoň na vývody R. SCHNEIDERA. Srv. J. SPĚVÁČEK, s. 279-284; DOLEŽAL, M.: Karlova koncepce českého státu v jeho vnitřních i vnějších vztazích, *PhS* 23, 1980, s. 278; NOVÝ, R.: Hospodářské a sociální poměry doby Karla IV., in: *Karolus quartus*, s. 51, zdůrazňuje tendenci, jež se v Karlových plánech často prosazovala, totiž stabilizaci království a královské moci, jež představovala ve svém jádru protoabsolutistický charakter vládního systému. Již H. FRIEDJUNG hledal smysl MC v upevnění královských práv v Čechách.

47 KALISTA, Z.: Karel IV., s. 64 v tom viděl augustinský vliv. TÖPFER, B.: Die Staatsideologie in den Proemia der Konstitutionen von Melfi und der Majestas Carolina, in: *Karl IV. Politik und ideologie*, s. 155, prozkoumal souhlas i rozdíly názorů obsažených v MC s církevní doktrínou o vzniku moci oproti lidem.

48 V literatuře se poukazuje na dvě místa, která užívají tohoto výroku, článek 42 a 74; k tomu naposled B. TÖPFER, jako v předcházející pozn., s. 156. V obou případech je však třeba přihlédnout, že panovník, ačkoli je zásada výslovně zdůrazněna, se v jistém smyslu vzdal jejího principiálního provedení, protože se podřídil přísným zárukám soudnictví a právního řádu.

49 KALISTA, Z.: Karel IV., s. 80, hledá v principu, že panovník vykonává svá zákonná oprávnění *pro generalitatis commodo, non privato compendio*, článek 13, vzor u TOMÁŠE AKVINSKÉHO, *De regimine principum* I, kap. 10.

50 KALISTA, Z.: s. 80.

51 *Caroli quarti vita ab eo conscripta*, FRB III, s. 349.

52 WERUNSKY, E.: viz pozn. 2, s. 70.

53 SPĚVÁČEK, J.: s. 341. Článek 79 MC označuje pány jako *diadematis nostri regalis decus et gloria*.

54 SEIBT, F.: Zur Entwicklung der böhmischen Staatlichkeit 1212-1419, in: PATZE, H. (vyd.): Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert II (= *Vorträge und Forschungen 14*), Sigmaringen – München 1971, soudí, že už Přemysl Otakar I. podnikl podobný pokus. To je velmi pochybné, protože

v jeho době (+ 1230) stála vlna centrálního zákonodárství teprve v začátcích a ještě ani konstituce z Melfi nebyly vydány. Navíc nemáme o jakémkoli jeho pokusu o vydání zákoníka spolehlivou zprávu.

55 Wolfenbüttelský rukopis kroniky Beneše Minority není sice vydán, ale pasus, který nás zajímá, byl již několikrát otištěn. Užívám kriticky ověřené verze u Václava NOVOTNÉHO, Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara, in: *České dějiny* I/4, Praha 1928, s. 276, pozn. 1. Pokusy dřívějších badatelů hledat v tzv. Otakarových právech (*CIB* II/4, s. II-IV, 1-25) text zákoníka, byly úplně vyvráceny novou zevrubnou analýzou: HOFFMANN F. - ŠTĚPÁN, J.: K "záhadě" Otakarových práv, *StR* 24, 1985, s. 71-132.

56 Zbraslavská kronika, *FRB* IV, s. 61. Zpráva se krátce opakuje také v kronice Františka Pražského, tamtéž, s. 359.

57 Zbraslavská kronika píše jen, že *Gozzo ... meditatur, qualiter intencionem regiam ad effectum possit perducere* ...; Není naznačeno, že bylo předloženo hotové dílo.

58 FRB IV, s. 62. K tomu TADRA, F.: *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897, s. 234; JIREČEK, H.: *Právnický život*, s. 61, 64; BOHÁČEK, M.: Einflüsse des römischen Rechts in Böhmen und Mähren, in: *Ius Romanum Medii Aevi*, Pars V, Milano 1975, s. 32.

59 Srv. pochybnosti J. ŠUSTY, Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví, in: *České dějiny* II/1, Praha 1935, s. 520.

60 BALZER, O. Maiestas Carolina i inne źródla prawa czeskiego z w. XIV. a Statuty Kazimierza Wielkiego, *Kwartalnik historyczny* 33, 1919, s. 221. Statuty jsou vydány: Statuty Kazimierza Wielkiego, z rukopisu O. Balzera vyd. KACZMARCZYK, Z. – SCZANIECKI, M. – WEYMANN, S. Poznan 1947.

61 Nic o vlivu MC nepodávají obecné informace o Statutech, BARDACH, J. *Historia państwa i prawa polski do połowy 15. wieku*, Warszawa 1957, s. 374-378; KACZMARCZYK, Z.: *Polska czasów Kazimierza Wielkiego, Kraków* 1964, s. 89-93.

62 *Decreta regni Hungariae*, vyd. DORY, F. – BONIS, G. – BACSKAI, V. Budapest 1976, s. 124-153.

63 KARPAT, J.: Štátoprávne obdoby v Čechách za Karla IV. a v Uhorsku za Ludovíta z Anjou, in: *Medzinárodní vědecká konference Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR, sekce dějin státu a práva*, Praha 1981, s. 41-50.

64 CVETLER, J.: Český a slovenský podíl na poznávání zákoníku cara Štěpána Dušana, in: HEJL, F. – KOLEJKA, J. (vyd.): Otázky dějin střední a východní Evropy, *Spisy Univerzity J.E. Purkyně v Brně* – filozofická fakulta, sv. 203, Brno 1975, s. 95-145.

65 K jednotlivostem CVETLER, J.: Několik poznámek pro srovnání Maiestatis Carolinae a zákoníka srbského cara Štěpána Dušana, in: *Mezinárodní vědecká konference*, s. 70-83, zvl. s. 71.

66 CVETLER, J.: *tamtéž*.

67 VAN CAENEGHEM, R.: La preuve dans le droit du Moyen âge occidental, in: *La preuve, Recueils de la Société Jean Bodin*, sv. XVII, Bruxelles 1965, mapa 1.

68 GAGNÉR, S.: Studien zur Geschichte der Gesetzgebung, in: Acta Universitatis Upsaliensis – *Studia Juridica Upsalensia* 1, Uppsala 1961, zvl. kap. III, s. 288 ns. Srv. WELTIN, M.: Das österreichische Landrecht des 13. Jahrhunderts im Spiegel der Verfassungsgeschichte, in: CLASSEN, P. (vyd.): *Recht und Schrift im Mittelalter*, Sigmaringen 1977 = Vorträge und Forschungen XXIII, s. 381-424; VANĚČEK, V.: jako v pozn. 1, s. 107.

69 WOLF, A.: Die Gesetzgebung der entstehenden Territorialstaaten, in: COING, H. (vyd.): *Handbuch der Quellen und Literatur zur neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, sv. 1, München 1973, s. 554.

70 Srv. JOHANEK, P.: Rechtsschrifttum, in: *Geschichte der deutchen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart*, sv. III, díl 2, München 1987, s. 397, který ukazuje, že německé zákonodárství a jeho právní knihy mají od 13. století podobné texty také v jiných národních řečech.

71 JOHANEK, P. *tamtéž*, s. 398.

72 PROCHÁZKA, V.: Centralizující se středověká monarchie, *Právník* 99, 1960, s. 156.

73 ČÁDA, F.: České právní knihy v době předhusitské, in: ČÁDA, F. (vyd.): *Naše právo a stát*, Praha 1928, s. 33 ns., to ukazuje na příkladu Rožmberské knihy, v níž byly skutečně nalezeny dodatky a vložené pasáže. Již několik právněhistorických prací se pokusilo rozeznat vrstvy vzniku Rožmberské knihy.

74 Např. již F. PALACKÝ v úvodu ke své edici MC, AČ III, s. 66. Právě tak H. JIREČEK, v úvodu k edici, *CIB* II/2, s. 100; PELZEL, F.: Die Maiestas Carolina, *MUGDB* 6, 1868, s. 69. Mezi novějšími badateli zvl. R. SCHNEIDER, viz pozn. 44, s. 148.

75 Na to upozornil už WERUNSKY, viz pozn. 2, s. 66.

76 Revindikace zástav krále Jana probíhala velmi intenzivně roku 1350; k tomu ŠUSTA, J.: Za císařskou korunou, in: *České dějiny* II/4, Praha 1948, s. 175.

77 WERUNSKY, F.: s. 66.

78 BALZER, O.: viz pozn. 60, považuje rok 1346 za dobu vzniku MC, což mu umožnilo předpokládat vliv na Statuta Kazimíra Velikého KARPAT, J.: viz pozn. 63, počítá s rokem 1346 automaticky.

79 Tak např PETERKA, O.: *Rechtsgeschichte der böhmischen Länder in ihren Grundlagen dargestellt*, sv. 1, Reichenberg 1923, klade vznik MC mezi léta 1346 až 1355. Právě tak MERZBACHER, F.: viz pozn. 21, s. 147. ČELAKOVSKÝ, F. *Povšechné dějiny českého práva*, Praha 1900, s. 18, tvrdí, že zemské sněmy jednaly o zákoníku od roku 1347.

80 Tak WERUNSKY, E.: s. 64; HOBZEK, J.: *Majestas Carolina a římské právo*, Praha 1931, s. 4; A. WOLF, s. 733; R. SCHNEIDER, s. 148; V. VANĚČEK, s. 138; ŠUSTA, J.: *Za císařskou korunou*, s. 213; G.E. SANČUK, s. 362. Údajnou oporu pro toto tvrzení lze prý najít v obsahu odvolání zákoníka roku 1355; Tam ale není žádná řeč o nějakém dřívějším zemském sněmu.

81 Tak převážně starší literatura: PALACKÝ, F.: AČ III, s. 66; PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* II/2, Praha 1876, s. 100; TOMEK, W.W.: *Dějepis města Prahy* II, 2. vyd., Praha 1892, s. 9; KALOUSEK, J.: *České státní právo*, Praha 1982, s. 321.

82 WERUNSKY, E.: s. 65. MÜLLNER, F.: viz pozn. 28, s. 59, registroval obě mínění.

83 FRIEDJUNG, H.: viz pozn. 24, s. 90, pozn. 5.

84 Ke Karlovým zemským sněmům viz RUSSOCKI, S.: *Protoparlamentaryzm Czech do początku XV. wieku*, Warszawa 1973, s. 93.

85 *ACRB* II, č. 49-62.

86 SPĚVÁČEK, J.: viz pozn. 41, s. 480, vyslovuje opatrné mínění, že státoprávní úpravy, vyjádřené v privilegiích, souvisely sice s přípravami MC, ale představovaly jen její předstupeň.

87 VANĚČEK, V. s. 138, věří, že se dá najít pro to nepřímé potvrzení v článku 22, ale ani v tomto případě se nedá konstruovat shoda dat.

88 *ACRB* II, č. 82.

89 *Tamtéž*, č. 212. Srv. E. WERUNSKY, s. 65; J. ŠUSTA, s. 213.

90 Tak SEIBT, F., in: BOSL, K. (vyd.): *Handbuch der Geschichte der Böhmischen Länder*, sv. 1, München 1967, s. 399; A. WOLF, s. 734.

91 Nejdůkladněji se zabýval rozborem pozadí a datování až dosud J. ŠUSTA, *Za císařskou korunou*, s. 186-215. Jeho výsledky pak přejali J. SPĚVÁČEK, s. 480; V. VANĚČEK, s. 138, a Z. FIALA, *Předhusitské Čechy*, 2, vyd. Praha 1978, s. 123.

92 Z. FIALA dále upřesnil, že návrh musel být hotov před nástupem k římské jízdě v říjnu 1354.

93 *RBM* VI/1, č. 2.

94 V. VANĚČEK, s. 114, pozn. 77. Už B. MENDL, editor RBM, se v jedné poznámce k příslušnému místu listiny odvolal na MC.

95 O zákazu zcizování Karlových inkorporací SPĚVÁČEK, J.: *Karl IV. Sein Leben und seine staatsmännische Leistung*, Praha 1978, s. 119.

96 Zlatá bula císaře Karla IV. z roku 1356; ed. FRITZ, W.D.: Weimar 1972 (MGH. Fontes iuris Germanici antiqui), kap. X, s. 65.

97 TADRA, F.: Listář veřejného notáře ve 14. století, *VKČSN* 1893, pojednání X, č. 1. Jméno notáře není udáno. Editor datoval do doby kolem roku 1360. Naproti tomu NUHLÍČEK, J.: Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských, zv. otisk ze: *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy*, Praha 1940, s. 18, pozn. 21, datoval právě pro tento obrat do doby, kdy MC ještě nebyla odmítnuta. Také k tomuto pramenu přihlédl V. VANĚČEK, s. 114, pozn. 77.

98 RÖSSLER, E.F.: *Deutsche Rechtsdenkmäler aus Böhmen und Mähren I : Prager Stadtrecht*, Prag 1845, s. 191 a XXVIII. E. OTT, viz pozn. 18, s. 165, hledá v těchto pramenech odraz intencí Karlových jako moravského markrabí.

99 PALACKÝ, F.: *Dějiny*, II/2, s. 148, pozn. 213.

100 DILCHER, H.: Die sizilianische Gesetzgebung Friedrichs II. Eine Synthese von Tradition und Erneuerung, in: FLECKENSTEIN, J. (vyd.), Probleme um Friedrich II, Sigmaringen 1974, in: *Vorträge und Forschungen* XVI, s. 24 ns.

101 DILCHER, s. 41.

102 M. BOHÁČEK, viz pozn. 58, s. 128.

103 Přehled převzatých míst byl už několikrát sestaven. Nejpodrobněji J. HOBZEK, viz pozn. 80, s. 5-7.

104 Tak už E. WERUNSKY, s. 68.

105 B. TÖPFER, viz pozn. 47, s. 154, přihlíží současně i k rozdílům obou pramenů a zaznamenává, která nařízení z Konstitucí chybí v MC.

106 E. WERUNSKY, s. 70. F. PALACKÝ, *AČ* III, s. 66; F. MÜLLNER, s. 59; s jistou zdrženlivostí též H. JIREČEK, *Právnický život*, s. 97; A. WOLF, s. 734; E. OTT, s. 163; F. PELZEL, s. 69.

107 RAUSCHER, R.: viz pozn. 33, s. 265 ns. Několik autorových tvrzení však postrádá jakéhokoli historického odůvodnění a je třeba je odkázat do říše fantazie. Kombinuje, že už Přemyslu Otakaru II. byly Konstituce známy prostřednictvím královského notáře Jindřicha z Isernie a že také Gozius o nich věděl a použil jich ke svému konceptu. Je zbytečné se dále zabývat takovými nepodloženými kombinacemi. Také RAUSCHER přijímá, že v Karlově době byly oba texty k dispozici.

108 J. ŠUSTA, viz pozn. 76, s. 187; M. BOHÁČEK, s. 128. Také V. VANĚČEK se kloní k odmítavé odpovědi.

109 Již von SAVIGNY, F.C.: *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter* VI, 2. vyd., Heidelberg 1850, s. 151, prokázal, že toto tvrzení postrádá jakéhokoli historického základu. Srv. E. OTT, s. 164. Ke vztahům Karla IV. k Bartolovi viz PFAFF, I.: Kaiser Karl IV. und Bartolus, *MIÖGDB* 56, 1918, s. 59-66. Důkladná analýza vzniku a rozvíjení této legendy u J. KLABOUCHA, *Osvícenské právní nauky v českých zemích*, Praha 1958, s. 92-95, a u V. VANĚČKA, Bartolovská pověst v Čechách, *PhS* 6, 1960, s. 17-38. Nově SLAPNICKA, H.: Karl IV. als Gesetzgeber in der Legende des 16. und 17. Jahrhunderts, in: *Kaiser Karl IV*, s. 404-407.

110 F. MERZBACHER, viz pozn. 21, s. 146, v něm vidí iniciátora zákonodárského úsilí.

111 Možné spolupracovníky vypočítává J. SPĚVÁČEK, s.338. Také on považuje Karlův osobní podíl za směrodatný.

112 SUSTA, J.: *Za císařskou korunou*, s. 214 ns.

113 E. WERUNSKY, s. 70; J. HOBZEK, s. 4, a jiní.

114 V. CHALOUPECKÝ, *Arnošt z Pardubic, první arcibiskup pražský*, 2. vyd., Praha 1916, s. 88, poznamenal, že se uplatnilo právnické školení arcibiskupa a vliv jeho Statut z roku 1349.

115 Knihovna Národního muzea v Praze IV B 18, registrováno u J. KEJŘE, jako pozn. 5, pod číslem 7. Začátek: *Počínají se práva, které učinil velebný Karel císař římský a český král s pomocí ctného kněze Arnošta prvého arcibiskupa pražského.*

116 PALACKÝ, F.: Úvod k edici, *AČ* II, s. 76. V Dějinách národu českého, s. 145, datoval vznik Ordo do let 1355-1360.

117 H. JIREČEK, v úvodu k edici, CIB II/2, s. 198. Také J. ČELAKOVSKÝ, O zákonodárné činnosti Karla IV, *Právník* 18, 1879, s. 67 ns. soudil, že Ordo sloužil jako pramen pro MC. Obsažná a po dlouhou dobu směrodatná studie E. WERUNSKÉHO, Der Ordo iudicii terrae Boemie, ZRG GA 10, 1889, s. 98-167, tvrdila, zvl. s. 101-105, v obsáhlém výkladu prioritu českého textu a podnikla srovnání odpovídajících si míst Rožmberské knihy, tamtéž, s. 113. Procesněprávní pravidla jsou podle toho vyňata z Ordo a ne sepsána samostatně. Týž soud se nachází i u H. JIREČKA, *Právnický život*, s. 94.

118 Tak např. A. WOLF, viz pozn. 69, s. 734, a F. MERZBACHER, viz pozn. 21, s. 147, který datuje nejstarší českou formu do let 1344-1350.

119 VANĚČEK, V.: 'Ordo iudicii terrae' a jeho pořadí v právních památkách českých, SVPS 42, 1942, s. 150-171. Tato studie názorně ukazuje, že průkopnické práce F. Palackého stále podrží svou cenu. VANĚČEK, *tamtéž*, s. 154, určuje kvantitativní shody obou děl: 10 % látky z MC se nachází také v Ordo, 20 % z Ordo také v MC.

120 VESELÝ, J.: Majestas Carolina a Ordo iudicii terrae, *SVPS* 48, 1948, s. 18-32

121 Proti domněnce F. PALACKÉHO, AČ II, s. 76, a J. GEBAUERA, Kniha Rožmberská, *Listy filologické* 7, 1880, s. 262, prokázal E. WERUNSKY, viz pozn. 117, s. 99, pozdější původ tohoto rukopisu. Důkaz se opírá a "zkrácenou formuli přísahy", která byla připuštěna až roku 1368.

122 PELZEL, F.: Die Majestas Carolina, *MIÖGDB* 6, 1868, s. 70. F. MERZBACHER, viz pozn. 21, s. 147. Patrně nedorozuměním se objevil u J. SPĚVÁČKA, viz pozn. 95, s. 124, pozn. 299, výrok, že se králové podařilo prosadit jiný, starší návrh, totiž Ordo. Týž autor, viz pozn. 41, s. 339, určuje poměr obou právních pramenů přesněji.

123 BOHÁČEK, M.: viz pozn. 58, s. 128 ns.

124 HOBZEK, J.: viz pozn. 80, s. 12.

125 Tamtéž, s. 10, M. BOHÁČEK, s. 129.

126 V jednotlivostech lze odkázat na Z. KALISTU, *Karel IV.*

127 Viz H. DILCHER, viz pozn. 100, s. 32 ns.

128 Constitutiones Concilii quarti Lateranensis, viz pozn. 15, s. 66, constitutio 18; srv. Decretales Gregorii IX, lib. 3, tit. 50, cap. 9. Tento zákaz byl krátce potom potvrzen od Honoria III, Decretales Gregorii IX, lib. 5, tit. 35, cap. 3.

129 BALDWIN, J.W.: The Intellectual Preparation for the Canon of 1215 against Ordeals, *Speculum* 36, 1961, s. 613-636.

130 ZELENÝ, R. ed.: Councils and Synods of Prague and their Statutes 1343-1361, zvláštní otisk z *Apollinaris* 45, 1972, s. 25.

131 V. VANĚČEK, viz pozn. 119, s. 163, důrazně upozornil na tento rozdíl v interpretaci.

132 Kronika Beneše z Weitmile, FRB IV, s. 530, zpravuje o *magna resistencia et displicencia baronum*. Shodně i životopis arcibiskupa Arnošta z Pardubic, FRB I, s. 393.

133 J. MARKOV, viz pozn. 29, zvl. s. 104 ns, v navázání na V. VANĚČKA. Když však J. MARKOV, s. 125, dále tvrdí, že synodálním rozhodnutím byla otázka ordálů pro zemský soud vyřízena a že v příští době přežívaly už jen na vrchnostenských soudech, lze s tím sotva vyslovit souhlas. F. ČÁDA, *Nejvyššího sudího království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, Praha 1930, v úvodu, s. 75, naproti tomu soudí, že synoda z roku 1343 měla skutečně úspěch a že ordály později už nebyly

prováděny. Životopis Arnošta z Pardubic, jehož zprávu přijal i Beneš z Weitmile, vypovídá, že se arcibiskupovi podařilo odstranit ordály proti opposici šlechty. Tu je třeba opatrnosti, neboť pololegendární líčení Arnoštova životopisu není úplně spolehlivé. Nicméně je třeba přiznat, že se arcibiskup ve značné míře podílel na očištění soudních důkazů od nekřesťanských praktik.

134 VANĚČEK, V.: viz pozn. 119, s. 162.

135 J. MARKOV, s. 104 ns., který mimo to prozkoumává i zvláštní formy soudního souboje.

136 ČÁDA, F. (vyd.): *Ondřej z Dubé Práva zemská česká*, článek 1, s. 123.

137 Každá práce, která se týká MC nebo zákonodárné činnosti krále Karla IV, o tom mluví; samozřejmě také učebnice českých právních dějin a souhrnná pojednání o době Karla IV. Od citování těchto prací může být v dalším upuštěno.

138 WERUNSKY, E.: viz pozn. 2, s. 103, pozn. 1. Naposledy V. VANĚČEK, viz pozn. 1, s. 115.

139 *RBM* VI/1, č. 143 k 6. říjnu 1355.

140 RBM VI/1, č. 144 k 6. říjnu 1355.

141 *ACRB* II, č. 124.

142 *Tamtéž*, č. 127.

143 KOSS, R.: *Archiv Koruny české I: Dějiny archivu*, z autorovy pozůstalosti vyd. O. BAUER, Praha 1939, s. 141. J. ŠUSTA, s. 403; J. SPĚVÁČEK, s. 283; V. VANĚČEK, s. 114, pozn. 80; SKÝBOVÁ, A.: Karlovy snahy o stanovení nástupnické posloupnosti na českém trůně v lucemburském rodě, in: *Karolus quartus*, s. 165, pozn. 42.

144 KOSS, R.: *tamtéž*; SKÝBOVÁ, A.: *tamtéž*.

145 KOSS, R.: *tamtéž*, s. 142, to odmítá. Podle jiného brzy potom následujícího případu, mincovního řádu z roku 1378, se dá skutečně předpokládat, že listiny byly vydány a potom deponovány v archivu.

146 K poznámce A. SKÝBOVÉ, s. 169, pozn. 42, že žádná z těchto listin není uložena v markrabském archivu, lze dodat, že se to vysvětluje z právní povahy. Markrabí vystavil své listiny ne jako moravský panovník, nýbrž jako pretendent trůnu pro případ, že by sám měl nastoupit v královskou hodnost; navíc příjemci nebyli moravští, nýbrž jen čeští pánové, protože se zákon měl týkat Čech. Proto byly i listiny Jana Jindřicha deponovány v korunním archivu.

147 Příslušné listiny v *RBM* VI/2, číslo 370 a další.

148 J. SPĚVÁČEK, s. 284.

149 J. ŠUSTA, s. 400–403.

150 SPĚVÁČEK, J. Bohemercentrismus a univosalismus Karla IV, in: *Mezinárodní vědecká konference*, viz pozn. 63, Sekce historie, Praha 1981, s. 96-105.

151 Je třeba přihlédnout, že v té době byly v chodu už přípravy na vypracování Zlaté buly.

152 Nejlepší přehled diferencí mezi zájmy vysoké šlechty a záměry MC sestavil V. VANĚČEK, viz pozn. 1. Ukázal při tom názorně, v kolika článcích by byla MC porušila staré právo šlechty, a které důvody ji pohnuly k negativnímu postoji.

153 FIALA, Z.: *Předhusitské Čechy*, s. 141.

154 Kompetence zemského soudu se vztahovala opravdu k nalézání práva a ne k pouhému nálezu v rozsudku ve smyslu vývodů K. KROESCHELLA, "Rechtsfindung". Die mittelalterlichen Grundlagen einer modernen Vorstellung, in: *Festschrift für Hermann Heimpel* III, Göttingen 1972 = *Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte* 36, III, s. 498-517.

155 To je skoro jednomyslné mínění právněhistorického bádání; poslední k tomu V. VANĚČEK, s. 117; na základě starší literatury též A. WOLF, s. 734, a F. MERZBACHER, s. 147, zvl. pozn. 30. Uvádět starší autory by bylo přebytečné.

156 *FRB* IV, s. 524. V. VANĚČEK, s. 109, upozornil, že ve zprávách Beneše z Weitmile jsou vnitřní rozpory.

157 MARKOV, J.: *České žalobní formuláře a reformy Přemysla II. a Karla IV*, Bratislava 1936, s. 27-32.

158 K tomu je poznamenat, že toto ustanovení bylo několikrát interpretováno ve smyslu, že poddaní smějí žalovat svou vlastní vrchnost. To není správné, protože byli oprávnění k žalobám jen proti jiným šlechticům; viz KEJŘ, J.: Anfänge der ständischen Verfassung in Böhmen, in BOOCKMANN, H. (vyd.), *Die Anfänge der Stände in Preussen und seinen Nachbarländern*, München (v tisku).

159 KALOUSEK, J.: *České státní právo*, s. 173. K dynastické politice Karlově nyní obecně D. VELDTRUP, *Zwischen Ehrecht und Familienpolitik*. Studien zu den dynastischen Heiratsprojekten Karls IV., Warendorf 1988 = *Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit*, sv. 2.

160 KAVKA, F.: Böhmen, Mähren, Schlesien, in: *Karl IV. Staatsmann und Mäzen*, s. 191. A. SKÝBOVÁ, in: *Karolus quartus*, s. 165, soudí, že pro Karla tenkrát více znamenala úprava nástupnického práva než zemský zákoník.

161 Vyd. R. ZELENÝ, s. 43.

162 *RBM* VI/3, č. 808. K tomu J. NUHLÍČEK, viz pozn. 97, s. 18, a M. BOLÁČEK, viz pozn. 58, s. 45.

163 *AČ* I, s. 56-58. Úmyslem Karla IV. bylo obsazovat úřady jen na omezenou dobu, aby nemohly zůstat v rukou jedné rodiny. Viz T. SATURNÍK, pozn. 21, s. 11. Dohoda z roku 1395 se tím vracela ke starší praxi.

164 S. RUSSOCKI, s. 88, pokládá roky 1348 až 1378 za dobu rovnováhy sil.

165 Srv. VANĚČEK, V.: Ještě k charakteristice, *PhS* 25, 1983, s. 11.

166 Obecně A. WOLF, s. 734, zvl. pozn. 74. O opozici proti tomuto královu přání srv. V. VANĚČEK, viz pozn. 1, s. 117, který připomíná, že by tím byla považlivě omezena moc šlechty. R. NOVÝ, in: *Karolus quartus*, s. 51, správně vidí, že tato zásada byla namířena proti praxi a tím i proti postavení zemského soudu.

167 Skoro ve stejném smyslu jako Ondřej z Dubé mluví zpráva stavovské komise o svobodách země v roce 1466, AČ V, s. 363, ve které se výslovně opakuje, že pánové se nemají řídit podle písemných nálezů a že mohou vydávat odchylné rozsudky ve shodě s průběhem řízení. Jaký význam tu mělo obratné vedení důkazu, je zjevné.

168 Konkordance MC a právní knihy Ondřeje z Dubé u F. ČÁDY, s. 205.

169 F. ČÁDA, s. 38.

170 I. MARTINOVSKÝ, viz pozn. 5, s. 29. Jako typický příklad může platit zákaz šlechtických jednot před zemským soudem; Ondřej z Dubé se odvolává na rozhodnutí zemského soudu z roku 1383, i když se podobné pravidlo pokusila prosadit už MC.

171 F. ČÁDA, s. 62; budiž zvláště poukázáno na trestný čin únosu.

172 *Die sogenannten Sobieslaw'schen Rechte*, vyd. R. SCHRANIL, München-Leipzig 1916.

173 Není vhodné místo k obnově sporu o dobu vzniku tohoto právního pramene. I přes některé starší práce a duchaplné vývody F. SEIBTA, Communitas primogenita, *Historisches Jahrbuch* 81, 1962, s. 91-96, které sepsání překládají zhruba do roku 1421, převažuje jednoznačně mínění, zastoupené v české literatuře a analyticky odůvodněné, že kompilace vznikla teprve v době, uvedené v textu.

174 Srv. tento pasus s novou edicí vybraných míst in: Výbor z české literatury husitské doby, Praha 1964, s. 417, který vykazuje určité podobnosti s odpovídajícím předpisem MC, článek 16 §2. K tomu R. URBÁNEK, *Věk poděbradský* III, s. 153, který se odvolává i na W.W. TOMKA, *Dějepis města Prahy* II, s. 301, a VIII, s. 302.

175 V knize dvorského soudu DD2 ve státním ústředním archívu ČSR, A 140, stará signatura 62 C 7. K tomu KEJŘ, J.: *Počátky dvorského soudu*, Praha 1956, s. 51.

176 KEJŘ, J.: *tamtéž*, s. 48-55. Doufám, že se mi podaří na jiném místě podat úplný průběh řízení o odumřelé statky, při čemž se jedná o velmi komplikovaný procesně právní systém.

177 Dvorské desky DD 30, KEJŘ, *tamtéž*, s. 51.

178 Již volební kapitulace, kterou čeští stavové předložili bavorskému vévodovi, požadovala navrácení statků, odtržených od země, AČ I, s. 266. R. URBÁNEK, s. 540, hledal v dotazu vévodově narážku na MC.

179 Jahrbücher des Zittauer Stadtschreibers Johannes von Guben und seiner Amtsnachfolger, vyd. J.L. HAUPT, in: *Scriptores rerum Lusaticarum*, N.F. I, Goerlitz 1839, s. 70.

180 List vydala B. RYNEŠOVÁ, in: *Listář a listiněř Oldřicha z Rožmberka* II, Praha 1932, č. 207.

181 *Tamtéž*, č. 210.

182 Jmenovaný dopis Aleše ze Štemberka zpravuje, že Menhard z Hradce informoval o svém nálezu i jiné pány, rytíře a města.

183 O pozadí nejistoty pánů, kteří drželi panovnické statky, zevrubné hodnocení u R. URBÁNKA, I, s. 203 a zvl. 599 ns. Srv. I. MARTINOVSKÝ, s. 30.

184 Srv. Seznam rukopisů u J. KEJŘE, viz pozn. 5. Také I. MARTINOVSKÝ nachází nejstarší rukopisy až krátce před polovinou 15. století, v každém případě po roce 1442.

185 *Začátek: Boha všemohicieho ku pomoci vzývaje řád a ustavenie, jinak statuta království českého mnohé okrasy latinské opustě...*

186 R. URBÁNEK na několika místech považuje MC ve formě Statut za závaznou a platnou, což ostatně odpovídá běžné praxi.

187 O residuích i o změnách, které odpovídaly poměrům po husitských válkách, byly podány už cenné výklady: Srv. E. WERUNSKY, s. 67 a 103; H. JIREČEK, s. 98; I. MARTINOVSKÝ, s. 31. V souvislosti s vylíčením veřejného života se zabýval četnými předpisy R. URBÁNEK III, průběžně.

188 Viz literaturu citovanou u J. KEJŘE, viz pozn. 175, s. 50. Nově výstižně I. MARTINOVSKÝ, s. 32. Také články panského svazu předložené roku 1465 králi Jiřímu, AČ IV, s. 104, požadovaly dodržování těchto pravidel a odvolávaly se výslovně na statuta země.

189 Tamtéž.

190 *AČ* V, s. 363.

191 Toto memorandum pozměnilo lhůtu povinnosti k obraně země oproti Statutům, které vyzývaly k čtyřtýdenní službě, tak, že se nyní počítalo jen se třemi týdny.

192 AČ IV, s. 447. Příslušný text se opakuje v požadavcích jen s nepatrnými změnami. To je – mimo jiné – jednoznačný důkaz, že se dbalo jako na právní pramen na Statuta, tj. sumární verzi a ne na neúplný překlad.

193 Srv. R. URBÁNEK, s. 328.

194 Porovnej v pozn. 181 jmenované psaní Rožmberkovo panu ze Šternberka, a stejně zprávu stavovské komise z roku 1466, uvedenou v pozn. 190.

195 Sněmy české I, s. 255 německý text, s. 257 český text. K tomu E. OTT, s. 168; E. WERUNSKY, s. 103. Pozdější literatura je závislá na těchto pracích, zvláště i učebnice českých dějin práva.

196 E. OTT, s. 167.

197 PELZEL, F.: *MVGDB* 6, 1868, s. 70. Text v *CIB* IV/1, s. 154.

© Jiří Kejř, 1991

Streitige Fragen in den Forschungen über sg. Maiestas Carolina

Jiří Kejř

Zusammenfassung

Die Studie fasst Ergebnisse der bisherigen Forschungsbestrebungen bei dem Erkennen der sog. Maiestas Carolina, des Gesetzbuchsentwurfes zusammen, welches für Böhmen König Karl der Vierte herauszugeben beabsichtigte, aber im Jahre 1355 musste er diese Absicht wegen Widerstand des Adels aufgeben.

Die Widersprüche in den Schlussfolgerungen der Forscher sowie die bisher ungelösten Probleme werden in elf Kapiteln kritisch erörtert: Überlieferung in den Handschriften; juristisches Beurteilen; Vergleich mit anderen gesetzgebenden Werken; Entstehung; Vorlagen; Urheberschaft; Verhältnis zu anderen tschechischen Rechtsquellen und zu gelehrten Rechten; Ordalverbot; Widerstand des tschechischen Adels und Abberufung des Gesetzbuches; weitere Schicksale Karls gesetzgebenden Versuchs; spätere tschechische Bearbeitung, sog. Statuta, als geltendes Recht.

In dieser Zusammenfassung kann auf ausführliche Übersicht des Inhalts verzichtet werden, weil diese Studie unlängst nur wenig geändert auf deutsch erschien: Die sogenannte Maiestas Carolina. – Forschungsergebnisse und Streitfragen, in: FAHLBUSCH, F.B. - JOHANEK, P. /Hg/: *Studia Luxemburgensia* - Studia zu den Luxemburgern und ihrer Zeit, Bd. 3, Warendorf 1989, s. 79-122.

K OTÁZKAM PROVENIENCIE MESTSKÉHO A BANSKÉHO PRÁVA JIHLAVY A BANSKEJ ŠTIAVNICE

Eva Michalenková

Predmetom pozornosti domácich i zahraničných historikov sú takmer po dobu dvoch storočí otázky proveniencie mestských a banských práv Banskej Štiavnice a Jihlavy a to najmä z dôvodu podobnosti týchto práv. Obom mestám patrí významné miesto v právnohistorickom vývoji najstarších českých a uhorských miest a to nielen banských, lebo po celé obdobie feudalizmu, vo všetkých jeho vývojových etapách aktívne ovplyvňovali tvorbu právnych noriem, ktoré sa neskôr udomácnili v širokom okruhu miest.

Výsledky, ku ktorým jednotliví historici dospeli, sú značne diferencované a len postupne sa vykryštalizovali tri základné verzie o pôvode banskoštiavnického a jihlavského práva.

1. Najpočetnejšia skupina historikov tvrdí, že banskoštiavnické mestské a banské štatúty, ktorých najstaršie zachované znenie pochádza asi z roku 1466,[1] majú svoj pôvod v Jihlave.[2]

2. Iná skupina sa naopak domnieva, že práve Jihlava recipovala právo mesta Banskej Štiavnice.[3]

3. Posledná skupina zastáva názor, že právo Banskej Štiavnice a Jihlavy majú spoločné korene a teda aj pôvod v právach miest z alpských banských oblastí.[4]

Už v úvode je potrebné zdôraznit, že ani jedna z uvedených teórií neobsahuje taký komplex argumentov, ktorý by spoľahlivo objasnil pôvod týchto práv a to najmä z toho dôvodu, že právnohistorická analýza sa vykonávala v značne reštriktívnej forme, v dôsledku čoho práce postrádali komplexnosť a často obchádzali podstatu danej problematiky. Veľmi nepravdepodobné až absurdné sa javia po kritickom vyhodnotení názory R. Rauschera, podľa ktorého Banská Štiavnica prevzala jihlavské právo po požiari v meste v roku 1442,[5] ale aj názory P. Ratkoša, že Banská Štiavnica síce kodifikovala svoje právo v druhej polovici 13. storočia za panovania Belu IV, ale okolo roku 1400 že recipovala jihlavské právo.[6] R. Marsina vo svojom referáte prednesenom v máji 1987 na konferencii na Počúvadle pripúšťa recepciu jihlavského práva na prelome 14. a 15. storočia a súčasne zdôrazňuje, že vzhľadom na značný počet diferencií medzi obomi právami nešlo len o mechanické prevzatie práva.[7]

Ako už na to správne poukázal V. Bolerázky,[8] bolo by nelogické a v absolútnom rozpore s dejinným vývojom a s uplatněním sa štiavnického práva v právnom živote stredoslovenských banských ale aj iných miest tvrdiť, že došlo k nahradeniu pôvodného štiavnického práva právom mesta Jihlavy, keď po túto dobu kulminoval vplyv štiavnického práva v právnej praxi značného počtu významných slovenských miest, keď sa toto právo používalo ako unifikačný element pred Zväzom stredoslovenských banských miest, ktorý bol ich apelačným súdnym fórom a ďalej, keď v archívnom

materiáli týchto banských miest nachádzame judikáty, ktoré jasne nasvedčujú používaniu tohto práva už od polovice 14. storočia.

K tzv. druhej verzii o pôvode banskoštiavnického práva sa vyjadríme len veľmi stručne, nakoľko je značne nepravdepodobná a väčšinou historikov reprobovaná. Vznikla vlastne ako výsledok kritiky prvej verzie, ale bez toho, aby bola dôkazne podložená. Možno len súhlasiť s námietkami, ktoré proti nej vyslovil F. Hoffmann.[9]

Tretiu verziu možno považovať za kvalitatívny krok vpred pri riešení danej problematiky, lebo sa nesnaží absolutizovať teórie o domácej proveniencii spomínaných práv, ale naopak badať tu komplexnejšie ponímanie právnohistorického vývoja v celom vtedajšom banskom svete, najmä vo vzťahu k rozvoju výrobných síl, k procesu osídľovania a doosídľovania našich území hosťami, ktorí zohrali u našich banských miest veľmi dôležitú, doteraz však pomerne povrchne objasnenú úlohu. Predstavitelia tejto teórie tvrdia, že banskoštiavnické a jihlavské právo majú spoločné korene v banských právach alpských banských oblastí, bližšie však uvedený prameň práva nešpecifikujú. Prihliadajú celkom logicky na to, že banské podnikanie v alpských banských oblastiach bolo staršie a v dôsledku toho aj po právnej a technickej stránke vyspelejšie, ako v uhorských a českých banských mestách.[10] Predmetnej teórii chýba konkrétna komparácia štiavnického práva s banskými štatútmi tridentskými a massanskými. Toto najstaršie tirolské banské právo bolo kodifikované vo forme naprosto ojedinelej a špecifickej – ako tzv. dohody medzi ťažiarmi a tridentskými biskupmi Albrechtom z roku 1185 a Fridrichom z roku 1208 (Carta laudamentorum et postarum Episcopi facta in facto Argenterie), boli doplnené ešte v rokoch 1213 a 1214.[11] V uvedených štatútoch takmer nič konkrétne nepripomína znenie neskoršieho štiavnického a jihlavského práva, ktoré obsahovali prevažnú väčšinu celkom odlišných právnych inštitútov, tridentské štatúty pritom vôbec neobsahovali články mestského práva. Práve tu spočíva nedôslednosť uvedenej verzie, lebo historici dôkladnému výskumu a analýze podrobili len jednu zložku banskoštiavnického práva a to len banské právo. Nezaoberali sa mestským právom ani tým, či je vôbec možné, aby sa mestské právo, v zásadných článkoch u oboch banských miest Jihlavy i Banskej Štiavnice zhodné s právom magdeburským, aspoň do jedného z nich mohlo dostať z alpských banských oblastí. Právnohistorické výskumy u nás ani v zahraničí nepriniesli žiadne poznatky, ktoré by nasvedčovali rozšíreniu tohto magdeburského mestského práva do alpských banských oblastí, ba ani do ich blízkosti.

Banskoštiavnické a jihlavské mestské právo obsahuje mnoho charakteristických článkov magdeburského práva, ako na to ešte poukážeme a je nesporné, že uvedené články nie sú domácej proveniencie a že do mestských práv boli inkorporované v zložitom procese osídľovania.

Skôr než vyslovíme vlastný názor na problematiku proveniencie banskoštiavnického a jihlavského práva, tzv. *štvrtú verziu* o ich pôvode, stručne prevedieme komparáciu medzi právom Jihlavy a Banskej Štiavnice. Jej výsledkom je zistenie 54 zhodných a 38 rozdielnych ustanovení medzi článkami mestského práva, pričom u niektorých článkov ide o čiastočnú zhodu, resp. len čiastočné diferencie.[12] Počet rozdielnych znakov je zdanlivo vysoký (38), ale je potrebné poznamenať, že tu ide o články novšie, ktoré sú rezultátom neskoršieho domáceho právneho vývoja v oboch mestách. Najpodstatnejšie rozdiely medzi obomi mestskými právami sú

v článkoch 2, 7, 12, 14, 16, 20, 29, 34, 35, 37, 39, 40, 41, 48, 58, 59, 66, 72, kap. XLII. čl. 74, 76, 87, 88, 89, 93, 96, 99 atď. jihlavského práva (ďalej len JIH.)

Zhodné znaky oboch porovnávaných mestských práv, ktorých je väčšina (54) tvoria fundamentálne články pôvodného magdeburského práva,[13] čo môže dokumentovať na niektorých príkladoch.[14]

čl. 7 B.Š. = čl. 98 JIH = čl. 3 LIT = § 240 ŽIL
čl. 3;5 B.Š. = čl. 10,11 JIH = čl. 5 LIT = § 195 ŽIL
čl. 10 B.Ž. = čl. 23 JIH = čl. 6;7 LIT = § 116 ŽIL
čl. 12 B.Š. = čl. 26 JIH = čl. 14 LIT = § 12 ŽIL
čl. 33;34 B.Ž. = čl. 81, 82, 83 JIH = čl. 41 LIT = § 16 ŽIL
čl. 32 B.Š. = čl. 77, 78, 79 JIH = čl. 20 LIT = § 23 ŽIL
čl. 29 B.Š. = čl. 67 JIH = čl. 60 LIT atď.

Pozornosť si zaslúži aj skutočnosť, že i tie články mestského práva Banskej Štiavnice a Jihlavy, ktoré sú rozdielne, vždy aspoň u jedného z tých miest majú svoj pôvod v magdeburskom práve. Ad exemplum môže spomenúť:

čl. 1 B.Š. = čl. 8 LIT = § 64 ŽIL
čl. 37 JIH = čl. 13 LIT = § 107 ŽIL
čl. 35 JIH = čl. 44 LIT
čl. 20 B.Š. = § 369 ŽIL
čl. 72, 73 JIH = § 37; 205; 302 ŽIL atď.

Pri oboch právach sa vyskytujú samozrejme aj ustanovenia, ktoré nasvedčujú autonómnemu, domácemu právnemu vývoju, ale za nespornú treba pokladať skutočnosť, že základom oboch uvedených mestských práv je právo magdeburské.

B a n s k é p r á v o Jihlavy a Banskej Štiavnice bolo súčasťou mestských práv týchto miest, tvorilo z hľadiska počtu článkov menej početnú skupinu právnych ustanovení,[15] ale mimoriadne významnú najmä z hľadiska proveniencie týchto práv. Medzi nimi existuje 12 úplne zhodných znakov, 3 čiastočne zhodné a 7 rozdielnych znakov. Medzi úplne zhodné patria nasledovné články:

čl. 109 JIH = čl. 3 B.Š.
čl. 110 JIH = čl. 3 B.Š.
čl. 111 JIH = čl. 3 B.Š.
čl. 112 JIH = čl. 4 B.Š.
čl. 113 JIH = čl. 5 B.Š.
čl. 114 JIH = čl. 5 B.Š.
čl. 115 JIH = čl. 5 B.Š.
čl. 116 JIH = čl. 5 B.Š.
čl. 117 JIH = čl. 5 B.Š.
čl. 120 JIH = čl. 5 B.Š.
čl. 121 JIH = čl. 5 B.Š.
čl. 122 JIH = čl. 5 B.Š.

Špecifickým fenoménom je systematika oboch banských práv, Jihlava má právnu matériu detailne rozčlenenú do väčšieho počtu článkov, zatiaľ čo v prípade Banskej Štiavnice sú viaceré právne predpisy kumulované do menšieho počtu článkov, čím sa stávajú menej prehľadnými. Tie články banského práva, ktoré sú u oboch miest zhodné sa týkajú najmä spôsobu ohlasovania opusteného banského poľa a s tým spojeného zániku práv k banskému dielu. Oba banské práva poznali právny inštitút tzv. prebytkov (überschar), rovnako boli upravované niektoré práva dedičných štôlní (erbstollen) a tiež postup v prípadoch, keď jedna baňa zatápala vodou druhú; ďalej v situáciách stretu viacerých banských diel, keď ťažiar narazil vo svojom vymeranom banskom poli (lehen) na iné banské dielo, v ktorom sa tiež pracovalo. Zhodne bolo

upravené tiež právo priority k rudnej žile (Gang, Erzgang) nájdenej mimo vymeraného banského poľa; ďalej bolo rovnako upravené riešenie sporných situácií ohľadne rudy a jej polohy vzhľadom na vymerané banské polia, čo zisťovala štvorčlenná komisia za pomoci uholnice (winkelmass) – tu sa podrobne upravovalo, čo majú ťažiari robiť s rudou vyťaženou v sporných častiach baní.

Pri komparácii banských práv Jihlavy a Banskej Štiavnice treba klásť akcent najmä na analýzu rozdielnych ustanovení. Už v čl. 101 JIH nachádzame právny inštitút neznámy uhorským banským mestám a to tzv. urburárov,[16] ktorí majú významné oprávnenia pri udeľovaní prepožičiek banských polí (mutung). Ďalší podstatný rozdiel je v čl. 102 JIH, týka sa výmery banského poľa. V Jihlave bola výmera banského poľa 7 lánov krát 4,5 lánu podľa J. Hrabáka,[17] hoci čl. 103 JIH uvádza inú dĺžku banského poľa a to 6 lánov.[18] Do nadložia rudnej žily (hangende) sa vymeriavalo
v Jihlave 3,5 lánu, do podložia rudnej žily (liegende) 1 lán. Úplne odlišná bola výmera banského poľa podľa B.Š. práva, do nadložia i do podložia sa vymeriavalo rovnako, po jednom láne. Dĺžka banského poľa bola 7 lánov. Právne relevantná je aj ďalšia odlišnosť jihlavského banského práva, podľa ktorého sa k základnej výmere banského poľa primeriavali tzv. vedľajšie lány podľa čl. 103 a 118 JIH a to dva lány pre panovníka, dva lány pre prísažných, vtedy malo banské pole dĺžku 11 lánov. Uhorské banské právo nepoznalo vedľajšie lány, tieto boli právnym inštitútom sui generis a v tejto súvislosti je potrebné poukázať, na ďalšiu fázu jeho vývoja a to na čl. 67 banského práva Nemeckého Brodu (dnes Havlíčkův Brod), ktorý sa nachádza v privilégiu z roku 1278,[19] kde sa po prvýkrát objavuje výmera vedľajších lánov aj pre zemepánov. Ďalším rozdielom je úprava právneho inštitútu tzv. prebytkov (überschar), podľa čl. 3 B.Š. práva si na ne môže robiť nárok len komorský gróf a podľa čl. 119 JIH prebytky patria mestu. Ďalší rozdielny znak sa týkal množstva vyťaženého drahého kovu, najčastejšie striebra, ktoré museli ťažiari ukázať prísažným na dôkaz rentabilnosti novoobjaveného rudného ložiska; podľa č. 107 JIH bolo potrebné priniesť pred prísažných jeden věrdunk (štvrtina hrivny asi 50 gramov); podľa čl. 3 B:Š. práva bolo potrebné predložiť prísažným a banskému majstrovi tri hrivny striebra.[20] Uvedené ustanovenie jihlavského práva je totožné aj s ustanovením II. knihy, 2. kap. § 14 Ius regale montanorum (ďalej len IRM). Jihlavské banské právo v čl. 108 upravuje právny inštitút špecifický len pre české banské právo a to výmeru banského poľa tzv. 16 městišť (plošná výmera pozemkov), táto sa nachádza aj v IRM, v II. knihe, 4. kap. § 24. išlo o určitú, na základe zvykového práva v českých banských mestách ustálenú plošnú výmeru, ktorá patrila k základnej výmere banského poľa. Ďalším rozdielnym znakom medzi jihlavským a štiavnickým právom je skutočnosť, že jihlavské právo neobsahuje ani zmienku o urbure, hoci išlo o fenomén zásadného významu, na ktorom spočívalo panovníkovo regálne právo vo vzťahu k banskému podnikaniu. Pritom ale jihlavčania tento inštitút už ab antiquo poznali, ako to vyplýva z právneho ponaučenia jihlavského banského súdu pre opáta lubušského kláštora.[21] Banské právo Banskej Štiavnice tiež nemá výslovné ustanovenie o práve panovníka na urburu, ale sa o nej aspoň zmieňuje v čl. 16, v súvislosti s vyhradením práva majiteľa pozemku, na ktorom sa našlo rudné ložisko, na jednu tretinu urbury. Interesantná je

aj skutočnosť, že jihlavské banské právo neobsahuje tiež ani zmienku o vzťahu banského podnikania k vlastníkom pozemkov.[22]

Mimoriadne významným rozdielom je aj skutočnosť, že banské právo Banskej Štiavnice je po obsahovej stránke podstatne bohatšie než banské právo Jihlavy, hoci je zachované až z roku 1466 a obsahuje viaceré mladšie vložky, ktoré ale podstatne prispeli ku komplexnosti právnej úpravy banského podnikania. Jihlavské banské právo *vôbec neobsahuje ustanovenia článkov 6. až 20. B.Š. práva, t.j. tri štvrtiny všetkých jeho ustanovení!* Uvedenému faktu je potrebné venovať patričnú pozornosť a to z dôvodu, že spomínaných 15 článkov (čl. 6-20 B.Š.) vo svojom súhrne nemusí tvoriť len mladšie vložky, lebo niektoré z nich sú typické pre uhorské banské právo už od najstarších období jeho vzniku t.j. už od polovice 13. storočia.

Jihlavské banské právo ďalej neobsahuje ustanovenia o práve ťažiarov dedičnej štôlne na 1/7 z vyťaženej rudy od tých ťažiarov, ktorým dedičná štôlňa odvádza vodu a privádza vzduch do ich baní, ďalej sa JHH nezmieňuje o tzv. Lénhaviaroch (lehnhäuer), neupravuje celý rad sporných situácií, ktoré nastávali pri tzv. prerážkach (durchschlag), ktorým B. Š. právo venovalo mimoriadnu pozornosť; v jihlavskom práve nenachádzame články o prestávke v kutacích prácach (schurf freiung), ani spôsoby označovania hraničných znakov banských polí či trestanie poškozovania týchto hraničných znakov (markscheide). Už to tohto stručného porovnania je zrejmé, že medzi jihlavským a banskoštiavnickým právom existuje mnoho markantných diferencií, vzniknutých v dôsledku rozdielnych pomerov v právnom živote českých a uhorských banských miest.

Pri skúmaní proveniencie uvedených práv treba venovať pozornosť faktu, že jihlavské banské právo nepredstavovalo súbor právnych noriem nemennej, statickej povahy, práve naopak, aj ono podliehalo na prelome 13. a 14. storočia dynamickým premenám, výsledkom ktorých bol vznik tzv. *Nemeckého jihlavského banského práva*, Das deutsche Iglauer Bergrecht,[23] ďalej len DIR. O charaktere tohto banského práva existuje celý rad nepodložených a nesprávnych tvrdení, ktoré vznikli najmä pod vplyvom staršej nemeckej právnej historiografie. A. Zycha považoval DIR za vecnú predlohu Jus regale montanorum (IRM).[24] J. Bílek poukázal na to, že uvedená hypotéza ktorú akceptovala takmer celá montanistická historiografia, je v rozpore s obsahom a formou IRM a tiež s celým dejinným vývojom banského práva v českých krajinách.[25] Dokázal, že DIR nebolo a ani nemohlo byť predlohou IRM, ale práve naopak, vzniklo s dôsledku vydania IRM. Vydanie DIR nebolo výrazom autonómneho vývoja jihlavského banského práva, ale naopak, prispôsobovaním jeho materiálneho obsahu zásadám kráľovského banského práva, boli doňho zakotvené centralizačné a regálne princípy, na ktorých spočívalo aj IRM. Významnou skutočnosťou bolo, že IRM vytlačilo postupne z používania aj DIR a to ešte v priebehu 14. storočia v Jihlave, čoho dôkazom je obsah právnych ponaučení banského súdu v Jihlave.[26] Ad vocem je potrebné zdôrazniť, že banské právo v českých krajinách sa už od začiatku 14. storočia rozvíjalo nie zovšeobecňovaním tzv. jihlavských ustanovení, ale naopak, postupným zavádzaním písaných a zvykových regálnych, panovníkom preferovaných princípov do provinčných banských poriadkov, akým bolo aj jihlavské banské právo. Avšak vice versa v uhorských banských mestách regálne záujmy panovníka v danom období nenašli svoj odraz v reinkorporácii do banského práva uvedených miest. Na

uvedený rozdielny vývoj banských práv uhorských a českých banských miest nereflektovali ani historici z prvej skupiny, tvrdiaci, že Banská Štiavnica recipovala právo z Jihlavy na prelome 14. a 15. storočia, resp. v prvej polovici 15. storočia.[27] Nikto z nich nebral do úvahy už naznačené centralizačné tendencie vo vývoji českého banského práva a najmä nie fakt, že na prelome 14.a 15. storočia sa už v Jihlave v právnej praxi banského súdu pôvodne jihlavské banské právo, ba ani DIR takmer vôbec nepoužívalo a bolo nahradené IRM.[28] V naznačenej súvislosti je viac než nepravdepodobné že by Banská Štiavnica recipovala jihlavské právo, ktoré banské právo sa stalo začiatkom 15. storočia obsoletnou právnou normou. Banská Štiavnica by v tomto období určite dala prednosť receptii DIR alebo skôr IRM a práve uvedená neznalosť vzájomných korelácií medzi už spomenutými normami banského práva podstatne ovplyvnila aj úvahy o proveniencii banskoštiavnického práva.

Z uvedených dôvodov bolo potrebné pri riešení otázok možnej proveniencie banskoštiavnického a jihlavského práva zamerať pozornosť k iným prameňom mestského a banského práva, ktoré by mohli prichádzať do úvahy ako východisková báza, pričom bolo treba prihliadať k tomu, že musí ísť o prameň práva pochádzajúci z lokality, kde sa vyskytovalo magdeburské právo a kde súčasne bolo rozvinuté baníctvo a to staršie resp. aspoň rovnako staré ako v Banskej Štiavnici a Jihlavě. Po zohľadnení tohto ako aj celého radu ďalších kritérií prichádza do úvahy pre skúmanie mestské a banské právo sedmohradskej *Rudnavy* (Rodna, Rodenau). Na našom území ho poznáme z dvoch rôznych prameňov. Prvým je kniha Žilinská[29] a druhým rukopis z 20-tych rokov 16. storočia, ktorý by sa mal nachádzať v súčasnosti v ŠOKA Žiar nad Hronom – Archív mesta Banskej Štiavnice, nie je však známe presné miesto jeho výskytu a ani jeho signatúra. Máme však k dispozícii jeho odpis,[30] ktorý sa len nepatrne líši od textu rudnavského práva v Knihe Žilinskej po stránke obsahovej i formálnej. Kodifikácia rudnavského práva nie je datovaná, ale z úvodného článku v oboch verziách, štiavnickej i žilinskej, vyplýva, že bolo spísané *comesom Hansom z Rudnavy* a dvanástimi prísažnými a celou komunitou mešťanov z Rudnavy. Potvrdené bolo kráľom Štefanom. Historici R. Rauscher a P. Ratkoš sa zhodli v názore, že najpravdepodobnejšie išlo o uhorského kráľa Štefana V.[31] S uvedeným názorom možno súhlasiť, najmä ak prihliadneme na listinu pápeža Urbana IV. zo 16. júla 1264, ktorou potvrdzuje opätovné vrátenie sedmohradských miest Bistrica a Rudnava ako aj iných v bistrickom komitáte mladému kráľovi Štefanovi V.[32] V uvedenom období, t.j. v 60-tych rokoch 13. storočia už bola Rudnava známym banským strediskom, údaje o tom sa objavujú v listinách z tohto obdobía.[33] P. Ratkoš v citovanej práci tvrdí, že rudnavské právo mohlo byť kodifikované v rokoch 1262-1272, čo považujeme za možné, k čomu sa ešte vrátime.

Skôr než pristúpime k právnohostirickej analýze jednotlivých inštitútov rudnavského práva a ich komparácii s právom Banskej Štiavnice a Jihlavy, spomenieme niektoré údaje týkajúce sa sedmohradského baníctva. Bolo staršie než baníctvo v jihlavskej banskej oblasti a približne rovnako staré ako banské podnikanie v oblasti banskoštiavnickej. Ale na rozdiel od Banskej Štiavnice tu existuje o tom viacej konkrétnych písomných dokladov, spomedzi ktorých možno spomenúť listinu kráľa Ondreja II. z roku 1211, ktorou dáva nemeckým rytierom za ich vojenskú pomoc

v Jeruzaleme oblasť nazývanú Burzenland (rum. Tara Birsei), v ktorej im povoľuje ťažiť zlato a striebro a zároveň im prikazuje časť z týchto kovov odvádzať kráľovskej komore. Tiež im udelil úplnú súdnu autonómiu a právo raziť mince.[34] V roku 1212 opäť kráľ Ondrej II. udeľuje oprávnenie nemeckému rytierovi Teodorovi zo Sedmohradska raziť strieborné mince.[35] Pre rozvoj baníctva a tiež pre poznanie najstaršieho právneho vývoja komunít sedmohradských Sasov malo dôležitý význam privilégium kráľa Ondreja II. z roku 1224, známe pod názvom *Andreanum*.[36] Určené bolo všetkým Sasom v Sedmohradsku a uhorskí panovníci ho konfirmovali až do roku 1627. Z jeho obsahu sa dozvedáme, že komunita Sasov musela každoročne odvádzať kráľovskej komore poplatok označovaný ako tzv. lucrum camerae vo výške 500 hrivien (marick) striebra. Pričom pomer tzv. sibiňskej marky striebra k tzv. budínskej marke bol nasledovný:

4,5 marky sibiňské = 4 marky budínske

29 sibiňských mariek = 24 budínskych mariek.[37]

Okrem marky bola v Sedmohradsku zaužívaná oddávna ako jednotka hmotnosti striebra tzv. *vierdung*, lat. Fertones, t.j. asi štvrtina marky. Neskôr sa s uvedenou jednotkou hmotnosti ešte stretneme v českom banskom práve pod názvom *věrdunk*. Okrem mnohých ďalších práv a povinností ich privilégium Andreanum oprávňovalo riadiť sa svojim, t.j. nemeckým právom, ktoré si do Sedmohradska priniesli z pôvodnej vlasti. Podobne by sme mohli uviesť ešte ďalšie písomné doklady z 13. storočia, v ktorých sa spomínajú značné množstvá striebra od 150 do 500 mariek, resp. aj viac, či už ako určité poplatky, alebo kúpne ceny za nehnuteľnosti, najčastejšie banské. Svedčia o tom, že v druhej polovici 13. storočia bolo už baníctvo v Sedmohradsku značne rozvinuté.

Pre bližšie objasnenie právotvorného procesu v banských oblastiach Sedmohradska je nutné uviesť, že bol determinovaný, okrem iných faktorov aj zložitými národnostnými pomermi, ktoré tu vládli od počiatku obdobia feudalizmu. Okrem dominujúcej saskej komunity tu žili Uhri, Sikulovia, Flámi, Moldavania, Rakúšania a iní. Uhorskí panovníci, počnúc Gejzom II. (1141-1163) pozývali do Sedmohradska hostí-*hospites*, ktorí sem aj prichádzali a boli pod ochranou uhorskej krouny – *ad retinendam coronam*. Zaujímavé sú zmienky, okrem iných hostí, o Flámoch a Valónoch. Už v roku 1206 kráľ Ondrej II. donačnou listinou udelil Jánovi Latinusovi z Valónska územie nazývané Kozdquelle (Kozdfö, Cwezfey)[38] Kolonisti z Flanderska prichádzali do Sibine a jej okolia už za vlády Gejzu II. a prinášali so sebou práva, na danom teritóriu dovtedy neznáme.[39] Silná enkláva Flámov žila v oblasti Rudnavy a jej blízkého okolia, tzv. *die Wlachen des Rodnaer Tales*.[40]

Do sedmohradských banských lokalít prenikli aj baníci z alpských banských oblastí, listina kráľa Ondreja III. z roku 1291 ich nazýva *hominibus Austriacis*.[41] Usadili sa v mestečku Eisenburg (rum. Rimetea; maď. Turutzko, Torocko), prišli z Dolného Rakúska, zo Štajerských Álp. Išlo najmä o železiarov, hutníkov, baníkov, uhliarov ktorí boli v Sedmohradsku usadení už pred tatárskym vpádom v roku 1241, počas ného im však zhoreli ich privilégiá a výsady. Z toho dôvodu im ich Ondrej III. na základe svedectva mnohých grófov a iných Rakúšanov tu žijúcich opäť konfirmoval; sú to práva aké mali vo svojej vlasti. Sedmohradsko bolo teda už oddávna akousi "križovatkou národov", čo sa adekvátne odrazilo aj v jeho právnom

živote a práve v tomto prostredí sa kreovalo a začiatkom druhej polovice 13. storočia bolo kodifikované rudnavské právo. *Rudnavské právo* pozostáva z 23 článkov vrátane úvodu, z toho články 1.-16. sa týkajú výlučne mestského práva, články 17.-19. banského práva a záverečné články 20.-23 upravujú tzv. lesné právo a tresty za jeho porušovanie. Prevaha ustanovení mestského práva je zrejmá na prvý pohľad, ale v Knihe Žilinskej je napriek tomu toto rudnavské právo označované ako *bergrecht*. Pri komparácii uvedeného rudnavského práva s právom Jihlavy a Banskej Štiavnice sme zistili celý rad zhodných právnych inštitútov, pričom však väčší počet zhodných znakov vykazuje rudnavské právo s jihlavským právom.[42] Tie časti, ktoré sú rozdielne medzi právom Jihlavy a Banskej Štiavnice, sú zhodné medzi právom Jihlavy a Rudnavy, na najmarkantnejšie spomedzi nich sa pokúsime poukázať:

– čl. 20 JIH vykazuje analógiu s čl. 7 RUD, tu sa objavuje pokuta 1/2 věrduňku (*vierdung*)

– čl. 76, 77 JIH analogické pokuty 1/2 marky a 1 věrduňk s čl. 6 RUD veľmi podobné sú formulované aj skutkové podstaty týchto článkov týkajúce sa ublíženia na zdraví, tzv. Wolleist,

– čl. 29, 67 JIH (násilné vniknutie do domu tzv. Heimsuchung) sú analogické s čl. 2; 16 RUD,

– čl. 29, 67, 12, 13 JIH vykazujú analogické znaky s čl. 2; 3; 16 RUD,

– čl. 53, 72, 76, 77, 83, 93 JIH obsahujú pokutu špecifickú len pre rudnavské a jihlavské právo, analógia s čl. 6; 7 RUD, 1/2 věrduňku, 1/2 marky,

– čl. 11, 41, 52, 53, 83 JIH sú analogické s čl. 5; 7; 21 RUD, častý je u oboch práv výskyt alternatívnych trestov odťatia ruky alebo zaplatenie pokuty 10 mariek striebra,

– čl. 72 JIH je analogický s čl. 8 RUD, s jediným rozdielom, že v Jihlave sa platila pokuta 3 marky a v Rudnave 4 marky.

– čl. 79 JIH je analogický s čl. 9 RUD – pri vražde se obvinený zbaví viny prísahou šiestich svedkov,

– čl. 55, 57, 58 JIH sú analogické s čl. 10 RUD, rovnaké tresty i počet svedkov na zbavenie sa viny,

– čl. 15 JIH je analogický s čl. 11 RUD, napomenutie richtára prísažnými, keby súdil nespravodlivo,

– čl. 31 JIH je analogický s čl. 12 RUD, o potrestaní prísažných,

– čl. 70 JIH je analogický s čl. 8; 12 RUD, trest vypovedania z mesta na rok a jeden deň, tzv. *proskripcia*,

– čl. 70, 71 JIH sú analogické s čl. 13 RUD – o trestaní vraždy,

– čl. 5 JIH je analogický s čl. 14 RUD – dedenie nehnuteľností, rovnaké lehoty, počas ktorých je dedičstvo v depozite,

– čl. 51, 52 JIH sú analogické s čl. 15 RUD, tzv. svätokrádeže, tu je zakotvené aj tzv. *tretinové právo*, ktoré bolo flámskeho pôvodu a tiež bolo typické práve pre sedmohradskú Rudnavu; v jihlavskom práve sa vyskytovalo ešte aj v čl. 35 JIH, ale v modifikovanej podobe,

– čl. 67 JIH je analogický s čl. 16 RUD opäť trestanie násilného vniknutia do domu.

Ďalej nasleduje komparácia *Banského práva,*[43] z ktorej vyplýva, že opäť viacej identických a analogických znakov nachádzame medzi právom Rudnavy a Jihlavy, než medzi Rudnavou a Banskou Štiavnicou. Ide presne o tie znaky, ktoré sú medzi jihlavským a štiavnickým banským právom rozdielne, tieto sú medzi jihlavským a rudnavským právom zhodné. Najobsiahlejší je spomedzi článkov rudnavského banského práva čl. 17 RUD, ktorý obsahuje tieto identické znaky s jihlavským banským právom:

– priorita prvého nálezcu rudy pri udeľovaní banských polí, na dôkaz nálezu rudy bolo potrebné predložiť prísažným kov o hmotnosti jeden věrduňk; čl. 105, 106, 107 JIH sú analogické s čl. 17 RUD,

– špecifickým znakom je skutočnosť, že ani v Rudnave, ani v Jihlave otázky aplikácie banského práva nepatrili do výlučnej kompetencie richtára a mestskej rady. V Rudnave ich riešil *comes* a banskí prísažní; v Jihlave urburári a banskí prísažní. Pritom je zaujímavé, že rudnavské banské právo síce tiež poznalo termín *urburár* v čl. 19 RUD vrberes, vrber, avšak vo význame baník resp. ťažiar a nie banský hodnostár, akými boli v Jihlave urburéři, v podstate plniaci časť funkcií, ktoré v Uhorsku plnili komorskí grófi a časť funkcií, ktoré plnili mestské vrchnosti v uhorských banských mestách,

– spoločným znakom rudnavského a jihlavského banského práva je ďalej existencia tzv. *vedlajších lánov* pri výmere banských polí, rudnavské právo uvádza v čl. 17 miery comesa a miery mešťanov. Jihlavské právo spomína v čl. 103 JIH meštianske lány a v čl. 118 JIH lány kráľovské a meštianske. Banskoštiavnické banské právo vedľajšie lány vôbec nepoznalo,

– rudnavské banské právo v čl. 17 upravuje špeciálny právny inštitút a to tzv. prebytok pri výmere banského poľa (*überschar* vberschar), pričom presne v tej istej podobe vberschar a v tom istom význame ho upravuje aj čl. 119 JIH,

– čl. 17 RUD ešte obsahuje dva významné právne inštitúty, jednak označenie hraníc banských polí tzv. krížom-Khreitz, čo bol stály hraničný znak. Ďalej v čl. 17 RUD ustanovovalo, že ak bolo vymerané banské pole opustené jeden rok t.j. odpočívalo, stráceli jeho ťažiari k nemu všetky banské práva. Uvedená zásada bola neskôr modifikovaná v Banskej Štiavnici a v Jihlave tak, že sa táto lehota podstatne skrátila, len u dedičných štôlní ostala prestávka v ťažbe rok a jeden deň,

– čl. 18 RUD upravoval inštitút dedičných štôlní, ktorých funkciou bolo odvádzanie spodných vôd a privádzanie čerstvého vzduchu, za čo ich ťažiarom patrila odmena od ťažiarov tých baní, ktorým sa takáto pomoc poskytovala a to vo výške jednej šestiny z vyťaženej rudy (*sechs teyl; Sex tayl*). V tejto súvislosti je interesantné, že hoci čl. 113 JIH upravuje pomerne pregnantne práva a povinnosti dedičných štôlní, nič konkrétne neuvádza o odmene, ktorá ťažiarom dedičných štôlní patrí. Banskoštiavnické právo v čl. 6, ktorý snáď predstavuje mladšiu vložku, uvádza ako odmenu pro ťažiarov čiastku jednej sedminy z vyťaženej rudy v odvodnej časti bane. České banské právo z najstarších období nikde priamo nehovorí o odmene patriacej ťažiarom dedičných štôlní, čo však môže vyplývať aj z nepresného či nepochopeného obsahu textu rudnavského banského práva. Tomu by nasvedčoval text DIR – Nemeckého jihlavského banského práva, kde je v čl. 8, ods. 2 pomerne nejasne a nezrozumiteľne zakotvený nárok najhlbšej dedičnej štôlne od odvodňovaných baní

na šestnásť...(nie je uvedené čoho).[44] Snáď by tam malo byť správne uvedené 1/6 z vyťaženej rudy.

– ďalším typickým zhodným ustanovením oboch práv je čl. 18 RUD o tom, že dedičná štôlňa je oprávnená prechádzať aj cez iné banské diela, ktoré sú v prevádzke a rudu, ktorú pri tom vo svojich banských mierach dedičná štôlňa vyťaží, si môže aj ponechať; analógia čl. 115 JIH

– ustanovenie čl. 19 RUD nemá svoju analógiu ani v jihlavskom, ani v banskoštiavnickom banskom práve a to najskôr pre jeho príliš všeobecný charakter, išlo o zákaz pre cudzie osoby odnášať z baní iných ťažiarov ešte nerozdelenú rudu. Ani ustanovenia článkov 20 a 21 RUD netvorili pravdepodobne predlohu pre jihlavské ani pre štiavnické právo, hoci jihlavské právo obsahuje aspoň náznak problematiky *lesného práva* v čl. 93 JIH, hoci s iným obsahom. Štiavnické právo sa o podobnej problematike vôbec nezmieňuje.

Z prevedenej komparácie je zrejmé, že rudnavské mestské a banské právo bolo tou predlohou, na základe ktorej se sformovalo jihlavské a banskoštiavnické právo. Kvôli úplnosti prevedieme komparáciu rudnavského práva aj s najstarším zachovaným znením jihlavského práva, ktoré sa nachádza v latinskej priviletiálnej listine, označovanej JPA. Ide o falzum, vznik ktorého datuje F. Hoffmann do rokov 1270-1278.[45] J. Šebánek tvrdí, že listina JPA mohla vzniknúť len po roku 125[146] a J. Mezník sa domnieva, že sa tak stalo v 60-tych rokoch 13. storočia.[47] Pokiaľ by rudnavské právo bolo zdrojom, z ktorého čerpalo právo Jihlavy, musia sa zhodné znaky objaviť už v najstaršom zachovanom texte. Pokiaľ ide o ustanovenia mestského práva, tu sme zhodné znaky zistili v dostatočnom počte a pre obmedzený rozsah práce si bližšie všimneme len ustanovenia banského práva, ktoré v listine JPA neboli číslované. Ide o šesť článkov, čo udáva i J. Kapras[48] a zhodný počet sme zistili i my.

čl. 1 JPA spomína vedľajšie lány, královské a meštianske, analógia s čl. 17 RUD.

čl . 2 JPA zakotvuje prioritu prvého nálezcu rudy pri udeľovaní banských práv, analógia s čl. 17 RUD.

čl. 3 JPA upravuje prienik jednej štôlne cez iné banské diela, analógia s čl. 18 RUD.

čl. 5 JPA hovorí o tzv. prebytku medzi banskými poľami, analógia s čl. 17 RUD.

čl. 6 JPA opätovne zakotvuje právo prvého nálezcu rudnej žily na udelenie banských mier, pri ich prepožičiavaní musí preukázať rentabilnosť budúceho banského diela vzorku prinesenej rudy, analógia s čl. 17 RUD.[49]

Všetky uvedené základné zásady banského práva sa nachádzajú v prakticky identickej podobe aj v originálnom privilégiu pre Nemecký Brod z roku 1278[50] v článkoch 67-77.

Okrem toho, čo už bolo uvedené, sa stručne vyjadríme k záverom viacerých právnych historikov a historikov (J.A. Tomaschek, R. Rauscher, J. Kapras, F. Hoffmann),[51] že v práve jihlavskom a tiež aj v banskoštiavnickom zreteľne badať vplyv práva flámskeho, resp. flanderského. Ako sme už uviedli, Sedmohradsko a najmä oblasť Rudnavy boli už od konce 12. storočia osídlené Flámmi a Valónmi,[52] čo sa odrazilo najmä v právnych normách zakotvujúcich tzv. tretinové právo, uvedený fakt tiež potvrdzuje správnosť verzie o pôvode jihlavského a štiavnického práva.

Po objasnení spoločného zdroja práva Jihlavy a Banskej Štiavnice sa pokúsime aspoň načrtnúť právne korelácie medzi uvedenými banskými mestami, ako aj ďalšie

osudy v Jihlave kodifikovaného práva. Už z predchádzajúceho textu priamo i nepriamo vyplynulo, že rudnavské právo sa s najväčšou pravdepodobnosťou skôr dostalo do Jihlavy a teda jej právo možno považovať za staršie, než ten istý súbor mestských a banských štatútov Banskej Štiavnice. Ide však o zložitý komplex problémov, ktoré v žiadnom prípade nemožno redukovať len na takýchto lakonický záver. Je potrebné prihliadať na to, že právo, ktoré sa dostalo z Rudnavy do jihlavskej banskej oblasti, prekonalo v priebehu zložitých osídľovacích procesov počas niekoľkých desaťročí intenzívny vývoj. Pokiaľ pod vývojom rozumieme kreáciu nových prvkov a kvalít, ktoré predchádzajúci vývojový stupeň neobsahoval a ktoré sa začlenili medzi už existujúce staršie prvky a kvality, potom môžeme konštatovať, že jihlavské právo sa oproti rudnavskému vyznačuje podstatne väčšou bohatosťou svojej štruktúry, je rozvinutejším útvarom, ktorý integruje do svojho systému viac právnych inštitútov, v dôsledku čoho disponuje väčšou vnútornou bohatosťou vzťahov, súvislostí a vzájomných závislostí. Pokiaľ ide o vývoj práva v Jihlave, možno sa dôvodne domnievať, že sa na ňom podieľali spoločne hostia-baníci najmä z alpských banských oblastí, zo Sedmohradska, domáci baníci. Uvedený vývoj bol determinovaný mimoriadne intenzívnym a prudkým rastom samotného mesta Jihlavy, ktorý súvisel s rozvojom banského podnikania, najmä v rokoch 1230-1270, t.j. v období pravdepodobnej kodifikácie práva mesta.

Už sme uviedli, že najstarší zachovaný text banskoštiavnického práva pochádza z roku 1466, ide o zápis v mestskej knihe Banskej Štiavnice, ostatné texty sú zo 16. a 17. storočia.[53] Vzhľadom na túto dobu vzniku všetky zachované texty sú nemecké, nezachoval sa žiadny latinský text, ktorý by bol typický pre celé 13. storočie a prvú polovicu 14. stor. Naproti tomu jihlavské právo je zachované v troch listinách s latinským textom a tieto listiny slúžili ako podklad pre najmenej sedem jeho nemeckých prekladov.[54] Ďalej sa nachádza v mnohých kódexoch v Čechách i v cudzine, dá se povedať, že bolo známe v celom vtedajšom banskom svete v početných nemeckých prekladoch podstatne početnejších než banskoštiavnické právo.

V tejto súvislosti sa zmienime ešte o ďalšom interesantnom jave a to o ďalších právnych stykoch medzi Jihlavou a sedmohradskými banskými oblasťami, ktoré pokračovali aj po tom, čo jihlavčania za súčinnosti ostatných hospites zdokonalili pôvodné rudnavské právo. Pri týchto úvahách si budeme všímat dva pramene práva, už spomínaný banskoštiavnický rukopis z 20-tych rokov 16. storočia, obsahujúci rudnavské mestské a banské právo a súčasne aj jihlavské banské právo. Druhým prameňom práva je tzv. *Altenbergerov kódex*, ktorý pozostáva z troch častí:

1. časť: Švábske zemské právo, 562 článkov
2. časť: Magdeburské vikbildné právo, 158 nečíslovaných článkov
3. časť: Jihlavské mestské a banské právo, 144 nečíslovaných článkov.

Hodnotením jihlavského práva v tomto kódexe sa zaoberal už V. Vojtíšek, ktorý vyslovil záver, že tu publikované jihlavské mestské a banské právo je zhodné s nemeckým prekladom jihlavského práva, ktoré sa nachádza v právnom rukopise Nemeckého Brodu.[56] Tento právny rukopis pochádza z roku 1416. Pôvod Altenbergerovho kódexu nie je známy, jeho editor G. Lindner sa domnieva, že ho nevytvoril Tomáš Altenberger, ktorý v druhej polovici 15. storočia zastával postupne funkcie kráľovského sudcu, richtára mesta Sibiň a comesa sibiňskej provincie.[57] Naopak,

tvrdí, že kódex pochádza z pera nejakého miestneho pisára. Celý kodex, okrem prísažnej formuly a záverečnej klauzuly, je písaný jednou rukou, písmo tvorí gotická minuskula zo 14. storočia.[58] G. Lindner, V. Vojtíšek i B. Mendl[59] sa vo svojich prácach o proveniencii jednotlivých častíAltenbergerovnho kódexu zhodli v tom, že ide o zvláštnu a netypickú kompiláciu rôznych práv, s ktorými sa možno stretnúť výhradne len v právnom prostredí českých krajín. Z toho vyplýva, že je veľmi pravdepodobné, že právo v kódexe označené ako jihlavské[60] sa do sedmohradskej Sibine dostalo z brnensko-jihlavskej právnej oblasti. Nie je známe, kedy sa tak stalo, avšak názor G. Lindnera, že to mohlo byť v 14. storočí považujeme za reálny. Tu sa ukazuje, aké je nevyhnutelné detailne poznať právnohistorický vývoj najstarších českých a moravských miest, lebo inak sotva možno pochopiť zložité procesy recepcie českých práv inými mestami. Okrem Sibine (Hermannstadt) bolo jihlavské banské právo známe aj priamo v centre sedmohradského baníctva, v Rudnave. Dôkazom toho je banskoštiavnický rukopis zo 16. storočia, ktorý okrem rudnavského mestského a banského práva obsahuje aj kompletné jihlavské banské právo, mestské nie.[61] Komparáciou tohto jihlavského práva zo štiavnického rukopisu (ďalej len JIH-B.Š.) spolu s jihlavským právom z Altenbergerovho kódexu (ďalej len JIH-A.C.) a s pôvodným jihlavským banským právom sme dospeli k záveru, *že medzi všetkými existuje absolútna obsahová zhoda.*

čl. 1 JIH-B.Š. = čl. 1 ods. 1 JIH-A.C. = čl. 101 JIH
čl. 2 JIH-B.Š. = čl. 1 ods. 2 JIH-A.C. = čl. 102 JIH
čl. 3 JIH-B.Š. = čl. 1 ods. 2 JIH-A.C. = čl. 103 JIH s nepatrnou modifikáciou
čl. 4 JIH-B.Š. = čl. 1 ods. 2 JIH-A.C. = čl. 104 JIH
čl. 5 JIH-B.Š. = čl. 1 ods. 3 JIH-A.C. = čl. 105 JIH
čl. 6 JIH-B.Š. = čl. 2 ods. 1 JIH-A.C. = čl. 106 JIH
čl. 7 JIH-B.Š. = čl. 2 ods. 2 JIH-A.C. = čl. 107 JIH
čl. 8 JIH-B.Š. = čl. 3 ods. 1 JIH-A.C. = čl. 108 JIH
čl. 9 JIH-B.Š. = čl. 3 ods. 2 JIH-A.C. = čl. 109 JIH
čl. 10 JIH-B.Š. = čl. 4 ods. 1 JIH-A.C. = čl. 110 JIH
čl. 11 JIH-B.Š. = čl. 4 ods. 2 JIH-A.C. = čl. 111 JIH
čl. 12 JIH-B.Š. = čl. 5 ods. 1,2 JIH-A.C. = čl. 112 JIH
čl. 13 JIH-B.Š. = čl. 6 JIH-A.C. = čl. 113 JIH
čl. 14 JIH-B.Š. = čl. 7 ods. 1 JIH-A.C. = čl. 114 JIH
čl. 15 JIH-B.Š. = čl. 7 ods. 2 JIH-A.C. = čl. 115 JIH
čl. 16 JIH-B.Š. = čl. 7 ods. 3 JIH-A.C. = čl. 116 JIH
čl. 17 JIH-B.Š. = čl. 7 ods. 4 JIH-A.C. = čl. 117 JIH
čl. 18 JIH-B.Š. = čl. 8 ods. 1,2 JIH-A.C. = čl. 118 JIH
čl. 19 JIH-B.Š. = čl. 9 ods. 1,2 JIH-A.C. = čl. 119 JIH
čl. 20 JIH-B.Š. = čl. 10 JIH-A.C. = čl. 120 JIH
čl. 21 JIH-B.Š. = čl. 11 JIH-A.C. = čl. 121 JIH
čl. 22 JIH-B.Š. = čl. 11 JIH-A.C. = čl. 122 JIH
čl. 23 JIH-B.Š. = čl. 12 JIH-A.C. JIH nemá záverečné ustanovenie o kompetencii v banskom práve.

Zatiaľ nevieme, aký právny text v Rudnave tvoril predlohu pre banskoštiavnický rukopis z 20-tych rokov 16. storočia, aj napriek tomu je však isté, že jihlavské banské

právo nachádzajúce sa v Sibini v Altenbergerovom kódexe a jihlavské banské právo z Rudnavy sú plne identické a to nielen návzájom, ale aj s pôvodným jihlavským právom z privilégia JPB. To nasvedčuje záveru, že do Sedmohradska sa toto právo mohlo dostať jedine z Jihlavy, resp. jej okolia. V budúcnosti bude potrebné ešte pregnantnejšie identifikovať sedmohradské mestské a banské práva a ich korelácie k uhorským a českým banským lokalitám. A to aj pokiaľ ide o chronologické otázky, lebo nemožno vylúčiť ani tú skutočnosť, že po tom, čo bolo pôvodné rudnavské právo zdokonalené v Jihlave, mohlo sa pomerne v krátkom čase, t.j. ešte do konca 13. storočia dostať späť do Rudnavy, resp. do iných banských lokalít v Sedmohradsku.

Pri skúmaní pôvodu jihlavského a banskoštiavnického práva je potrebné komplexne prihliadať ku všetkým prameňom práva z najstaršieho obdobia na našom území, lebo to umožňuje zistiť celý rad pozoruhodných súvislostí. Ako sme sa už o tom zmienili, rudnavské právo bolo pravdepodobne doplnené v Jihlave v druhej polovici 13. stor. Pokiaľ ide o banské právo, markantný podiel na tom mali hostia-baníci z alpských banských oblastí (Trident, Massana, Wengen, ...), kde bolo baníctvo po stránke technickej i právnej na vyššej úrovni. Doplnenie a zdokonalovanie mestského práva tvorilo tiež zložitý proces, na ktorom sa podieľali nemecké právne zásady už udomácnené v českých a moravských mestách. Spomedzi nich možno spomenúť najstaršie právne pamiatky, ako napr. Privilégium kniežaťa Soběslava II. pre pražských Nemcov (1174-1178),[62] Štatúty Konráda Otta (1222, 1229, 1237).[63] Sobčslavove výsady obsahujú celý rad komponentov, s ktorými sa stretávame v článkoch jihlavského a štiavnického mestského práva, napríklad:

- pri krádeži sa možno zbaviť viny prísahou siedmich svedkov,
- za zabitie človeka vinník zaplatí pokutu 10 mariek striebra alebo sa mu odtne pravá ruka,
- Nemci sa za spáchané priestupky nedávajú do väzenia, ak majú ručiteľa alebo vlastnia dom,
- za vinu otcov nesmú trpieť ich manželky a deti,
- zhodné tresty za falšovanie mincí.

Statuta ducis Ottonis platili v oblsati znojemskej, brnenskej a břeclavskej, t.j. v blízkom teritóriu Jihlavy a tiež obsahovali typické nemecké právne zásady a inštitúty, ktoré boli neskôr inkorporované do mestských práv. Opäť to bola zásada, že pre vinu otca nesmie trpieť rodina, v čl. 16 sa zásada uvádza, že kto bol prichytený pri krádeži, prepadne mu majetok v prospech mesta, ale jeho manželke musí byť ponechaná 1/3 tohto majetku. č. 17 – kto by iného zabil, musí odísť z mesta a zaplatiť pokutu 200 denárov, ale jeho žena nemá pre to trpieť žiadnú újmu. V čl. 31 bola zakotvená typická zásada saského práva, že súdiť sa má vždy ráno, resp. doobeda, našla svoj odraz v jihlavskom práve. Čl. 33 zakotvuje dôvody, ktorými možno ospravedlniť neúčasť na súdnom konaní, analogické ustanovenia nachádzame aj v mestskom práve Jihlavy a Banskej Štiavnice. Podobne by sme mohli pokračovať v právnej analýze a hľadaní súvislostí, čo by presahovalo účel tejto práce, preto sa obmedzíme na konštatovanie, že to bola práve Jihlava so svojim pomerne bohatým právnym životom, kde sa prinesené rudnavské právo sformovalo v dokonalejší a obsažnejší celok. Ovšem nezodpovedanou ostáva otázka, ako a kedy sa takto vytvorené právo dostalo do Banskej Štiavnice. Tu sme odkázaní len na hľadanie

súvislostí medzi rôznymi historickými faktami, ktoré nám môžu poslúžiť len ako nepriame dôkazy a navyše dôkazná hodnota každého z nich je rozličná a má význam len vo vzájomných súvislostiach s inými, kriticky overenými dôkazmi materiálnej povahy.

Pri skúmaní proveniencie uvedených práv je nutné venovať pozornosť aj výsledkom bádaní v iných vedných odboroch, napríklad analýzam jazyka najstarších právnych textov, veď K. Mollay, editor právnej knihy mesta Budína, na základe analýzy tejto významnej právnej pamiatky poukázal na úzke jazykové korelácie medzi právom Budína, najstarších sedmohradských miest, stredoslovenských banských miest a právom spišských miest.[64] K. Mollay zistil v právnom jazyku budínskej knihy znaky tzv. východostredonemeckého dialektu a tiež prvky sedmohradsko-saské a bavorsko-rakúske. Tento východostredonemecký dialekt zistil aj. I.T. Piirainen pri analýze Knihy Žilinskej a to medzi právom Krupiny, ktoré tvorilo jednu z predlôh Knihy Žilinskej a právom stredoslovenských banských miest.[65] V tejto súvislosti vystupuje do popredia dôležitý, no zatiaľ neobjasnený fakt, ako a kedy sa dostalo do Krupiny *rudnavské právo*, ktoré sa neskôr spolu s krupinským právom dostalo do Knihy Žilinskej. V archíve mesta Krupiny niet žiadnych dokladov ani právnych textov saského práva, ani rudnavského práva. Zatiaľ však niet dôvodu pochybovať, že toto rudnavské právo sa dostalo do Žiliny z Krupiny. P. Ratkoš je toho názoru, že rudnavské právo sa dostalo do Krupiny v prvej polovici 14. storočia,[66] avšak neuvádza k tomu žiadné konkrétne dôkazy.

S prihliadnutím na uvedené skutočnosti sa ukazuje ako nevyhnutnosť dôsledne skúmať povahu osídlenia a právnych vplyvov medzi Sedmohradskom, Budínom, Krupinou, Spišom a ďalšími lokalitami a pokúsiť sa určiť, akým spôsobom sa tieto zložité osídľovacie procesy odrazili na právnom živote stredoslovenských a východoslovenských banských miest.

Na záver je potrebné poznamenať, že ani výsledky našich skúmaní proveniencie práv banských miest nie sú úplné, neodhalili v celom rozsahu zložitú vnútornú štruktúru právnych systémov najstarších banských miest a nezdôvodnili všetky väzby medzi jednotlivými komponentmi tohto systému komplexne. Skutočne vedecký prístup ku skúmaniu spoločenských javov vyžaduje zobrazovať ich ako celok vo vzájomných súvislostiach a nie ako vytrhnuté fakty, príklady.[67] Poznanie nesmie byť redukované na praktícizmus, musí odhaľovať zákonitosti a vývojové protirečenia. Napriek všetkej snahe sa nám nepodarilo dôsledne aplikovať tzv. systémový prístup, najmä preto nie, lebo zatiaľ nepoznáme celý rad prvkov tohto systému a to niektoré špeciálne pramene práva sedmohradských a tirolských banských miest a mestečiek, čím nebol explicitne aplikovaný princíp celostnosti, objektívnosti skúmania a všestrannosti analýzy. Nie vždy sme vystihli podstatu, ktorá sa spravidla javí mnohorakým spôsobom, vystupuje na povrch v zložitých sprostredkovaných formách a neraz sa pri jej skúmaní objavujú náhodilé momenty.[68]

V historiografii za východiskovú "faktickú" či "empirickú" bázu považujeme údaje zachytené v prameňoch, tu si však treba uvedomiť, že nie vždy je jednoznačné, do akej miery oni postihujú skutočnosť a tiež, že ani "historické údaje" nemusia byť nezvratnými faktami a naopak, môžu byť a často bývajú dobovou reflexiou spoločenských procesov. Predovšetkým je potrebné zdôrazniť, že načrtnuté problémy už ďalej

nie je možné riešiť formou monodisciplinárneho prístupu, nezávisle a izolovane od poznatkov iných vedných disciplín, najmä historiografie a pomocných vied historických. Pri skúmaní tak zložitého systému, akým je feudálny uhorský právny partikularizmus sa nutne vyžaduje multidisciplinárny prístup k riešeniu problémov a postupný prechod do interdisciplinárneho prístupu.

Defba prác v spoločenských vedách nezodpovedá spoločenským potrebám, proces integrácie vedeckého poznania prebieha zatiaľ veľmi pomaly, protirečivo a živelne. Veda v pravom zmysle slova začína tam, kde sa preniká pod povrch javov, k ich podstate, kde sa hľadajú všeobecnejšie, fundamentálnejšie súvislosti a zákonitosti. Právna historiografia je ešte stále veľa dlžná komplexnému prístupu, tendenciám k celostnosti, všestrannému podchyteniu všetkých vlastností, stránok a väzieb objektu. Jej zrelosť závisí v prvom rade od úrovne jej teoretického potenciálu, t.j. od schopnosti teoreticky a metodologicky usmerňovať empirický výskum. Jej teoretická báza musí mať určitý predstih pred empíriou, praxou, lebo inak nastáva prevaha popisnosti a plochého empirizmu. Práve preto je nevyhnutné, aby sa viaceré vedné disciplíny a vedné prístupy spojili do celostného prístupu, aby vo všetkých fázach výskumného procesu vytvárali vnútorné väzby medzi faktormi, ktoré sú spoločné daným disciplínam. To jedine umožní prekonanie ich izolácie a práve tu treba hľadať cestu aj ku komplexnejšiemu objasneniu mnohých nezodpovedaných otázok ohľadne zložitých procesov, v ktorých vznikalo a ďalej sa šírilo právo Banskej Štiavnice a Jihlavy.

Poznámky

1 Magyar Nemzeti Muzeum-Történeti osztály Budapest sign. 61. 54. Ide o odpis z roku 1466, nachádza sa v štiavnickej mestskej knihe z roku 1432 a n. Uvedené právo publikoval I.T. Piirainen: Das Stadt-und Bergrecht von Banská Štiavnica. OULU 1986, s. 31-52.

2 Ad exemplum uvádzame niektorých spomedzi nich:
TOMASCHEK, J.A.: *Das alte Bergrecht von Iglau und seine bergrechtlichen Schöffensprüche*, Innsbruck 1897.
ZYCHA, A.: *Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau*, Berlin 1900.
RAUSCHER, R.: Přehled vývoje horního práva na Slovensku, in: *Právny obzor* VII. 1924.
RAIKOŠ, P.: *Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku*, Bratislava 1951.
CHALOUPECKÝ, V.: *Staré Slovensko*, Bratislava 1923.
HOFMANN, F.: *Jihlavské právo*, Havlíčkův Brod 1959.
Dejiny Slovenska I. Bratislava 1986, s. 350.

3 WENZEL, G.: *Magyarország városai és városjógai a multban és jelenben*, Budapest 1877.
WENZEL, G.: *Magyarország bányavárosainak kritikai története*, Budapest 1880.
KACHELMANN, J.: *Geschichten den Ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung*, Bd. 1-3, Schemnitz 1853-1867.

4 BOLERÁZSKY, V.: Pôvod banskoštiavnického mestského a banského práva, in: *Slovenská archivistika* IV. č. 2 1969.
GINDL, J.: Z najstarších dejín baníctva a mesta Banskej Štiavnice, in: Zborník – *Niektoré problémy banského výskumu*. Bratislava 1961.
VOZÁR, J.: Boj stredoslovenských banských miest proti prejavom habsburského absolutizmu v 16. stor. in: *Sborník archivních prací*, XII. 1962.

5 ŠOKA Žiar nad Hronom-Magistrát mesta Banskej Štiavnice (ďalej MMBŠ) Liber privilegiorum No. 2.
"Proinde nos matura inter nos prachabita deliberatione annuimus, ut praelibati cives et incolae dictae civitatis Schembniciensis ad instar aliarum civitatum montanarum illis libertatibus, consuetudinibus et privilegiis utantur, sinantur et ponantur, quibus tempore quondam serenissimi principis domini Sigismundi imperatoris atque regis aliorumque ipsius praedecessorum dicti cives et hospites usi fuerant."

6 RAIKOŠ, P.: *Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku*, Bratislava 1951, s. 9; 13; 23.

7 *Dejiny Slovenska* I. Bratislava 1986, s. 350.
MARSINA, R.: Banskoštiavnické mestské a banské právo, Referát prednesený na sympóziu: – Banské mestá na Slovensku, *Počúvadlo* 26.-28.5.1987.

8 BOLERÁZSKY, V.: Pôvod banskoštiavnického mestského a banského práva.
in: *Slovenská archivistika* IV, č. 2, 1969, s. 119.

9 HOFFMANN, F.: Neznámé znění velkého privilegia jihlavského.
in: *Studie o rukopisech* XX. 1981, s. 33; 35.

10 Za najstaršie pramene banského práva v Európe sa považujú tzv. tridentské dohody z rokov 1185, 1208, 1213, 1214 ktoré uzavreli biskupi Albrecht III. a Fridrich s ťažiarmi. Mimoriadny význam má dohoda biskupa Fridricha z roku 1208, známa ako tzv. *Carta laudamentorum et postarum Episcopi facta in facto Argenterie*, úzko súvisí s obdobným prameňom práva, statútmi civitatis Massae.

11 AGGERMANN, F.A.: *Berggesetz*, Wien 1922, s. 1 a n.
PALME, R.: Die Entstehung des Tiroler Bergrechts 1185-1214.
in: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, XCII, Bd. 3. und 4. heft, Wien-Köln-Graz, 1984.

12 Pri komparácii sme vychádzali z textu banskoštiavnického práva publ. WENZEL, G.: *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* III, Pest 1862, s. 206-228 a jihlavského práva publ. ČELAKOVSKÝ, J.: *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*. II, Praha 1895, s. 10-30.

13 Porovnali sme ich s dvomi známymi textami magdeburského práva, které se používalo v Litoměřiciach a v Žiline. Extrakt z najdôležitejších článkov magdeburského práva v Litoměřiciach z roku 1571 publikoval J.J. HAŇTL: *O vlivu práva německého v Čechách a na Moravě*, Praha 1874.
Magdeburské právo používané v Žiline publ. V. CHALOUPECKÝ: *Kniha Žilinská*, Bratislava 1934.

14 Skratky použité pre označenie jihlavského práva = JHI; banskoštiavnického práva = B.Š. a litoměřického = LIT, žilinského = ŽII.

15 Jihlavské právo pozostáva zo 100 článkov mestského práva o 22 článkov banského práva. Banskoštiavnické právo tvorí 40 článkov mestského práva a 20 článkov banského práva.

16 Urburári boli kráľovskí úradníci, ktorým kráľ za určitý poplatok prenajal príjmy plynúce z urbury a tiež boli povinní hájiť regálne práva panovníka, mali aj rozsiahle súdne právomoci v banských záležitostiach, prijímali prísahy od banských majstrov atď. Predmetný právny inštitút je upravený v Jus regale montanorum, kniha I. kap. 3 a 4.

17 HRABÁK, J.: O vývoji horního práva, zvláště českého.
in: *Hornické a hutnické listy*, roč. II, č. VII, 1901, s. 97.

18 Treba poznamenať, že tu ide o faktický omyl, ktorý vznikol zrejme nepozornosťou písára Víta Tasovského z Lipolite, ktorý v roku 1469 preložil jihlavské právo do češtiny. Lebo v článkoch 109, 111, 118 sa opäť uvádza dĺžka banského poľa v Jihlave a to všade zhodne sedem lánov.

19 Publikoval ČELAKOVSKÝ, J.: *Codex iuris municipalis regni Bohemiae* Ii, Praha 1895, s. 81.

20 Jedna hrivna striebra predstavovala vo vtedajšej váhovej sústave 16 lótov = 64 kvintlikov = 256 fenigov. Hrivny boli rôzne, podľa oblastí napr. viedenská vážila 241-281 gramov, poľská 190-200 gramov, erfurtská 229-235 gramov, pražská 210-253 gramov a podobne.

21 MEZNÍK, J.: Jihlavské privilegium a počátky města Jihlavy.
in: *Sborník archivních prací* IV, 1954 č. 2, s. 14.
KADLEC, K.: Horní právo. in: *Ottův slovník naučný* XI. Praha 1897 s. 619.

22 Pozn. autorky: Dá sa to vysvetliť tým, že pôvodné najstaršie banské právo Jihlavy ani Banskej Štiavnice práva majiteľov pozemkov, na ktorých sa našli rudné ložiská neupravovali a k ich právnej regulácii došlo až po vydaní tzv. *zemepánskej banskej slobody v roku* 1327 a možno s istotou tvrdiť, že čl. 16 banského práva Banskej Štiavnice predstavuje mladšiu vložku, tie sa v ňom vyskytujú aj na ďalších miestach.

23 Publ. JANGL, L.: České báňské řády, Ed. *České horní právo* IV. 1979, Kolín-Kutná Hora, s. 25-45.

24 ZYCHA, A.: *Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau*, II, Berlin 1900, s. 19.

25 BÍLEK, J.: K historickému významu a charakteru tzv. Německého jihlavského horního práva.
in: *Československý časopis historický*, XXIII. 1975, s. 249-262.

26 *Tamže* s. 260; pozn. č. 34.

27 Porov. pozn. č. 2
28 Porov. pozn. č. 26
29 ŠOKA Žilina-Mesto Žilina, kartón č. 1 (74r-76v).
CHALOUPECKÝ, V.: *Kniha Žilinská*, Bratislava 1934, s. 197-202.
PIIRAINEN, I.T.: *Das Stadtrechtsbuch von Sillein*, Berlin-New York 1972.
30 Odpis vyhotovil podľa pôvodného rukopisu bývalý riaditeľ Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici Jozef GINDL, CSc. Existencia tohto rukopisu, obsahujúceho mestské a banské právo Rudnavy (59a-64b) a banské právo Jihlavy bola známa aj P. Ratkošovi a I.T. Piirainenovi.
RATKOŠ, P.: Poznámky historika k problematike stredovekej diplomatiky.
in: *Slovenská archivistika* XVII. 1982 č. 2, s. 126, pozn. č. 30.
PIIRAINEN, I.T.: Das Stadtrechtsbuch von Sillein/Žilina.
in: *Neuphilologische Mitteilungen 76* Helsinki 1975, s. 678, pozn. č. 2.
31 CHALOUPECKÝ, V.: *Kniha Žilinská*, Bratislava 1934.
Exkurz prof. R. Rauschera je publikovaný na s. 62-64, týka sa práva Rudnavy.
RATKOŠ, P.: *Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku*, Bratislava 1951, s. 17.
32 TEUTSCH, G.D. – FIRNHABER, F.: *Urkundenbuch zur Geschichte Siebengürgens*, I. Wien 1857 č. LXXX s. 80-81.
33 *Tamže* s. 89-90, č. XC.
34 *Tamže* s. 8-10, č. X.
WAGNER, E.: *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975*, Köln-Wien 1976, s. 13-15, č. 4.
35 TEUTSCH, G.D. – FIRNHABER, F.: *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*, I. Wien 1857, s. 10-11, č. XII.
36 WAGNER, E.: *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen* 1191-1975, Köln-Wien 1976, s. 1520, č. 5.
BERGER, A.: *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen* 1203-1570, I. Bd., s. 3, č. 2, Köln-Wien 1986.
37 SCHULLER VON LIBLOY, F.: *Merkwürdige Municipal Constitutionen der Siebenbürger Sekler und Sachsen*, Hermannstadt 1862, s. 46.
38 WAGNER, E.: *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen* 1191-1975, Köln-Wien 1976, s. 10-11, č. 2.
39 SCHULLER VON LIBLOY, F.: *Siebengürgische Rechtsgeschichte* I., Hermannstadt 1855, s. 54, 187-188.
SCHASER, J.G.: *De jure Flandrensi Saxonum Transilvania*, Hermannstadt 1822.
40 BERGER, A.: *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen* 1203-1570, I. Bd., Köln-Wien 1986, s. 92, č. 310, s. 75, č. 244, s. 77, č. 251.
41 TEUTSCH, D.G. – FIRNHABER, F.: *Urkundenbuch*... I., s. 174-176, č. CLXXVII.
WAGNER, E.: *Quellen*..., s. 32-34, č. 13.
42 Pri komparácii rudnavského práva s jihlavským sme použili text jihlavského práva publikovaný:
JIREČEK, H.: *Codex iuris Bohemici* I., s. 82 a n.
ČELAKOVSKÝ, J.: Codex iuris municipalis regni Bohemiae II, Praha 1895, s. 10-30.
STERNBERG, K.: *Umrisse einer Geschichte der böhmischen Bergwerke*, Prag 1836-1838 I/2, č. 8, s. 11-16.
ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, Praha 1962, IV/1, s. 90-328, č. 177.
43 Slovenský preklad článkov 17, 18, 19, 20, 21 rudnavského práva publikoval RATKOŠ, P.: *Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku*, Bratislava 1951, s. 18-20.
44 Ani Jus regale montanorum nie je pri špecifikovaní nárokov dedičných štôlní v knihe II. kap. 4, § 1-24 dôsledné, nakoľko tiež nikde priamo neuvádza, aká odmena patrí ťažiarom dedičných štôlní. Tu by bolo možné ust. § 24 cit. časti IRM považovať za nepresný preklad pôvodného textu rudnavského práva. IRM tu totiž hovorí, že dedičná štôlňa má nárok od každej odvodňovanej štôlne na *16 měsíčí*, čo nemá logický význam a navyše pôvodné jihlavské banské právo tieto plochy (šestnádcte městišť) upravuje v čl. 108 JHH v súvislosti s nededičnými štôlňami. V dôsledku tejto nejasnosti v prameňoch českého banského práva vôbec nemožno zistiť výšku odmeny pre dedičné štôlne, ale možno predpokladať, že to bola práve spomínaná 1/6 z čl. 18 RUD rudnavského práva.
45 HOFFMANN, F.: Neznámé znění velkého privilegia jihlavského.
in: *Studie o rukopisech* XX. 1981, grafická príloha s. 37-8.
46 ŠEBÁNEK, J.: Ještě o jihlavské listine.
in: *Numismatický sborník* 7, 1962, s. 125-143.
47 MEZNÍK, J.: Jihlavské privilegium a počátky města Jihlavy
in: *Sborník archivních prací* IV, 1954, č. 2, s. 12.

48 KAPRAS, J.: *Právní dějiny zemí koruny české* I. Praha 1913 s. 72.
49 Český preklad banských štatútov z JPA publikoval, okrem iných, aj
HRABÁK, J.: in: *Hornictví a hutnictví v království českém* III, Praha 1902, s. 312-315.
50 ČELAKOVSKÝ, J.: *Codex juris municipalis regni Bohemiae* II, Praha 1895, s. 61-82, č. 23.
51 HOFFMANN, F.: *Jihlavské právo,* Havlíčkův Brod 1959, s. 15-16.
KAPRAS, J.: *Právní dějiny zemí koruny české* I, Praha 1913, s. 59.
CHALOUPECKÝ, V.: *Kniha Žilinská,* Bratislava 1934, s. 62.
52 Porov. pozn. č. 38; 39; 40.
53 PIIRAINEN, I.T.: *Das Stadt-und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz,* OULU 1986.
54 HOFFMANN, F.: Neznámé znění velkého privilegia jihlavského.
in: *Studie o rukopisech* XX, 1981, s. 35.
55 Publikoval ho LINDNER, G.: *Der Codex Altenberger,* Klausenburg 1885. Nachádza sa v zbierke rukopisov v knižnici Bruckhenthal v Sibini (Sibiu, Hermannstadt) pod sign. LXXVI. a je datovaný r. 1481.
56 VOJTÍŠEK, V.: O právních rukopisech města Německého Brodu.
in: *Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška,* Praha 1953, s. 126-129.
57 LINDNER, G.: Der Schwabenspiegel bei den Siebenbürger Sachsen.
in: *Zeitschrift für Rechtsgeschichte* VI, Weimar 1885, s. 107-108.
58 LINDNER, G.: *Der Codex Altenberger,* Klausenburg 1885. s. V.
59 MENDL, B.: Tak rečené norimberské právo v Čechách, Praha 1938.
in: *Rozpravy české akademie věd a umění,* Třída I, č. 86, s. 32-33.
60 "Alhie heben sich an dy rechte von der ygla vnd al dy recht dy inden kleinen steten sing als sy der kvnic wenczla den purgern vnd den perchleuten pestetigt hat..." str. 249 v edícii Altenbergerovho kódexu, v samotnom kódexe s. CXXXII.
61 "Vmb perigwerig Recht. Auch pestetigen wyr alles das dy vrberer von radt der geschworn von Iglaw in pergn..."
62 ČELAKOVSKÝ, J.: *Codex iuris municipalis regni Bohemiae* I, Praha 1886, s. 1-3, č. 1.
VOJTÍŠEK, V.: O privilegiu knížete Soběslava pro pražské Němce a jeho konfirmacích.
in: *Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška,* Praha 1953, s. 311-322.
MALÝ, K. – VANĚČEK, V.: *Prameny k dějinám státu a práva v Československu,* Praha 1977, s. 30-31.
FRIEDRICH, G.: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae.* I, s. 255-257, č. 290.
63 MALÝ, K. – VANĚČEK, V.: Prameny k dějinám státu a práva v Československu, Praha 1977, s. 38-43.
64 MOLLAY, K.: Das Ofner Stadtrecht, Weimar 1959, s. 16, 17, 21, 29.
65 PIIRAINEN, I.T.: Das Stadtrechtsbuch von Sillein/Žilina.
in: *Neuphilologische Mitteilungen* 76, Helsinki 1975, s. 689.
66 RATKOŠ, P.: Poznámky historika k problematike stredovekej diplomatiky.
in: *Slovenská archivistika* 17, 1982, s. 126, pozn. č. 2.
67 ŠKODÁČEK, J. a kol.: *Príspevok k metodológii spoločných vied,* Bratislava 1988, s. 37.
68 CIRBES, V. a kol.: *Filozoficko-metodologické východiská spoločenských vied,* Bratislava 1987, s. 130.

© Eva Michalenková, 1991

Zu Fragen der Provenienz des Stadt- und Bergrechts in Jihlava und Banská Štiavnica

Eva Michalenková

Zusammenfassung

Die Fragen der Genese und Provenienz der Stadt- und Bergrechte in Jihlava und Banská Štiavnica ziehen die Aufmerksamkeit der in- und ausländischen Historiker schon mehr als zwei Jahrhunderte an. Die Ergebnisse ihrer Forschungen sind sehr differenziert, allmählich bildeten sich drei Grundtheorien über den Ursprung dieser Rechte, keine von ihnen hat ihn jedoch verlässlich erklärt. Durch die Komparation des Stadtrechtes in Banská Štiavnica und des in Jihlava haben wir 54 übereinstimmende und 38 unterschiedliche Bestimmungen festgestellt, wobei die übereinstimmenden Merkmale von den fundamentalen Artikeln des ursprünglichen Magdeburger Rechts gebildet werden. Bei der Komparation des Bergrechts in Banská Štiavnica und Jihlava haben wir 12 völlig identische, 3 teilweise identische und 7 unterschiedliche Merkmale festgestellt. Ausserordentliche Aufmerksamkeit haben wir der Analyse der unterschiedlichen Merkmale in den Texten beider Bergrechte gewidmet, wobei wir festgestellt haben, dass das Bergrecht in Banská Štiavnica inhaltlich wesentlich reicher als das Bergrecht in Jihlava ist. Es beinhaltet nämlich Artikel 6.-20., die im Bergrecht von Jihlava überhaupt nicht vorkommen, d.h. drei Viertel seiner Bestimmungen hat das Recht in Jihlava überhaupt nicht gekannt, und die Komparation beider Bergrechte konnten wir nur bei den ersten fünf Artikeln durchführen.

Wollen wir die Frage beantworten, wo das Recht von Banská Štiavnica und Jihlava seinen Ursprung haben, müssen wir den Grundsatz berücksichtigen, dass es sich um Rechtsquelle handelt, die aus dem Gebiet kommt, wo das älteste sächsische Stadtrecht vorkam und wo gleichzeitig der ältere bzw. ähnlich alte Bergbau entwickelt war wie im Gebiet Banská Štiavnica und Jihlava. Nach Berücksichtigung dieses wie auch weiterer Kriterien kommen für die Untersuchung das Stadt- und Bergrecht von der siebenbürgischen RUDNAVA (Rodna, Rodenau) in Frage.

Auf unserem Territorium kennen wir es aus zwei Quellen – aus dem Žilinaer Buch und aus der Banská Štiavnica-Handschrift aus dem 16. Jh.

Das erwähnte Recht von Rudnava besteht aus 23 Artikeln einschliesslich der Einleitung, davon betreffen die Artikel 1.-16. ausschliesslich die Problematik des Stadtrechts; die Artikel 17.-19. beinhalten das Bergrecht und die Schlussartikel 20.-23. regeln das sogenannte Forstrecht. Bei der gegenseitigen Komparation des Stadtrechtes von Banská Štiavnica, Jihlava und Rudnava haben wir festgestellt, dass grössere Zahl der übereinstimmenden Merkmale das Stadtrecht von Rudnava und das von Jihlava aufweisen, und diejenigen Teile, die zwischen dem Recht von Jihlava und Banská Štiavnica unterschiedlich sind, sind zwischen dem Recht von Rudnava und Jihlava übereinstimmend, was wir auf konkreten Beispielen dokumentieren. Zu

denselben Schlussfolgerungen sind wir auch bei der Komparation der Bergrechte in den genannten Städten geraten, auch hier finden wir wieder mehr identische Merkmale zwischen dem Bergrecht von Rudnava und Jihlava, als zwischen Rudnava und Banská Štiavnica, Dabei geht wieder genau um diejenigen Merkmale, die zwischen dem Recht von Jihlava und Banská Štiavnica unterschiedlich sind, gerade die sind zwischen dem Recht von Jihlava und Rudnava identisch. Diese Behauptung dokumentieren wie auf Beispielen. Der Einfluss von Rudnava-Recht hat sich deutlich schon im Inhalt der ältesten lateinischen Privilegieurkunde der Stadt Jihlava, sog. JPA geäussert, ziemlich markant hat er sich auch in den Artikeln, bzw. Statuten des Bergrechts gezeigt. Interessant ist auch, dass mehrere Historiker im Recht von Banská Štiavnica und Jihlava die Einflüsse des flämischen bzw. flandrischen Rechts entdeckt haben – zum Beispiel das sogenannte Drittelrecht und andere. Wir erklären es dadurch, dass Siebenbürgen und insbesondere das Gebiet Rudnava schon seit Ende des 12. Jhs. die Flamen und Wallonen besiedelten.

Auf Grund der durchgeführten Analyse setzen wir voraus,dass das Rudnava-Recht früher nach Jihlava gelangt ist, und deswegen ist sein Recht für älter zu halten, als derselbe Komplex von Stadt- und Bergrechten in Banská Štiavnica. Es handelt sich jedoch um einen komplizierten Kreis der Probleme, die auf keinen Fall nur auf solche lakonische Schlussfolgerung zu reduzieren sind. Das erwähnte Rudnava-Recht, das nach Jihlava gekommen ist, überwand während der komplizierten Besiedlungsprozesse im Verlauf einiger Jahrzehnte eine intensive Entwicklung, an der sich die Gastkumpel nicht nur aus den siebenbürgischen Gebieten, sondern auch aus den Alpenbergbaulokalitäten beteiligt haben, sowie auch die einheimischen Bergleute. An der Vervollkommung der Grundsätze des Stadtrechts nahmen die in Jihlava und seiner Umgebung schon eingebürgerten deutschen Rechtsprinzipien teil, die hier schon vor der Rezeption des Rudnava-Rechts existiert haben, unter ihnen kann man zum Beispiel das Privilegium des Fürsten Soběslav für die Prager Deutschen (1174-1178) erwähnen, seine Grundsätze beherrschten viele böhmische und mährische Städte; ferner kann man die sog. Statuten von Konrad Otto (1222, 1229, 1237) Statuta ducis Ottonis erwähnen, sie haben viele Kompponenten enthalten, denen wir später in den Artikeln des Stadtrechts von Jihlava und Banská Štiavnica begegnen.

Interessant ist, dass sich die rechtlichen Beziehungen zwischen Jihlava und den siebenbürgischen Bergbaulokalitäten auch weiter fortsetzten, was die schon erwähnte Handschrift aus Banská Štiavnica aus dem 16. Jhs. beweist, die das Stadt- und Bergrecht von Rudnava sowie das Bergrecht von Jihlava enthält; anderen Beweis bringt unter anderen auch der sog. Altenberger Kodex, der unter anderen Rechten auch das Stadt- und Bergrecht von Jihlava beinhaltet. Durch den Vergleich des ursprünglichen Jihlava-Bergrechts mit dem Jihlava-Bergrecht aus dem Štiavnica-Handschrift aus dem 16. Jahrnundert und mit dem Jihlava-Bergrecht aus dem sogenannten Altenberger Kodex sind wir zur Schlussfolgerung geraten, dass unter allen absolute Inhaltsübereinstimmung besteht.

Zum Schluss ist zu bemerken, dass auch Ergebnisse underer Untersuchungen nicht vollständig und komplex sind. Bei der Untersuchung eines so komplizierten Systems, wie des feudalen ungarischen Partikularismus, ist es unentbehrlich, dass sich

mehrere wissenschaftliche Disziplinen zu einem einheitlichen Herangehen verbinden, damit ihre Isolierung überwunden werden kann. Die bisherigen Ergebnisse der Arbeitsteilung in den Gesellschaftswissenschaften bei der Untersuchung der Gegenstandsproblematik entsprechen nämlich nicht den gesellschaftlichen Erfordernissen, der Integrationsprozess der wissenschaftlichen Erkenntnis verläuft bisher sehr langsam, willkürlich und gegensätzlich. Die Wissenschaft im echten Sinne des Wortes beginnt dort, wo man unter die Oberfläche der Erscheinungen geht, zi ihrem Wesen, wo man allgemeine, fundamentale Zusammenhänge und Gesetzmässigkeiten sucht.

PŘÍPRAVNÉ ŘÍZENÍ V ORNOVENÉM ZŘÍZENÍ ZEMSKÉM

Srovnání české a moravské verze

Marta Kadlecová

Obnovená zřízení zemská (dále OZZ) české i moravské vznikla jako důsledek porážky stavovského povstání v letech 1618-1620. Jsou vyvrcholením perzekuce, která v trestněprávní formě postihla vůdce i další účastníky povstání[1] a v podobě OZZ všechny stavy české a moravské. Revize kodifikace zemského práva,[2] pro niž se Ferdinand II. rozhodl v okamžiku, kdy stavovské povstání potlačil,[3] měla zabezpečit posílnění panovnické moci. Mezi rozhodnutím revidovat zemské právo a vydáním nových zákoníků (Čechy 1627, Morava 1628) uplynula poměrně dlouhá doba. Působilo zde několik faktorů. Jednak vnitropolitická situace – postupné faktické upevňování mocenských pozic, jednak mezinárodní situace – pokračování a zvraty probíhající třicetileté války. Konečně svou roli sehrála i určitá míra opatrnosti, poněvadž existovala odůvodněná obava, že rozsah zamýšlených změn vyvolá odpor i u některých katolických pánů.[4] Teprve úspěšná válečná aktivita generálů Valdštejna a Tilliho[5] vytvořila na jaře roku 1627 vhodný okamžik pro oktroj OZZ.

V OZZ byla stavům odňata ta z jejich dosavadních práv, jimiž participovali na výkonu státní moci a právně byl potvrzen v praxi již uskutečněný přechod od stavovské k absolutní monarchii. Revidováno nebylo jen právo státní, ale i další součást zemských zřízení, tj. právo procesní, závazkové, dědické, deskové, trestní, předpisy o poddaných, o Židech a o ručnicích.[6]

Výrazná změna nastala v procesním právu, poněvadž OZZ poměrně široce recipovala římsko-kanonický proces, jehož charakteristickým rysem, kromě jiných, je písemnost řízení. Dosavadní proces v zemském právu spočíval na principu ústnosti a veřejnosti soudního řízení. Z písemnosti řízení vyplynul přesun některých úkonů z přelíčení do přípravného řízení[7] nebo zánik veřejnosti přelíčení, které se stalo tajným.[8] OZZ se stala mezníkem ve vývoji procesního práva zemského zapadajícího do obecného trendu postupné proměny právního řádu na sklonku feudalismu. Prostřednictvím unifikace byl překonán feudální partikularismus ve prospěch jednotného právního řádu, jak ho potřeboval rodící se kapitalismus postulující v právní oblasti rovnost před zákonem.

Procesnímu právu je v OZZ věnováno cca 45 % ustanovení (Č-OZZ B I.-H VII.; M-OZZ XXIII. – LXII).[9] I po revizi a změnách v důsledku recepce si procesní řízení zachovalo tři základní etapy: přípravné řízení, líčení pře a exekuci. Ustanovení regulující přípravné řízení lze rozdělit do tří částí: a) ustanovení o zemském soudu větším a jeho kompetenci, pravidla regulující výměnu řezaných cedulí, ustanovení o ukončení sporu jinak než soudně, žalobu a obeslání odpůrce, materiální zabezpečení sporu (tj. zabezpečení eventuálních materiálních nároků odpůrce) a zastupování stran ve sporu;[10] b) další část začíná jedním z nejdůležitějších ustanovení (čl. C I. a čl.

XXXII.), v němž se zakotvuje písemnost soudního řízení, následující ustanovení upravující postup vytváření, shromažďování, náležitosti a lhůty odevzdání jednotlivých písemností, která vytváří akta sporu;[11] c) třetí část řeší problematiku důkazních prostředků – svědků a listinných důkazů.[12] Část a) doplňují vzorové formuláře řezaných cedulí a žalob.[13]

Prvním úkolem přípravného řízení a předpokladem přijetí žaloby byla výměna řezaných cedulí[14] mezi budoucími spornými stranami. Tato poselství (Č-OZZ čl. B XIV.; M-OZZ čl. 67-69) jsou obligatorní a strana, která chce vyvolat soudní řízení v něm budoucího odpůrce informuje o svém úmyslu ho obvinit a zejména o předmětu eventuálního sporu. Protistrana je povinná stejnou formou odpovědět a vyjádřit se k obsahu poselství, zda uznává nárok původa a hodlá se s ním usmířit, nebo neuznává a hodlá jít před příslušný soud do pře. Lhůta k této odpovědi je stanovena rozdílně.[15] Řezané cedule není třeba zasílat v případech taxativně stanovených (Č-OZZ čl. B. XIII., M-OZZ čl. 68). Prvním úkonem přípravného řízení potom je úřední obeslání některým soudem nebo odpor.[16]

Výsledkem výměny řezaných cedulí je buď smír mezi stranami nebo narovnání s pomocí prostředníka, tedy ukončení rozporu mimo soudní forum,[17] nebo zahájení soudního řízení sepsáním žaloby. Žaloba musí obsahovat formulaci původova (žalobcova) nároku, který chce v soudním řízení dosáhnout, uvádí svědky a listinné důkazy, jimiž chce svůj nárok prokázat, dále jméno a příjmení popřípadě rod původa i obžalovaného, předmět sporu a požadavek, jak má soud rozhodnout. Písemně koncipovaná má být bez zbytečného odkladu poté, kdy od protistrany přišla řezaná cedule příslušného obsahu.[18] Poněvadž se nejdříve muselo dokazovat to, co se v řezané ceduli obviněného popírá, přikládají se k žalobě řezané cedule obou stran pře. Žaloba co do obsahu a formy řádně sepsaná se odevzdala menším zemským úředníkům ve dvojím vyhotovení (Č-OZZ čl. B XVIII. a C V., M-OZZ čl. 73 a 120).

Potud jsou obě OZZ ve shodě. Rozdíl je ovšem v tom, že Č-OZZ dává obsah žaloby protistraně na vědomí *obeslánim*, kdežto M-OZZ *půhonem*.[19]

Obeslání doručuje odpůrci komorník (Č-OZZ čl. B XXI.), půhon doručuje posel nebo půhončí (M-OZZ č. 82). Pro případ jeho nepřítomnosti je stanoven postup náhradního doručení.[20] Po návratu komorník nebo posel podá podrobnou zprávu (relaci), jak doručování proběhlo, což se zapíše k předmětnému obeslání či půhonu. Ve lhůtě 6 týdnů od řádného doručení obeslání[21] má obviněný dodat k úřadu zemských desk písemnou odpověď. Interrogatoria, tj. písemně sformulované otázky pro výslech svědků (vedených původem) má obviněný odevzdat menším zemským úředníkům do zahájení nejbližšího příštího zasedání zemského soudu, M-OZZ stanoví, že to musí být v prvních 3 dnech (Č-OZZ čl. C XXV., M-OZZ čl. 121). Obeslání i půhon se provádí jednou. Výjimku tvoří doručení obeslání, půhonu obviněnému, který je mimo státní území. Komorník, posel odevzdal obeslání, půhon osobě, která spravuje majetek obviněného v době jeho nepřítomnosti, čímž na ni přenesl povinnost doručit obeslání, půhonu majiteli, respektive mu oznámit, že musí hájit své právní zájmy. K tomuto cíli je stanovena lhůta jinak v českém, jinak v moravském OZZ. Podle čl. B XXII. je lhůta 3 x 6 týdnů (jakoby obviněného správce jeho majetku třikrát obesílal). Podle č. 83 v M-OZZ je lhůta určena na dva po sobě jdoucí termíny zasedání zemského soudu v témže kraji (Olomouc, nebo Brno).[22] V

případě, že obviněný v předmětných lhůtách nevyhoví obeslání, půhonu ani nejmenuje svého plnomocníka, poručníka, dostane se původovi výhody stanného práva.[23] Jedinou právně relevantní omluvou bránící uplatnění stanného práva je hodnověrný důkaz o tom, že obviněný se nachází mimo státní území a ve službě a zájmu českého krále a moravského markrabí, nebo že přes usilovné a pečlivé snažení nemohl správce majetku obviněného ve stanovené lhůtě vyhledat a seznámit ho s konkrétní situací.

Paralelně s obesláním, půhonem obviněného, resp. ihned po relaci komorníka, posla,[24] že obviněnému obeslání, půhon odevzdal, může původ požádat o citaci svědků,[25] jmenovaných v žalobě, aby se dostavili k menším zemským úředníkům a vydali svědeckou výpověď. Současně mohou být ověřovány i listinné důkazy původa. Obviněný mohl být osobně přítomen, nebo zastoupen svým prokurátorem při výslechu původových svědků a ověřování listin. Mohl tak dohlédnout, zda jsou dotazování na jím předložená interrogatoria a uplatňovat proti svědkům námitky.[26] Nepřítomnost obviněného nebo jeho plnomocníka při výslechu svědků a ověřování listinných důkazů[27] nebrání jejich provádění.[28]

Jak už bylo výše řečeno, odpověď na obeslání, půhon má obviněný odevzdat do 6 týdnů, podle M-OZZ čl. 75 do konce nejbližšího soudního zasedání. Podle ustanovení Č-OZZ čl. C VI., E IV. může být tato lhůta prodloužena o další 3 týdny a ještě 2 týdny, jestliže obviněný menší zemské úředníky včas požádá o tzv. hojemství. Včas znamená ještě před vypršením lhůty původně stanovené. Celkem tedy může obviněný vyčerpat na podání odpovědi 11 týdnů. Moravské OZZ hojemství nepřipouští.[29] Když není odpověď odevzdána ve stanovené lhůtě a na zemském soudu nejsou prokázány závažné příčiny tohoto stavu, původ dostane kontumační rozsudek ve svůj prospěch.[30]

Obviněný poté, co obdržel obeslání, půhon a v něm opis žaloby, měl tři možnosti, jak postupovat. Jedna z nich je popsána v předchozím odstavci. Druhá možnost spočívala v popření nároku původa. Tím okamžikem se stala významnou otázka důkazů či průvodů, které původ i obviněný uvedli ve svých spisech. Třetí možností obviněného bylo uvést v odpovědi na žalobu námitky. Nelze ztotožnit popření právního nároku původa a námitky, ačkoliv by to na první pohled k tomu svádělo. Námitky jsou totiž chápány a konstruovány jako obranné prostředky, které obviněného zbavovaly povinnosti dát přímou, tj. kladnou nebo zápornou odpověď na žalobu.[31]

Námitky či exceptio jsou dvojího druhu, dilatorní, tj. odkládací a peremptorní tj. takové, jejichž uplatnění znamená ztrátu pře samozřejmě pro původa.[32] Dilatorní námitky a jejich uplatnění v odpovědi obviněného znamenalo prodloužení řízení. Jejich následkem byla povinnost původa např. požádat znovu o obeslání, půhon, poněvadž spor náleží do kompetence jiného soudu, nebo proto, že zapomněl obeslat také nedílné příbuzné obviněného atd. (Č-OZZ čl. B XLI.; M-OZZ čl. 102). Bylo v zájmu původa obeznámit se ještě před obesláním, půhonem co nejlépe se všemi okolnostmi sporu, aby se pokud možno vyvaroval všech chyb, umožňujících obviněnému uplatnit dilatorní námitku.[33] Pokud menší zemští úředníci při podání žaloby zjistili vadu sice snadno odstranitelnou, která by však umožnila odpůrci podat dilatorní námitku (např. že spor patří do kompetenc jiného soudu), měli povinnost původa na ni upozornit, aby ji mohl včas odstranit, tedy dřív než bude realizováno obeslání, půhon.

Pokud by některá vada vzbuzovala pochybnosti a původ trval na provedení obeslání, půhonu menší zemští úředníci mu jej poskytnou, avšak musí počítat s tím, že bude-li pochybná vada využita pro dilatorní námitku a tím ke zbytečnému prodloužení řízení, stihne ho pokuta temere litignatis čili "pokuta zbytečného práva zaneprázdnění". Jako dilatorní námitku mohl obviněný také uplatnit skutečnost, že původ nemá nemovitý majetek: zabránit se tomu mohlo tak, že původ nemající nemovitosti při odevzdání žaloby prezentoval až dva ručitele, kteří měli nemovitý majetek. Bez nich by mu menší zemští úředníci nevydali obeslání. Pokud se mu nepodařilo si ručitele obstarat a měl dostatečné množství majetku movitého, mohlo se to řešit kaucí, jejíž velikost měli menší zemští úředníci stanovit podle eventuálních nároků obviněného na náklady a škody vzniklé z řízení.[34] Problém zabezpečení případných nároků obviněného upravují ustanovení Č-OZZ a M-OZZ shodně a je zde mimo jiné také vymezeno, v jakých případech zaručení není potřebné.[35]

Námitky peremptorní směřují nikoliv proti vadám obeslání, půhonu, nýbrž proti žalobě k vyvrácení žalobního nároku. Z toho také vyplývá jiný následek, který uplatnění této námitky sleduje. Totiž oproti dilatorní námitce, kdy se dá namítaná vada během určité doby odstranit, uplatněná a dokázaná peremptovní námitka způsobuje pro původa ztrátu pře, poněvadž předmětný fakt, který se námitkou uplatňuje, představuje nepřekonatelnou překážku (např. res iudicata) a ve sporu nelze pokračovat. Soud rozhodne, že řízení je zastaveno. Obě zemská zřízení uvádí shodně tyto peremptorní námitky: věc již právně rozsouzená; věc cizí, která se původa netýká tolik, aby mohl žalovat; věc uspořádaná smlouvou, narovnáním, smírem, o němž původ věděl; věc ukončená stanným právem; věc, v níž nastalo poslední stádium exekuce, tzv. jalové panování a není už možné podat odpor.[36] Pokud obviněný úspěšně uplatní některou z uvedených peremptorních námitek, nejen že původ ztratí při, ale navíc je povinen nahradit obviněnému veškeré náklady a škody, dále zaplatí pokutu ve výši 10 kop českých grošů a na 2 týdny je uvržen do vězení.[37] V opačném případě, použil-li obviněný peremptorní námitku bezdůvodně, stihla ho pokuta temere litignatum, tj. "daremního práva zaneprázdnění".

Obojí námitky měl obviněný uvést v exceptei souborně. Nejprve námitky dilatorní, po nich peremptorní. Současně byli k dokázání námitek jmenováni svědkové a přiloženy listinné důkazní prostředky.

Původ nebo jeho zplnomocněnec (prokurátor) se museli sami starat o včasné vyzvednutí exceptce obviněného. Nebyla-li odevzdána ve stanovené lhůtě, zjistili si, zda byl obviněnému povolen odklad[38] a když nebyl, jednak podali na něj stížnost "pro neposlušnost", jednak podali menším zemským úředníkům žádost o okamžitou inrotulaci akt a jejich odeslání k nejbližšímu zasedání zemského soudu. Jak již bylo výše řečeno, pokud nebyla exceptce odevzdána vůbec, zemský soud rozhodl kontumačně ve prospěch původa. Když původ shledal, že v exceptci obviněného není nic, co by jeho žalobu vyvracelo a nejsou vedení svědci, mohl sám rozhodnout, zda ihned požádá o publikaci výpovědí svých svědků a poté o odeslání akt k zemskému soudu.[39]

Původ ovšem mohl podle obsahu exceptce shledat jinou situaci, která si vyžádovala podání odpovědi, tj. repliky. Sepsání repliky se v podstatě řídilo tím, co bylo stanoveno o formulování exceptce. V replice se odpovídalo na ta fakta z exceptce, která směřovala proti žalobě. Pokud byly potřebné důkazy, měli být jmenováni svědci

a připojeny písemné důkazní prostředky. Lhůta pro podání repliky byla upravena v Č-OZZ a M-OZZ rozdílně.[40] České zemské zřízení stanovilo šestitýdenní lhůtu s možností prodloužení o další 3 týdny (C. XIV.). Podle moravské úpravy to byly poslední 3 dny zasedání zemského soudu v Brně po třetí neděli postní zvané Oculi, tj. od 23. února do 29. března, nebo také v Brně poslední 3 dny zasedání zemského soudu po sv. Kunhutě, tj. 9. září.

Podobně jako původ musel obviněný nebo jeho zplnomocněnec (prokurátor) hlídat termín odevzdání repliky, aby se mohl obeznámit s jejím obsahem. Pokud původ repliku neodevzdal včas, mohl obviněný na něj podat stížnost "pro neposlušnost" (C. XV.; čl. 125). Shledal-li obviněný, že replika jeho excepci nevyvrací a tedy není třeba na ni odpovídat, mohl sám rozhodnout, zda požádá o publikaci svědectví, okamžitou inrotulaci čili soustředění akt a jejich odeslání na nejbližší zasedání zemského soudu k rozhodnutí. Současně mohl připojit žádost, aby původovi byla uložena pokuta temere litignatium, poněvadž s ním zbytečně vstoupil do sporu (Č-OZZ, čl. C. XV., C. XIII.; M-OZZ, čl. 125).

Porovnáním obsahu žaloby a repliky mohlo být zjištěno, že původ se od svého původního nároku odchýlil a že chce dosáhnout něco jiného, než co původně žaloval a k tomu uvádí nové svědky a listinné důkazy. V takovém případě mohl obviněný požádat menší zemské úředníky, aby se v řízení dále nepokračovalo a chtěl-li původ od původní žaloby upustit a postupovat v řízení podle nové, musel nejprve obviněnému uhradit škody a náklady, jež mu až doposud vznikly. Menší zem. úředníci v té věci původa vyslechli a pokud trval na změněné žalobě, nařídili mu uhradit obviněnému náklady a škody. Jestliže původ chtěl, aby se v řízení postupovalo podle původní žaloby, přestože obsah repliky vyjadřoval změnu, musel obviněnému uhradit náklady, které mu zbytečně vznikly prodloužením řízení. Kdyby obviněný avizoval změnu žalobního nároku, ačkoliv ve skutečnosti žádná neexistovala, musel nahradit původovi zbytečně vzniklé náklady a pokračovat v řízení.[41]

Obviněný mohl na repliku reagovat duplikou, pro jejíž odevzdání byla v Č-OZZ stanovena stejná lhůta jako u repliky, tj. 6 týdnů s možností žádat hojemství, což představovalo další 3 týdny. Podle M-OZZ byl termín stanoven buď na "sezení na půhonech" po sv. Filipu a Jakubovi, tj. v Olomouci po 1. květnu a v Brně od 9. května, nebo po sv. Martinovi, tj. v Olomouci po 11. listopadu a v Brně od 19. listopadu.[42] Nebyla-li duplika podána včas, mohl původ jednak podat na obviněného stížnost "pro neposlušnost", jednak požádat o publikaci svědectví, okamžitou inrotulaci akt a jejich odeslání k nejbližšímu zasedání zemského soudu. Jestliže duplika nijak nevyvracela obsah jeho repliky, resp. žaloby, byl obviněný na žádost původa stižen pokutou temere litignatium za zbytečné prodlužování řízení.[43] Obsah dupliky měl být formulován jako předcházející spisy (excepce, replika) se zaměřením proti tvrzením repliky. V podstatě se od dupliky neočekávalo mnoho nového, až na výjimky, o nichž bude řeč dále, a proto byla považována za konec výměny písemností mezi spornými stranami.[44] Po jejím odevzdání měla následovat "publikace svědomí", tj. zveřejnění důkazního materiálu, zejména písemných záznamů výpovědí svědků, které až dosud vedly obě strany. Termín pro publikaci je v moravském a českém zemském zřízení stanoven rozdílně. Podle Č-OZZ je to následujících 10 dní po odevzdání dupliky, v

M-OZZ následující zasedání zemského soudu v Olomouci, buď na sv. Jana Křtitele, 24. června, nebo na sv. Tři krále, 7. ledna.[45]

Odlišnost mezi občma zemskými zřízeními v této části není však jen ve lhůtách. Dá se říci, že v této pasáži je Č-OZZ podrobnější a detailněji upravuje možné situace po odevzdání dupliky. Naproti tomu M-OZZ, i když se s českou úpravou shoduje, je stručnější a o některých možnostech nemá ani zmínku. Na první pohled je to zřejmé i z menšího počtu článků, jež M-OZZ věnuje této problematice, ačkoli nelze pominout, že v Č-OZZ jsou některá ustanovení dvojmo, zejména značný počet článků pod písmenem E je obdobou, někdy doplňkem článků pod písmenem C.[46]

Duplika je tedy určitým mezníkem v přípravném řízení a postup po ní následující je různý. Tím, že zákonodárce stanovil moment jejího odevzdání za konce výměny písemností mezi původem a obviněným a také za konce vedení svědků, přál si, aby tady přípravné řízení končilo a po "publikaci svědomí" a inrotulaci[47] se akta odevzdala zemskému soudu k rozhodnutí pře. Konkrétní okolnosti jednotlivých případů však vytvářely řadu odlišných situací a to také odzrcadlila právní úprava. Pro přehlednost nyní uvedu možné postupy, které zemská zřízení upravují.

1/ V doposud proběhnuvším řízení žádná sporná strana nevedla svědky a byly použity jen písemné důkazní prostředky. Po odevzdání dupliky nedošlo k publikaci svědectví a ihned následovala inrotulace a odeslání akt k nejbližšímu zasedání zemského soudu.[48]

2/ Vedle písemných důkazů sporné strany vedly také svědky. Po odevzdání dupliky následovala publikace svědectví. Strany nepožádaly o tzv. průvodní spisy[49] a proto následovala ihned inrotulace a odeslání akt k nejbližšímu zasedání zemského soudu.[50]

3/ Další situace byla stejná, avšak strany požádaly o průvodní spisy a k jejich zpracování obdržely lhůtu,[51] o kterou se prodloužil časový interval mezi publikací svědectví a inrotulací. Po ní následovalo odeslání akt k nejbližšímu zasedání zemského soudu.[52]

4/ Následující možná situace je identická s předchozí až potud, že některý z průvodních spisů přinesl doložené námitky (odpory) proti osobám svědků a tehdy se, jak stanoví čl. E. XIII. Č-OZZ, nemůže odepřít replika.[53] Poněvadž průvodní spisy podávaly obě sporné strany, byla lhůta 4 týdnů poskytnuta na repliku té z nich, v jejímž průvodním spisu byly předmětem námitky (resp. oběma). Potom následovala inrotulace a odeslání akt k nejbližšímu zasedání zemského soudu.[54] Tento případ M-OOZ neupravuje.

Nyní se dostáváme k dvěma výjimkám, jež podle znění obou zemských zřízení připouští další písemnosti po odevzdání dupliky.[55]

5/ Jakkoli duplika, jak vysvítá z toho, co už bylo řečeno, měla být odpovědí na repliku a tedy v ní nemělo být nic moc nového oproti excepci, počítalo se přesto s možností, že v ní bude uveden nový listinný důkaz. Byl přípustný avšak jen tehdy, když obviněný odpřisáhl, že ho nemohl získat už dřív a nenávádí ho proto, aby způsobil původovi obtíže a další průtahy v řízení. Oběma sporným stranám byla poskytnuta lhůta[56] k odevzdání spisu, jímž by chránily své zájmy, tj. triplika a qadruplika. Po jejich odevzdání následovala publikace kompletního důkazního materiálu, poté strany

mohly ještě požádat o průvodní spisy, a pokud nenastala situace ad 1/ nebo ad 4/, proběhla inrotulace a akta byla odeslána k nejbližšímu zasedání zemského soudu.[57]

6/ Druhá výjimka předpokládala, že po odevzdání dupliky proběhla ve stanovené lhůtě publikace svědectví, nenastala žádná ze situací ad 1/ až ad 4/. Na základě informací získaných zveřejněním svědectví ohlásila jedna (nebo obě) sporná strana ústně proti některé svědecké výpovědi nebo osobně některého svědka námitku, které spočívala na faktech, o nichž dosud nevěděla a proto je nemohla uvést před publikací svědectví. Jestliže menší zemští úředníci uznali závažnost námitek, poskytli oběma stranám lhůtu[58] ke zpracování průvodních spisů. Jakékoliv další písemnosti byly nepřípustné, jedině kdyby (tuto možnost uvádí jen Č-OZZ, čl. C. XX.) v průvodním spisu bylo proti osobě svědka uvedeno něco tak zřejmého, že k takové námitce musela být povolena replika.[59] Pak teprve následovala inrotulace a odeslání akt k nejbližšímu zasedání zemského soudu.

Uvedu nyní dvě další situace, jež mohou vzniknout po odevzdání dupliky. V obou se jedná o důkazní prostředky získané takřkajíc na poslední chvíli. Nezakládají sice možnost další výměny písemností mezi spornými stranami, leč oddalují uspořádání spisů a předložení akt případu zemskému soudu k rozhodnutí. Jde o prodloužení přípravného řízení proti předpokladu viz ad 1/ a ad 2/ a proto se domnívám, že zde mají své místo.

7/ Mohlo se stát, že teprve v duplice byl uveden nový svědek či svědkové. Obviněný za přítomnosti původa nebo jeho prokurátora prokazatelně doložil, že ho dříve nemohl vést a pro zjištění pravdy je jeho výpověď potřebná. Jestliže původ toto tvrzení nevyvrátil, menší zemští úředníci stanovili oběma stranám[60] lhůtu, v níž se výpověď takového svědka zajistila.[61] Poté v případě, že sporné strany o to požádaly, mohly vypracovat průvodní spisy a pak následovala publikace svědectví, inrotulace a odeslání akt k nejbližšímu zasedání zemského soudu.[62]

8/ Č-OZZ pamatuje ještě na případ, kdy sporné strany chtěly nechat vyslechnout nové svědky a předložit nově nalezené písemné důkazy k tomu, co už bylo řádně ve spisech podchyceno. Pokud strany odpřisáhly, že nové důkazní prostředky neuvádějí s cílem prodlužovat řízení a konkrétní protistrana neuvedla nic závažného proti, pak tito svědci, event. písemné důkazy mohly být vedeni a předkládány i po odevzdání dupliky i po publikaci svědectví. Tentýž postup se aplikoval v případech, kdy se svědek či svědkové nacházeli dlouhodobě v cizině.[63]

Popsané situace počínaje ad 4/ ukazují, jak mohlo být přípravné řízení po odevzdání dupliky prodlouženo a prodloužení zejména v moravských podmínkách mohlo být značné.

Velmi stručně lze písemné přípravné řízení popsat takto: po výměně *řezaných cedulí*, nedošlo-li k smíru či narovnání, byla podána *žaloba*, která se k obviněnému dostala *obesláním, půhonem*. Odpovědí na ni byla *excepce*, na niž reagoval původ *replikou*, kterou následovala *duplika* obviněného. Pak se provedla *publikace svědectví* a příštím krokem byla *inrotulace* a konečné odeslání akt k nejbližšímu zasedání zemského soudu. Tento stav však nebyl konstantní, vždyť k inrotulaci akt a jejich odeslání k zemskému soudu mohlo dojít už po žalobě, nebyla-li odevzdána excepce, rovněž po odevzdání excepce či repliky. Průběh přípravného řízení byl modelován konkrétními okolnostmi[64] sporu, a to nejenom do podání dupliky, ale – jak jsem výše uvedla – i

po ní. Ne vždycky muselo po duplice dojít k publikaci svědectví a po něm k okamžité inrotulaci atd.

Toto pojednání o přípravném řízení by nebylo úplné bez podrobnějšího výkladu o dokazování, o němž výše byla učiněna jen stručná zmínka. V důsledku zavedení písemnosti procesu neprovádělo se dokazování na přelíčení jako dřív, nýbrž soud obdržel v inrotulovaných aktech písemné zpracování všech důkazů.[65]

Ačkoliv se obviněný nebo jeho prokurátor nedostavil k výslechu svědků a ověřování listin, mohl ve své excepci trvat na potřebě rekognice[66] listin a pečetí. Původ nebo jeho prokurátor měl být vždy pohotově a potřebné listiny měl mít k dispozici, aby mohl protistranně ohledání umožnit. Dálo se tak před menšími zemskými úředníky ústním jednáním. To, co platilo pro původa, bylo závazné i pro obviněného, jestliže uvedl v excepci (duplice) důkazní prostředky, jejichž rekognici vyžadoval původ.[67]

Pokud námitka proti svědkovi spočívala v tvrzení, že svědek je podjatý jako nepřítel obviněného (původa) nebo pokrevně příbuzný s původem (obviněným), pro něhož svědčí a protistrana toto tvrzení nemohla vyvrátit ani zpochybnit, byl takový svědek menšími zemskými úředníky zamítnut. Když však protistrana byla schopna závažným způsobem odpírat zmíněné námitce a vyvolala tak potřebu dalšího dokazování, byl svědek vyslechnut, avšak protistrana měla možnost písemně dokazovat oprávněnost své námitky. Takové námitky proti svědkům, které se musely dokazovat, se neměly používat k zabraňování jejich výslechu menšími zemskými úředníky, nýbrž písemně zformulované se vedle výpovědí oněch svědků zařadily do akt hlavního spisu. Zemský soud pak mohl rozhodnout, zda má být taková výpověď vzata v úvahu či ne.[68]

Povinnost svědčit byla fromulována tak, že každý, ať byl jakéhokoliv stavu, buď osobně u zemských desk nebo listem se svou pečetí měl dobrovolně poskytnout svědectví. Proto vůči těm, kteří se zpěčovali, mohlo být užito sankce ve formě pokuty. Ve sporech o čest, hrdlo (život) a dědictví (majetek), musel svědek vypovídat osobně před menšími zemskými úředníky pod přísahou, jíž stvrzoval správnost výpovědi.[69]

Svědkům z řad poddaných musela sporná strana, která potřebovala jejich výpověď, zaplatit cestu k zemským deskám. Taxa byla stanovena na 2 groše za 1 míli. Nejprve musela strana složit potřebné peníze, teprve pak byl svědek citován. Zvát svědka k výpovědi nebylo možné dřív, než obviněný obdržel obeslání, půhon,[70] jinak (kromě stanovených výjimek Č-OZZ, čl. D. XVII.; M-OZZ, čl. 174) strana svědka dříve obesílající byla povinna zaplatit mu pokutu 10 kop českých grošů.[71] Výslech mohl začít, teprve když svědek peníze převzal. Svědčil-li současně pro více sporů, cestu dostal proplacenu jen jednou. Výslech se musel uskutečnit v den, na který byl svědek pozván, nejpozději do poledne dne následujícího. Po marném uplynutí této lhůty mohl nevyslechnutý svědek beztrestně odjet domů.[72] Kdyby se svědek ve sporu o čest, hrdlo nebo majetek zdráhal vydat svědectví a byl k tomu podle práva přinucen, byl navíc ještě podle rozhodnutí zemského soudu potrestán.[73] Byla-li vrchnost obeslána o svědectví své čeledi a poddaných proti sobě, mohla od týchž svědků žádat výpověď ve svůj prospěch teprve potom, co byli vyslechnuti protistranou.[74]

Poslové, kteří doporučují svědkům pozvání k vydání svědectví, museli po návratu pod přísahou oznámit, kdy obeslání doručili. Prokázalo-li se, že odpřísáhli falešnou

relaci, mohli být podle okolnosti potrestáni až trestem smrti. Stejným trestem mohl být postižen i ten, kdo by nějak prozradil obsah výpovědí před jejich publikací.[75]

Při výslechu svědků měli být přítomni 2, nejméně však jeden menší zemský úředník vedle písaře. Před výslechem měl být svědek poučen o následcích křivé či falešné přísahy.[76] Strana, pro niž byl svědek vyslýchán, platila menším zemským úředníkům po 4 českých groších, písaři 2 české groše.[77]

Jestliže šlechta potřebovala svědectví měšťana, požádal písemně městskou radu, která byla povinna spolupůsobit při získání svědectví. Vrchnost měla zase povinnost spolupracovat s městskou radou, byla-li u městského soudu potřebná výpověď některého z jejích poddaných. I šlechtic byl povinen poskytnout výpověď, byl-li o ni městem požádán. Pokud by tak neučinil, byla mu uložena pokuta. Mohl však před soudem prokázat důvody, proč svědeckou výpověď nemohl poskytnout.[78] Městští písaři, kteří přijímali svědectví pro zemský soud (Č-OZZ, čl. D. VI.), z nich nesměli dělat opisy, nýbrž je okamžitě odeslat straně, která si je vyžádala. V opačném případě mohli být podle rozhodnutí soudu potrestáni. Svědky bylo možné vyslýchat jen ve městech s hradbami, v nichž jsou přísežní písaři.[79]

K zemským deskám se nemusel k výslechu dostavit člověk nemocný nebo přestárlý. Svědeckou výpověď mohl učinit doma za přítomnosti jednoho menšího zemského úředníka a písaře.[80]

Zákaz výslechu svědků před doručením obeslání, půhonu, byl prolomen ustanovením Č-OZZ, čl. D. XVII.; M-OZZ, čl. XXXVIII. 174. "O vedení svědků ad perpetuam rei memoriam, to jest pro budoucí paměť neboližto pro smrt". Výslech před zahájením řízení se mohl uskutečnit, jestliže hrozila brzká smrt svědka nebo jeho dlouhodobá nepřítomnost v zemi. Podle předložených interrogatorií byl svědek vyslechnut v úřadu zemských desk nebo výpověď poslal jako zapečetěný list, na kterém byly ještě pečeti dvou poctivých osob stavu panského nebo rytířského. Svědectví neztrácelo platnost, pokud původ do 1 roku podal žalobu. Obviněný mohl takový důkaz použít bez časového omezení.[81]

Způsobilost podat svědectví neměli: a/ neplnoletí muži do 20 let, ženy do 15 let, nedospělé lze vyslechnout, ale soud rozhodne o významu a důležitosti jejich výpovědi; b/ spoluvlastník, jde-li ve sporu o tento majetek; c/ manželé, otec a syn, sourozenci proti sobě bez ohledu na to, jsou-li nedílní; d/ osoby odsouzené ke ztrátě cti, prostitutky, duševně nemocní a osoby nemanželského původu. Přítel sporné strany pro ni ve sporu nemohl svědčit, rovněž ten, kdo za jiného vedl spor, ovšem mohl svědčit jako svědek protistrany s výjimkou toho, co mu bylo důvěrně sděleno. Také rozhodce nemohl vypovídat o tom, v čem druhým pomáhal urovnat při a je-li o narovnání sepsána smlouva. Není-li písemná smlouva, mohl bez přísahy referovat, o čem se mezi stranami jednalo.[82]

Pokud svědek musel přísahat, lišila se poněkud předepsaná formule přísahy podle toho, zda přísahající šlechtic zasedal na zemském soudu a pře se týkala cti, hrdla nebo majetku, nebo šlechtic na žádném soudu nezasedal. V obou případech musel být přísahající prostovlasý a stát obrácen tváří k východu. V prvním případě měl mít pravou ruku se vztyčenými dvěma prsty položenou na prsa, v druhém případě Č-OZZ o ruce nic neříká a M-OZZ uvádí, že má mít dva prsty zdviženy. Přísahu svědkům

předříkával písař.[83] Chromý svědek mohl přísahat vsedě, event. vleže (Č-OZZ, čl. D. XXII.; M-OZZ, čl. XLI. 178).

Přísaha mohla nahradit dokazování, mohla být vyžádána spornou stranou, mohla být nařízena soudem. Původ při podání žaloby požádal, aby obviněný odpřisáhl to, co uvedl ve své odpovědi na řezanou ceduli původa, tj., že to, z čeho ho původ obvinil, není pravda. Řízení pak probíhalo jinak, totiž existující spisový materiál se ihned odeslal zemskému soudu a v obeslání, půhonu se obviněnému oznámil původův požadavek přísahy. Oznamovalo se mu, aby se dostavil na nejbližší zasedání zemského soudu a tam přísahu provedl.[84] Obviněný mohl požádat, aby původ složil také přísahu – iuramentum calumniae – že mu nechce svévolně ublížit ani ho obelstít, nýbrž že to dělá pouze v zájmu uhájení svého práva. Sporná strana, která od protistrany požadovala přísahu, ale sama přísahat nechtěla, ztratila při, neboť soud rozhodl ve prospěch strany, jež přísahu vykonala.

Provedení přísahy mohl sporné straně svým rozhodnutím uložit zemský soud, jestliže dospěl k názoru, že jinak při nemůže rozsoudit. Dotyčná strana měla přísahu vykonat ihned než skončilo zasedání zemského soudu. Soudcům byla uložena povinnost velmi pozorně a odpovědně zvážit, které straně přísahu nařídí.[85]

Dokazování nespočívalo toliko na svědeckých výpovědích, ale také na písemných důkazech. V obou zemských zřízeních se označují jako "listovní průvody", "listovní instrumenty" nebo jen "instrumenty".[86] Jestliže chtěla některá strana svá tvrzení dokazovat pomocí listin, kterými disponovala třetí osoba, mohla postupovat dvěma způsoby. Mohla se přátelsky s dotyčnou osobou dohodnout o zapůjčení předmětné listiny, event. poskytnutí jejího opisu. Když držitel listiny nejevil ochotu sporné straně vyhovět, postupovalo se úřední cestou. Původ nebo obviněný se písemně "memoriálem" obrátil na menší zemské úředníky, na Moravě na zemského hejtmana, podrobně popsal potřebnou listinu, zejména ty její pasáže, které potřeboval jako důkaz a požádal, aby majitele listiny obeslal. Pod sankcí pokuty bylo této osobě nařízeno, aby do 2 týdnů[87] listinu předložila nebo poslala "hodnověrný vidimus" čili ověřený opis. Po obeslání byl držitel listiny povinen žádané a specifikované pasáže ze své listiny excerpovat a vydat ověřený opis. Byl-li to šlechtic, stačila jeho pečeť, měšťan musel vidimus opatřit městskou pečetí. Pokud obeslaná osoba zmíněnou listinu neměla, musela to oznámit podepsaným, zapečetěným dopisem. Zdráhala-li se poskytnout požadovaný opis, postupovalo se stejně, jako když se svědek nedostavil k výslechu (Č-OZZ, čl. C. XXIV.; M-OZZ, čl. 128.). To znamenalo sankci pokutou, pokud nebyla doložena hodnověrná omluva. Ve sporech týkajících se cti, hrdla nebo majetku, musel držitel listiny, nepředložil-li originál, přísahou potvrdil pravost opisu.

Cílem této stati není hodnocení kladů a záporů, jež vyplynuly ze zavedení písemného procesu do zemského práva. Její omezení pouze na přípravné řízení k tomu ani neposkytuje dostatečný podklad. Chtěla jsem jen ukázat, jak se odlišoval proces český od moravského, zatím jen v první etapě řízení a dospěla jsem k těmto poznatkům: 1/ Č-OZZ je podrobnější a detailněji upravuje některé části přípravného řízení; 2/ Přes stručnější úpravu je obsahová shoda M-OZZ a Č-OZZ asi 90 % a většina odlišností nemá zásadní význam; 3/ Hlavní rozdíl je ve stanovení procesních lhůt, které je

na Moravě poplatné tomu, že zemský soud tradičně zasedal střídavě v Olomouci a v Brně a menší zemští úředníci rovněž střídali své působiště.

Poznámky

1 PETRÁŇ, J.: *Staroměstská exekuce*, Praha 1972, str. 185 a násl. Provinilci byli roztříděni do tří skupin. Nejméně měli být potrestáni ti, kteří neprovedli nic, pouze uznali falckého kurfiřta za českého krále. Na jejich statky byla uvalena erární renta. Do druhé skupiny byli zahrnuti všichni, kdo měli nějaký úřad za časů povstání, nebo vykonali pro povstaleckou vládu jakoukoliv službu. Těmto, poněvadž urazili královský majestát dvakrát – nebyli věrni dědičnému pánu a jeho úředníci napomáhali povstalcům, byl konfiskován všechen majetek. Provinilce třetí kategorie čekala poprava a jejich majetek byl samozřejmě konfiskován.

2 Za základ revize bylo vzato zemské zřízení vydané v r. 1564.

3 GINDELY, A.: Vznik Obnoveného zřízení zemského. *Právník* r. 1894, Roč. XXXIII., str. 1-9.

4 Přípravné a vlastní revizní práce probíhaly v letech 1620-1626 a ještě v r. 1625 považoval Ferdinand II. za nutné tajit rozsah změn ve státoprávní části, ačkoliv ji už schválil. Dá se říci, že jako zastírací manévr použil požadavek vůči některým nejvyšším zemským úředníkům na vypracování dalšího dobrozdání k revizi zemského práva. Dobrozdání se nezachovalo, ale z toho, co o něm víme z korespondence mezi Martinicem a kancléřem Lobkovicem, vyplývá jednoznačný závěr, že při revizi nebylo vůbec vzato v úvahu. – viz KALOUSEK, J.: *České státní právo*, Praha 1892, str. 429-430, 594-595.

5 POLIŠENSKÝ, J.: *Třicetiletá válka a evropská krize 17. stol.* Praha 1970, str. 170-172.

6 JIREČEK, H.: *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království českého 1627*, Praha 1888, str. 596, JIREČEK, H.: *Obnovené zřízení zemské dědičného markrabství moravského 1628*, Brno 1890, str. 483.

7 Dokazování se přesunulo z přelíčení do přípravného řízení. Nárůst počtu úkonů, které v této etapě musely být provedeny jí výrazně časově prodloužil jak ve srovnání s dosavadní praxí, tak s etapou přelíčení.

8 Rozsudek se ovšem vždycky vyhlašoval veřejně.

9 Vnitřní strukturalizace Č-OZZ a M-OZZ se liší – viz edice pramenů pozn. č. 6. Zatímco Č-OZZ se člení na články, které jsou sdruženy do skupin použitím velkých písmen abecedy a římských číslic, používá M-OZZ členění jen pomocí číslic. Hlavní články obykle s nadpisem jsou označovány římskými číslicemi. Písmena jsou použita jen dvě, A pro část ustanovení státního práva (shodně s Č-OZZ) a B pro všechny ustanovení další celého M-OZZ. Č-OZZ využívá všechna písmena abecedy.

10 Č-OZZ čl. B. I.-B. LX.; M-OZZ čl. XXIII.-XXXI.

11 Č-OZZ čl. C. I.-C. XLIV.; M-OZZ čl. XXXII.-XXXIII.

12 Č-OZZ čl. C. XLV.-D. XXXII.; M-OZZ čl. XXXIV.-XLIII.

13 Č-OZZ čl. E. XVI.-E. XX.; M-OZZ čl. XLVI.-XLIX.

14 Řezané cedule, jinak řečeno poselství, nebo cedule poselství. Tento název pochází z toho, že dotaz (strany před půhonem na protistranu, potom odpověď na tento dotaz) byl psán dvakrát na jednom listu papíru, který se pak rozřezal na dvě části. Jedna polovina se poslala protistraně, druhou si nechala pro svou potřebu budoucí strana žalující; viz MARKOV, J.: *Přípravné řízení procesní v českém právu zemském XIII.-XVII. století*, Bratislava 1930, str. 29.

15 Č-OZZ čl. B. XII. stanoví lhůtu na dva týdny tj. 14 dní, kdežto M-OZZ čl. 67 stanoví lhůtu na 20 dní což je bez jednohodne 3 týdny. Podle obou OZZ je použitelná čeština i němčina. Č-OZZ čl. B. XIV. M-OZZ čl. 69 shodně odkazují na dále v textu uvedené vzorové formuláře řezaných cedulí (Č-OZZ čl. E. XVI. a E. XVII.; M-OZZ čl. 208 a 209), které jsou obsahově shodné, i když mají nepartné výrazové odchylky. Jak původ (žalobník), tak protistrana má v řezané ceduli uvést, doložit na základě jakého práva, právního titulu věc má a chce se "sepřít". Č-OZZ na rozdíl od M-OZZ zde odpůrci k odpovědi poskytuje k už dříve stanoveným 14 dnům dalších 20 dní, tedy celkem 34 dní, aby odpovědně zvážil, zda půjde s navrhovatelem do sporu.

16 Např. Č-OZZ čl. W. II., T. I., S. II., I. XX.; M-OZZ čl. 659, 605, 586, 279.

17 Č-OZZ čl. B. XV.-XVII., M-OZZ čl. 70-72. Obě OZZ ukládají povinnost v Čechách krajským hejtmanům, na Moravě zemskému hejtmanovi jednou za rok informovat českou dvorskou kancelář o počtu případů vyřešených mimosoudní cestou. Strany jsou nabádány k odpovědnému zvážení a

posouzení, případně s odbornou pomocí, zda je vhodné věc řešit soudně. Pokud se v přeličení zjistí opak, hrozí sankce pokutou.

18 Č-OZZ čl. B. XIX.; M-OZZ čl. 80 shodně stanovují, že žaloba má obsahovat tři druhy důkazních prostředků. Především přiznání strany, svědky a listinné důkazy buď v originále nebo jako ověřené výpisy, případně označení potřebních zápisů v zemských deskách.

19 Č-OZZ čl. B. XVIII.-XVX., XXIII.; M-OZZ čl. 73, 74, 80-84. V Č-OZZ se ruší půhon a v platnosti se ponechává obeslání. Argumentuje se tím, že skutečný rozdíl mezi nimy byl pouze formální a případná změna zbytečně protahovala přípravné řízení. V obeslání mají být jmenovány obě strany, obsah žaloby, stanovena lhůta na odpověď a oznámení, že ortel vynesl zemský, event. jiný příslušný soud. V M-OZZ se říká (čl. 74), že v markrabství moravském není rozdíl mezi obesláním a půhonem a tedy dosavadní stav nevyvolává zmatky, jako tomu bylo v Čechách a zůstane proto zachován. V následující úpravě M-OZZ většinou používá termín půhon, méně často i termín obeslání. Rozdíl mezi obesláním a půhonem v pojetí Č a M-OZZ je jenom pokud jde o termín sám, obsahově jde o totéž což potvrzuje i používání obou termínů v M-OZZ.

20 Č-OZZ čl. B. XXI, XXII.; M-OZZ čl. 82, 83. Pro případ, že odpůrce není doma doručuje se obeslání, půhon, jeho manželce nebo jeho úředníkovi. Když nejsou k dispozici tyto osoby, pak lze doručit rychtáři nebo přísežnému ve vsi. Není-li ani těch, pak má komorník, posel, odebrat ze dveří domu třísku a nejbližšímu sousedovi, purkmistrovi nejbližšího města resp. radnímu oznámí, že obeslání, půhon donesl a ve známost uvedl. Doručovat se nemá ve svátek, jedině kdyby odpůrce dobrovolně přijal. Jinak se postupuje, je-li odpůrce mimo státní území.

21 Č-OZZ čl. C. VI., E. IV.; M-OZZ čl. 75, 122
Moravská úprava se odlišuje zejména proto, že moravský zemský soud zasedá střídavě v Olomouci a v Brně. Půhony se u zemských desk menšími úředníky přijímají 2x za rok. Zemské desky jsou pro tento (i jiné) účely otevřeny ode dne následujícího po svátku sv. Filipa a Jakuba a po svátku sv. Martina v Olomouci a o týden později v Brně. V těchto termínech 6 dní úředníci přijímají půhony. Poněvadž vedle půhonů se v této době mohly předkládat odpory a jsou vyslýcháni stranami pozvaní svědci, musí menší úředníci po oněch 6 dnech ještě dalších 15 dní úřadovat. Lhůta pro odevzdání odpovědi obviněného není stanovena dny, ale na nejbližší příští zasedání moravského zemského soudu. Např. byl-li půhon podán v termínu po sv. Martinu v Brně, musí být odpověď obviněného odevzdána 3 dny před skončením zasedání zemského soudu, které začalo den následující po Třech králích v Olomouci.

22 Č-OZZ čl. B. XXII.; M-OZZ č. 83, 75
Délka lhůty v moravských poměrech vyplývá z toho, že půhony se realizovaly jen 2x ročně – viz pozn. č. 21), proto se obviněný má dostavit k "prvnímu nebo druhému soudu v témže kraji". V rámci této lhůty podle Č-OZZ má obviněný dodat písemnou odpověď, formulovat interrogatoria osobně, nebo jmenovat svého plnomocníka, resp. poručníka.

23 Č-OZZ čl. D. XXXIII.-D. XLII.; M-OZZ č. 189-198
Stanné právo – termín je odvozen ze situace ve starém českém a moravském procesu. Když obviněný – pohnaný nebyl přítomen čili "nestál" u zemského soudu při vyhlašování půhonů na začátku líčení pře. Poněvadž původ – žalobce přítomen byl, své právo "ustál". V procesu upraveném OZZ stanné právo sice má nadále totéž označení, avšak obsahově došlo ke změně. Jde sice pořád o rozsudek, který soudce vydal bez přítomnosti obviněného, ovšem nikoliv bez prozkoumání skutkového stavu. Z úpravy je zjevná snaha, aby postup spojený se stanným právem nebyl zneužíván k prodlužování řízení.

24 Č-OZZ čl. C. XXIII. a násl. čl. E. II.; M-OZZ čl. 127 a násl.
K citaci svědků žádná zvláštní lhůta není stanovena. Důkazy se mohly provádět až do podání dupliky, ale vycházeje z předpokladu, že lépe je být připraven včas, může původ své svědky citovat od okamžiku kdy komorník, posel podal relaci o doručení. V Č-OZZ čl. C XXV., čl. E. V. Na rozdíl od moravské úpravy je stanovena lhůta pro citové svědky v délce 4 týdnů kdy se mají dostavit k zemským deskám a svědčit. Opětovná citace má lhůtu jen 2 týdny.
Na tomto místě je vhodné upozornit, že články E. I.-XV. v Č-OZZ nemají v M-OZZ obdobu. Jde o jakési krátké shrnutí toho, co v předchozích článcích pod písmeny C a D bylo šířeji vyloženo o postupu v písemném přípravném řízení; ostatně to říká samo Č-OZZ v neoznačeném odstavci před čl. E. I.

25 Č-OZZ čl. C. XXIX.; M-OZZ čl. 128
V citaci svědků, kterou v Čechách provádí menší úředníci na Moravě zemský hejtman, je stanovena také pokuta sankcionující případné nedostavení se svědka. Svědek se cituje po nedostavení ještě jednou. Když znovu marně, původ nechá zapsat do spisu stížnost na jeho neposlušnost. Soud pak stanoví pokutu současně s rozsudkem. Svědek se však do publikace svědectví může dostavit a omluvit se. Soud pak zváží kvalitu omluvy a může případně pokutu i prominout.

26 Č-OZZ čl. E. III.; M-OZZ čl. 121
Citovaný článek stanoví, že obviněný může ústně oznámit menším zemským úředníkům námitky vůči svědkům původa s tím, aby tak vyloučil jejich svědectví. Svědek je zamítnut, když obsah uvedené

námitky je jasný a zřejmý. V případě, že by se o oprávněnosti námitky musely provádět důkazy, je svědek přece jen vyslechnut. Č-OZZ čl. C. XXVIII., XXIX.; M-OZZ čl. 132, 133.
Otázky na svědky mají být stručné a k věci. Když obviněný nepředloží interrogatoria, menší úředníci je vyslechnou nejméně v těchto bodech:
1. Věk svědka,
2. Zda se spornou stranou jež ho vede není spřízněn pokrevně nebo jinak jí blízký,
3. Zda se spornou stranou proti níž svědčí není v nepřátelství.
4. Zdali je ve sporu interesován tak, že očekává nějaké materiální výhody.

27 Č-OZZ čl. C. XXVI.; M-OZZ čl. 130
V dalším průběhu přípravného řízení však nelze tuto nepřítomnost uplatnit jako stížnost na vadný průběh řízení.

28 Č-OZZ čl. D. XXII.-D. XXVIII.; M-OZZ čl. 179-183
Listinné důkazy, které používaly obě sporné strany k dokazování svých tvrzení, se mohly nacházet v rukou třetích osob. V takovém případě byly dvě možnosti. Buď se s dotyčnou osobou dohodnout o zapůjčení předmětné listiny či jejího opisu, nebo postupovat úřední cestou. Sporná strana požádala písemně menší zemské úředníky (na Moravě zemského hejtmana), přičemž podrobně potřebnou listinu popsala, aby majitel listiny byl obeslán. Pod sankcí pokuty bylo dotyčné osobě nařízeno předložit předmětnou listinu, nebo její ověřený opis. Č-OZZ stanoví lhůtu do 2 týdnů, M-OZZ žádnou lhůtu nestanoví. Pokud šlo o spory týkající se cti a hrdla (Č-OZZ D. XXVII uvádí ještě pozemské grunty), musel se držitel listiny osobně dostavit a nepředložil-li originál, musel přísahou potvrdit správnost opisu.

29 Č-OZZ čl. C. VI a násl.; M-OZZ čl. 121 a násl.
Odlišnost moravské úpravy je podmíněna opět tím, že moravský zemský soud zasedal střídavě v Brně a v Olomouci a že pro podávání půhonů byly stanoveny dva termíny, kdy menší zemští úředníci tzv. "seděli na půhonech". Lhůty proto nejsou stanovonány na týdny, nýbrž od jednoho zasedání soudu k druhému, resp. k zasedání menších zem. úředníků. Takto stanovené lhůty jsou delší a proto M-OZZ nepřipouští hojemství a v čl. 122 několikrát výslovně stanoví "bez žádání dalšího odkladu". M-OZZ čl. 55 stanoví termíny zasedání zemského soudu takto: V Olomouci den po památce sv. Tří králů, což je 7. ledna, den po sv. Janu Křiteli, což je 25. června. V Brně v pondělí po třetí neděli postní zvané Oculi, poněvadž tento termín závisí na Velikonocích, což je pohyblivý svátek, lze tento termín vymezit rozpětím od 23. února do 29. března, podle toho, na který den připadnou v daném roce Velikonoce (např. v r. 1988 by to bylo 7. března). Druhý brněnský termín je stanoven na den sv. Kunhuty panny, což je 3. březen, ale tento církevní svátek byl přenesen na 9. září. Mezi prvním a druhým zasedáním zemského soudu v Olomouci tedy uplynulo necelých 6 měsíců. Mezi zasedáními v Brně – vzhledem na pohyblivě stanovený první termín – mohlo uběhnout 6-7 měsíců. Termíny pro podávání půhonů, vyslýchání svědků a ověřování listin stanoví M-OZZ v čl. 75 takto: V Olomouci den po památce sv. Filipa a Jakuba, což je 2. května a den po sv. Martinovi, tj. 12. listopadu. V Brně "seděli menší zemští úředníci na půhonech" vždy o týden později tj. 9. května a 19. listopadu. Interval je 6 měsíců a 10 dní. Viz FRIEDRICH, G.: *Rukověť křesťanské chronologie,* Praha, 1934, str. 85, 313, tabulka XVI. 35 kalendářů str. 129-199.

30 Č-OZZ čl. C. VI., čl. D. XXXIV., čl. E. V.; M-OZZ čl. 122, čl. 190. Podle Č-OZZ čl. E. VI. se stane totéž už tehdy, když obviněný před uplynutím lhůty stanovené na 6 týdnů nepožádal o hojemství.

31 MARKOV, J.: *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII.-XVII. století,* Praha, 1967, str. 79.

32 Blíže k charakteru námitek viz. J. MARKOV c.d. str. 80-90.

33 Č-OZZ čl. B. XLI.; M-OZZ čl. 102.
Uvedené články obou zemských zřízení nabádají původa k prevenci před dilatorními námitkami a uvádějí, čeho je třeba se zvláště vystříhat. Původ si měl předem zjistit: 1) Ke kterému soudu věc patří, 2) zda už u jiného soudu není zahájena pře o totéž, 3) zda ve sporu je zainteresována víc než jedna osoba, 4) zda s odpůrcem není někdo další ve spolku nebo v nedílu k majetku, poněvadž jsou to jeho společníci ve sporu o takový majetek, 5) když se žalovalo o dluh, zda byla stanovena doba splatnosti a zda už uplynula. Kromě bodu ad 2) se česká i moravská úprava shodují. Dále má původ dbát na to, aby obeslání, půhon i žaloba byly sepsány formálně i obsahově správně a aby se nežalovala osoba neplnoletá.

34 Č-OZZ čl. B. XLIII. Moravská úprava nemá srovnatelné ustanovení, teprve následující, tj. Č-OZZ čl. B. XLIV.-XLVI.; M-OZZ čl. 104-106.

35 Viz poznámka č. 34.

36 Č-OZZ, čl. B. XLII., D. XXIX.; M-OZZ, čl. 103., 185.
V souvislosti se stanovením peremptorních námitek je zde uvedeno, čeho má původ dbát, aby jeho žaloba měla pevný základ. Znamená to, že ještě než se pustí do sporu, resp. přípravného řízení, měl by si zjistit, zda ve věci už neexistuje rozsudek; zda věc nebyla řešena smluvně; zda nenastalo poslední stádium exekuce; zda věc není cizí, tudíž mu nepřísluší žaloba; zda věc nebyla uzavřena přísahou; zda

"neprošel čas právní", tj. nedošlo k promlčení; zda se obviněný nemůže odvolat na zaplacení dluhu, jinou kompenzaci, náhradu či narovnání. Existence takových právních skutečností znamenala zastavení řízení a pro původa ztrátu pře, nehledě na další sankce. Potud je v obou zřízeních shoda, ale Č-OZZ v závěrečném odstavci odkazují na další obšírnější úpravu excepcí, která se skutečně nachází v čl. C. VI.-XI. V M-OZZ taková ustanovení nejsou. Ve zmíněných ustanoveních je řečeno, že obviněný má v odpovědi na žalobu zvané excepce, vést všechny dilatorní námitky, které přicházejí v úvahu současně. Pokud nesměřuje excepce proti meritu žaloby, nýbrž obviněný vyvrací nárok původa pomocí peremptorní námitky, musí být tato ve spisu doprovázena důkazem. Peremptorní námitky se někdy používají jako dilatorní s cílem zbrzdit průběh řízení. Má-li však splnit své pravé poslání – zastavit řízení –, musí být v excepci doložena důkazy.

37 Č-OZZ, čl. B. XLII. M-OZZ, čl. 103.
Pokud jde o aplikaci sankce ve formě pokuty a vězení, liší se česká a moravská dikce. V české se říká, že pokuta 10 kop a vězení "ne na všechny, nýbrž na tyto jmenované toliko a vedle nich na excpeti iuramenti, když jest která věc již prvé skrze vykonání přísahy konec svůj vzala, vztažena býti má". Jednak z toho vyplývá, že výčet peremptorních námitek výše v článku obsažený není taxativní, jednak že zmíněná sankce se vztahuje jen na ty, které jsou v článku uvedeny a námitku přísahy. Podle moravského znění se zmíněná pokuta vyskytuje a vězení má použít "obzvláště, toliko na ty," tedy jenom na ty, kteří poháněli i když věc byla ukončena přísahou. To znamená, že podle moravského znění se pokuta a vězení aplikovalo jen v případě excepti iuramenti.

38 Č-OZZ, čl. C. XII.; M-OZZ, čl. 122 a 125.
Podle moravské úpravy se povolení odkladu nezjišťovalo, poněvadž ho zemské zřízení vůbec nepřipouštělo. Proč tomu tak bylo, je vysvětleno v pozn. č. 29.

39 Č-OZZ, čl. C. XIII.; M-OZZ, čl. 125.

40 K otázce odlišných lhůt v moravských poměrech srovnej pozn. č. 21, 22, 29.
V ustanoveních M-OZZ, XXXIII. čl. 121-135 je stanoven přesný harmonogram odevzdávání jednotlivých spisů v přípravném řízení, počínaje půhonem a konče duplikou, resp. qadruplikou. Rozhodující je, zda byl půhon podán po sv. Filipu a Jakubovi, 1. května, nebo po sv. Martinu, 11. listopadu. V případě, že půhon byl podán v květnovém termínu, vypadá pokračování takto:
excepce – zem. soud v Olomouci, sv. Jana Křtitele, 24. června
replika – zem. soud v Brně, sv. Kunhuta, 9. září
duplika – sezení na půhonech, sv. Martin, 11. listopad v Olomouci, 18 listopad v Brně
publikace svědectví – zem. soud v Olomouci, sv. Tří králů, 7. leden
triplika – do konce zasedání zem. soudu v Olomouci, sv. Tří králů, 7. leden
qadruplika – zem. soud v Brně, třetí neděle postní zvaná Oculi, 23. únor - 29. březen
líčení pře – zem. soud v Olomouci, sv. Jana Křtitele, 24. červen, nebo zem. soud v Brně, sv. Kunhuta, 9. září, podle příslušnosti obviněného.
V případě, že půhon byl podán v listopadovém termínu, vypadá pokračování takto:
excepce – zem. soud v Olomouci, sv. Tří králů, 7. leden
replika – zem. soud v Brně, třetí neděle postní zvaná Oculi, 23. únor - 29. březen
duplika – sezení na půhonech v Olomouci, sv. Filipa a Jakuba, 1. květen, nebo v Brně 8. květen
publikace svědectví – zem. soud v Olomouci, sv. Jana Křtitele, 24. června
triplika – do konce zasedání zem. soudu na sv. Jana Křtitele, 24. června
qadruplika – zem. soud v Brně, sv. Kunhuta, 9. září
líčení pře – zem. soud v Olomouci, sv. Tří králů, 7. leden, nebo zem. soud v Brně, třetí neděle postní zvaná Oculi, 23. únor - 29. březen, podle příslušnosti obviněného.
Z uvedeného lze odvodit, že se na Moravě spor dostal k soudu nejdříve za 10 měsíců (půhon se podal v květnovém termínu a líčení pře bylo v Brně po třetí neděli postní zvané Oculi, 23. únor - 29. březen). Nejpozději za 17 měsíců (půhon se podal v květnovém termínu a líčení pře bylo až po podání qadrupliky v Brně na sv. Kunhuty, 9. září následujícího roku). Shromažďování důkazního materiálu podle Č-OZZ, čl.C. XLIV. se všemi lhůtami a odklady se mohlo protáhnout až na 9 měsíců. Nutno ještě připočítat týdny, které uplynuly mezi inrotulací a skutečným zahájením líčení u zem. soudu. Nelze to stanovit přesně, ale s deseti a možná i více měsíci se mohlo určitě počítat.
Velký význam pro délku řízení v moravských podmínkách mělo to, zda po duplice následovala ještě triplika a qadruplika, event. jiné průtahy.

41 Č-OZZ, čl. C. XVI.; M-OZZ, čl. 126.

42 M-OZZ, čl. 122., 124., 75.
V termínech pro přijímání půhonů vykonávali tuto agendu menší zem. úředníci prvních 6 dní. Poněvadž v těchto termínech také vykonávali další činnost, např. výslechy svědků, přijímání odporů, přijímali interrogatoria a také jednotlivé spisy přípravného řízení, zasedali menší zem. úředníci po těchto šesti dnech ještě dalších 15 dní a právě v této době přijímali také dupliky.

43 Č-OZZ, čl. C. XVII., C. XV., C. XII., C. XXO.; M-OZZ, čl. 122., 124., 125.

44 Toto tvrzení není tak zcela přesné, protože nešlo o skutečnou výměnu. Jednotlivé písemnosti (žaloba, excepce, replika, duplika) totiž zůstávaly u menších zem. úředníků uloženy. Strany mohly nahlížet, nebo dostávaly opisy. Jednotlivé písemnosti tvořily základ hlavního spisu, který se nakonec odevzdal soudu. Kromě toho i po duplice se v určitých případech přidávyly triplika a qadruplika; viz Č-OZZ, čl. C. XIX., C. XX.; M-OZZ, čl. 122., 125.

45 Č-OZZ, čl. E. XI.; M-OZZ, čl. 122., 125., dále srovnej pozn. č. 40.

46 Č-OZZ, čl. C. XXI., E. XV., C. XXII., E. XII., C. XXXVI., E. XI., C. XI., C. XIX., atd.
M-OZZ, čl. 122., 123., 124., 125., 126., 127.
Podrobnější česká úprava často umožňuje lepší pochopení obsahu ustanovení.

47 Publikování svědomí, jak se praví v Č-OZZ, čl. C. XLII., C. XLIV. a M-OZZ, čl. 122., 125., 135., spočívalo ve zveřejnění zápisů svědeckých výpovědí těch svědků, které menší zem. úředníci přímo vyslechli, dále výpovědí, jež byly zaslány v zapečetěných listech i písemných důkazů. Strany mohly, jednak nahlížet, jednak za poplatek obdržet opisy. Zveřejnění důkazního materiálu bylo předpokladem k tomu, aby se sporné strany k němu mohly souhrnně vyjádřit ve formě průvodních spisů. Inrotulace znamená sbalení; zabalení; vyprávení spisů k odeslání; protokolární založení a seznámení spisů za účelem vynesení soudního rozsudku, srovnej ROUČKA, B. – RŮŽIČKA, V.: *Pracovní heslář českého právněhistorického terminologického slovníku,* Ústav státu a práva ČSAV, Praha 1975, str, 205.

48 Č-OZZ, čl. C. XXI., E. I.; M-OZZ, čl. 123.

49 Průvodní = důkazový, viz B. Roučka, V. Růžička, citované dílo, str. 442. Používá se také další označní spisy probatorní = důkazní a impugatorní = naříkající, namítající, viz citované dílo, str. 190, 425. Šlo o to, že obě strany, poté co se obeznámily s důkazním materiálem, mohly se k jeho obsahu vyjádřit ve lhůtě 4-6 týdnů. Ke svým spisem probatorním k odpůcovým spisem impugatorním. Každá strana se zde snažila shrnout a přehledně formulovat, v čem podporují výpovědi svědků její stanovisko a naopak ukázat na rozpory a nesrovnalosti ve výpovědích svědků protistrany. Jednoduše to byl rozbor svědectví pro soud pořízený z hlediska původa nebo obviněného, srovnej KLABOUCH, J.: *Staré české soudnictví,* Praha, Orbis, 1967, str. 198-199.

50 Č-OZZ, čl.C. XXI.; M-OZZ, čl. 123.

51 Lhůta pro zpracování a odevzdání průvodních spisů je stanovena oběma stranám stejně a běží paralelně. V Č-OZZ, čl. C. XXII., E. XII. se stanoví 4-6 týdnů. V M-OZZ v čl. 124. přímo se dotýkajícím průvodních spisů, výslovně žádná lhůta není stanovena. Dá se však dovodit z předchozích ustanovení čl. 122., 125., že lhůta k odevzdání bude shodná s trváním zasedání zem. soudu na němž došlo k publikaci svědectví, srovnej pozn. č. 40.

52 Č-OZZ, čl. C. XXII., E. XII.; M-OZZ, čl. 124., 122., 125.

53 V tomto případě termín replika znamená pouze odpověď jako takovou, nikoliv označení spisu jímž původ reaguje na excepci obviněného.

54 Č-OZZ, čl. E. XIII., E. XIV.
Druhý z článků stanoví, že námitky proti osobám svědků nemají v průvodních spisech zásadně místo. Výjimka je možná jen tehdy, když sporná strana současně se žádostí o průvodní spis avizuje, že hodlá takovou námitku v průvodním spisu uvést a menší zem. úředníci na základě dosavadního průběhu přípravného řízení zkonstatují, že námitka nemohla být stranou do publikace svědectví uplatněna.

55 Č-OZZ, čl. C. XIX., C. XX., C. XO.; M-OZZ, čl. 122.

56 Lhůta pro tripliku byla 4 týdny a pro qadrupliku také 4 týdny, celkem 8 týdnů po sobě jdoucích, Č-OZZ, čl. C. XIX., C. XL. Pokud jde o lhůtu podle M-OZZ srovnej pozn. č. 40.

57 Č-OZZ, čl. C. XIX., C. XL.; M-OZZ, čl. 122., 125.
Termín triplika a qadruplika používá výslovně jen moravská verze, ale i když Č-OZZ nepoužívá tyto termíny v obou OZZ, jde o totéž.

58 Č-OZZ, čl. C. XX. stanovilo lhůtu 4-6 týdnů, jak už bylo i na jiném místě pro původní spisy stanoveno. M-OZZ, čl. 122., 125. stanoví termín na zasedání zem. soudu v Brně po sv. Kunhutě, tj. 9. září, nebo také v Brně po třetí neděli postní zvané Oculi, tj. 3. února - 29. března, srovnej pozn. č. 29.

59 Č-OZZ, čl. C. XX.; M-OZZ, čl. 122., 125.; dále srovnej pozn. č. 53.
Poněvadž námitky proti svědkům, nebo jejich výpovědím oznámily sporné strany až po zveřejnění důkazního materiálu, jsou povoleny průvodní spisy a teprve když na jejich základě námitka vyzní jako naprosto zjevná, opodstatněná, "musí" být dovolena replika. Lhůta stanovena není.

60 Č-OZZ, čl. C. XXXVI., E. XI. stanoví lhůtu šestitýdenní. M-OZZ, čl. 126. stanoví, že svědci mají být vyslechnuti (to zahrnuje i citování svědků k zem. deskám, i dodání interrogatorií původa) na nejbližším příštím zasedání zem. soudu, nebo "sezení na půhonech", tentokrát bez uvedení konkrétního termínu v kalendářním roce.

61 Č-OZZ, čl. C. XXXVIII.
Pokud by obviněný dostatečně neprokázal nezbytnost vyslechnutí nových svědků, menší zem. úředníci je ústně zamítli a následovala publikace svědectví atd.

62 Č-OZZ, čl. C. XXXV., C. XXXVI., C. XXXVII.; M-OZZ, čl. 126.
Moravská úprava počítala také s tím, že nového svědka při podání dupliky by mohli ohlásit i původ. Č-OZZ, čl. XXXIV. v tomto ustanovení, které nemá obdobu v M-OZZ, umožňuje straně před publikací svědectví získat odklad v délce šesti týdnů k zajištění výpovědí. Podmínkou je, že strana před menšími zem. úředníky odpřisáhla, že nemohla svědky zajistit dříve, a že je nevede proto, aby prodlužovala řízení.

63 Č-OZZ, čl. C. XXXVIII.
Není zde stanovena žádná lhůta.

64 Které právní úprava předvídala.

65 Č-OZZ, čl. C. XXIII. - C. XLIV., C. XLV. - C. LXVI., D. I. - D. XXXII.; M-OZZ, čl. 127. - 135., XXXIV. 136. - 157., XXXV. 158 - 165., XXXVI. 166. - 171., XXXVII. 172. - 173., XXXVIII. 174., XXXIX. 175., XL. 176. - 177., XLI. 178., XLII. 179 - 183., XLIII. 184. - 188.
Tyto pasáže se strukturálně téměř shodují, ale jsou tu určité odchylky. Č-OZZ, čl. C. XXIII. - C. XLIV. je speciálně nadepsán "Jak a kdy takový v spisích obsažený průvod při trvajícím procesu doveden býti má". V M-OZZ články obsahující analogickou úpravu s určitými mezerami nejsou označeny samostatným nadpisem, nýbrž jsou zahrnuty pod nadpis "Jak po žalobě dále s spisy se postupovati má". Pak následuje v obou zřízeních pasáž týkající se svědků, přičemž se obě zřízení strukturálně shodují až na čl. D. XIX. "O svědomí kverků anebo horníkův", který v M-OZZ chybí. Co do obsahu jsou zde rozdíly jen malé a nevýznamné. Ještě je třeba upozornit na to, že v Č-OZZ jsou všechna ustanovení o svědcích, jež nejsou obecná, zahrnuta pod písmeno "D".

66 Rekognice = 1) zápis právního jednání, jež z nějakého důvodu nemůže ještě býti vtěleno do zemských desk; 2) potvrzení příjemce, že určitou věc obdržel; 3) uznání dluhu; 4) list přiznávací;
Rekognoscirování = ohledání, zjištění ohledáním. Srovnej B. ROUČKA, V. RŮŽIČKA, *cit. dílo,* str. 484.

67 Č-OZZ, čl. C. XXVII.; M-OZZ, čl. 131.
V českém znění je stanovena čtyřtýdenní lhůta počítaná vždy od odevzdání příslušného spisu. V moravském znění se o žádné lhůtě nehovoří. Srovnej pozn. č. 21, 22, 29, 40. Dá se dovodit, že rekognice se prováděla při zasedání zem. soudu, resp. "sezení na půhonech" na měnž strana o ně požádala, případně na nejbližším příštím v kalendářním roce.

68 Č-OZZ, čl. C. XXXI. - C. XXXIV. analogická ustanovení v M-OZZ nejsou, shoda nastává teprve od čl. C. XLIII.

69 Č-OZZ, čl. C. XLV. - C. XLVII., C. XXIV.; M-OZZ, čl. XXXIV. 136. - 138., 128.
Úprava v obou zřízeních se shoduje až na to, že česká verze přiřazuje ke sporům o čest a život ještě spory o dědictví, ty v moravské verzi nefigurují (je to na více místech). Dále jde o rozdíl také už zmíněný dříve (pozn. č. 24) – na Moravě svědky cituje zemský hejtman, v Čechách menší úředníci.

70 Srovnej pozn. č. 24.

71 Č-OZZ, čl. C. LIX.; M-OZZ, čl. 150.
Výjimka podle Č-OZZ, čl. D. XVII.; M-OZZ, čl. XXXVIII. 174.

72 Č-OZZ, čl. C. XLVII. - C. LI.; M-OZZ, čl. 139. - 142.

73 Č-OZZ, čl. C. LII.; M-OZZ, čl. 144.
O druhu trestu obě zřízení nic neříkají, lze předpokládat, že zde záleželo na uvážení soudu.

74 Č-OZZ, čl. C. LVI.; M-OZZ, čl. 147.

75 Č-OZZ, čl. C. LX. - C. LXII.; M-OZZ, čl. 151, - 153.
Pokud jde o prozrazení obsahu svědeckých výpovědí před publikací, česká verze hovoří jen o "písařích" kdežto moravská verze používá termín "kdo". Je možné dovodit Č-OZZ předpokládá spáchání tohoto deliktu jen u písařů zemských desk. M-OZZ počítá s kýmkoliv.

76 Č-OZZ, čl. C. LXV.; M-OZZ, čl. 156.
Moravská verze nepřipouští přítomnost jen jednoho menšího zem. úředníka. Neobsahuje ustanovení o nutnosti svědka poučit o následcích křivé výpovědi.

77 Č-OZZ, čl. C. LXVI.; M-OZZ, čl. 157

78 Č-OZZ, čl. D. I. - D. VIII.; M-OZZ, čl. XXXV. 158 - 165.
Moravská verze stanoví, že zem. hejtman může šlechtici nařídit vydat svědeckou výpověď.

79 Č-OZZ, čl. D. VIII. a D. XIX. výslech svědka nemohl být uskutečněn v poddanském městě, resp. jak říká čl. D. VIII. "která nejsou deskami zemskými anebo jinak vysazená...".
Č-OZZ, čl. D. XIX. O svědomí kverkův anebo horníkův nemá v M-OZZ obdobu. Horníci, pokud jejich výpověď byla nutná ve sporech o čest, hrdlo a majetek, byli vyslýcháni za přítomnosti písaře

zemských desk na městském, nebo horním úřadu města, v němž bydleli. Takto pořízená svědecká výpověď měla platnost před jakýmkoliv soudem. K výpovědi se horník mohl dobrovolně dostavit k zem. deskám.

80 Č-OZZ, čl. D. XVIII; M-OZZ, čl. XXXIX. 175.

81 Č-OZZ, čl. D. XVII.; M-OZZ, čl. XXXVII. 174.

82 Č-OZZ, čl. D. IX. - D. XIV.; M-OZZ, čl. XXXVI. 166 - 171.
Obě úpravy se shodují až na to, že jen moravská verze mezi osoby, které nemohou svědčit, řadí ty, jež mají nemanželský původ.

83 Č-OZZ, čl. D. XX. - D. XXI.; M-OZZ, čl. XL. 176 - 177.
Rozdíl mezi přísahou šlechticů zasedajících na zem. soudu a šlechticů, kteří takovou funkci neměli, spočíval v tom, že první přísahali Bohu, Paně Marii, všem svatým a Jeho Milosti králi, na Moravě se v přísaze uváděl králův titul markraběte moravského. Druzí v přísežné formuli krále ani markraběte neuváděli.

84 Č-OZZ, čl. D. XXVIII. - D. XXXII.; M-OZZ, čl. XLIII. 184. - 188.
Česká i moravská úprava je shodná, nepatrný rozdíl je pouze v místě, kde se má přísaha vykonat. V české verzi je stanoveno konkrétní místo. Buď kaple Všech Svatých nebo kostela kláštera sv. Jiří na Pražském hradě. Moravská verze říká, že přísahy se mají konat "v kostele při soudnici", tedy zřejmě v kostele nejblíže soudní síně.

85 Dřívější právní praxe umožňovala, aby obě sporné strany provedly přísahu proti svým tvrzením a spor pak nebylo možné rozsoudit. Srovnej = J. KLABOUCH, *citované dílo,* str. 319-322., MARKOV, J.: *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení XII. - XVII. století,* Praha, 1967, str. 257-265.

86 Č-OZZ, čl. D. XXIII. - D. XXVIII.; M-OZZ, čl. XLII. 179. - 183 upravují jejich předkládání a edici.

87 M-OZZ, čl. 179 nestanovil lhůtu.

© Marta Kadlecová, 1991

Das Vorverfahren in der Erneuerten Landesordnung, Vergleich der böhmischen und mährischen Version

Marta Kadlecová

Zusammenfassung

Die böhmische sowie mährische Erneuerte Landesordnung entstand als Folge der Niederlage des Städteaufstandes in den Jahren 1618-1620 und ist für Bestandteil der Persekution des Ferdinand II gegenüber den aufständischen Ständen zu halten. Die Revision der Kodifikation des Landesrechts sollte die Stärkung der Herrschermacht gewährleisten, und den Adelsständen die bisherigen Rechte wegnehmen, bzw. einschränken, welche ihnen die Partizipation an der Ausübung der Staatsmacht ermöglichten. Deswegen kann man behaupten, dass in der Erneuerten Landesordnung der Absolutismus verankert ist. Durch die Revision wurde nicht nur das Stastsrecht betroffen, sondern auch weitere Zweige der Landesordnung.

Zur wesentlichen Änderung kam es im Prozessrecht. Die Erneuerte Landesordnung hat ziemlich weitgehend den römisch-kanonischen Prozess aufgenommen, für den unter anderem die Schriftlichkeit des Verfahrens charakteristisch ist. Der bisherige Prozess beruhte im Landesrecht auf dem Prinzip der Mündlichkeit und Öffentlichkeit. Die Einführung der Schriftlichkeit verursachte Verschiebung der Beweisführung aus dem Verhandlung Vorfahren, ferner erhöhte sich die Zahl der in dieser Etappe durchzuführenden Handlungen, was zur erheblichen Zeitverlängerung führte. Das öffentliche Verfahren wurde durch geheime ersetzt, nur das Urteil wurde öffentlich verkündet.

Dem Prozessrecht werden in der Erneuerten Landesordnung ca 45 % Bestimmungen gewidmet. Was die das Vorverfahren regelnden Bestimmungen betrifft, können sie in drei Teile gegliedert werden:

a) Bestimmungen über das grössere Landesgericht und seine Kompetenz, Austauschregeln der Kerbzettel, Bestimmung über die aussergerichtliche Beendigung des Streites, die Klage und Vorladung des Prozessgegners regelnde Regeln, materielle Versorgung der Streitigkeit;

b) Verankerung des Schriftlichkeitsprinzips des Verfahrens, und die den Verlauf der Bildung, Zusammenlegung der Erfordernissen und die Fristen der Abgabe von einzelnen die Akten der Streitigkeit bildenden Schriftlichkeiten regelnden Regeln;

c) Bestimmungen über die Bewiesmittel – Zeugen, Urkundenbeweise, Musterformulare.

Die Autorin verglich die böhmische und mährische Erneuerte Landesordnung in der Etappe des Vorverfahrens und stellte Folgendes fest:

1) Die böhmische Erneuerte landesordnung ist ausführlicher und regelt eingehender einige Teile des Vorverfahrens. Manchmal ist hier die früher schon ausführlich bearbeitete Problematik neu zusammengefasst, und zwar in kürzerer und

übersichtlicherer Form, sich Artikel E.I.-XV., die in der mährischen ELO kein Equivalent haben;

2) Trotz kürzerer Form der Mährischen Erneuerten Landesordnung entsprechen sich beide mit Rücksicht auf kleine terminologische Abweichungen auf 90 % und die meisten Unterschiede haben keine grundsätzliche Bedeutung, z.B. Vorladung, Vorladung-Citation;

3) der grösste Unterschied wurde in der Feststellung der Prozessfristen gefunden. Während die böhmische ELO die Fristen auf Tage und Wochen (ausnahmsweise Jahre) feststell und nur selten die Formulierung verweidet, dass die Handlung bis oder auf der nächsten kommenden Tagung des Landesgerichts durchgeführt werden soll, gebraucht die mährische ELO überwiegend diese letztgenannte Art und Weise der Feststellung von Prozessfristen und nur ausnahmsweise stellt sie die Fristen auf Tage fest. Die unterschiedliche Feststellung der Fristen in den mährischen Verhältnissen ergibt sich aus der Tradition der Tagungen des mährischen Landesgerichts abwechselnd in Olomouc (7. Januar, 25. Juli) und in Brno (23. Februar - 29 März, 9. September). Die Landtafel wurden auch nicht durchgehend wie in Böhmen geöffnet, sondern nur vier mal im Jahr wieder abwechselnd in Olomouc (2. Mai, 12. November) und eine Woche später in Brno (8. Mai, 19. November) sowie auch bei der Tagung des Landesgerichts, also insgesamt achtmal im Jahr. Die Veränderlichkeit dieser Termine wurde auch dadurch verursacht, dass der Wintertermin in Brno von den Ostern abhängig war, was ein bewegliches Fest ist. Zum Schluss kann man sagen, dass die Feststellung der Prozessfristen auf Wochen in den mährischen Bedingungen äusserst unpraktisch wäre, weil die auf diese Weise festgestellte Frist in jener Zeit enden könnte, wo die Landfafel nicht geöffnet wären. Deswegen stellt die mährische Erneuerte Landesordnung in den Artikeln 122 und 125 das genaue Harmonogramm der Prozessfristen im Zusammenhang mit den einzelnen Handlungen fest. Diese den spezifischen mährischen Bedingungen entsprechende Art und Weise verursachte im Vergleich mit den böhmischen Bedingungen einen längeren Verlauf des Vorverfahrens, und dadurch auch höhere Kosten für die Prozesspartein.

NÁRODNÍ VÝBORY V NÁRODNOSTNĚ SMÍŠENÝCH OBLASTECH ČECH A MORAVY

Ladislav Vojáček

Vznik Československé republiky byl završením dlouhodobého a složitého procesu národního uvědomování a boje za českou a slovenskou státnost, na němž se větší či menší měrou podílely všechny rozhodující složky české a slovenské společnosti. Jeho závěrečnou fázi výrazně ovlivnily události druhého desetiletí našeho století – první světová válka a ruské revoluce roku 1917.

Dohodové mocnosti dlouho nepočítaly s rozbitím habsburské monarchie, v níž viděly především budoucí přirozenou protiváhu Německa ve střední Evropě. Spontánní ohlas hesla ruských bolševiků, vyslovujícího právo na sebeurčení národů, v širokých lidových vrstvách a neúspěch snahy o získání vládnoucích kruhů Rakouska-Uherska na svou stranu však dovedl představitele dohodových mocností v posledních měsících války k rozhodnutí jednoznačně podporovat protihabsburská národní a demokratická hnutí, usilující o rozbití staré monarchie.[1]

Se vznikem a existencí nového státu spojovaly jednotlivé složky české a slovenské společnosti různorodé a často přímo protichůdné zájmy, představy a cíle. Nadšení ze vzniku republiky, iluze s tím spojené a společný zájem na jejím mezinárodněprávním zabezpečení a na stabilizaci vnitropolitické situace zpočátku většinu rozporů tlumily. V tomto směru situace zřetelně připomíná počátky obnovené Československé republiky po druhé světové válce, i když tehdejší rozložení politických sil bylo podstatně jiné a politické spektrum bylo posunuto výrazně doleva. Stejně jako později po osvobození z fašistické nadvlády i po první světové válce "idylická" spolupráce brzy skončila a rok 1920, přestože společné zájmy nebyly ještě zcela uspokojeny, se stal nejen rozhodujícím pro budoucnost republiky, ale zřetelně ukázal i na rozdíly v orientaci jednotlivých politických skupin.

a) Jedním ze zásadních problémů první etapy vývoje Československé republiky bylo řešení národnostní otázky, úzce související zejména se stanovením hranic nového státu, ale odrážející i narůstající sociální rozpory.

Postavení československého státu bylo v tomto okamžiku nesmírně obtížné. Fikcí československého národa se podařilo jeho čelným představitelům již předem oslabit nejnebezpečnější výhrady vůči mnohonárodnostnímu charakteru nového státu, ale problém cílevědomě protičesky štvané více než třímilionové menšiny Němců a neméně znacionalizované polské menšiny (budeme-li uvažovat jen v rámci českých zemí) zůstával otevřený.

Výchozí půdorys česko-německých vztahů v nové republice byl načrtnut již v posledních dnech existence Rakouska-Uherska, v němž především v době války vládnoucí vojenské kruhy systematicky živily protičeský nacionalismus. Političtí představitelé německého obyvatelstva žijícího na území Čech a Moravy se nechtěli

smířit s důsledky rozpadu monarchie a snažili se svou jednoznačnou orientací na nově vznikající tzv. Německé Rakousko uchovat si svůj dřívější vliv. Za vydatné podpory nového rakouského parlamentu se postavili proti začlenění Němci obývaných oblastí Čech a Moravy do československého státu, nejvýznamnější z nich přihlásili jako tzv. Deutschböhmen, Sudetenland, Deutsch-Südmährischer Kreis a Böhmerwaldgau za součást Německého Rakouska, vznesli i další požadavky a začali intenzívně pracovat na realizaci svých záměrů. Jako hlavní argument jim sloužilo ještě nedávno nepohodlné právo na sebeurčení. Československá strana, reprezentovaná zpočátku Národním výborem československým, nemohla samozřejmě s takovýmito snahami souhlasit. Své nároky na okrajové části českých zemí uplatňovala diplomatickou cestou, a když k tomu nashromáždila dostatek sil, začala je i mocensky prosazovat.

Poměr polské menšiny k československému státu se formoval v průběhu řešení neobyčejně ostrého sporu o Těšínsko, Spiš a Javorinu, na něž si osobovaly nárok obě strany. I když si to ani jedna z nich nechtěla dlouho přiznat, fakticky už od prvních kontaktů obou stran ještě v době světové války spěl tento konflikt k rozdělení Těšínska. Kompromisní řešení sice navenek československo-polské vztahy urovnalo, v pohraničí však neustále doutnal plamen nespokojenosti a nevraživosti a při první příležitosti se ve druhé polovině 30. let opět plně rozhořel.

Válka, vliv ruských revolucí, rozpad habsburské monarchie a územní spory se sousedními státy se projevily prudkým rozjitřením národního cítění na všech stranách, ústícího často až v šovinismus. Zejména místní činitelé, kteří byli pod bezprostředním vlivem přímých projevů těchto střetů a nedokázali odhadnout širší a dlouhodobější souvislost svých postojů a praktických činů, měli sklon k nemístnému radikalismu, v konečných důsledcích škodícímu především vlastním národním zájmům.

Ani představitelé nejvyšších orgánů československého státu vesměs nechovali ke svým německým a polským partnerům příliš vřelé sympatie, většina z nich byla přesto nakloněna k dohodě a ke kompromisnímu řešení, i když i oni byli čas od času, vyprovokováni neochotou německých činitelů respektovat životně důležité zájmy rodícího se státu, strženi k nacionalistickým projevům. Bylo jim však jasné, že budou-li v republice Němci a Poláci, jak o to usilovali, v zájmu republiky i v jejich vlastním zájmu bude, aby se zapojili pokud možno jako její loajální příslušníci. Tomu ovšem přílišné vyhrocování konfliktu neprospívalo. Jinak tomu bylo na německé a polské straně, kde jako partneři československých orgánů vystupovali lidé, kteří měli svým postavením a úhlem pohledu na celý problém blíže k českým místním činitelům, byli výrazně zatíženi nacionalismem a ochoty k respektování reálné situace a ke kompromisu z jejich strany bylo v této fázi jen velmi málo. Svědčí o tom jejich soustavné protičeskoslovenské projevy z prvních poválečných let, které zaznívaly nakonec i v Národním shromáždění, na jehož půdu vstoupili němečtí a polští poslanci v roce 1920.

b) Zájmy československého státu v místech měly reprezentovat především orgány recipované státní správy a okresní národní výbory.

První okresní národní výbory začaly vznikat nejdříve živelně a pak s oficiální podporou Národního výboru československého ještě před rozpadem habsburské monarchie.[2] Vedle nich se iniciativně konstituovaly i místní národní výbory a vytvořily

se též zemské národní výbory v Brně a Slezské Ostravě. V místních a okresních národních výborech se angažovali především zradikalizovaní příslušníci maloburžoazie a maloburžoazní inteligence, kteří zpočátku vyvíjeli velmi aktivní činnost. Mnohé národní výbory rozhodně zasahovaly do státní správy – sesazovaly okresní hejtmany, odvolávaly nepohodlné četníky, organizovaly vojenské a bezpečnostní oddíly, odnímaly obyvatelstvu zbraně, zabavovaly zásilky potravin, organizovaly zásobování atd. Jejich aktivita se však ihned po vzniku republiky dostala do střetu s rozhodnutím pražského Národního výboru navázat organizačně a v zásadě i personálně na starou rakouskou a uherskou státní správu. V této situaci jen velmi těžce hledaly prostor pro uplatnění, na každém kroku narážely na nechuť okresních hejtmanů nechat si zasahovat do svých pravomocí a marně volaly po instrukcích, co mají dělat. Nebylo tedy překvapením, i když mnohé národní výbory se s tím nechtěly smířit, že vláda většinu z nich ještě v roce 1918 (7. prosince) zrušila.[3]

Národní výbory se ustavovaly i v národnostně smíšených oblastech a představovaly zde hlavní oporu českého živlu. Orgány recipované státní správy ovládané většinou Němci zvláště zde neskýtaly (vzhledem k oficiálním stanoviskům reprezentantů německé menšiny k existenci Československé republiky a ke svému postavení v ní) příliš záruk loajálního plnění povinností a hájení československých zájmů, byť postupně slibovaly věrnost československému státu.

c) Ze specifiky okrajových částí republiky, z odlišných etnických a mocensko-politických poměrů v nich, vyplývaly některé zvláštnosti, jimiž se zdejší národní výbory odlišovaly od obdobných orgánů působících ve vnitrozemí.

Především je třeba upozornit na skutečnost, že v národnostně smíšených oblastech vznikly dvě skupiny národních výborů s rozdílným postavením. První tvořily ty, které se ustavily v místech s výrazným zastoupením českého obyvatelstva v prvních popřevratových dnech. Například v Jindřichově Hradci se okresní národní výbor, označovaný nejdříve jako národní rada, zformoval 30. října 1918,[4] obdobně brzy začaly působit národní výbory v Poličce, Orličkách, Ústí nad Orlicí, Ústí nad Labem a Duchcově,[5] s nepatrným zpožděním i v Českém Krumlově.[6] Tyto národní výbory se v rámci základních úkolů, jak je všem národním výborům vytkl pražský Národní výbor (tj. péče o zabezpečení klidu a pořádku a o zásobování obyvatelstva), také snažily prosadit do místních orgánů, sledovaly smýšlení německého obyvatelstva, neutralizovaly činnost orgánů německých správních provincií v německých částech svých obvodů, zabraňovaly průvozu potravin i jiného důležitého zboží do německých oblastí, kontrolovaly pohyb obyvatelstva, organizovaly vojenské jednotky a plnily další úkoly, které směřovaly k posílení českého vlivu ve smíšených oblastech.

Do druhé skupiny patřily menšinové národní výbory v pravém slova smyslu vznikající na území, které bylo v prvních popřevratových dnech a týdnech mimo dosah moci československých orgánů a hlásilo se k německým správním provinciím. Představitelé zdejších správních orgánů a dalších státních institucí slibovali věrnost Německému Rakousku, v lepším případě zaujali oportunistickou pozici a úřadovali odlišně pro české a německé obce. Vůči české části svého obvodu postupovali podle směrnic Národního výboru československého, německé obce řídili podle pokynů z center německých správních provincií.[7]

Pražští činitelé měli zpočátku o poměrech v německém pohraničí zkreslené představy. Na schůzi pražského Národního výboru 5. listopadu 1918 konstatoval Antonín Švehla, že v Čechách pouze "žatecké krajské hejtmanství ... vydalo cirkulář, ve kterém poukázalo na sobě podřízené hejtmanství, aby se podřídila Národní radě v Liberci",[8] zatímco ostatní spolupracují s pražským místodržitelstvím. Situace však byla značně složitější. Například okresní hejtman v Českém Krumlově složil slib německé vládě (načež mu česká menšina ve městě i téměř dvě desítky českých obcí odepřely poslušnost).[9] Na Prachaticku zabírali zástupci zemské vlády z Lince jednotlivé úřady a na venkově verbovali do armády. Pod vlivem Národní rady v Liberci bylo i okresní hejtmanství a ostatní orgány v Mariánských Lázních, obdobné poměry byly ve Stříbře, Horšovském Týně, Teplé, Plané i jinde.[10] Němci prosadili svůj vliv i na severu a jihu Moravy.[11] Národní výbory se tu proto vesměs konstituovaly až po ovládnutí těchto území českou mocí.

S pozdějším datem vzniku menšinových národních výborů souvisí jejich druhá odlišnost – odrazilo se totiž i v zaměření jejich činnosti. Od vydání prvního československého zákona, který recipoval starou státní správu, dělil tyto národní výbory už poměrně dlouhý časový odstup, takže u jejich členů nemohla ani vzklíčit iluze, že se stanou základem nové organizace místní správy. Na rozdíl od okresních a místních národních výborů, které fungovaly již v době převratu, proto vesměs neusilovaly o přímé zásahy do státní správy a samy neodvolávaly okresní hejtmany, četníky a další funkcionáře. Musely se smířit se sice nevyjasněným, ale jednoznačně limitovaným postavením orgánů kontrolních a poradních. Orientovaly se tedy především na zabezpečení národnostních a hospodářských zájmů české menšiny. Kontrolovaly okresní hejtmanství a další státní orgány a instituce, do nichž se snažily pronikat, pokoušely se paralyzovat vliv německé a polské propagandy. Prostoru pro vlastní aktivitu ovšem měly minimálně. Proti jejich zásahům se stavěly s poukazem na zákon o zřízení samostatného československého státu a na jejich přílišný radikalismus recipované orgány a také ústřední instituce jim situaci neusnadňovaly. Jen pro ilustraci: když v lednu 1919 žádal okresní národní výbor v Liberci, stejně jako už dříve jiné národní výbory, o instrukce pro další činnost, sdělilo mu ministerstvo vnitra, že žádné obecné pokyny dostat nemůže, že má postupovat podle místních poměrů, ale hlavně "nechť se ... v každé důležitější věci obrátí telefonicky nebo osobní intervencí na ministerstvo vnitra, sekce zákonodárná, kde bude jemu dán příslušný pokyn".[12]

Na druhé straně je třeba vidět, že mnohé kroky národních výborů byly zcela zřetelně poznamenány nacionalismem a že tedy národní výbory ne vždy přispívaly k uklidnění situace. Zejména v průběhu let 1919-1920, kdy naděje na odtržení českého pohraničí pohasly, německý tábor se začal diferencovat a umírněnější kruhy se snažily hledat cestu k dohodě s českými činiteli, mnohé národní výbory tento posun nezaregistrovaly nebo si jej nechtěly připustit, nedokázaly v praxi rozlišovat a své postoje přizpůsobit změněné situaci. Přímo typické byly v tomto směru poměry na Šumpersku, kde Němci považovali národní výbor za hlavní překážku dorozumění s českou stranou.[13]

Zajímavým specifikem okresních národních výborů v místech s českou většinou byla jejich snaha (a potřeba) ovlivňovat území větší než byl územní obvod jejich okresu. Iniciativa k tomu vycházela od okolních národních výborů nebo přímo od

obyvatel české národnosti v poněmčených územích, neboť šlo většinou o národní výbory v místech, která už v minulosti představovala regionální centra a tíhlo k nim širší okolí. Českobudějovický okresní národní výbor informoval 21. listopadu 1918 vládu, že svou působností zasahuje i mimo svůj obvod, neboť je nucen vyřizovat věci, jež mu sice nepřísluší, ale jsou mu "přikazovány vzhledem k dřívějším zvyklostem a politickému vlivu Budějovic", které "byly vždy ve směru národní ústřednou a směrodatným činitelem menšinové práce národní, jako byly také centrem hospodářského a průmyslového podnikání a uplatňovaly vliv na celé skupenství okresních hejtmanství jihočeských".[14] Národní výbor v Plzni žádal 8. listopadu 1918 o rozšíření kompetence, protože Plzeň byla důležitým komunikačním a národním střediskem, k němuž se západočeské národní výbory obracely se stesky a žádostmi.[15] Obdobné přání vznesl vůči vládě okresní národní výbor v Turnově, neboť pomoc od něj požadovaly národní výbory ze širokého okolí (Český Dub, Hodkovice, Jablonec, Liberec, Železný Brod).[16] V Košťanech u Teplic se ustavil menšinový národní výbor pro území od Děčína až k Chomutovu, [17] královéhradecký okresní národní výbor se 1. listopadu nabízel obcím a okresním úřadům v severovýchodních Čechách "všemožné pomoci poskytnouti, popřípadě k ochraně obyvatelstva vojsko vyslati".[18] Na Moravě byla obdobným střediskem pro přilehlé okolí například Olomouc.[19]

Tato situace byla ovšem v rozporu s původní představou Národního výboru československého, který vyzýval pouze k zakládání národních výborů s působností pro soudní okres,[20] nepočítal se zemskými národními výbory a nechtěl uznávat ani místní národní výbory. Pražští činitelé je však nakonec, když si dokonaleji uvědomili, jaké poměry vládnou v národnostně smíšených oblastech, alespoň dočasně akceptovali.

Svérázné bylo postavení národních výborů ve Slezsku. Už koncem října 1918 se tu jako "nechtěné dítě" zrodil Zemský národní výbor pro Slezsko se sídlem ve Slezské Ostravě[21] a začaly vznikat první okresní a místní národní výbory. Slezský zemský národní výbor se od počátku soustředil na ochranu československých zájmů ve svém obvodě, ohrožovaných vytvořením německého správního útvaru Sudetenland se sídlem v Opavě i vyhrocováním česko-polských vztahů v souvislosti s rodícím se sporem o Těšínsko. Snažil se při tom opřít o autoritu Národního výboru československého, ten však v prvních dnech nového státu nebral slezský zemský národní výbor na vědomí, neboť s národními výbory na úrovni zemí nepočítal a problémy okrajových částí republiky víceméně opomíjel. "Pánové, kteří rozhodují, vzpomínají až k České Třebové, ale dál už ne",[22] trpce konstatoval ještě 13. listopad v plénu Národního výboru československého brněnský sociální demokrat Karel Vaněk a slezský zemský národní výbor 7. listopadu 1918 (a opakovaně ještě 14. listopadu) žádal pražský Národní výbor, aby jej uznal "jako reprezentanta českého Slezska a to až na dobu, kdy vytvořena bude zákonem nejvyšší české svrchovanosti - tj. Národního výboru v Praze - vláda definitivní pro celý československý stát".[23] Teprve poté, co se Národnímu výboru československému podařilo stabilizovat situaci ve vnitrozemí, začal věnovat více pozornosti okrajovým částem republiky, a s tím i vyhrocujícímu se těšínskému konfliktu. Dokumentuje to též skutečnost, že vybrané národní výbory ve Slezsku, i když nebyly menšinové, mohly pokračovat ve své činnosti i po 8. prosinci 1918, aby na sporném území upevňovaly české pozice.

A dostáváme se k nejzřetelnější odlišnosti národních výborů ve smíšených pohraničních obvodech. Po konsolidaci území obývaného českým obyvatelstvem začala vládnoucí špičce československého státu aktivní činnost národních výborů překážet, jak o tom svědčí kritické hlasy na jejich adresu, zaznívající již na jednáních pražského Národního výboru a zejména jeho předsednictva.[24] Kritika jejich činnosti vyústila na začátku prosince 1918 ve zrušení velké většiny z nich.

Československá vláda vydala 7. prosince již zmiňované provolání, v němž národním výborům poděkovala za vše, čím přispěly k převzetí rakouské správy a k udržení klidu a pořádku. "Přechodná ... doba díky činnosti národních výborů přešla beze všech otřesů" a republika již byla podle názoru vlády "vybavena všemi náležitostmi pevně sorganizovaného státu", proto se ministerská rada "jednomyslně usnesla prohlásiti činnost *všech* (zvýraznil L.V.) národních výborů za skončenou."[25] Všem národním výborům tak bylo zdánlivě odzvoněno. V samotném závěru vládního provolání však byl tento kategorický závěr modifikován dovětkem: "Ohledně národních výborů našich menšin vyhražuje si vláda učiniti všechna nutná opatření, aby jejich zdárná činnost nepřerušeně mohla se vyvíjeti".[26] Toto nejednoznačné prohlášení o menšinových národních výborech umožňovalo různý výklad. Mohlo znamenat zachování menšinových národních výborů, mohlo však znamenat, jak konečně plyne ze souvislosti s výše citovaným ustanovením o zrušení *všech* národních výborů, že i menšinové národní výbory zaniknou a na jejich práci navážou jiné orgány. Měla se přece "zdárně vyvíjet" jejich činnost, nikoliv samy orgány! Navíc nebylo ani přesně vymezeno, koho vláda považuje za menšinový národní výbor a koho nikoliv. Provolání proto vyvolalo mezi českými činiteli v pohraničí nejistotu a zmatek. Brzké a důrazné negativní ohlasy z pohraničí byly zřejmě nejpůsobivějším podnětem, který vedl vládu, aby své stanovisko urychleně vyjasnila. Dva dny po zveřejnění prohlášení o zrušení národních výborů otiskly pražské deníky naléhavou výzvu: "Všechny národní výbory v místech, kde dosud nefungují orgány pravidelné státní správy, se žádají, aby svoji činnost nepřerušovaly. Bližší pokyny budou jim dodány v nejbližších dnech."[27] V návaznosti na tuto proklamaci vláda přesně určila, které národní výbory mají ve své činnosti pokračovat.

Zachování národních výborů v národnostně smíšených oblastech jen dokumentuje, že v jejich činnosti sehrávala rozhodující úlohu ochrana zájmů české menšiny. Tento hlavní objekt zájmu všech zároveň limitoval jejich činnost a existenci. Jak se postupně konsolidovala situace v pohraničních okresech, nenacházely některé národní výbory další uplatnění a samy dospívaly k závěru, že jich již není třeba.[28] Jiné však vehementně obhajovaly svou potřebnost, žádaly rozšíření pravomoci a protestovaly proti stále aktuálním snahám o zrušení. V jejich stanoviscích často zaznívaly nacionalistické tóny, ale v mnoha případech pouze odrážely skutečnost, že se příliš nezměnil vysloveně protičeskoslovenský postoj vlivných skupin německého obyvatelstva a dlouho se výrazněji nezlepšila ani pozice českého živlu v pohraničí.

Ani menšinovým a ostatním zbylým národním výborům však již nezbývalo příliš času. Ministerstvo vnitra jim původně vyhradilo jen několik týdnů. Muselo se však smířit s jejich přece jen poněkud delší existencí. Národní výbory totiž prokázaly neobyčejnou životaschopnost. O jejich zrušení uvažovalo ministerstvo vnitra již v březnu 1919, rozhodlo však ponechat je až do červnových obecních voleb. Pak se

však nezdařil ani dílčí pokus rozpustit alespoň zbylé národní výbory ve Slezsku, protože v polovině roku 1919 se tam opět prudce vyhrotil československo-polský konflikt.[29] Pařížská dohoda, podepsaná po skončení československo-polského vojenského střetu na začátku února, totiž delegovala další jednání o osudu Těšínska na oba zúčastněné státy, toto řešení však nebylo šťastné, vedlo k aktivizaci nacionalistů na obou stranách, takže v září musely do sporu opět vstoupit mocnosti.

Pod bezprostředním vlivem zpráv o průběhu schůze menšinových národních výborů, konané z podnětu severomoravského národního výboru se sídlem v Šumperku 3. září 1919 v Praze, zůstalo z rozhodnutí ministerského předsedy nerealizováno i právě přijaté usnesení vlády o zrušení národních výborů z 2. září.[30]

Po opakovaných neúspěších ztratila vláda i ministerstvo vnitra chuť zakročit proti národním výborům přímo a začali hledat jiné cesty. Ministerstvo vnitra vyvolalo konzultace s předními představiteli menšinových národních výborů a snažilo se je přesvědčit, aby národní výbory dobrovolně přeměnili v odbory Národních jednot a vláda mohla být "ušetřena odia, že rozpustila národní výbory, které nepopiratelně si získaly velkých zásluh o hladké provedení převratu říjnového v roce 1918."[31] Z podnětu ministerstva vnitra nakonec Národní rada československá svolala na 6. června 1920 do Zábřehu na Moravě "pracovní závěrečný sjezd menšinových národních výborů". Sjezdu se zúčastnilo přes dvěstě delegátů se všech menšinových národních výborů a mnoha Národních jednot z celé republiky. Přítomen byl i oficiální zástupce ministerstva vnitra a další hosté. Vedle plenárního zasedání se konala ještě užší porada nejvlivnějších činitelů a velký tábor lidu. Sjezd s poukazem na zvolení řádného Národního shromáždění rozhodl o skončení činnosti zbylých národních výborů a konstatoval, že se "ukončují takto poměry mimořádné, způsobené převratem."[32] Své úkoly v pohraničí však jeho účastníci nepovažovali za vyřešené. Na základě výsledků užší porady je proto přenesli na obranné Národní jednoty soustředěné v Československé národní radě a vyzvali členy zrušených národních výborů, aby věnovali "svou péči i nadále povznesení národa v krajích národnostně smíšených."[33]

I když o menšinových národních výborech nelze paušálně říci, že to byly právě orgány "revolučního rázu, představující demokratickou, skutečně lidovou moc",[34] neboť tato charakteristika vystihuje v zásadě jen povahu některých revolučně laděných národních výborů v prvních popřevratových dnech,[35] vykonaly za necelé dva roky své práce v národnostně smíšených oblastech mnoho záslužného. Jejich působení však nebylo jednoznačné, neboť se do něj promítly i negativní důsledky neustálého tlaku vyhrocené konfrontační atmosféry ve většině míst v pohraničí. Mnohé z nich se střežily podlehnout vypjatému nacionalismu,[36] jiné se mu však, často pod vlivem německých provokací, neubránily, čímž jen nahrávaly německým šovinistům hatícím snahu o konsolidaci smíšených oblastí, případně komplikovaly československou pozici v jednáních o Těšínsko.

Poznámky a odkazy:

1 Přehled starší literatury o vzniku ČSR podává J. KOLEJKA (*O vzniku ČSR.* Rozbor literatury, Praha 1958).

2 Dosavadní literatura o vzniku republiky je poměrně bohatá, přesto v ní budeme jen obtížně hledat podrobnější analýzu působení okresních a místních národních výborů. Komplexního zhodnocení se jim dostalo až v práci V. PEŠI Národní výbory v českých zemích roku 1918, in: *Rozpravy ČSAV,* roč. 72, sešit 12, Praha 1962. Týž autor psal o národních výborech i v drobnějších studiích Národní výbory v roce 1918 na Moravě a ve Slezsku, in: *Časopis Matice moravské,* Brno 1958 a *Vznik Československé republiky 1918 a české národní výbory,* Horizont, Praha 1988. Z dalších prací uveďme alespoň: KÁRNÍK, Z.: Kladenský národní výbor (Srpen 1918 - květen 1919), in *Středočeský sborník historický* 2, Praha 1958; KRÁLÍKOVÁ, M. - STRATIL, J.: *Národní výbory na střední a severní Moravě a ve Slezsku v roce 1918* (Soupis dokumentů), Opava 1969; *Národní výbor v Plzni a státní převrat v roce 1918,* Plzeň 1928; *Národní výbory ve východních Čechách v roce 1918,* Hradec Králové 1968; UNGERMAN, Z.: Národní výbor v Plzni v roce 1918 jako organizační základna třídní spolupráce buržoazie a pravicových sociálních demokratů, in: *Sborník Vyšší pedagogické školy v Plzni* 1., Plzeň 1958; VOJÁČEK, L.: Postavení a činnost okresního národního výboru v Holešově 1918, in: *Sborník příspěvků o vzniku Československa,* Brno 1983; týž: K postavení a vzájemným vztahům národních výborů v roce 1918, in: *Právník* č. 10/88; WERSTADT, J.: Svědectví a dokumenty k historii říjnového převratu v českých zemích, in: *Naše revoluce* II., Praha 1923.

3 *Národní listy,* roč. 58, č. 152 z 8. listopadu 1918.

4 SÚA; PMR, kart. 634.

5 SÚA, PMR, kart. 634, 635.

6 Operativně postupovali Češi na Šumpersku, Lanškrounsku a v některých dalších smíšených oblastech. Okresní města zde ovládali Němci, proto za sídlo okresních národních výborů zvolili obce v českých částech okresů, v uvedených případech Bludov, resp. Českou Třebovou a Ústí nad Orlicí (SÚS, MV, stará reg., kart. 145 a PMR, kart. 635).

7 Tak postupovali například okresní hejtman a četnictvo v Lanškrouně (SÚA, MV, stará reg., kart. 144).

8 SÚA, NV, kart. 1.

9 SÚA, MV, stará reg., kart. 144.

10 SÚA, MV, stará reg., kart. 145.

11 K tomu srovnej např. práce M. TRAPLA, M. GREBENÍČKA a Z. PINDY ve *Sborníku příspěvků o vzniku Československa,* UJEP, Brno 1983.

12 SÚA, MV, stará reg., kart. 144.

13 Například ve zprávě brněnského policejního ředitelství pro předsednictvo moravského místodržitelství z 22. května 1919 se mimo jiné uvádělo: "Němci v Šumperku žehrají na činnost tamního Národního výboru, který označují za vedlejší vládu a za hlavní překážku navázání smírného vyjednávání. Umírnění Němci vyslovují obavy, že by váhání v otázkách smíru mohlo být osudným, ježto je na Šumpersku dosti radikálních živlů, ... Získáním Šumperska by byl ulomen hrot ostří odboje celé severní Moravy a mohl býti vykonáván vliv na Slezsko" (Státní oblastní archiv Brno - SOAB - B40, 2, kart. 5). Příznačné je dále i zcela odlišné hodnocení situace v obvodu působnosti národního výboru v Hanušovicích začátkem července 1919. Národní výbor hovořil o nebezpečných rejdech německého obyvatelstva, okresní hejtman v Šumperku naopak konstatoval, že z chování německého obyvatelstva lze usuzovat spíše na jeho zklidnění (SOAB, B40, 2, kart. 6).

14 SÚA, PMR, kart. 635.

15 Tamtéž.

16 Tamtéž.

17 Tamtéž.

18 SÚA, PMR, kart. 1676.

19 SÚA, MV, stará reg., kart. 145.

20 K tomu srovnej výzvu Národního výboru československého "Národním výborům okresním" z 31. října 1918, text in: PEŠA, V.: *Národní výbory v českých zemích roku 1918,* strana 88.

21 K jeho složitému formování srovnej PEŠA, V.: *Národní výbory v českých zemích roku 1918,* strana 39.

22 SÚA, NV 1918, kart. 1.

23 SÚA, PMR, kart. 634.

24 K tomuto srovnej například stenografický protokol z jednání pléna Národního výboru Československého 2. listopadu 1918 (SÚA, NV 1918, kart. 1).

25 *Národní listy,* roč. 58, č. 152 z 8. listopadu 1918.

26 Tamtéž.

27 *Národní listy,* roč. 52, č. 153 z 10. prosince 1918.

28 Například již 2. února 1919 ukončily svou činnost okresní národní výbory pro Opavu a pro opavský politický okres (SÚA, MV, stará reg., kart. 145). Okresní národní výbor v Českých Budějovicích, který se na přelomu let 1918-1919 rezolutně dožadoval svého zachování, se dobrovolně rozešel 18. října 1919 (SÚA, PMR, kart. 635).

29 Srovnej situační zprávu o poměrech ve Slezsku ve dnech 1. až 7. září 1919 (SÚA, PMR, kart. 1676).

30 SÚA, PMR, kart. 1676.

31 Tamtéž.

32 SÚA, MV, stará reg., kart. 63.

33 Tamtéž.

34 Srovnej VANĚČEK, V.: *Dějiny státu a práva na území Československa do roku 1945*, Orbis, Praha 1975, strana 406.

35 K tomu srovnej VOJÁČEK, L.: *K postavení a vzájemným vztahům národních výborů v roce 1918*, Právník č. 10/88, str. 884 a n.

36 Okresní národní výbor v Rokytnici, později také obviňovaný z nekorektního postupu vůči německému obyvatelstvu, vyzýval: "Jsme vítězi, zachovejme důsledný klid vítězů" (SÚA, PMR, kart. 635). Národní výbory v Poličce a v Duchcově zase věřily, že k uklidnění poměrů přispěje vysvětlení vztahu československé vlády k německému obyvatelstvu, podané autoritativním orgánem československého státu. Duchcovští svůj názor podpořili pozitivní zkušeností s vlastními letákem, v němž německé spoluobčany ujišťovali, že "der tschechische Staat ist und bleibt eine demokratische Republik, deren Staatsbürger in jeder Beziehung gleichberechtigt sein werden", že je třeba hledat společné cesty "und diese Wege müssen zu einer Verständigung führen, auf Grund welcher ein ruhiges und glückliches Zusammenleben beider Nationen im tschechischen Staat innerhalb des ungeteilten herlichen Landes Böhmen möglich ist" (SÚA, MV, stará reg., kart. 145).

© Ladislav Vojáček,1991

Nationalausschüsse in den gemischtsprachigen Gebieten Böhmens und Mährens (1918-1919)

L. Vojáček

Zusammenfassung

Nach der Entstehung der ČSR stellten die Nationalausschüsse Hauptstütze des tschechischen Elements in den Grenzgebieten dar.

Unter den Nationalausschüssen der tschechischen Minderheit können wir zwei Gruppen mit unterschiedlicher Stellung unterscheiden - Nationalausschüsse in den Orten mit deutlicher Vertretung der tschechischen Bevölkerung, die überwiegend gleich nach dem Staatsstreich gegründet wurden, und Nationalausschüsse, die erst später an dem Territorium entstanden sind, das sich ursprünglich zu den deutschen Verwaltungsprovinzien gemeldet hat. Diese zweiten Nationalausschüsse versuchten nicht, in die Staatsverwaltung einzugreifen, und orientierten sich vor allem auf die Sicherung der nationalen und wirtschaftlichen Interessen der tschechischen Minderheit. Wesentliches Spezifikum der Nationalausschüsse in den Grenzgebieten war auch das Bestreben einiger von ihnen, ein grösseres Gebiet als ihr zuständiges Bezirk zu beeinflussen, was im Widerspruch mit der ursprünglichen Vorstellung des Tschechoslowakischen Nationalausschusses stand. Eigenartig war ebenfalls die Stellung der Nationalausschüsse in Schlesien.

Die Nationalausschüsse der Minderheiten wurden nicht gemeinsam mit den anderen aufgehoben und arbeiteten oft bis 1920. Ihre Wirkung war nicht ganz eindeutig. Sie haben zur Stärkung des tschechischen Einflusses in den Grenzgebieten beigetragen, zugleich widerspiegelten sich jedoch in ihre Tätigkeit negative Folgen des beständigen Druckes der zugespitzten Konfrontationsatmosphäre in den Grenzgebieten und manche von ihnen entwichen nicht nationalistischen Reaktionen.

MATERIÁLY

Podíl revolučního roku 1848 na zrodu moderní justice v Rakousku

Václav Šolle

Není zajisté sporu o tom, že historie převratných let 1848-1849, byť i sledovaná z pozic různých dob či rozporných názorů, je všeobecně a právem prohlašována za strukturální přeměnu státoprávních poměrů ve střední Evropě, především tedy v rakouské monarchii.

Spolu s konstatováním této skutečnosti i v rámci svých úvah o počátcích moderního soudnictví v českých zemích[1] jsem ovšem nemohl nezdůraznit, že v dialekticky viděném světě příčin a jejich následků neexistuje nějaká "Ding an sich" a že jakékoli, širší i užší společenské a mocenské formace jsou jen nezbytným výrazem hlubších dějinných souvislostí.

Právě pohled pod povrch převratného státoprávního vývoje v revolučním roce osmačtyřicátém mne dovedl k závěru, jak neúplná by byla snaha o vysledování tohoto přerodu, kdyby se omezila jen na bezprostřední podněty onoho zdánlivě náhlého přetvoření justice předbřeznové v buržoazní justici pobřeznovou.

Kořeny tohoto zvratu, který se nazasvěcenému pozorovateli může jevit jako výlučný plod revolučního vření roku osmačtyřicátého, tkví totiž hluboko v minulosti. Již sto předcházejících let stále okázalejší politické centralizace bylo nezbytným důsledkem v neposlední řadě i hospodářských příčin,[2] byť i zahalených do juristických koncepcí západoevropské státovědy 17. a 18. století, jejímž stěžejním postulátem v oblasti justice bylo vybudování hierarchicky uzavřeného systému státních, plně byrokratizovaných, odborně kvalifikovaných, již stálých, od správy odloučených a na ostatních projevech státní moci nezávislých soudů.

Třebaže je jisto, že pokrokové síly probuzené v roce 1848 únorovou revolucí pařížskou byly i v rakouském soustátí tak mocné, že již v březnu téhož roku donutily panovníka k manifestačnímu příslibu konstituce,[3] je nutno přiznat, že bez onoho reformujícího ‚decenia jisefínského, které tak pronikavě poznamenalo celou bezprostředně následující i těsně předbřeznovou soudní organizaci, by ona zdánlivě překvapivá strukturální přeměna soudnictví v letech 1848-1850 zdaleka nenabyla těch v podstatě definitivních forem, které i přes brzké reakční snahy zůstaly již pevným rámcem soudního zřízení v Rakousku a tedy i v českých zemích po celé další století.

Tážeme se zajisté, co bylo oním konečným impulsem k dovršení pronikavého etatizačního procesu, který v oblasti soudnictví byl zahájen již v polovině 18. století vytvořením Nejvyššího justičního úřadu (Oberste Justizstelle), josefínskými reformami doveden povšechně až do instancí celozemských a všeobecnými předpisy práva formálního i materiálního ukončen jakožto výchozí bod k reformám pobřeznovým, charakterizovaným důsledným postátněním i prvých soudních stolic a uplatněním novodobých, typicky již buržoazních zásad procesních.

To – a možno hned říci: to především -, co vývoj dovršilo a vtisklo revolučnímu roku osmačtyřicátému pečeť trvalého významu a dosahu, bylo ústavní zakotvení "*rovnosti všech občanů před zákonem*",[4] jakožto základního buržoazního postulátu, jehož uskutečnění ovšem předpokládalo roztržení všech zbývajících pout feudálního pořádku, ve veřejnoprávní sféře tedy *likvidaci patrimonialismu* a jeho bezprostředního projevu – *poddanství*.

Konce těchto feudálních veřejnoprávních vztahů, rýsujících se již dlouho před březnem od prvých náznaků tohoto vývoje ve druhé polovině 18. století, byly manifestačně vyjádřeny rámcovou, avšak striktní formulací *patentu ze 7. září 1848*, likvidujícího zcela definitivně "svazky poddanství i všechny vztahy plynoucí z vrchnostenské ochrany" a výslovně účtujícího s "pravomocí patrimoniálních úřadů".[5]

Okázalé vyzvednutí státního občana do ohniska legislativního zájmu bylo vlastně jen konečnou projekcí ideje "říšské jednoty", která v našich zemích doznala první jasné formulace proklamací rakouského císařství v roce 1804[6] do oblasti jejího personálního substrátu, lhostejno, zda zprvu prohlašovaného za "tuzemce a poddaného" zeměpánova,[7] či poté za "rakouského státního občana",[8] jemuž se konečně v roce 1849 i ústavně přiznává *"jediné a všeobecné rakouské říšské občanství"*.[9]

Tato základní podmínka zrovnoprávnění občanů – třebaže na dlouho ještě formálního – se stala současně úhelným kamenem všech státoprávních a z nich odvozených justičních reforem,[10] směřujících nadále již k trvalému zakotvení "buržoazního" soudnictví nejen v rakouských ústavách let 1848, 1849 a 1867, ale i v neústavní "organické" legislativě uskutečňující silvestrovské patenty z roku 1851 a odstraňující celé sotva zrozené "prozatímní" ústavní zřízení jako "nedonošený plod násilných otřesů z let 1848-1849"[11] a jako výraz "překotného chvatu, s nímž byly v roce 1848 všechny politické instituce ze země vydupány".[12]

Je až s podivem, jak naopak systematicky, cílevědomě a se zřejmou organizační připraveností bylo v těchto dvou bouřlivých letech přebudováno celé státní zřízení monarchie, otřásající se pod tlakem "neodvratně postupujících idejí století, jež podkopávaly základy feudálního řádu již dlouho před tím, nežli se konečně zhroutila i jeho forma v poryvu větru"[13] bouřlivého roku osmačtyřicátého.

Ve specifických podmínkách národnostně i kulturně různorodého mocenského seskupení přejímal rakouský konstitucionalismus rysy sice vyhroceně protiabsolutistické, zdaleka však ještě nikoli protimonarchistické. Lze dokonce konstatovat, že právě ony prudce oživené státoprávní a etnické tendence jednotlivých částí říše, revokující historické útvary stmelené kdysi prostřednictvím jediného panovníka v personální unii, podstatně oslabovaly radikalismus již značně republikánsky orientovaných demokratů v jejich boji proti starým i novým formám panovnické moci.[14]

Přes zásadní rozpornost v představách různých skupin obyvatel tehdejší monarchie o budoucím uspořádání státu podle národnostních či teritoriálních hledisek (centralismus, federalismus, autonomismus), přes rozdílnost názorů na míru podílu formálně zrovnoprávněného občanstva na řízení státu i přes dočasnou kapitulaci liberálních tezí o "suverénní konstituantě", zakotvila dobová představa o poslání a postavení justice – díky již obecně vžitým státoprávním konstrukcím o svébytnosti soudních institucí[15] – na půdě buržoazní státovědy poměrně nejpevněji a v podstatě definitivně.

Dlouhá doba předbřeznové hmotně i procesněprávní legislativy s organizačními základy již v tereziánsko-josefínských justičních reformách[16] je poznamenána systematickým prohlubováním odborné úrovně právnického vzdělání vůbec a soudcovského zvláště,[17] čilým stykem domácích znalců s oblastmi západní Evropy, která uskutečňovala již dávno před rakouským "březnem" buržoazní justici se všemi progresívnimi prvky i zárodky budoucích nedostatků.

Logickým důsledkem tohoto myšlenkového, společenského a mocenského procesu bylo, že se i v našich oblastech vžila představa soudcovské moci (potestas judiciaria, richterliche Gewalt, Gerichtsbarkeit), zvaná s celým svým pomocným aparátem "soudnictvím" (Justiz, Justizwesen, Rechtspflege), jako jedné ze tří základních funkcí (za mocí zákonodárnou a – ač ne zcela případně – vedle moci výkonné), jimiž měl být ve státě zajišťován právní řád. Toto hierarchické vyčlenění soudcovské moci se stalo jedním z typických znaků buržoazní justice, v tomto stadiu legislativních příprav pak již i zcela jistým minimem budoucí konstituce,[18] v níž za žádných okolností nebude místa pro jakoukoli formu poddanství zprostředkovaného feudálními mezičlánky mezi občanem a panovníkem.[19]

Nesoudcovská moc nařizovací a organizační, nazývaná justiční správou (Justizverwaltung, Rechtsverwaltung) v užším smyslu slova, byla již od zřízení zvláštního justičního resortu, tedy od března 1848, striktně odlišena od projevů moci soudcovské.[20]

Zcela zásadním předpokladem a materiálním východiskem buržoazní justice v Rakousku a současně i věrným odrazem dobového společenství politického, hospodářského i kulturního se stala řádná organizace soudů vybavených již formálními zárukami nezávislosti na ostatních projevech státní moci.[21] V tomto duchu spatřovala též pobřeznová legislativa v soudním zřízení (Gerichtsverfassung)[22] jeden ze základních pilířů celé státní soustavy (Staatsverfassung), jasně si uvědomujíc, jak podstatně je ono podmíněno státní a vládní formou a jak pronikavě opět tuto režimovou stránku reprodukuje.[23]

Přes značnou neujasněnost, ba protichůdnost perspektiv politických, jež byly závislé na řadě vnějších i vnitřních, v tomto údobí měření sil zdaleka ještě nedozrálých podnětů, mohla – díky včasné existenci a pohotovosti justičního resortu – navázat pronikavá reforma soudního zřízení na podrobně propracovanou předlohu, která měla – bez ohledu na rozbouřenou hladinu veřejných věcí, ba spíše právě proto, že byl "právní pořádek" tak silně ohrožen – urychlit přetvoření justičních institucí,[24] o jejichž zeměpanském charakteru, celostátní síti, uniformitě a ústředním řízení nebylo v zásadě již pochybností ani z hledisek rozdílných politických programů.

Proto též ministerstvo mohlo hned v září roku 1848 přesně formulovat a vyhlásit "osnovu pro uspořádání soudnictví" (Grundzügen für die Organisation der Justizbehörden), jejíž uskutečnění mělo

a) patrimonální soudy vytstřídat soudy státními,
b) důsledně odloučit justici od správy,
c) uskutečnit pořadí tří instancí ve sporných a dvou instancí v nesporných a trestních věcech,
d) soustředit výkon spravedlnosti od nejnižší k nejvyšší instanci v rámci celořížské uniformity justice,

e) uvést v život instituci státního zastupitelství (v souvislosti s obnovením principu obžaloby především v soudnictví trestním),
f) ústavně sankcionovat existenci ministerstva spravedlnosti jako ústředního orgánu dozoru a správy, jakož i nejvyššího soudu jako orgánu výlučně soudní pravomoci.

Do doby, nežli budou zářiové zásady uvedeny do praxe, měla být zajištěna právní kontinuita rozhodnutím "veškerého ministerstva" (Gesamtministerium) o "prozatímním" výkonu soudní pravomoci a politické správy dosavadními patrimoniálními úřady na útraty státu.[25]

Organizační legislativa centralizované státní moci, do jejíhož rámce spadala i přestavba soudního zřízení podle uvedených zásad,[26] nebyla již zabrzděna ani ztroskotáním návrhu ústavy kroměřížské, jež prý "byla v rozporu se skutečnými poměry monarchie a se zavedením spořádaného právního stavu",[27] tím méně pak vyhlášením oktrojované ústavy v březnu 1849, která spojovala centrální organizaci státu s pokrokovými postuláty všeobecných práv občanských[28] a která se proto nerozcházela se žádnou ze "zářiových zásad".

Březnová ústava a především její XII. hlava (§ 99-105) "o moci soudcovské" shrnuje pak poprvé v ústavních dějinách našich zemí stěžejní zásady novodobého, během celého dalšího století typicky buržoazního soudnictví, jež bylo nadále:
a) *jednotné* (systém centrální, nikoli již provinciální),[29]
b) *obecné* (rovnost všech občanů před zákonem a jejich podřízenost stejnému soudu osobnímu),[30]
c) ve všech stolicích *státní* neboli "říšské",[31]
d) ve výkonu své pravomoci *neodvislé* ("samostatné"),[32]
e) ve všech stolicích důsledně *odloučeno od správy*,[33]
f) v soudním řízení ovládáno zásadami[34] *veřejnosti* a *ústnosti*, v trestních věcech pak ještě i zásadou *obžaloby*[35] a účastí *soudců z lidu* (porotců) při rozhodování o těžkých zločinech a o přečinech politických a tiskových.[36]

"*Základy nového soudního zřízení*" (Grundzüge der neuen Gerichtsverfassung), které poté císař schválil pro celou říši[37] jako již zcela přesnou osnovu pro organizování pobřeznového soudnictví v jednotlivých "korunních zemích" podle zásad březnové ústavy, stala se po předchozí celoroční aktivitě resortu již jen konečnou redakcí připravované osnovy.

Výlučným výčtem soudů jednotného typu, vybavených přesnou jurisdikcí a instančně mezi sebou spjatých, neponechaly "Základy" místa pro existenci jiných soudů nežli těch, jež samy výslovně koncendovaly.[38] Do jednotné kategorie soudů zahrnuly "Základy" 1) soudy okresní (§ 5-9), 2) okresní soudy sborové (§ 10-11), 3) soudy zemské – krajinské[39] (Landesgerichte) (§ 12-18), soudy kauzální (§ 19-22), vrchní soudy zemské (§ 23-25), nejvyšší a kasační soud (§ 26-28). Pravomoc každého z nich současně rámcově vymezily.[40]

Cesta od bezprostředně pobřeznové legislativy k a k t i v a c i prvé buržoazní soudní organizace v našich zemích nebyla zcela přímá. Pro období "přechodu", t.j. od okamžiku, kdy starý organizační systém byl i legislativou odsouzen k zániku a nový nebyl dosud zralý k plné realizaci, byla učiněna řada prozatímních, resp. dílčích opatření, jež měla být spojovacím článkem mezi starým a novým uspořádáním. Sem patří především "přechodná a uvozovací" ustanovení samotných "Základů" (§ 31-40),

jež připomněly naléhavost okamžitého zahájení činnosti nových soudů v těch obvodech vrchních zemských soudů, v nichž budou již skončeny "přípravné práce", především ohraničení soudních okresů a obvodů zemských soudů.

Úředně vstoupil celek nové soudní organizace vybudovaný podle "Základů" v život (Beginn der Wirksamkeit) v českých a rakouských zemích teprve dnem 1. července 1850[1] a spolu s ním i všechny před tímto datem vydané předpisy nově upravující působnost, příslušnost, vnitřní uspořádání soudů i řízení před nimi. Podrobné předpisy kompetenční i organizační pak rozpracovaly, doplňovaly a zčásti i korigovaly rámcová ustanovení "Základů". Tento legislativní celek zakotvil tak strukturu justice v českých a rakouských zemích nejen na dobu krátkého konstitučního období, ale i na celých sto let jejího dalšího trvání.

Vycházíme-li z bouřlivého roku osmačtyřicátého jakožto bezprostředního konstitučního podnětu ke vstupu moderní justice do našeho veřejného života a sledujeme-li její další vnější proměny určované opětovnými zásahy do státoprávní struktury monarchie až do pádu absolutismu a obnovení ústavnosti v letech šedesátých, konstatujeme, že právě etapa oné prvé pobřeznové justiční legislativy je zdaleka nejvýznamnějším obdobím důsledného vymanění se justice z pout feudální závislosti v duchu naprostého státoprávního přerodu z monarchie feudální v centralistickou monarchii konstituční a tedy i obdobím, v němž byly položeny základy nové, již celé novodobé justiční organizace.

Prudké revoluční vzplanutí, přestože vinou naprosto nejednotného postupu jednotlivých národů, stavů a tříd mohlo být ve svých krajních důsledcích utlumeno, podstatně uspíšilo pád přežitých řádů a vývoj urychlilo. Vlastní spád rakouského politického dramatu, zahájený březnovým manifestem roku 1848, který se měl stát včasným, současně však jen dočasným ventilem nebezpečně nahromaděného napětí, ovlivnil i přestavbu justice vlastně jen tím, že uvolnil již dávno připravované legislativní záměry a do nezadržitelného již pohybu uvedl ty pokrokové síly, jež byly vůbec ještě slučitelné s principem monarchie, v té době buržoazií plně uznávané.

Poznámky

1 ŠOLLE, Václav: *Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích*, část prvá (SAP XVIII/1, str. 86-138).

2 Nezbytnost politické centralizace velmi případně - i když s přednostním zřetelem k vývoji společensky vyspělejšího evropského západu - vysvětluje K. Marx ve svém Manifestu odstraněním roztříštěnosti výrobních prostředků, hustým nakupením obyvatelstva a soustřeďováním vlastnictví v rukou mála lidí. "Bez přihlédnutí k hospodářskému činiteli není možno náležitě pochopit ani průběh roku 1848..." ŠAMBERGER, Zd.: *Em. Arnold, radikální demokrat z r. 1848*, SAP I/1, str. 19 a 27).

3 Cís. patent z 15.3.1848 (č. 25 sb.pol.z.).

4 § 25 dubnové ústavy z r. 1848 (č. 49/1848 sb.pol.z.), cís. manifest z 2.12.1848 (č. 1 ř.z. ex 1849) a úvod k říšskému zákoníku ze 4.3.1849, § 27 březnové ústavy z r. 1849 (č. 150 ř.z.) a cís. patent z 31.12.1851 (č. 2 ř.z. ex 1852).

5 Výnosem min. vnitra z 9.9.1948 (č. 2485) byl tento patent (č. 112/1848 sb.pol.z.) rozeslán jednotlivým zemským vládám a těmi dále vyhlašován. V Čechách se tak stalo gub. dekretem z 12.9.1848 (č. 235 sb.pol.z.).

6 Přiléhavě charakterizuje postupné srůstání této původně jen dynastické unie K. CZÖRNIG (*Österreichische Neugestaltung 1848-1858*, Stuttgart-Augsburg 1858) až k plné státní jednotě, dosažené "teprve vytvořením rakouského císařství r. 1804...". Neskrývané úsilí o státoprávní koncentraci všech zemí spjatých ještě i po císařské proklamaci z 11.8.1804 pouze osobou "dědičného císaře rakouského",

přineslo své první ovoce bezprostředně po formálním zániku "starobylé říše římské národa německého", tedy již v r. 1806 (Drobné spisy B. Riegra usp. K. Kadlec, sv. I, str. 328 násl. a 351 násl.).

7 Tuto formulaci razí druhá hlava josefínského obč. zákona z.r.1786 (č. 591 sb.j.z.) "o právech poddaných", která poprvé vyhlašuje "úplnou svobodu pro všechny poddané bez výjimky" (§ 1) a stanoví, že "všichni, kdož žijí v dědičných zemích pod mocí zeměpanskou, mají být pokládáni za tuzemce a poddané" (§ 3). Ve výrazné zkratce poukázal k tomuto vývoji od dvojího poddanství (přímého - pozemkové vrchnosti - a nepřímého - panovníkovi) k jednotnému poddanství státnímu K. KADLEC ve svých *Dějinách veř. práva ve střední Evropě,* Praha 1921, str. 340, 345-346).

8 § 4 a 29 o.z.o. z r. 1811 (č. 946 sb.j.z.).

9 § 23 ústavy z r. 1849 (č. 150 ř.z.).

10 F. SOMMARUGA, druhý (od. 20.3. do 21.4.1848) ministr spravedlnosti, provedl pohotový rozbor resortního návrhu připravované justiční organizace, v němž výslovně zdůraznil "... die unumgängliche Notwendigkeit einer durchgreifenden Reform unserer bisherigen Gerichtsverfassung zu begründen..." (*Die Grundzüge der Gerichtsverfassung...* Vídeň 1849, str. 5-6).

11 CZÖRNIG K.: l.c. str. 3.

12 WÜRTH J.: *Die östereichische Strafprocessordnung vom 17.1.1851,* (Vídeň 1851, str. 43).

13 CZÖRNIG K.: l.c. str. 3.

14 Tuto názorovou rozpornost jednotlivých etnických a stavovských skupin monarchie přiléhavě ilustruje E. PRIESTLEROVÁ ve svých *Stručných dějinách Rakouska* (Praha 1954, str. 389-411).

15 Tyto státoprávní konstrukce tkvěly svými počátky ve známé nauce o dělbě státní moci, která, zrozena v Anglii již v 17. století (J. Locke), zdomácněla - díky jejímu systematickému zpracování břitkou logikou CH.L. MONTESQUIEUA (*L'esprit de lois* 1748) - v 18. století i na evropském kontinentě. Postulovala moc *zákonodárnou, soudní* (soudcovskou) a *výkonnou* jakožto tři, od sebe oddělené, hierarchicky ovšem návazné funkce každého spořádaného státu. Třebaže vznikla z odporu vůči monarchickému absolutismu 17. a 18. století, byla převzata a dále tradována i v typicky již buržoazních státních formách (ať ještě reprezentativně monarchických či již republikánských).

16 "... Werfen wir einen Blick zurück auf das Jahrnundert österreichischer Justiz-zustände, zwei Momente sind es zunächst, welche auf den Entwicklungsgang desselben von grössten Einfluss waren: die Fortschritte der Rechtswissenschaft einer - und die Wandlungen der österreichischen Staatsidee anderseits... Das Erwachen der Staatseinheitsidee unter Maria Theresia und die staffe Centralisation Kaiser Joseph's waren dem Einfluss der fortschreitenden Rechtswissenschaft auf die Justizgesetzgebung günstig..." (DOMIN-PETRUSHEWETZ A.: *Neuere österreichische Rechtsgeschichte,* Vídeň 1869, str. 360).

17 Značně již náročné podmínky soudcovské kvalifikace (vzdělání, praxe, odb. zkoušky a jazykové znalosti) ve třicátých letech min. století rozvádí F. HEIMERL ve své učebnici *Die Lehre von den Civilgerichtsstellen in den deutschen u. italienischen Ländern des österreichischen Kaiserstaates* (1. díl, 1834, str. 81-101).

18 V článku *Slovana* z 3.7.1850 "Co je vlastně konstituce?" přejímá K.H. BOROVSKÝ tuto státoprávní ideu slovy: "... Tři hlavní moci jsou tedy v konstitučním státu, jedna od druhé neodvislá a sice: zákonodárná, vykonávající a soudní. Soudní moc musí být v konstituční zemi zcela neodvislá od vlády, aby mohla beze vší lidské bázně rozsuzovati jen podle zákonů bez ohledu koho dle nich odsoudí, i byť by to sama vláda byla..." (*K.H. Borovského Politické spisy.* III/1, str. 111 a 115, Praha 1902).

19 Již návrh "dubnové" ústavy z 25.4.1848 (cís. pat. č. 49/1848 sb. pol.z.) vyhlašující v § 25 stejnou působnost zákona a stejné osobní soudní fórum (Gerichtsstand) pro *všechny* občany, měl legalisovat jako jeden ze základních postulátů soudobého konstitučního hnutí "zrušení soudů privilegovaných a vrchnostenských, uvedení neodvislých soudů okresních a zrušení poddanství". Výslovně tuto zásadu vyjadřuje § 14 téže ústavy.

20 Nejvyšším rozhodnutím ze 17.3.1848 (č. 30/1848 sb.pol.z.) byla ustavena ministerská rada (Gesamtministerium), jejímž článkem byl i ministr spravedlnosti, což bylo pohotově oznámeno všem zemským vládám ještě téhož dne výnosem min. spravedlnosti (č. 1127/1848 sb.j.z.). Současně byla od dosavadního Nejvyššího justičního úřadu oddělena a samostatnému ministerstvu přidělena justiční správa a legislativa. Toto - zatím jen "via facti" uskutečněné vyčlenění nesoudcovské agendy do ministerstva sanoval teprve v květnu vydaný "prozatímní předpis o působnosti ministerstva spravedlnosti a jeho poměru k soudům" (výn. min. sprav. z 15. a 22.5.) a v obměněné formě znovu redigoval - tentokrát již s "Nejvyšším schválením" vydaný výnos min. spravedlnosti z 21.8. t.r. (č. 1176/1848 sb.j.z.). Tento předpis též (§ 3) stanovil, že Nejvyšší soudní úřad má nadále působit jen jako orgán nejvyšší soudní pravomoci s označením "nejvyšší soud" (Oberste Gerichtshof).

21 "Sonderung des Gerichtes von der Regierung im Staate ist... als einer der Hauptgrundsätze des neueren Staatsrechtes ziemlich allgemein anerkant..." (HEIMERL F.: *Die Verfassung der Civilgerichte in Österreich,* Vídeň 1856).

22 Již příloha k Nejvyššímu rohodnutí ze 14.6.1849 (č. 278 ř.z.), nesoucí označení "Grundzüge der neuen Gerichtsverfassung", vychází z tohoto pojmového určení.

23 "... Die Gerichtsverfassung soll (daher dem Leben, dem Bedürfnisse des Volkes und des Verkehrs, den ökonomischen Verhältnissen angepasst) überhaupt so eingerichtet sein, dass sie sich in die gesamte Einrichtung des Staates einfüge als ein harmonisches Glied des Ganzen..." (F. HAIMERL, l.c. v pozn 21).

24 Zdůrazniv "neodkladnou nezbytnost pronikavé reformy dosavadního soudního zřízení" (srv. pozn. 10), pokračuje F. Sommaruga (l.c.ibidem) "... Gilt dieser Satz in allgemeinem als ausgemacht, so muss doch die Dringlichkeit einer gründlichen Justiz-reform noch in höherem Grade in Übergangszuständen, wie die jetzigen in Österreich sind, sich steigern...".

25 Min. sdělení č. 117/1848 sb.pol.z.

26 Tyto "zářiové zásady" se též dostaly na pořad jednání kroměřížské fáze ústavodárného sněmu a byly připomenuty v úvodním projevu tehdejšího ministerského předsedy Felixe Schwarzenberka, který m.j. prohlásil: "... Über Umgestaltung der Rechtspflege im constitutionellen Geiste, Einrichtung landesfürstlicher Gerichten statt der Patrimonial- und Communal-Gerichte und durchgreifende Trennung der Verwaltung von der Justiz, werden ... die geeigneten Vorlagen gemacht werden...".

27 Z cís. patentu (manifestu) ze 4.3.1849 (č. 149 ř.z.).

28 Celořišská ústava ("březnová") zvaná též "Stadionova" vydána byla cís. patentem ze 4.3.1849 č. 150 ř.z. a tzv. "základní práva" o 13 paragrafech byla k ústavě připojena cís. patentem č. 151 ř.z. rovněž ze 4.3.1849.

29 To vyplývá z celkového ducha i znění ústavy, jmenovitě již z uvoz. manifestu, který zdůrazňuje "jednotné a nedělitelné císařství rakouské" i z jednotlivých ustanovení samotné ústavy, zvláště z § 20 (jednotné nalézání práva), z § 24 odst. 2 (vykonatelnost rozsudků soudních ze všech zemí říše), z § 68 (celořišské justiční zákonodárství).

30 Ustanovením § 27 ústavy byla zásadně zrušena všechna dosavadní privilegovaná fóra *osobní*; výjimky stanovil jednak § 105 pro členy panovnického domu, jednak § 117 pro "osoby vojenské" (viz pozn. 38).

31 Tímto druhým stěžejním ustanovením oddílu "o moci soudcovské" byla popřena instituce soudnictví "patrimoniálního" v jeho nejširším významu, tedy nejen soudy venkovských "pozemkových vrchností" (Grungerichte, Dominicalgerichte), ale i všechny ostatní "místní soudy" (Ortsgerichte) ve smyslu josefínských jurisdikčních norem z r. 1784, tedy i magistráty jakožto "soudy komunální", jak je označuje nař. č. 290/1849 ř.z.

32 § 99 ústavy hovoří o "samostatném" (selbständig ... geübt) výkonu soudcovské moci.

33 Již od zřízení Nejvyššího justičního úřadu (NJÚ) ve Vídni roku 1749, jímž byl položen nedálc neotřesitelný základ k vytváření samostatného a jednotného justičního zákonodárství, byla i v rakouských zemích dědičných postupně uskutečňována snaha o vymanění justice z okruhu administrativy. Takto připravovaný princip odpoutání justice od správy nemohl pochopitelně již chybět v žádné z pobřeznových kreací státoprávního uspořádání monarchie; nejen tedy bez výhrad v obdobích tzv. ústavnosti (§ 102 ústavy z r. 1849, čl 14. zákl. z.č. 144/1867 ř.z.), ale i - třebaže v oslabené verzi - v období posilvestrovského absolutismu (čl. 19 kabinetního listu č. 4/1852 ř.z.).

34 Nezbytnost vystřídání dosavadního procesního systému "uplatňovaného na úkor svobody státních občanů v neospravedlnitelném rozsahu a strohosti" - především v oblasti trestněprávní - zdůraznila i důvodová zpráva k osnově prvního pobřeznového trestního řádu (z.č. 25/1850 ř.z.); ta vyslovila potřebu "... jene Reformen einzuführen, deren das Gerichtsverfahren in Strafsachen bedarf, wenn es den grossen Fortschritten und Anforderungen der Wissenschaft und insobesondere den Formen des constitutionellen Lebens entsprechen soll. Offentlichkeit und Mündlichkeit, Anklagenverfahren und für schwere Verbrechen, sowie für politische und Pressvergehen, Geschwornengerichte, mit diesen wenigen, aber inhaltsscheren Worten bezeichnet der § 103 der Reichsverfassung die leitenden Grundsätze, nach welche das Strafverfahren künftig geregelt werden soll..." (příloha k ř.z. z r. 1850, str. 20).

35 § 103 ústavy, jenž proklamoval i zásadu řízení obžalovacího "nullus reus sine actore" jakožto opaku zásady vyhledávací (inkviziční) na půdě procesu trestního, se stal právním základem pro vybudování instituce státních zástupců v rakouských, tedy i v českých zemích. Všeobecně byla jejich existence zajištěna v "Základech nového soudního zřízení" (§§ 29-30 příl. k cís. rozhodnutí č. 278/1849 ř.z.) a odtud přenesena i do předpisů zavádějících tuto organizaci v jednotlivých korunních zemích (pro Čechy cís. rozh. č. 290/1849 ř.z.). Zvláštní "organický" zákon pro státní zastupitelství (cís. pat. č. 266/1850 ř.z.) vydaný podle § 30 cit. cís. rozhodnutí, začlenil pak úřady státních zástupců pevně do celkového systému, vybudovav jejich vnější i vnitřní organizaci a určiv obory jejich působnosti.

36 Soudy porotní nebyly u nás nikdy institucemi samostatnými, neboť byly jen ústavně zajištěnou odchylkou z příslušnosti trestních senátů sborových soudů 1. stol. ve stadiu hlavního přelíčení. Jejich počátky u nás jsou spjaty s řízením ve věcech tiskových již v roce 1848, kdy proti případnému zneužití tisku uvolněného po vyhlášení konstituce "prozatímním" tiskovým zákonem z 31.3.1848 byla vydána dvě rovněž "prozatímní" nařízení min. rady (č. 66 a 67/1848 sb.pol.z.). K trestnímu řízení o "přestoupeních

spáchaných zneužitím tisku" podle posléze uvedeného min. nařízení (č. 67) byl povolán až do další úpravy zemský soud (Landrecht), tj. "ten soud, který podle zřízení jedné každé provincie je řádným soudem fisku v civilních věcech" jakožto celozemský soud porotní. Z této základny byly poroty převzaty do § 103 říšské ústavy z r. 1849, podle níž měly rozhodovat již jednak o všech "těžkých zločinech", jednak i o "politických a tiskových přečinech", což bylo pak uzákoněno v "prozatímním" trestním řádu z r. 1850 (pat. č. 25/1850 ř.z.). Takto byly zavedeny u zemských (krajinských) soudů jako rozšířené (pětičlenné) senáty soudců z povolání a dvanácti porotců a byly příslušné a) pro určité zločiny,s nimiž byl spojován trest smrti neb delšího než pětiletého žaláře, b) pro jisté přečiny tiskové (pat. č. 161/1849 ř.z.). Krátké trvání těchto porotních soudů ukončil absolutismus již dnem 15.2.1852 a k jejich obnově došlo opět teprve po zavedené ústavnosti základním zákonem o moci soudcovské (čl. XI. z.č. 144/1867 ř.z.). V tiskových věcech se tak stalo již v roce 1869 (z.č. 32 ř.z.) a obecně v záležitostech 25 druhů těžkých zločinů a přečinů včetně zločinů a přečinů tiskových teprve po vydání trestního řádu č. 119/1873 ř.z. v roce 1874.

37 Cís. rozhodnutí ze 14.6.1849 (č. 278 ř.z.).

38 Privilegium "zvláštního soudního fóra" (§ 4) bylo popřáno již jen členům panovnického domu, osobám požívajícím práva exteritoriality a osobám vojenským, na něž byla nadále pravomoc nejvyššího dvorského maršálství omezena. (Srv. pozn. 30). § 19 odst. 2 uvádí ještě i "dočasně" přežívající trestní soudy důchodkové zavedené patentem z 11.7.1835 (č. 63 sb.pol.z.) ku stíhání "přestupků důchodových"; bližší o nich v pozn. 64 mé statě o trestním soudnictví předbřeznovém (SAP XII/1 str. 100).

39 Označování těchto soudů jakožto "krajinských", jež bylo běžné jak v českých (do 31.12.1852 ještě spoluautentických) textech říšského i zemského zákoníka, tak ve všech dobových komentářích, vystihuje beze sporu přiléhavěji územní rozsah působnosti těchto soudů, odlišujíc je tak současně od "zemských" soudů s celozemskou působností ať předbřeznových (Landrecht) či z doby zcela nedávné (1945-1949).

40 Podrobně je o jednotlivých článcích této pobřeznové soudní hierarchie pojednáno v mé práci *Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích* - část prvá) SAP XVIII/1, str. 113-126).

41 *Výnos min. sprav.* z 18.6.1850 (č. 234 ř.z.).

© Václav Šolle, 1991

Anteil des revolutionären Jahres 1848 an der Hervorbildung der bürgerlichen Justiz in Österreich

Václav Šolle

Zusammenfassung

Es besteht sicherlich kein Streit darüber, das die Historie der Umsturzjahren 1848-1849 allgemein und mit Recht eine strukturelle Wandlung der staatsrechtlichen Verhältnisse in Mitteleuropa, vor allem in der österreichischen Monarchie mit sich gebracht hat.

Zasammen mit der Feststellung dieser Tatsache, musste ich schon früher im Rahmen meiner Betrachtungen über die Anfänge der bürgerlichen Justiz in den böhmischen Ländern betonen, dass jedweilige breitere sowie auch engere Gesellschafts und Machtformationen stellen nur den Ausdruck tieferer geschichtlicher Zusammentänge dar.

Die Wurzeln dieses Umsturzes haften nämlich tief in Vergangenheit. Schon die vorhergehenden hundert Jahren der immerfort deutlicheren politischen Zentralisierung waren eine unumgängliche Folge der lange Zeit dauernden Urgründen, wobei deren Hauptpostulate im Bereich der Justiz den Aufbau des hierarchisch geschlossenen Systems der Staatsgerichte betrafen.

Es muss anerkannt werden, dass ohne das reformierende josephinische Dezenium die strukturelle Umwandlung des Gerichtswesens im Jahren 1848-849 bei weiten nicht jene im Wesen definitiven Formen erreicht hätte, die - trotz der bald sich kundgebenden reaktionären Bestrebungen – schon ein festen Rah"men der Gerichtsorganisation in Österreich und somit auch in böhmischen Ländern das ganze weitere Jahrhundert hindurch bildeten.

Nur werden wir fragen, was für ein Schlussimpuls es eigentlich war, der diesen etatiserenden Prozess zu Ende geführt hat. Das, was diese Enwicklung vollendete und dem Revolutionärjahre den Siegel dauernder Bedeutung aufgedrückt hat, war die verfassungsrechtliche Festsetzung des Grundsatzes der Gleichheit aller Bürger vor dem Gesetze. Diese war ja das Grundpostulat der Burgeoisie, dessen Verwirklichung allerdings die Zerreisung aller übrig gebliebenen Fesseln der feudalen Ordnung voraussetzte, in den öffentlich-rechtlichen Sphäre also die Auflösung des Patrimonialismus und seiner unmittelbaren Äusserung: der Untertänigkeit.

Das Ende der feudalen Verhältnisse wurde durch die strikte Formulation des Patents vom 7. September 1848 proklamiert, wodurch gänzlich und definitiv "die Untertänigkeitsverbände und alle aus dem Obrigkeitsschutz erfliessende Beziehungen" sowie auch "die Patrimonialgerichtsbarkeit" liquidiert wurde.

Diese Grundbedingung der Gleichberechtigung der Bürger wurde gleichzeitig zum Eckstein aller staatsrechtlichen und davon abgleiteten Justizraformen erklärt, die weiterhin zu einer schon dauernden Verankerung des bürgerlichen Gerichtswesens zielten.

Man muss wirklich staunen, wie systematisch und mit welcher organisatorischer Bereitschaft währen dieser zwei stürmischen Jahre die ganze Staatsorganisation der Monarchie umgestaltet wurde.

Unter den spezifischen Bedingungen der national und kulturell manigfaltigen Gruppen übernahm auch der österreichische Konstitutionalismus ausgesprochen antiabsolutische, jedoch noch nicht antimonarchistische Züge. Trotz dieser Zwiespaltigkeit in den Vorstellungen der Bevölkerung der damaligen Monarchie an der kommenden Staatsorganisation, hat dennoch die damalige Vorstellung über die Mission und Stellung der Justiz auf dem Gebiet der bürgerlichen Staatswissenschaft verhältnissmässig festen Fuss gefast.

Die Justzverwaltung wurde schon seit der Errichtung eines besonderen Justizressorts in dem März 1848 strikt von den richterlichen Gewalt abgesondert. Diese hierarchische Ausscheidung der richterlichen Gewalt war eines der typischen Merkmale des bürgerlichen Gerichtswesens. Deswegen konnte das Ministerium gleich in September desselben Jahres eine durchdringende Reform des Gerichtswesens an die engehend durchgearbeitete Vorlage anknüpfen und die Grundsätze der neuen Gerichtsverfassung formulieren und bekanntgeben.

Die organisatorische Legislative wurde nicht einmal durch die gescheiterte Gesetzvorlage der "Kremsierer Verfassung" gebremst, ebensowenig durch die oktroierte Vefassung von März 1849, die die Zentralorganisation des Staates mit den fortsrittlichen Postulaten der allgemeinen Bürgerrechte verband und deswegen mit keinem der "Justizgrundlagen" von September im Widerspruche stand.

Diese Grundzüge genehmigte nachher der Kaiser als ganz konkrete Vorlage für die Organisation des Nachmärzgerichtswesens in den einzelnen Kronländern.

Die Märzkonstitution und vor allem ihr zwölftes Kapitel "über die richterliche Gewalt" umfasst also zum erstenmal in Verfassungs-geschichten unserer Ländern die Hauptgrundsätze der neuzeitlichen, für das ganze weitere Jahrnundert typischer bürgerlicher Justiz.

Der Weg von der legislativen Ingerenz zur Aktivisierung dieser ersten bürgerlichen Gerichtsorganisation, die am 1. Juli 1850 stattgefunden hat, führte nachher über eigehende Kompetenz und Organisationsvorschriften, die die Rahmenbestimmungen der Grundzügen ausarbeiteten.

Betrachten wir das stürmische Jahr 1848 als unmittelbare konstitutionelle Anregung zum Eintritt der bürgerlichen Justiz in unser öffentliches Leben, so müssen wir feststellen, dass eben die Etape der ersten Nachmärzlegislative die weitaus wichtigste Phase der staatsrechtlichen Umwandlung der absoluten Monarchie in eine zentralistische konstitutionelle Monarchie darstellt und deswegen auch die Zeitperiode, in der die beständige Gründe der neuen bürgerlichen Justizorganisation gelegt wurden.

JEDNOTA PRÁVNICKÁ V PRAZE V LETECH 1864-1882

(Příspěvek k 125. výročí založení)

Stanislav Balík ml.

Dne 15. prosince 1989 uplyne 125 let od chvíle, kdy "v koleji Karlově sešlo se 79 členů, již se posud přihlásili, aby položili základ k dílu zajisté velkému a šlechetnému".[1] Onoho 15. prosince 1864 byla "zaražena" Jednota právnická, "aby se pěstovaly v řeči české vědy právní a státní".[2] Tato událost, související s obecnou snahou české inteligence o kulturní emancipaci a provázená vznikem obdobných odborných spolků jako např. Spolku českých lékařů, Jednoty českých filologů, Jednoty českých matematiků a fyziků atp.,[3] patří nejenom k významným kulturním výročím, ale je zároveň důležitým mezníkem v dějinách českého právnictví.

Jednota právnické v Praze, na jejíž tradici v současné době navazuje dnešní Jednota českých právníků, má za sebou dlouhou historii, zatím jí však, nesporně ku škodě věci, chybí právněhistorické hodnocení její činnosti, a to zejména pro období kapitalismu. Není přitom třeba zdůrazňovat, že výklad o minulosti českého právnictví bez důkladného rozboru podíluJednoty právnické na formování národní právní vědy není dostatečně plastický.[4] S Jednotou právnickou se přitom v literatuře setkáváme zatím pouze v souvislosti s dějinami časopisu Právník,[5] popř. při vzpomínce na některé osobnosti či kulturní památky z 2. poloviny 19. století.[6]

Stěžujeme-li si na relativní nedostatek literatury o Jednotě právnické, uspokojí nás naopak stav pramenné základny. Existují dokonce např. výroční zprávy z let 1867, 1869-1871, 1873-1881, 1883-1885, 1887-1890 a 1892-1917, uložené v Archívu hlavního města Prahy,[7] nicméně nejbohatším zdrojem informací je časopis Právník, obsahující kromě zpráv o valných hromadách konaných pravidelně jednou za rok i podrobné zápisy z týdenních schůzí.[8] Množství biografických dat v těchto pramenech, mj. počátku a ukončení členství v Jednotě právnické, úmrtí, životních jubileí atp., se přímo nabízí k počítačovému zpracování jako doplněk jinak precizního Almanachu československých právníků Michala Navrátila, přinášejícího rovněž četné zajímavé zmínky o členech Jednoty.[9]

Dějiny Jednoty právnické, ačkoliv se odvíjely kontinuálně, lze rozdělit do period s přihlédnutím k periodizaci dějin státu a práva v Československu i k rozhodným okolnostem v oblasti kultury, osvěty atp. Cílem tohoto příspěvku je zaměřit pozornost na počátky Jednoty právnické od 15. prosince 1864 do 1. října 1882, kdy byla po rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity aktivována česká právnická fakulta. Byla Jednota právnická vskutku spolkem "nadšených diletantů", jak nazval generaci Riegrova slovníku naučného z 60. let český národohospodář Josef Kaizl?[10] Jakou měla členskou základnu a k jakým úkolům byly směřovány její zájmy? Jaké je její místo v politickém životě české společnosti? Odpovědi na tyto i další otázky nutno

hledat především v tom, co nám po Jednotě právnické z daného časového úseku zůstalo zachováno dodnes.

* * *

Vznik Jednoty právnické byl úzce spjat s obnoveným vydáváním časopisu Právník po roční odmlce od ledna r. 1864. Jak redakce v provolání "Českým právníkům"[11] tak autor zprávy "Právnická jednota v Praze"[12] hořekují nad stejnými bolestmi: "Nahlížejíce pak zároveň, že právnictví u nás posud více méně ladem leží, zůstaveno jsouc pouhému zalíbení a rozdrobeným silám nahodilých pracovníkův, že zvláště právnický život v Praze patrné známky ochablosti na sobě nese, čehož nejlepším důkazem jest, že v Praze není žádné jednoty k pěstování věd právních, ano že až na poslední dobu ani žádného časopisu právnického nebylo, kdežto potřeba obého na jevě jest: umluvili se pánové Tomáš Černý, Antonín Haas, Josef Hochmann, Jaroslav Kotovic, Jan Kučera, Josef Prachenský, Antonín Randa, Jakub Škarda, Josef Tylš a Rudolf Wolf, vesměs doktoři veškerých práv v Praze, že se pokusí o založení právnické jednoty..."

Přípravný výbor, jehož někteří členové mj. ještě nepřekročili ani třicítku,[13] dosáhl prostřednictvím největší autority ve svém středu třicetiletého univerzitního profesora Antonína Randy (1834-1914) schválení návrhu stanov císařským nejvyšším rozhodnutím z 26. března 1864 a definitivně výnosem c.k. náměstnictvím z 19. července 1864 č. 4269. Následovala výzva k 15. srpnu 1864, aby čeští právníci "činem dokázali, že posavadní stesky jejich nebyly pouze otřepanými frázemi"[14] a aby se přihlásili za "údy" vznikající Jednoty. Podmínkou svolání valné hromady bylo přijetí přihlášek alespoň od třiceti pražských právníků. Během čtyř měsíců projevilo zájem již zmíněných 79 členů.[15]

* * *

Otázka členské základny byla palčivým problémem po celé sledované období.[16] Podle ustanovení stanov[17] byla podmínkou bezúhonnost, ukončené právnické studium, zaplacení prvého příspěvku ve výši 4 zlatých a přijetí v týdenní schůzce (§ 4). Kromě řádného členství přicházelo v úvahu čestné členství toho, komu jednota pro jeho proslulost ve vědách právních neb státních čestný diplom uděliti stanoví (§ 5) a možnost stát se zakládajícím členem jednoty po složení 30 zlatých kromě ročního příspěvku (§ 4 in fine). V letech 1864-1882 měla Jednota právnická pouze jednoho čestného člena – Františka Palackého,[18] mezi zakládající členy patřili záhy např. v r. 1865 nejstarší člen sboru právnické fakulty zemský advokát Jan Nepomuk Kaňka (1772-1865),[19] Karel Seeling (1812-1884),[20] pozdější dlouholetý předseda české advokátní komory Josef Tragy[21] atd. Jediným cizím státním příslušníkem, který do r. 1882 usiloval o přijetí do Jednoty právnické, byl ruský právník, akademik Alexander Dmitrijevič Ljubavski,[22] který byl členem krátce od 6. června 1878 do 16. října 1879, kdy byl vyškrtnut v podstatě z důvodu obtížného doručování korespondence a placení příspěvků.

Od vzniku spolku do 1. října 1882 bylo přijato do Jednoty cca 510 osob.[23] Již v začátcích však konstatoval starosta Matěj Havelka (1808-1892) že "musíme se přiznati, že nám bylo zápasiti s netečností členů mnohých. Méně než je žádoucno

všímala si nás rozvážná zkušenost právníků starších, jakož i bujará čilost sil mladších.."[24] Výzvy např. mladým právníkům k práci v Jednotě se pak opakovaly až do konce sledovaného období.[25] Valná většina těch, kteří se k Jednotě přihlásili, včetně zvučných jmen např. Františka Ladislava Riegra (1818-1903) a Jana Palackého (1830-1908), jehož členství skončilo dokonce formou "nezapravení" ročního příspěvku (§ 20 písm. c) stanov)[26] či Karla Sladkovského (1823-1880), totiž spolek spíše zaštítila či morálně podpořila než by se aktivně podílela na jeho činnosti. Z okolností vzniku členství i z délky jeho trvání lze u mnoha právníků usuzovat, že s myšlenkou Jednoty právnické pouze koketovali. Bývalo běžné, že ze skupinky osob z jednoho města či zaměstnání, přihlášené společně, záhy část odpadla. Stal se dokonce i případ, že JUC. Hynek Jenikovský byl vymazán ze seznamu členů, "poněvadž prohlásil, že k jednotě za člena přistoupiti nechtěl".[27] Členství pasivních a neplatičů zanikalo nejčastěji existencí dluhu, ohlášením vystoupení (§ 20 písm. a) stanov) či vyloučením valnou hromadou (§ 20 písm. b) stanov).

Rozborem zpráv z týdenních schůzí se ukazuje, že po dobu alespoň tří let ze sledovaného osmnáctiletého období aktivně zasáhlo pouze 60 osob. Pro mimopražské byla samozřejmě osobní účast na většině akcí prakticky nemožná, takže jim zbývalo buď posílat příspěvky do Právníka, popř. dotazy či sdělení, které se stávaly předmětem jednání na schůzích.

* * *

Organizační záležitosti Jednoty obstarávali starosta, jeho první a druhý náměstek, první a druhý jednatel, volení pravidelně na roční období valnou hromadou spolu s přehlížiteli účtu (§ 7 stanov).

Starostou Jednoty právnické v daném období býval bezvýjimečně volen původně rada obchodního soudu a od r. 1867 rada vrchního soudu zemského Matěj Havelka, který v r. 1879 dosáhl ve funkci 70. narozenin, když předtím obdržel řád železné koruny III. třídy a v r. 1870 byl povýšen do rytířského stavu.[28] Mezi povinnosti starosty patřilo např. ohlašovat a určovat program schůzí, jejich řízení a svolávání valné hromady.

Ve funkci prvého náměstka po dvouletém působení vystřídal advokáta a univerzitního profesora Josefa Fryče (1804-1876) univerzitní profesor Antonín Randa, volený od r. 1867 až do konce této etapy dějin Jednoty. V letech 1865-1866 byl mladší Randa vedle Fryče druhým náměstkem.[29] Od r. 1867 příslušelo místo druhého náměstka advokátům, jmenovitě v letech 1867-1872 Jakuba Škardovi (1828-1894), od r. 1873 Edmundu Kaizlovi (1836-1900) a nakonec Ludvíku Aullovi (1831-1893).

Větší fluktuaci lze pozorovat u prvních a druhých jednatelů. Jejich práce byla spíše administrativního rázu, např. vedení protokolů o schůzích a přednáškách, zajišťování korespondence a obstarávání peněžních záležitostí Jednoty, a proto nepřekvapí, že namísto renomovaných osob byli voleni často mladší členové spolku, mnohdy pouze krátkého členství. Jmenovitě se ve funkci jednatele vystřídali Jan Kučera (1838-1895), Jan Strakatý (1835-1891), Robert Nittinger (1838-1907), Josef Milde (1839-1900), Václav Sobička (1845-1881), Jan Heller (1848-1932), Jan Růžička (1851-1902), Jan Podlipný (1841-1913), Vojtěch Kasanda (1850-1922), Jan Javůrek a Josef Czurba. Někteří z nich začínali jako druzí jednatelé, kterými kromě toho byli

Jaroslav Kotovic (1833-1871), František Srdínko (1836-1908), Josef Sobička (1841-1909), František Voženílek, Boleslav Plaček (1846-1908), Karel Grimm (1850-1890) a Karel Havelka (1856-1930).

* * *

Život Jednoty se odehrával na valných hromadách a schůzích, které byly původně zamýšleny jako týdenní. Ve schůzích "přednáší, čte a rozpráví se o předmětech sahajících do oboru věd právních a státních; v nich jedná se také o správních záležitostech jednoty, pokud nejsou vyhraženy valné hromadě". (§ 14 stanov). Schůzek bylo do 1. října 1882 nakonec konáno jen 356, tj. průměrně 20-21 ročně. (Viz tabulka za příspěvkem). Již od r. 1866 byly respektovány letní prázdniny. Průměrná účast nepřesáhla v jednotlivých letech 22 osob. 29. dubna 1881 zejména, ale i jindy muselo být porušeno pravidlo, že "má-li se ve schůzkách týdenních jednati, jest třeba, aby mimo starostu přítomno bylo ještě alespoň deset údův jednoty" (§ 14 stanov).

Program schůzek předem schvaloval starosta, jemuž měl referent předem ohlásit téma rozpravy. Bývalo obvyklé, že se přednášel již otištěný příspěvek v Právníku, popř. materiál určený k pozdější publikaci, diskutovalo se o zveřejněných praktických případech, popř. se ad hoc řešily případy, kterými se někdo z přítomných v dané době zabýval. Jen málo schůzek bylo věnováno pouze organizačním záležitostem a je zřejmé, že program byl většinou předem skutečně připraven, takže improvizace prakticky nebyla nutná.

Z protokolů lze přesně určit osoby, které při schůzkách aktivně vystupovaly. Bylo již řečeno, že alespoň ve třech letech z období 1865-1882 bylo takových právníků 60, i když i tento údaj je zkreslený, poněvadž mohl zasáhnout pouze jednou za rok, aby byl zmíněn, jiný naopak třeba vystupoval na většině schůzek alespoň s příspěvkem, který měl formu dotazu.

Při hodnocení aktivity "údů" Jednoty právnické před rozdělením Karlo-Ferdinandovy univerzity je zajímavé především sledovat členy jejího profesorského sboru.[30]

K nejdéle a nejvíce aktivním členům Jednoty a hlavním jejím odborným pilířům patřili v r. 1882 řádný profesor rakouského práva občanského, obchodního a směnečného Antonín Randa a řádný profesor rakouského práva trestního Alois Zucker (1842-1906), kteří ze sledovaných 18 let nevynechali ani v jednom roce, i když Randa měl v r. 1880 delší absenci z důvodu onemocnění. K těmto dvěma se přidávali mladší, zprvu teprve začínající kolegové – v r. 1871 pozdější řádný profesor rakouského řízení soudního Emil Ott (1845-1924) a mimořádný profesor rakouského práva veřejného Jiří Pražák (1846-1905), v r. 1874 mimořádný profesor rakouského práva občanského Josef Stupecký (1848-1907), v r. 1876 mimořádný profesor politických věd Albín Bráf (1851-1912), v r. 1877 řádný profesor rakouského práva finančního a statistiky Matouš Talíř (1835-1902) a soukromý docent rakouského práva trestního František Storch (1850-1924) a nakonec v r. 1878 soukromý docent národního hospodářství Josef Kaizl (1854-1931). Na univerzitní půdě se v r. 1883 prosadil i archivář pražského městského archívu, právní historik Jaromír Čelakovský (1846-1914), činný v Jednotě od r. 1876. Úplně stranou Jednoty zůstal pouze Edvard

Gundling, zaměstnaný advokacií, letmo vystoupili na jejím poli i právní romanista Leopold Heyrovský (1852-1924) v r. 1867 a právní historik Jaromír Haněl (1847-1910), kterému od r. 1874 zabránilo v činnosti jmenování profesorem právních dějin v Záhřebu.

Lze bez nadsázky tvrdit, že přednášky zmíněných osobností tvořily jak počtem tak kvalitou hlavní program tzv. týdenních schůzek. Z praktických právníků zdatně sekundoval starosta Matěj Havelka (17 let aktivní činnosti), který ještě 21. dubna 1881 sklidil potlesk 29 posluchačů za přednáškou o rovnoprávnosti jazykové v Čechách a na Moravě, dále advokáti Edmund Kaizl a Josef Milde v letech 1865-1879, notář Jan Strakatý s jedenácti aktivními lety či rada obchodního a pak zemského soudu František Pešek (+ 1891) s deseti aktivními lety.

V účasti ostatních členů na činnosti Jednoty právnické nastal určitý zlom v r. 1870. Již 3. února onoho roku přišel na týdenní schůzi Karel Bürgel (1841-1875) s podněty, jak oživit zájem o Jednotu. V r. 1870 se také nejčastěji rokovalo o organizačních problémech, zejména o místnostech, které Jednota sháněla v prostorách Karolina, Umělecké besedy, Měšťanské besedy a nakonec v Českém muzeu. Definitivně se tato otázka vyřešila až 10. ledna 1878, kdy Antonín Randa mohl přednášet o obmezení práva poprvé v nových prostorách na Václavském náměstí 18.

Lze říci, že útlum v r. 1870 byl částečně způsoben obecným rozčarováním z neúspěchů české politiky ve druhé polovině 60. let, především však úmrtím či odchodem některých členů, kteří se uplatňovali od samých začátků Jednoty, z Prahy nebo na odpočinek, jako např. Vilém Skřivan (1834-1875), Šimon Dvořák (1818-1883), Jaroslav Kotovic atd. Po příchodu nových členů a oživení činnosti se na úrovni přednášek začala projevovat snaha o "non multa sed multum". Od poloviny 70. let se namísto toho, aby každý přednášel o něčem, účastníci schůzek se diferencovali na přednášející odborníky a případně diskutující posluchače. Zmenšil se také počet schůzí, kde se řešil pouze praktický případ v rámci protokolu, i když je samozřejmé, že k podobným výměnám názorů mohlo dojít i mimo oficiální část večera. S výjimkou zmíněné přednášky Matěje Havelky o jazykové otázce nebyla přednášena politická témata. Převahu měly obory platného práva, nechyběla ani právní historie.

* * *

Druhou linií činnosti Jednoty bylo vydávání Právníka. Jeho redaktory se stávali členové Jednoty, většina pojednání, praktických případů i literárních zpráv byla rovněž dílem jejích "údů". Zde měli možnost uplatnění i venkovští právníci. Z tohoto zorného úhlu jako úvaha advokáta v Kostelci nad Orlicí, člena Jednoty a přispěvatele Právníka Ferdinanda Šimáka z dopisu Emilu Ottovi z 15.10.1883, že "my jsme na venku beztoho víc tlampači než advokáti aneb dokonce juristi. Já už z toho nevím skoro nic, co jsme se v Praze naučili, ba už ani někdy nevím, kde zákonné ustanovení některé hledat, o němž mi v hlavě zůstalo jakési tušení..."[31] působí jako neúměrně sebekritická.

Bývalo zvykem, že se redaktoři Právníka účastnili života Jednoty, zejména jejích schůzí, kde se jim neformálně dostávalo posudků, kritik a podnětů k nepublikovaným příspěvkům i připravovaným materiálům. V letech 1864-1882 redakční práce

prováděli postupně v obdobích 1864-1871 Jakub Škarda, 1864 až 1867 Jan Kučera, 1869-1872 Karel Bürgel, 1869-1870 Tomáš Černý, 1871-1872 František Fáček (1826-1889), 1872-1896 Jiří Pražák, 1872-1874 Jaromír Hanél a 1875-1901 Josef Stupecký. Leta redaktorství téměř přesně korespondují s dobou jejich největší aktivity v Jednotě.

* * *

V neposlední řadě Jednota usilovala o naplnění § 18 stanov, dle něhož "poctami podílí jednota nejlepší spisy z oboru státních neb právních věd, které buď za jejím vyzváním aneb i jinak sepsány byly".

V počátečních letech se objevily i pokusy zakládat komise k řešení určených úkolů, mj. např. komisi pro uspořádání právnické terminologie a frazeologie v čele s Karlem Jaromírem Erbenem (1811-1870), komisi, zabývající se přípravou zdání o osnově nového řádu soudního atd., do konce 60. let však tyto komise většinou tichou cestou přestaly fungovat.

Jednota disponovala také knihovnou, která měla začátkem r. 1882 dvě části. Ve zděděné knihovně Jonákově bylo 986 děl o 1064 svazcích, ve všeobecné knihovně 275 děl a od r. 1881 stosvazkový Streithorstův Archiv für Rechtsfälle.[32]

Procházíme-li zprávy o stavu jmění, přednášené na valných hromadách, pak v položce příjmů, z nichž byla financována činnost Jednoty, tvoří převažující částku příspěvky členů, následuje výtěžek z časopisu Právník, který však nekryje náklady, výtěžek z prodeje knih a úroky z jmění v I. občanské záložně v Praze. Do r. 1882 se příjmy i vydání ve zlatých nepohybovaly výše než ve čtyřmístných cifrách.

* * *

Pokusím-li se nyní s odstupem více než jednoho století hodnotit prvních 18 let činnosti Jednoty právnické v Praze, pak mám výhodu v tom, že mohu přirovnávat určité směry jejího působení k dnes již vykrystalizovaným formám vědecké, vzdělávací a osvětové činnosti.

Jednotu právnickou založili v r. 1864 především mladí právníci, kteří se v době uvolnění po pádu bachovského absolutismu zaštítili autoritou těch osobností starší generace, které se k jejich spolku alespoň pasivně připojily. Prvá léta trvání Jednoty byla dobou, kdy jejím organizátorům ještě chyběly zkušenosti a jasný cíl. Tehdy lze spatřovat největší přínos Jednoty v tom, že finančně zajistila vydávání časopisu Právník. Členy Jednoty pak lze rozdělit na skupinu těch, kteří sice jenom pasivně přihlíželi, ale zároveň byli plátci potřebných čtyř zlatých na příspěvky a odběrateli časopisu, a těch, kteří pro ně obsah časopisu byť i na různé úrovni a často spíše v dobré snaze o všestrannost než o vyhraněnou orientaci vytvářeli. Jednotu právnickou lze proto do r. 1870 přirovnat k redakční radě, kolektivu přispěvatelů a čtenářské obci časopisu Právník.

Do další etapy vstoupila Jednota právnická po oživení z krize vrcholící v r. 1870. Noví ambiciózní členové pochopili, že půda Jednoty může být uznávanou platformou pro publikaci výsledků vědecké činnosti a diskusním fórem, což s sebou sekundárně přináší výsledky v právní osvětě. Původní osvětové zaměření proto ustoupilo do pozadí a schůze se změnily ve vědecká kolokvia či přednáškové cykly určené

právnické veřejnosti. Na této bázi si již od poloviny 70. let minulého století mohli budoucí profesoři české právnické fakulty aktivované v r. 1882 vyzkoušet své teoretické a pedagogické schopnosti.

Jednota právnická se tady, ač se na její činnost aktivně podílelo daleko méně osob, než by se podle počtu platících členů mohlo zdát, v letech 1864-1882 jeví jako struktura, z níž vyrostl vysokoškolský pedagogický sbor a zkušená redakční rada odborného časopisu. Ostatní formy činnosti, např. práci v komisích a podporu při sepisování právnických děl lze z hlediska dvou naznačených linií pokládat spíše za doplňkové. Jediným místem, kde Jednota právnická, zřízená pro právníky v Čechách fakticky působila, byla z pochopitelných důvodů Praha.

Cíl, vytyčený při zakládání Jednoty – aby se "v řeči české pěstovaly vědy státní a právní", byl tedy v rámci možností splněn a od r. 1882 se před Jednotou právnickou otevřela další etapa, v níž nepochybně díky zahájení činnosti české právnické fakulty počala ztrácet svůj vědecký a vzdělávací monopol. Fakulta, čerpající zprvu i z výsledků práce Jednoty, se tak stala jejím – v dobrém slova smyslu – vážným konkurentem.

Tabulka

Rok	I.	II.	III.
1865	30	21-22	33
1866	28	20-21	37
1867	32	17-18	35
1868	23	19-20	36
1869	17	19-20	26
1870	15	15-16	18
1871	27	17-18	27
1872	21	18-19	24
1873	20	14-15	22
1874	13	16-17	18
1875	13	14-15	17
1876	14	15-16	21
1877	18	16-17	31
1878	24	18-19	30
1879	20	19-20	34
1880	17	18-19	24
1881	13	13-14	19
1882+	11	21-22	16

Legenda:

I. počet týdenních schůzí v kalendářním roce
II. průměrná účast na týdenní schůzi
III. počet osob, které v kalendářním roce aktivně zasáhly na týdenních schůzích
+ údaje o r. 1882 jsou sebrány pouze do 30.9.1882

Poznámky

1 Srv. *Právník*, 1864, str. 793.
2 Srv. heslo "Právník", in: *Ottův slovník naučný* (dále jen "OSN"), XX, Praha 1903, str. 559.
3 Srv. např. HAVRÁNEK, J. - BUTVIN, J.: *Dějiny Československa*, III, Praha 1968, str. 328.
4 Viz např. VANĚČEK, V.: *České právnictví za kapitalismu*, Praha 1953.
5 Srv. DOLEŽAL, M.: K počátkům Právníka (1861-1864). *Právník*, 1961, str. 352-356; týž, 120 let časopisu Právník, *Právník*, 1981, str. 6-9; týž, *Právník* 1861-1886, *Právník*, 1986, str. 811-818.
6 Srv. např. BALÍK, S. ml. - ZILYNSKYJ, B.: Vilém Skřivan - zapomenutý přispěvatel Právníka (Ke 125. výročí časopisu Právník), *Právník*, 1986, str. 846-854; BALÍK, S. ml.: Podíl českých právníků na základní řadě Ottova slovníku naučného, *Právník*, 1984, str. 888-896.
7 Srv. PŘIKRYLOVÁ, M.: Výroční zprávy v Archívu hlavního města Prahy, *Documenta pragensia*, V/2, Praha 1985, str. 407.
8 Pro úspornost nebudou jednotlivé údaje z těchto zpráv a zápisů v poznámkách zvláště citovány. Čtenář je snadno může nalézt v obsahu příslušných ročníků Právníka dle data konání valné hromady, resp. schůze s tou výhradou, že zápisy ze schůzí v druhé polovině roku bývají někdy publikovány až v následujícím ročníku.
9 Srv. NAVRÁTIL, M.: *Almanach československých právníků*, Praha 1930.
10 Srv. KAIZL, J.: *Ottův Slovník Naučný (recenze I. dílu)*, Athenaeum, 1889, str. 175.
11 Srv. *Právník*, 1864, str. 4.
12 Srv. *Právník*, 1864, str. 253.
13 Např. pozdější pražský purkmistr Tomáš Černý (1840-1909) či tehdejší spoluredaktor Právníka Jan Kučera (1838-1895).
14 Srv. *Právník*, 1864, str. 469.
15 Srv. *Právník*, 1864, str. 792.
15 Zejména mimopražští právníci se nemohli účastnit týdenních schůzí. S výjimkou České Lípy v r. 1867 není zpráv o tom, že by se čeští právníci na venkově scházeli. Srv. *Právník*, 1867, str. 881-883.
17 Srv. *Právník*, 1864, str. 255-258.
18 Srv. např. *Právník*, 1876, str. 604.
19 Srv. *Právník*, 1865, str. 138.
20 Srv. *Právník*, 1865, str. 174.
21 Srv. *Právník*, 1865, str. 323.
22 O něm srv. *OSN* XVI, Praha 1900, str. 210.
23 Drobnou odchylku nelze vyloučit, neboť záznamy v zápisech ze schůzí a valných hromad, z nichž je čerpáno, nejsou vždy jednoznačné a přesné. Rovněž není k dispozici jmenný seznam těch, kteří byli členy Jednoty před 26. lednem 1865. Složení skupiny všech je možné s obtížemi rekonstruovat jednak ze zmínek o činnosti Jednoty evtl. ze zpráv o úmrtí členů, resp. ukončení členství v konfrontaci s přehledem nových členů po 26.1.1865.
24 Srv. *Právník*, 1865, str. 76.
25 Srv. *Právník*, 1882, str. 33.
26 Srv. *Právník*, 1877, str. 66,
27 Srv. *Právník*, 1872, str. 254.
28 Srv. např. heslo "Havelka Matěj", *OSN*, X, Praha 1896, str. 983; NAVRÁTIL, *Almanach*, str. 126; VANĚČEK, *České právnictví*, str. 36. Tyto citované práce nebudou u dalších osob z úsporných důvodů opakovaně uváděny. Viz dále např. *Právník*, 1878, str. 762-763; *Právník*, 1879, str. 356-357 a str. 395 atd.
29 Je škoda, že Randova činnost v Jednotě byla opomenuta např. v medailonu z pera V. KNAPPA, Antonín Randa, in: *Zdeňku Nejedlému ČSAV. Sborník prací k 75. narozeninám*. Praha 1953, str. 590-609.
30 Srv. Česká fakulta právnická, *Právník*, 1882, str. 644, kde je uvedeno složení sboru.
31 Edice dopisu srv. BALÍK, S. ml.: Osobní korespondence prof. dr. Emila Otta - pramen k dějinám českého právnictví za kapitalismu, in: *Práce z dějin Československé akademie věd*, 2, 1987, str. 243.
32 Srv. *Právník*, 1882, str. 44.

© Stanislav Balík ml., 1991

Vereinigung der Juristen in Prag in den Jahren 1864-1882

Stanislav Balík Junior

Zusammenfassung

Der Beitrag widmet sich der ersten Periode der Geschichte der Vereinigung der Juristen in Prag in den Jahren 1864-1882 anlässlich des 125. Jahrestages ihrer Gründung.

Die Vereinigung der Juristen in Prag begann ihre Tätigkei tam 15. Dezember 1864. Sie wurde vor allem von jungen Juristen gegründet, die sich in der Auflockerungszeit nach Bach-Sturz mit der Autorität derjenigen Persönlichkeiten der älteren Generation geschirmt haben, die sich ihrer Vereinigung angeschlossen haben. In der verfolgten Periode lag der Schwerpunkt der Tätigkeit insbesondere an dem Obmann der Verenigung, dem Richter Matěj Havelka (1808-1892), und fachlich gleichzeitig an dem Universitätsprofessor und führenden zeitgenössischen Zivilrechtler Antonín Randa (1834-1919).

In den ersten Jahren der Existenz der Vereinigung fahlten ihren Organisatoren noch Erfahrungen und ein klares Ziel. Damals war ihr grösstes Verdienst, dass sie finanziel die Ausgabe der Zeitschrift Jurist gesichert hatte. Die Mitglieder der Vereinigung können in zwei Gruppen geteilt werden: die Mehrheit, die nur passiv zugesehen hat, und diejenigen, die den Inhalt der Zeitschrift verfasst haben, wenn auch auf unterschiedlichem Niveau und oft eher im guten Willen um die Allseitigkeit als um eine ausgeprägte Orientierung. Aus diesem Grunde kann man die Vereinigung der Juristen bis zum Jahre 1870 einem Redaktionsrat gleichstellen, dem Kollektiv der Beitragenden und Leser der Zeitschrift Jurist.

Nächste Etappe hat die Vereinigung der Juristen nach der im Jahre 1870 gipfelnden Krise angetreten. Neue ambitiöse Mitglieder haben begriffen, dass der Boden der Vereinigung eine anerkannte Plattform für die Veröffentlichung der Ergebnisse der wissenschaftlichen Tätigkeit und ein Diskussionsforum werden kann, was sekundär Ergebnisse in der Rechtsaufklärung mit sich bringt. Die originäre Aufklärungsorientierung trat deswegen in den Hintergrund und die Sitzungen wandelten sich in wissenschaftliche Koloquien oder Vortragszyklen um, die für die juristische Öffentlichkeit bestimmt waren. Auf dieser Basis konnten schon seit der Hälfte der 70-er Jahre des vorigen Jahrhunderts die künftigen Professoren der im Jahre 1882 aktivierten tschechischen juristischen Fakultät ihre theoretischen sowie praktischen Fähigkeiten ausprobieren.

Die Vereinigung der Juristen zeigt sich also in den Jahren 1864-1882 als Struktur, aus der das pädagogische Hochschulkollegium und der erfahrene Redaktionsrat der Fachzeitschrift hervorgekommen sind, obwohl an der Tätigkeit der Vereinigung viel weniger Personen aktiv teilgenommen haben, als man nach der Menge der zahlenden Mitglieder annehmen könnte. Andere Tätigkeitsformen, wie z.B. die Arbeit in den Kommissionen und die Unterstützung bei der Verfassung der juristischen

Werke können aus der Sicht der zwei angedeuteten Linien eher für ergänzend gehalten werden. Der einzige Ort, wo die Vereinigung der Juristen, die für die Juristen in Böhmen errichtet wurde, faktisch gewirkt hat, war aus begreiflichen Gründen Prag.

Das bei der Gründung der Vereinigung gesetzte Ziel, "die staatlichen und rechtlichen Wissenschaften in der tschechischen Sprache zu pflegen", war also im Rahmen der Möglichkeiten erfüllt, und im Jahre 1882 öffnete sich vor der Vereinigung der Juristen nächste Etappe, in der sie – zweifellos als Folge der angefangenen Tätigkeit der tschechischen juristischen Fakultät – ihr wissenschaftliches und Ausbildungsmonopol zu verlieren begann. Die Fakultät, die am Anfang auch aus den Ergebnissen der Arbeit der Vereinigung geschöpft hat, wurde so ihr – um guten Sinne des Wortes – ernster Konkurrent.

In der Beilage des Beitrags befindet sich die Tafel, die die Zahl der wöchentlichen Sitzungen im Kalenderjahr (I.) rekapituliert, ferner die durchschnittliche Teilnahme an der wöchentlichen Sitzung (II.) und die Anzahl der Personen, die im Kalenderjahr in den wöchentlichen Sitzungen aktiv eingegriffen haben (III.).

BIBLIOGRAFIE K PRÁVNÍM DĚJINÁM MORAVY (1945-1985)

Karel Schelle

I. část

Na katedře dějin státu a práva právnické fakulty Univerzity J.E. Purkyně v Brně vznikla v rámci prací na státním vědeckém úkolu věnovanému moravským dějinám bibliografie k právním dějinám tohoto regionu za léta 1945-1985, s tím, že v dalších letech bude průběžně doplňována a po každých pěti letech publikována. Na shromažďování materiálů pro sestavení bibliografie se kromě autora podíleli dále JUDr. Marta Kadlecová, CSc. a JUDr. Jiří Bílý.

Zájemci o moravskou právní historii tímto dostávají do rukou první komplexní soupis vědeckých prací zabývajících se právními dějinami Moravy. Do bibliografie byly zahrnuty všechny práce vydané v letech 1945-1985 v Československu a nejdůležitější práce v zahraničí. Systém řazení prací se přidržuje doposud užívané systematiky v publikovaných bibliografiích V. Procházky a K. Malého.

Autor této bibliografie doufá, že jejím vydáním se nejen zmapuje rozsah zpracování právních dějin Moravy, ale zejména se podnítí badatelé k rozsáhlejšímu výzkumu v této oblasti a umožní se tak v blízké budoucnosti zpracovat synteticky celé moravské právní dějiny.

Seznam zkratek

AČ	– Archívní časopisy
BAV	– Brněnský archivní věstník
Be MaD	– Brno v minulosti a dnes
ČMM	– Časopis Matice moravské
ČMMu	– Časopis Moravského muzea
ČNM	– Časopis Národního muzea v Praze
ČsČH	– Československý časopis historický
ČSlM	– Časopis Slezského muzea
ČSPS	– Časopis Společnosti přátel starožitností
HČ	– Historický časopis
JM	– Jižní Morava
MNZ	– Moravské numismatické zprávy
NL	– Numismatické listy
PHS	– Právněhistorické studie
SAP	– Sborník archívních prací
Slov.	– Slovácko
SlSb	– Slezský sborník
SM	– Severní Morava
SR	– Studie o rukopisech
Tk	– Těšínsko
VSONJ	– Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín
VSV	– Vlastivědný sborník Vysočiny
VVM	– Vlastivědný věstník moravský
Zápisky	– Zápisky katedry československých dějin a archívního studia Karlovy Univerzity v Praze

Systematika 1. části Bibliografie k právním dějinám Moravy

I. SYNTETICKÉ PRÁCE
II. FEUDALISMUS
A) Velká Morava
a) Státoprávní otázky, správa, mezinárodní vztahy
b) Právo, právní památky
c) Právní otázky z oblasti hospodářských a obchodních vztahů
B) Morava součástí českého státu
a) Prameny a edice
b) Státoprávní problematika, správa, hranice
c) Města a městské právo
d) Zvláštní práva (mincovní, horní, viničné)
1. Mincovní právo
2. Horní právo
3. Viniční právo
e) Pozemková vrchnost, poddaní, vztahy k půdě
f) Právo majetkové a právo rodinné
g) Trestní právo, soudnictví, právo procesní
h) Další právněhistorická literatura

I. SYNTETICKÉ PRÁCE

1. BAKALA, J. - TUREK, A. - VACHOVÁ, Z. - KOCÍCH, M. - FLANDERKA, F.: *Slezsko na cestě k československému státu,* Opava, Odbor kultury ONV 1, 1969, 113 s.
2. BARTÁK, J. - TOMAN, F.: *Občanské matriky a jejich vývoj,* Pod Mohylou míru, 1, 1959, s. 102.
3. ČÁDA, F. - DŘÍMAL, J. - CHYTÍK, J. - MACŮREK, J. - NOVÁK, M. - STIEBITZ, F. - ŠEBÁNEK, J. - TRÁVNÍČEK, F.: *Morava v českém státě.* Brno 1948.
4. GROBELNÝ, A.: *Vznik a počátky Karviné, její vývoj do roku 1920,* Těšínsko, 1985, č. 1, s. 7-12.
5. HOFFMANN, F. - KŘESADLO, K.: *Městská správa Jihlava.* Inventář. Listiny (1240) 1269-1900 (1929). Jihlava, Okresní archív 1972, 300 s.
6. NOVÁK, V.: *Správa města Hodonína. Primátoři, starostové, vládní komisaři a předsedové národních výborů města Hodonína od r. 1640 do r. 1975,* Náš Hodonín, 1979, srpen-září, s. 3; září-říjen, s. 2-3; říjen-listopad, s. 3-5.
7. PEŘICH, L.: *Od minulosti k přítomnosti,* Český lid, 5, 1950, s. 4-7.
8. ZEMEK, M. - ZIMÁKOVÁ, A.: *Městský úřad Podivín 1637-1942,* Mikulov, Okresní archív 1964, 24 s.
9. ZEMEK, M. - ZIMÁKOVÁ, A.: *Městský úřad Valtice 1295-1944,* Okresní archív pro okres Břeclav v Mikulově 1965, 35, 14 s.

II. FEUDALISMUS

A) Velká Morava

a) Státoprávní otázky, správa, mezinárodní vztahy

10. *Almanach Velká Morava.* Red. Oldřich Bárta, Brno, Moravské muzeum 1965, 158 s.

11. BARTŮŇKOVÁ, D.: *Latinské prameny k dějinám Velké Moravy. Fontes latini ad Moraviam Magnam partinentes,* Praha, SPN 1963, 173 s.
12. BARTŮŇKOVÁ, D.: *Tendenčnost franckých zpráv o Velké Moravě.* In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 13, 1964, řada archeologicko-klasická E 9, s. 129-137.
13. BARTŮŇKOVÁ, D.: *Písemné prameny k dějinám Velké Moravy.* In: Almanach Velká Morava, Brno, Moravské muzeum 1965, s. 97-101.
14. BARTŮŇKOVÁ, D.: *Uherské písemné prameny o Velké Moravě.* In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, E 10, 14, 1965.
15. BENEŠ, P.: *Quelques traces de relations entre la Grande Moravie et la Romania danubienne.* In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, E 10, 14, 1965, s. 257-266.
16. BÍLKOVÁ, L. - FIALA, Z. - KARBULOVÁ, M.: *Altmährische Terminologie in den zeitgenössischen Quellen und ihre Bedeutung.* Byzantinoslavica, 28, 1967, s. 289-335.
17. BÖHM, J. a kol.: *Velká Morava, tisíciletá tradice státu a kultury,* Praha, Nakladatelství ČSAV, 1963, 113 s.
18. BOSL, K.: *Das Grossmährische Reich in der politischen Welt des 9. Jahrhunderts,* München 1966, 33 s.
19. BULÍN, H.: *Slezsko a Říše velkomoravská,* SlSb 58, 1960, s. 19-38.
20. BULÍN, H.: *Podunajští Abodriti,* Slovanská historické studie 3, 1960.
21. BULÍN, H.: *Z diskuse o počátcích Velké Moravy,* Slavia occidentalis 22, Poznaň, 1962, s. 67-111.
22. BULÍN, H.: *Notices.* In: Das Grossmährische Reich, Praha 1966, s. 274-276.
23. CIBULKA, J.: *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě,* Praha 1958.
24. ČILINSKÁ, Z.: *Vzťahy podunajských a moravských Slovanů v 8. a 9. storočí.* In: Z dějin Slovanů na území ČSSR, Uh. Hradiště, Slovanské muzeum 1971, s. 65-72.
25. *Das Grossmährische Reich.* (Tagung der wissenschaftlichen Konferenz des Archäologischen Instituts der Tschechoslovakischen Akademie der Wissenschaften. Brno - Nitra 1.-4. X. 1963), Praha 1966, 444 s.
26. DEKAN, J.: *Príspevok k otázke politických hraníc Veľkej Moravy.* In: Historica Slovaca, 5, 1957. Eisnerov sborník, Bratislava 1948, s. 198-211.
27. DEKAN, J.: *Začiatky slovenských dejín a Ríša veľkomoravská,* Bratislava 1951.
28. DEKAN, J.: *Veľká Morava a problematika staromoravskej národnosti,* HČ 20, 1972, s. 173-185.
29. DEKAN, J.: *Moravia Magna,* Bratislava, Tatran 1976, 197 s.
30. DEKAN, J.: *Veľká Morava,* Bratislava, Tatran 1979, 280 s.
31. DEKAN, J.: *Veľká Morava,* Praha, Odeon 1980, 258 s.
32. FIALA, Z.: *Poznámky ke statím Václava Vaněčka "Souvislosti Velké Moravy se slovanským svazem Sámovým" a "Francké pomezní marky v 9. století* (Právněhistorické studie 9, 1963, s. 211-228, 229 až 244) *z hlediska kritiky pramenů,* ČsČH 13, 1965, s. 67-71.
33. FIALA, Z.: *Hlavní problémy politických a kulturních dějin českých v 9. a 10. století podle dnešních znalostí,* ČsČH 14, 1966, s. 54 až 65.
34. FIALA, Z.: *Bemerkungen zur Frage des soziologischen Charakter des Grossmährischen Reiches, zur Frage seines Territorialen Umfangs und zum rechtshistorischen Referat von prof. Vaněček.* In: Das Grossmährische Reich, Praha 1966, s. 303-306.
35. GRAUS, F.: *Rex - dux moraviae.* In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, 1962, řada historická, s. 181-190.
36. GRAUS, F.: *Velkomoravská říše v české středověké tradici,* ČsČH 11, 1963, s. 5-86.

37. GRAUS, F.: *Říše velkomoravská, její postavení v současné Evropě a vnitřní struktura.* In: Konference o Veľkej Morave a byzant. missi. Brno - Nitra 1963; francouzsky *L'Empire de Grande Moravie, sa situation dans l'Europe de l'epoque et sa structure intérieure,* Praha 1963.
38. GRAUS, F.: *Das Grossmährische Reich in der böhmischen mittelalterlichen Tradition,* Ann. Inst. Slav. 1/2, 1966.
39. HALAGA, O.: *Pomer Veľkomoravskej ríše k Čechám a otázka násilia,* Slovanský přehled 53, 1967, s. 215-221.
40. HALAGA, O.: *Veľkomoravské kostely a poddaní,* Vlastivědný časopis (Bratislava) 15, 1966, s. 131-132.
41. HALAGA, O.: *Cyrilometodějské dedičstvo po príchode Maďarov,* Slavia, 1972, s. 285-294.
42. HANÁK, K.: *Ku 1100 letému výročí nastolení moravského knížete Rastislava.* In: Sborník Velehradský, Nová řada, č. 14, 1946, s. 3-4.
43. HANÁK, K. *Morava a Moravané na prahu dějin,* Slov., 1947, 15, s. 11-13.
44. HAVLÍK, L.: *O vzniku moravského státu,* VVM 9, 1954, s. 3-13.
45. HAVLÍK, L.: *K otázce národnosti na území Velké Moravy,* HČ 5, 1957, s. 493-503.
46. HAVLÍK, L.: *Poznámka k otázce suverenity velkomoravských panovníků.* In: Rodné zemi. Sborník prací k 70. výročí trvání Muzejního spolku v Brně a k 70. narozeninám jeho předsedy doc. dr. Aloise Gregora, Brno 1958, s. 46-50.
47. HAVLÍK, L.: *Moravané v údajích franco bavorského Descriptis,* HČ 7, 1959, s. 282-289.
48. HAVLÍK, L.: *Územní rozsah Velkomoravské říše v posledních letech vlády krále Svatopluka,* Slovanské historické štúdie 3, 1960, s. 9-79.
49. HAVLÍK, L.: *Tři kapitoly z nejstarších česko-polských vztahů,* Slovanské historické štúdie 4, 1961.
50. HAVLÍK, L.: *Byzantská mise a Velká Morava,* ČMM 82, 1963, s. 105-131.
51. HAVLÍK, L.: *Byzantská mise na Velké Moravě,* Slovanský přehled 49, 1963, s. 137-139.
52. HAVLÍK, L.: *Velká Morava a Francká říše,* Historická štúdie 8, 1963, s. 129-180.
53. HAVLÍK, L.: Veľká Morava a Byzantská mise, *Věda a život,* 1963, s. 458-462.
54. HAVLÍK, L.: *Staří Slované v Podunají v době od 6. do 12. století,* Rozpravy ČSAV 73/9, Praha 1963.
55. HAVLÍK, L.: *Constantine and Methodius in Moravia.* In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 13, řada historická, C 11, 1964, s. 27-50.
56. HAVLÍK, L.: *Slované ve Východní marce v 6.-11. století,* Slavia Antiqua 11, 1964.
57. HAVLÍK, L.: *Velká Morava a středoevropští Slované.* Praha 1964, 490 s.
58. HAVLÍK, L.: *The relationship between the Great Moravian Empire and Papan Court in the years 880-885 A.D.,* Byzantinoslavica 26, 1965, s. 100-122.
59. HAVLÍK, L.: *O politických osudech a zahraničních vztazích státu a říše Moravanů.* In: O počiatkoch slovenských dejín, Bratislava 1965, s. 104-140.
60. HAVLÍK, L.: *Postavení a význam Velké Moravy v evropském politickém prostředí,* In: Almanach Velká Morava, Brno, Moravské muzeum 1965, s. 62-65.
61. HAVLÍK, L.: *Gens Moravorum (poznámky k vývoji gentes u Slovanů).* In: Strážnice 1946-1965, Brno 1966, s. 97-152.
62. HAVLÍK, L.: *Drei Beiträge zur Problematik Grossmährens.* In: Grossmährische Reich, Praha 1966, s. 262-271.
63. HAVLÍK, L.: *Zur politischen Stellung Grossmährens im europeichen Raum,* Österr. in Gesch. u. Lit. 11, 1967.
64. HAVLÍK, L.: *Význam a postavení Velké Moravy v Evropě 9. století.* In: Z dějin Slovanů na území ČSSR, Uh. Hradiště, Slovácké muzeum 1971, s. 9-27.
65. HAVLÍK, L.: *Staří Slované a Velká Morava,* Zpravodaj města Uherského Hradiště, 1971, č. 9, s. 23-24.

66. HAVLÍK, L.: *K otázce nomenklatury pramenů o Velké Moravě,* ČMM 90, 1971, s. 10-22.
67. HAVLÍK, L.: *Morava v 9.-10. století,* Praha, Academia 1978, 158 s.
68. HAVLÍK, L.: *Jižní Morava, její utváření a proměny v 9.-11. století.* In: Nejstarší osídlení jižní Moravy v historické epoše do konce 13. století. Mikulovské sympozium 78. Praha, Teps 1979, s. 9-14.
69. HEJL, F.: *Bizantijskoje posel'stvo v Velikuju Moraviju na političeskom fone tognašnej Jevropy.* In: Magna Moravia, Praha, SPN 1965, s. 85-119.
70. HLAVSA, J.: *Velkomoravská ríša - ranofeudálny štát,* Právnické štúdie 3, 1955, s. 527-550.
71. HURT, R.: *Morava a velkomoravský odkaz.* In: Velká Morava a feudální společnost v 9.-13. století se zřetelem k jižné Moravě. Mikulovské sympozium 1972. Praha, Teps 1973.
72. JANŠÁK, Š.: *K problému strediska Vel'komoravskej ríše,* HČ 10, 1962, s. 547-562.
73. JANŠÁK, Š.: *Vel'komoravská ríša - počiatky slovenských dejín,* Dějepis a zeměpis ve škole 6, 1963-1964, s. 16-19.
74. KADLECOVÁ, M.: *Mezinárodně-právní vztahy velkomoravského státu.* In: Sborník prací učitelů právnické fakulty v Brně - V. Brno, UJEP 1975, s. 133-148.
75. KARBULOVÁ, M.: *Nové edice pramenů k dějinám Staré Moravy,* ČsČH 15, 1967, s. 219-222.
76. KONEČNÝ, L.: *K otázce římských tradic a povelkomoravské kontinuity staroslovanských ústředí.* In: Nejstarší osídlení jižní Moravy v historické epoše do konce 13. století. Mikulovské sympozium 78. Praha, Teps 1979, s. 54-59.
77. KUČERA, M.: *Vel'ká Morava - spoločnosť, kultúra, tradícia.* Bratislava, SÚU Soc. akademie 1985, 50 s.
78. LUDVÍKOVSKÝ, J.: *Great-Moravia tradition in the 10th cent.* In: Magna Moravia, Praha, SPN 1965, s. 525-566.
79. *Magna Moravia.* Sborník k 1100. výročí příchodu byzantské mise na Moravu. Praha, SPN 1965.
80. MARSINA, R.: *Velkomoravská deperdita diplomatických písemností k dejinám Vel'ké Moravy,* Slovanská archivistika 6, 1971, s. 18-43.
81. MARSINA, R.: *K zániku Vel'ké Moravy a k vývoju pomerov do začiatku 11. storočia.* In: Velká Morava a feudální společnost v 9.-13. století se zřetelem k jižní Moravě. Mikulovské sympozium 1972. Praha, Teps 1973.
82. MIŠKOVIČ, A.: *Cirkevna správa na Velkej Morave po smrti sv. Metoda,* Duchovný pastier 35, 1958, s. 138-140.
83. POULÍK, J.: *Staří Moravané budují svůj stát,* Gottwaldov 1960.
84. POULÍK, J.: *K otázce počátků feudalismu na Moravě,* Památky archeologické 52, 1961, s. 498-505.
85. POULÍK, J.: *Byzantská mise ve Velké Moravě.* ČNM, odd. věd společenských, 132, 1963, s. 121-124.
86. POULÍK, J. - CHROPOVSKÝ, B. a kol.: *Vel'ká Morava a počátky čs. státnosti.* Praha 1985, 300 s.
87. PROCHÁZKA, V.: *K historickoprávnímu významu csl. pritknoti a jeho parafrází z ruských pramenů,* Slavia 26, 1957, s. 337-340.
88. PROCHÁZKA, V.: *Velkomoravská říše a vývoj politické organizace u slovanských národů,* Právník 102, 1963, s. 775-793.
89. PROCHÁZKA, V.: *Zum Charakter der politischen Verfassung des Grossmährischen Reiches.* In: Das Grossmährische Reich, Praha 1966, s. 313-315.
90. RADOMĚRSKÝ, P.: *Koruna králů moravských,* Sborník Národního muzea 12, Praha 1958, řada A - historická, s. 181-232.
91. RATKOŠ, P.: *Velkomoravské obdobie v slovenských dejinách,* HČ 6, 1958, s. 3-31.
92. RATKOŠ, P.: *Vel'komoravská ríša.* In: Dějiny Slovenska I. Bratislava 1961.
93. RATKOŠ, P.: *K problematike Vel'kej Moravy,* Kulturný život 18, 1963, č. 43, s. 10.

94. RATKOŠ, P.: *Die Grossmährischen Slawen und die Altmagyaren.* In: Das Grossmährische Rech, Praha 1966, s. 227-255.
95. RATKOŠ, P.: *Die grossmährischen Slawen und die Altmagyaren,* Študijní zvesti Archeologického ústavu SAV 16, Nitra 1968, s. 193-220.
96. RATKOŠ, P.: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy.* Bratislava 1968, 529 s.
97. RATKOŠ, P.: *Kristianizácia Veľkej Moravy pred misiou Cyrila a Metoda,* HČ 19, 1971, s. 71-83.
98. SLÁMA, J.: *Velká Morava v evropských dějinách,* Dějiny a současnost 5, 1963, č. 8, s. 4-9.
99. VACH, M.: *K etnickým a politickým vztahům staré Moravy a severní Panonie,* Sborník historický 10, 1962, s. 5-32.
100. VANĚČEK, V.: *Problematika nejstarších státních útvarů na území Československa,* PHS 4, 1958, s. 241-244.
101. VANĚČEK, V.: *Stát Moravanů, Velkomoravská říše.* In: Velká Morava, tisíciletá tradice státu a kultury, Praha 1963, s. 13-38.
102. VANĚČEK, V.: *Souvislost Velké Moravy se slovanským svazem Sámovým?* PHS 9, 1963, s. 211-227.
103. VANĚČEK, V.: *Francké pomezní marky a jejich českomoravské soudedství,* PHS 9, 1963, s. 229-247.
104. VANĚČEK, V.: *Zur Diskussion über die grossmährische Aussen politik etc.* In: Das Grossmährische Reich, Praha 1966, s. 307-313.
105. VANĚČEK, V.: *Zur Auslegung der Berichte über die Aussenpolitik des mährischen Staates in den vierziger- bis achtziger Jahren des IX. Jahrhunderts.* In: Das Grossmährische Reich, Praha 1966, s. 287-300.
106. VAVŘÍNEK, V.: *Církevní mise na Velké Moravě,* Dějiny a současnost 4, 1962, s. 10-12.
107. VAVŘÍNEK, V.: *Církevní misie v dějinách Velké Moravy,* Praha 1963, 202 s.
108. VAVŘÍNEK, V.: *Die Christianisierung und Kirchenorganisation Grossmährens,* Historica 7, 1963, s. 5-56.
109. *Velká Morava a feudální společnost v 9.-13. století se zřetelem k jižní Moravě.* Soubor přednášek na 4. mikulovském sympoziu ve dnech 17.-19. října 1972. Mikulov, Okresní archiv 1973, 373 s.
110. *Veľká Morava a naše doba,* Bratislava, Osvěta 1963, 254 s.
111. *Velkomoravská říše Mojmírovců a její styky s říší franskou,* Sborník Velehradský, Nová řada, č. 14, 1946, s. 5-10.
112. VYVÍJALOVÁ, M.: *Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia v Uhorsku,* HČ 27, 1979.
113. *Vznik říše Velkomoravské a její rozsah,* Sborník Velehradský. Nová řada, č. 14, 1946, s. 14-17.

b) Právo, právní památky

114. ANDREEV, M.: *Kam voprosa za proizchoda i sašinostta na Zakon sudnyj ljudm,* Godišnik na Sofijskija universitet, Juridičeskij fakultet 49, 1957, s. 1-60.
115. ANDREEV, M.: *Zakon sudnyj ljudm - starobalgarski praven pametnik,* Pravna misal, 2, 1958, kn. I. s. 13-27.
116. ANDREEV, M.: *Javljajetsja li "Zakon sudnyj ljudm" drevnobolgarskim pamjatnikom?* Slavjanskij archiv, Sbornik statej i materialov, Moskva 1959, s. 1-22.
117. ANDREEV, M.: *Sur l' origine du "Zakon Sudnyj Ljudem" (Loi pour juger les gens),* Revue des études sud-est européennes 1, 1963, s. 331-344.
118. ANDREEV, M.: *Kade e bil sazdaden Zakon sudnyj ljudm,* Slavjanska filologija 5, Sofia 1963, s. 113-136.
119. ANDREEV, M.: *V Makedonija li e bil sazdaden Zakon sudnyj ljudm i slavjanskijat parvoučitel Metodij li e negov avtor?* In: Chiljada i sto godini slavjanska pismenost, 863-1963, Sofija 1963, s. 321-337.

120. ANDREEV, M.: *Novi proučvanija i novi teorii otnosno proizchoda na Zakon sudnyj ljudm,* Godišnik na Sof. gos. univ., Jurid. fak. 55, 1964, kn. 2, s. 27-83.
121. DEVOS, P. - MEYVAERT, P.: *La légende Morave des SS. Cyrille et Méthode et ses sources,* Annal Boll. 74, 1956.
122. DITTRICH, Z.R.: *Christianity in Great Moravia,* Groningen 1962, 316 s.
123. DOSTÁL, A.: *Clozianus - Starověnský hlaholský sborník tridentský a innsbrucký,* Praha 1959.
124. DUJČEV, I.: *Slavjano-bolgarskie drevnosti IX-go veka,* Byzantinoslavica, 11, 1950.
125. GANEV, V.: *Zakon sudnyj ljudm,* Sofija 1959.
126. GRIVEC, F.: *Clozov - Kopitarev Glagolit v slovenski književnosti in zgodovini,* Razprave I, 5, Filoz.-gilol.-hist. razred Akad.znanosti in umetnosti, Ljubljana 1947, s. 343-408.
127. HAVLÍK, L.: *Zakon sudnyj ljudem.* In: Velká Morava. Sborník Moravského muzea, Brno 1965, s. 102-103.
128. JANOVSKI, R.R.: *Oše po vaprosa za proizchoda i sašinosta na "Zakon sudnyj ljudm",* Godišnik na Sof. univ., Jurid. fak., 52, 1961, s. 325-404.
129. KIZLINK, K.: *Velká Morava a její právo,* Slov. 11, 1968-1969, s. 97-104.
130. KIZLINK, K.: *Právo Velké Moravy,* Právnické štúdie 17, 1969, s. 433-490.
131. KIZLINK, K.: *Nové poznatky o velkomoravském právu v 9. století.* In: *Z dějin Slovanů na území ČSSR,* Uh. Hradiště, Slovácké muzeum 1971, s. 125-138.
132. KOLEJKA,J.: *1100, výročí příchodu byzantské mise na Velkou Moravu.* Zprávy Československé historické společnosti 6, 1963, s. 90-91.
133. KOLEJKA, J. - ŠŤASNÝ, V.: *Die cyrillo-methodische und grossmährische Tradition im tschechischen politischen Geschehen im 19. und 20. Jahrhundert.* In: Magna Moravia. Praha, SPN 1965, s. 587-610.
134. *Magnae Moraviae Fontes historici.* IV. Leges- textus iuridici - Supplementa; curaverunt BARTOŇKOVÁ, D., HADERKA, K., HAVLÍK, L., LUDVIKOVSKÝ, J., VAŠICA, J., Brno, UJEP 1971, 453 s.
135. PROCHÁZKA, V.: *Posluch et vidok dans le droit slave.* Byzantinoslavica 20, 1959, s. 231-251.
136. PROCHÁZKA, V.: *Deset poznámek ke Ganevovu výkladu krátké redakce Zákona sudného ljudem.* PHS 9, 1963, s. 302-317.
137. PROCHÁZKA, V.: *Tři nové marné pokusy o prokázání bulharského a makedonského původu Zakona sudneho ljudem.* Slavia 33, 1964, s. 262-267.
138. PROCHÁZKA, V.: *Zum Referat Prof. Horáleks und über Zakon sudnyj ljudem.* In: Grossmährische Reich, Praha 1966, s. 404-405.
139. PROCHÁZKA, V.: *Le Zakon sudnyj ljudm et la grande Moravie.* Byzantinoslavica 28, 1967, s. 359-375; 29, 1968, s. 112-150.
140. SCHMID, H.F.: *La legislazione bizantina e la pratica giudiziare occidentale nel piu antico codice slavo.* Atti del Congresso internazionale di diritto romano e di storia del diritto. Verona 27-28-29 IX 1948, vol. I, Milano 1953, s. 395-403.
141. SCHMID, H.F.: *Kaiser Konstantins Gesetz.* Ber. d. Akademien. Wien, phil.-hist. Kl., 4. IV. 1963, Deutsche Literaturzeitung 83, 1962, s. 1140.
142. TICHOMIROV, M.N. - MILOV, L.V.: *Zakon sudnyj ljudem kratkoj redakcii; Zakon sudnyj ljudem prostrannoj i svobodnoj redakcii,* Moskva 1961.
143. TROICKI, S.V.: *Kako treba izdati Sverosavsku krmciju (nomokanon s tumačenjima),* Spomenik SAN CII, Beograd 1952.
144. TROCKI, S.V.: *Apospol slavjanstva sv. Mefodij kak kanonist, Ž*urnal Moskov. patriarchii 3, 1958.
145. TROCKI, S.V.: *Spor Starog Rima sa Novim na stranama slovenske Krčije,* Beograd 1960.

146. TROCKI, S.V.: *Svjatoj Mefodij kak slavjanskij zakonodatel'*, Bogoslovskije truda II, Moskva 1961.
147. VAILLANT, A.: *Une homélie de Méthode*, RÉS 23, 1947, s. 34-47.
148. VAŠICA, J.: *Anonymní homilie v rukopise Clozově*, ČMF 33, 1949, s. 6-9.
149. VAŠICA, J.: *Origine cyrillo-méthodienne du plus ancien code slave dit "Zakon sudnyj ljudem"*, Byzantinoslavica 12, 1951, s. 154-174.
150. VAŠICA, J.: *Metoděj̆ův překlad nomokanonu*, Slavia 24, 1955.
151. VAŠICA, J.: *Anonymní homilie rukopisu Clozova po stránce právní*, Slávia 25, 1956, s. 221-233.
152. VAŠICA, J.: *K lexikonu Zakona sudného ljudem*. Slavistična revija 10, 1957, s. 61-66.
153. VAŠICA, J.: *Jazyková povaha Zakona sudného ljudem*, Slavia 27, 1958, s. 521-537.
154. VAŠICA, J.: *Collectio 87 (93) capitulorum dans nomocanons slaves*, Byzantinoslavica 20, 1959, s. 1-8.
155. VAŠICA, J.: *K otázce původu Zakona sudného ljudem*, Slavia 30, 1961, s. 1-19.
156. VAŠICA, J.: *Moskevské vydání krátké redakce Zakona sudného ljudem*, Slavia 31, 1962, s. 141-150.
157. VAŠICA, J.: *Obšírná a smíšená redakce Zakona sudného ljudem*, Slavia 32, 1963, s. 251-259.
158. VAŠICA, J.: *Právní odraz cyrilometodějský*, Slavia 32, 1963, s. 331-339.
159. VAŠICA, J.: *Au sujet des degrés du catéchumenat*, Byzantinoslavica 24, 1963.
160. VAŠICA, J.: *Kirillo-mefodijevskije juridičeskije pamjatniki*, Voprosy slavjanskoho jazykoznanija, vyp. 7, 1963, s. 12-33.
161. VAŠICA, J.: *Literární památky epochy velkomoravské 863-885*, Praha 1966.
162. VAŠICA, J.: *K výkladu některých míst v tzv. Anonymní homilii rukopisu Clozova*. In: Orbis scriptus Dm. Tschižewskij zum 70. Geburtstag, München-Allach 1965.
163. VAŠICA, J.: *"Lex christiana" v odpovědích papeže Mikuláše I. na dotazy Bulharů*. In: Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slávistů v Praze, Praha 1968, s. 229-231.
164. VAŠICA, J. – VAJS, J.: *Soupis rukopisů Národního muzea v Praze*, Praha 1957.

c) Právní otázky z oblasti hospodářských a obchodních vztahů

165. HAVLÍK, L.: *Velké pozemkové vlastnictví v IX. století*. Slov. 1981, s. 23.
166. POŠVAŘ, J.: *Josef Dobrovský a numismatika*. In: Josef Dobrovský 1753-1953. Praha 1953, s. 456-472.
167. POŠVÁŘ, J.: *O tzv. velehradských mincích*, VVM 9, 1954, s. 59-63.
168. POŠVÁŘ, J.: *Josef Dobrovský*. NL 8, 1953, s. 97-103.
169. POŠVÁŘ, J.: *Měnové poměry v St. Gallen v 8. a 9. století*, NL 14, 1959, s. 153-174.
170. POŠVÁŘ, J.: *Plátno jako platidlo u Slovanů*, Slavia 31, 1962, s. 456-459.
171. POŠVÁŘ, J.: *Velkomoravské železné hřivny jako platidlo*, NL 13, 1963, s. 98.
172. POŠVÁŘ, J.: *O grzywnach na ziemiach czeskich i polskich*. In: Wiadomosci numismatyczne, 1962, s. 185-198.
173. POŠVÁŘ, J.: *Měnové poměry v Říši velkomoravské*, Študijné zvesti AÚ SAV 14, 1964, s. 95-104.
174. POŠVÁŘ, J.: *Die byzantinische Währung und das Grossmährische Reich*, Byzantinoslavica 26, 1965, s. 308-317.
175. POŠVÁŘ, J.: *Płotno i zelazo jako placidła na ziemiach czeskich*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 13, 1965, s. 747-754.
176. POŠVÁŘ, J.: *O hřivnách v českých a polských zemích*, Slezský numismatik 8-9, 1965, s. 41-42.
177. POŠVÁŘ, J.: *Handel und Währung im Grossmährischen Reich*. In: Das Grossmährische Reich, Praha 1966, s. 278-281.
178. POŠVÁŘ, J.: *Platební prostředky ve Velkomoravské říši*. In: Sborník I. numismatického sympozia v Brně 1964, Brno, Moravské muzeum 1966, s. 116-117.
179. POŠVÁŘ, J.: *Staré Město, křižovatka cest Velkou Moravou*, Slov., 1966-1967, s. 111-118.

180. POŠVÁŘ, J.: *Počátky měny u Slovanů,* ČMMus 52, 1967, s. 131-154.
181. POŠVÁŘ, J.: *Drogi handlowe Wielkich Moraw i siec szlaków komunikacyjnych w okresie wpływów rzymskich,* Acta Archeologica Carpathica, 1967, s. 121-138.
182. POŠVÁŘ, J.: *Předmincovní platidla u Slovanů, zvláště v Říši velkomoravské.* In: Prämonetäre Zahl-Jungsmittel bei den Slawen, insbesondere im Grossmährischen Reich. I. Miedzynarodowy Kongres Archeologii Slowienskiej, t. VI, Wroclaw-Warszawa-Kraków, 1968, s. 224-236.
183. POŠVÁŘ, J.: *Byzantská libra a Velká Morava.* In: Velká Morava a feudální společnost v 9.-13. století se zřetelem k jižní Moravě. IV. Mikulovské sympozium 72. Mikulov 1973, s. 152-156.
184. POŠVÁŘ, J.: *Byzantské a velkomoravské prvky v moravském mincovnictví,* NL 32, 1977, s. 1-14.
185. POŠVÁŘ, J.: *Mincovní regál v říši Velkomoravské.* NL 1956, s. 139-147.
186. POŠVÁŘ, J.: *Byzantinische und grossmährische Traditionen im mährischen Münzwesen.* In: Rapports du III Congres international d Archéologie Slave. Bratislava 7.-14. Sept. 1975, T.I., s. 639-642.

B) Morava součástí českého státu

a) Prameny a edice

187. *Archivy promlouvají,* Slov. 25, 1984, s. 3.
188. BAKALA, J.: *Listina olomouckého biskupa Bruna pro Děťřicha z Brocku,* VVM 12, 1957, s. 226-228.
189. BAKALA, J.: *Text nejstaršího dochovaného privilegia pro město Opavu.* In: Ročenka okresního archivu v Opavě, 1982, s. 44-47.
190. BOHÁČEK, M.: *Nejstarší právnické rukopisy v olomoucké kapitulní knihovně.* In: Sborník Krajského vlastivědného musea 4, Olomouc 1956-1958, s. 327-337.
191. BOHÁČEK, M.: *Literatura středověkých právních škol v rukopisech kapitulní knihovny olomoucké,* Rozpravy Československé akademie věd, sv. 7, Praha 1960, 87 s.
192. BOHÁČEK, M.: *Rukopisná sbírka učeného právníka a biskupa Bohuše ze Zvole v universitní knihovně olomoucké,* Sborník historický 7, 1960, s. 79-122.
193. BOHÁČEK, M. - ČÁDA, F.: *Soupis právnických rukopisů,* SlSb 49, 1951, s. 430-431.
194. BOHÁČEK, M. - ČÁDA, F.: *Rukopisy ve Slezské studijní knihovně v Opavě,* SlSb 51, 1953, s. 572-574.
195. BOHÁČEK, M. - ČÁDA, F.: *Olomucensia v rukopisech Slezské studijní knihovny v Opavě a zámecké knihovny na Hradci u Opavy.* In: Sborník SLUKO, odd. B, 2, 1954, s. 35-51.
196. BOHÁČEK, M. - ČÁDA, F.: *Soupis rukopisů Slezské studijní knihovny v Opavě,* Opava, Slezský studijní ústav 1955, 126 s.
197. BOHÁČEK, M. - ČÁDA, F.: *Žerotínské rukopisy bludovské,* Praha, Národní muzeum 1958, 222 s.
198. BRODA, J. - GROBELNÝ, A.: *Stonava - prameny k dějinám obce,* Opava, Slezský studijní ústav 1958.
199. BRZOBOHATÝ, J. - DRKAL, S.: *Karolínský katastr slezský 721-1741.* Praha, Archivní správa MV ČSR 1972, sv. 1, 597 s., sv. 2(1973), 607-1039 s.
200. CIMALOVÁ, L.: *Matrika poručenské farnosti.* In: Zpravodaj ostravské pobočky genealogické a heraldické společnosti, 1978, s. 23-25.
201. CIMALOVÁ, L.: *Počátky matričních zápisů na dnešním území města Ostravy.* In: Zpravodaj ostravské pobočky genealogické a heraldické společnosti, 1980-1981, s. 13, č. 2-3.
202. ČÁDA, F.: *Právnické a hospodářské rukopisy starobrněnské,* ČSPS 60, 1952, s. 215-221.
203. ČÁDA, F.: *Soupis právnických a hospodářských rukopisů ve Slezsku,* SlSb 50, 1952, s. 630-631.
204. ČÁDA, F.: *Nový pramen pro historii splavnění Moravy a projektů kanálu dunajsko-oderského.* In: Sborník KVM Ol. B, III, 1955, s. 239-242.

205. ČÁDA, F.: *Rukopisné svazky v zámecké knihovně na Hradci u Opavy,* SlSb 53, 1955, s. 283-299.
206. ČÁDA, F.: *Sborník moravských půhonů a nálezů.* In: Akademiku Václavu Vojtíškovi k 75. narozeninám, Praha 1958, s. 35-57.
207. ČÁDA, F.: *Nález právní knihy Karla staršího ze Žerotína.* SR, 1962, s. 13-64.
208. ČÁDA, F.: *Jevíčský kodex*, SR, 1964, s. 125-155.
211. ČÁDA, F.: *Kniha Tovačovská*, SR, 1967, s. 1-52.
212. ČÁDA, F.: *Kniha Tovačovská - její rukopisy,* SR 7, 1968, s. 77-192.
213. ČÁDA, F.: *Rukopisy města Olomouce,* SR 8, 1969, s. 123-174.
214. ČÁDA, F.: *Kniha Tovačovská - základy jejího textu,* SR 9, 1970, s. 1-56.
215. ČÁDA, F.: *Rukopisy na Moravě a ve Slezsku,* SR 10, 1971, s. 139-204.
216. ČÁDA, F.: *Kniha Drnovská,* SR 11, 1972, s. 5-40.
217. ČÁDA, F.: *Zlomky ztraceného spisu olomouckého biskupa Tasa,* SR 12, 1973, s. 5-31.
218. ČÁDA, F.: *Znojemské rukopisy,* JM 11, 1975, s. 33-57.
219. ČERMÁK, M.: *Mýtní a vážní řád města Olomouce z r. 1599.* In: Výroční zpráva Okresního archivu v Olomouci za rok 1979. Olomouc, vl. nákl. 1979, s. 108-113.
220. ČOUPKOVÁ, J.: *Archiv města Uherské Hradiště (správa města do poloviny 19. století).* Dílčí inventář. Uherské Hradiště, Okresní archiv 1985, 131 s.
221. DEMČÍKOVÁ, E.: *Pozemkové knihy uložené v archivech Severomoravského kraje (15.-19. století),* Opava, Státní archiv 1970, 466 s.
222. DRKAL, S.: *Karolínský katastr slezský v tisku,* Informace Severomoravského Státního archivu v Opavě, č. 10, 1972, s. 10.
223. DRKAL, S.: *Karolínský katastr slezský vydán tiskem,* Informace Severomoravského Státního archivu v Opavě, č. 13, 1973, s. 1.
224. DRKALOVÁ, V.: *Nejstarší pamětní a matriční kniha moravskoostravské farnosti z let 1616-1688,* Čas. Opava, 10, 1979, s. 439-445.
225. DŘÍMAL, J.: *Desky brněnského cechu soukenického z roku 1435.* Brno, Obchodní a živnostenská komora v Brně 1948, nestránkováno.
226. DŘÍMAL, J.: *Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Gelnhausen,* SAP 8/1, 1958, s. 109-129.
227. DŘÍMAL, J.: *Kroniky a pamětní knihy městských písařů brněnských v době předbělohorské,* Br MaD 3, 1961, s. 93-108.
228. FOJTÍK, B.: Dlužní úpis z roku 1618, Vítkovsko, č. 2, 1958, s. 14-15.
229. FREL, A.: *K nejstaršímu urbáři panství helfenštejnského,* Záhorská kronika 27, 1949/1950, s. 124.
230. GARBOVÁ, E.: *Památná kniha města Moravské Ostravy z let 1565-1757.* Čas. Ostrava, 11, 1981, s. 437-442.
231. GEBAUER, J.: *Urbář panství Hradec u Opavy,* Folia diplomatica 15, 1967, s. 1-2, 9-27.
232. GROBELNÝ, A.: *Zemské knihy těšínské ze 16. a 17. století,* Tk, 1963, s. 20-23; 1964, s. 18-23.
233. GROBELNÝ, A.: *Nová pozemková kniha pro Závadu roku 1880,* Tk, 1972, č. 1-2, s. 5-6.
234. GROBELNÝ, A. - PITRONOVÁ, B.: *Urbář Těšínské komory z r. 1647,* Historická edice SÚ ČSAV, sv. 17, Opava ČSAV 1960, 41 s.
235. CHALUPA, A.: *Zemské katastry - prvořadý vlastivědný pramen,* Acta regionalia, 1965, s. 114-119.
236. HAUBELT, J.: *Nejstarší kodex zemského práva na Moravě (rukopisy knihy Tovačovské).* In: Informace Severomoravského Státního archivu v Opavě. Č. 3. Opava, Státní archiv 1968, nestr.
237. HAUBELT, J.: *Předbělohorské urbáře severomoravské.* In: Informace Severomoravského Státního archivu v Opavě. Č. 2. Opava, Státní archiv 1968, nestr.
238. HAVLÍČEK, B.: *Výsadní listina městečka Vlachovic,* Valašsko 5, 1956, s. 123-124.

239. HIKL, R.: *Urbář moravsko-třebovský z r. 1535 a národnostní poměry té doby,* Rodné zemi 1958, s. 73-82.
240. HLAVÁČEK, I.: *Zlomky městské knihy znojemské z 2. poloviny 14. století,* Zápisky č. 4, 1956(1957), s. 15-20.
241. HOBLÍKOVÁ, M.: *Přehled pozemkových knih měst a obcí Severomoravského kraje vydán.* In: Informace Severomoravského archivu v Opavě č. 6, Opava, Státní archiv 1970, nest.
242. HOFFMANN, F.: *Nově zjištěná kupecká kniha ze 16. století,* ČMM 84, 1965, s. 207-213.
243. HORÁK, P.: *K statutům Konráda Oty,* Folia diplomatica 5, 1956-1957, s. 199-207.
244. HORÁK, P.: *K statutům Konráda Oty,* ČMM 80, 1961, s. 267-280.
245. HOSÁK, L.: *Nejstarší farní matrika čejkovická,* VVM 2, 1947, s. 134.
246. HOSÁK, L.: *Poznámky k Friedrichovu Codexu z let 1198-1230,* ČSPS 58, 1950, s. 148-156.
247. HOSÁK, L.: *Doplněk k moravskému kodexu (Listina markr. Jošta kartuz. klášteru v Králově Poli z r. 1391),* ČSPS 67, 1959, s. 32-33.
248. HOSÁK, L.: *Doplňky k moravskému Codexu,* ČSPS 68, 1960, s. 231-237.
249. HUBÁČEK, J.: *Ze starého písemnictví v městě Hradišti (Knihy městské a paměti purkmistrovské),* Zpravodaj města Uherské Hradiště, 1976, č. 4, s. 21.
250. JANČÍK, A.: *Urbář panství bzeneckého z roku 1604 o lesích,* Lesnická práce 31, 1952, s. 378-383.
251. JIRÁSEK, J.: *Urbář jako pramen pro poznání předbělohorské vesnice,* ČMM 79, 1960, s. 112-128.
252. KALINA, T.: *Moravské zemské desky 1480-1566. II. - Kraj brněnský,* Praha 1950, 573 s.
253. KLOS, M.: *Listy poddaných vsetínských panství z první poloviny 18. století,* ČSIM, 1963.
254. KLOS, M.: *K datování urbáře vsetínského panství z poloviny 17. století,* ČSIM 13, 1964, s. 190-191.
255. KLOS, M.: *Kriminální soudnictví.* In: Informace Severomoravského státního archivu v Opavě. Č. 7, Opava, Státní archiv 1970, nest.
256. *Kodex Václava z Jihlavy.* Kdy-kde-co v Olomouci, 4, 1976, s. 17-18.
257. KOKOJANOVÁ, M.: *Olomoucká kniha půhonů z let 1573-1616.* In: Sborník studentských vědeckých a uměleckých prací, 1976, s. 39-44.
258. KOUŘIL, M.: *Moravské zemské desky,* Zpravodaj české heraldické a genealogické společnosti, 1981, s. 86-90.
259. KRÁLÍK, O.: *Privilegium Moraviensis ecclesiae.* Byzantinoslavica 21, 1960, s. 219-237.
260. KRŠKA, I.: *Brněnská městská listina z první poloviny 14. století,* BAV 3, 1958, s. 40-56.
261. KRŠKA, I.: *Listina Mladoty Poštátského z Přísinovic z r. 1551,* VSONJ 26, 1980, s. 5-8.
262. KŘESADLO, K.: *Nejstarší polonské privilegium z roku 1479.* In: 500 let privilegia Viktorina z Kunštátu městu Polné, Polná, MěstNV 1979, s. 3-10.
263. KUBALEC, B.: *Zemské desky Krnovského knížectví na Pražském hradě,* Krnovsko 4, 1958, s. 15.
264. KUBÍK, H.: *Česká jména v nejstarší šumperské městské knize,* SM, 1976, č. 32, s. 50-53.
265. *Listiny z dějin Olomouce.* K 600. výročí založení radnice. Úvod: V. SPÁČIL, překlad listin S. SEDLÁČEK a J. BISTŘICKÝ. Olomouc 1978.
266. LOPRAIS, T.: *Zakládací listina obce Jankovice,* Vlastivědný sborník okresu Uherské Hradiště 2, 1948, s. 1.
267. MÁLEK, J.: *Nejstarší lesní řád na Moravě z roku 1573,* VVM 22, 1970, s. 95-97.
268. MARKOV, J.: *Zlomky urbáře a účtů dobrovodského panství z XV. století,* SR, 1967, s. 69-79.
269. MATĚJEK, F.: *Moravské zemské desky. II. Kraj olomoucký 1480-1566,* Brno 1948.
270. MATĚJEK, F.: *Moravské zemské desky 1567-1642. III. Kraj olomoucký,* Praha 1953.
271. MATĚJEK, F.: *K ukončení edice Moravských zemských desek,* SlSb 56, 1958, s. 412-416.
272. MIKOLÁŠ, J.L.: *Urbář dědiny Nižních Lhot na Frýdecku,* Tk 1, 1957, s. 11-12.

273. MORAV, K.: *Neznámý urbář šternberského panství,* Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, 1973, č. 164, s. 29-31.
274. MORAV, K.: *Dva neznámé šternberské urbáře.* In: Výroční zpráva Okresního archivu v Olomouci za rok 1977. Olomouc, OA 1978, s. 118-119.
275. MORAV, K. - ŠEFČÍK, E.: *K datraci tří šternberských urbářů z přelomu 16. a 17. století.* In: Výroční zpráva Okresního archivu v Olomouci za rok 1975. OA, Olomouc 1976, s. 61-64.
276. *Morava* (Moravské spisy české kanceláře a české komory) (1507) 1527-1625 (1750). Katalog. sest. D. CULKOVÁ-STUCHLÍKOVÁ. 1. (1-3946); 2. (3947-6252). Praha, Archivní správa ministerstva vnitra ČSR 1962, 908 s.
277. MÜLLER, E.: *První listinné doklady o Zábřeze,* Mor. sever 40, 1946, č. 13, s. 1-2; č. 14, s. 1-2.
278. MÜLLER, K.: *Dvě městská znaková privilegia ve Státním oblastním archivu v Opavě,* Zpravodaj. Ostrava 1984, č. 22, s. 34-37.
279. NAVRÁTIL, M.: *Paběrky z tovačovského urbáře z r. 1636,* VVM 9, 1954, s. 87.
280. NEDBALOVÁ, H.: *Jihlavské městské knihy jako pramen historie Jihlavy.* In: Jihomoravské okresní archivy 1983. Blansko, Okresní archiv 1984, s. 34-36.
281. *Nejstarší dochovaná listina ostravské městské kanceláře z roku 1496,* Čas. 1, Ostrava 1963, s. 321-323.
282. *Nejstarší městská kniha olomoucká z let 1343-1420.* K vydání připravil V. SPÁČIL. Olomouc 1983, 262 s.
283. *Nejstarší žďárské urbáře 1407-1462-1483.* Sestavili: ZEMEK, M. - POHANKA, J. KN 1961.
284. NEKUDA, V.: *Urbáře na panství brněnské kapituly (Zlomky urbáře ze 70.-80. let stol. 14. a z roku 1407, urbář z r. 1619),* ČMM 46, 1961; 47, 1962, s. 43-66.
285. NĚMEC, E.: *Odstupní smlouva z Lomné (r. 1753),* Tk 1, 1957, s. 10.
286. NĚMEC, E.: *Kopiář těšínských privilegií ve Státním archívu ve Vídni,* Studie o Těšínsku 6, 1978, s. 165-220.
287. NOVÝ, R.: *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310-1526.* Katalog. Praha, SPN 1963, 207 s.
288. OBRŠLÍK, J.: *Urbář Lanžhota a Tvrdonic z r. 1520.* In: Sborník k nedožitým padesátinám PhDr. Jiřího Radimského, Brno, Státní archiv 1969, s. 194-225.
289. OBRŠLÍK, J.: *Listina Leopolda Bohobuda z Lipého roku 1612 pro Ketkovice, Čučice, Rapotice u Sudice.* In: 140 let Státního oblastního archívu v Brně, Praha, Teps 1979, s. 173-191.
290. ORLÍK, J.: *Dokumenty nalezené při opravě opavské městské věže roku 1961.* ČSIM, 1961.
291. PAVLÍK, R.: *Zakládací listina vsi Karlovic z roku 1714,* Dolina Urgatina 1, 1946-47, s. 33-35.
292. PELIKÁN, J.: *Hodolany u Olomouce* (Regest listiny o prodeji zboží v Hodolanech r. 1496 - z Městského archivu v Olomouci, sig. 331). ČSPS 51-53, 1943-1945, s. 287.
293. PELIKÁN, J.: *Sušice u Přerova* (Regest listiny Ješka z Tříteže z r. 1438 o prodeji Sušice olom. kapitule - z fotoarchivu Stát. hist. ústavu v Praze, zn. Olomouc 2571 a A 569). ČSPS 51-53, 1943-1945, s. 152.
294. PELIKÁN, .: *Poslední vůle Markéty z Pogrelle* (Listina v kapitulárním archivu v Olomouci A III c 6), ČSPS 51-53, 1943-1945, s. 155-156.
295. PELIKÁN, J.: *Moravská Loděnice* (Regest listiny Bedřicha z Loděnice o prodeji Loděnice v r. 1433) - z Městského archivu v Olomouci, ČSPS 55, 1947, s. 142.
296. PELIKÁN, J.: *Hlušovice u Olomouce v r. 1437* (Regest listiny Viléma z Hlušovic o prodeji půl dvora s příslušenstvím - z Městského archivu v Olomouci), ČSPS 55, 1947, s. 142.
297. PELIKÁN, J.: *Bílovec* (Regest listiny Mikuláše zv. Strus, rychtáře v Bílovci z r. 1440 o založení a nadaci oltáře v kostele sv. Mikuláše v Bílovci - z Městského archivu v Olomouci), ČSPS 55, 1947, s. 143.

298. PELIKÁN, J.: *Nemilany u Olomouce* (Regest listiny Mendíka z Greifenberga a Harolta o prodeji práva v Nemilanech r. 1444 - z Městského archivu v Olomouci), ČSPS 56, 1948, s. 144.
299. PELIKÁN, J.: *Dům olomoucké kapituly v Brně* (Regest listiny děkana, probošta a olom. kapituly o pronájmu jejich domu v Brně v r. 1436 - z fotoarchivu Státního hist. ústavu v Praze), ČSPS 56, 1948, s. 144-145.
300. PELIKÁN, J.: *Hodolany u Olomouce roku 1444* (Regest smlouvy olomouckého fojta Lukáše Zalzera s vsí Hodolany - z fotoarchivu St. hist. ústavu v Praze), ČSPS 58, 1950, s. 125-126.
301. PEROUTKA, B.: *Z pozemkových knih Velkých Karlovic*, Dědina pod Beskydem č. 7, 1956, s. 37-39.
302. PILNÁČEK, J.: *Hlučínský urbář z r. 1628*, Slezský sborník 45, 1947, s. 252-253.
303. PILNÁČEK, J.: *Purkrechtní registra dědiny Černčina z r. 1655*, VVM 6, 1961, s. 150-152.
304. PITRONOVÁ, B.: *Poznámky k těšínským urbářům*, SlSb 53, 1955, s. 417-424.
305. PITRONOVÁ, B.: *Frýdecké urbáře z let 1580 a 1583 a jejich význam při majetkových změnách na panství*, SlSb 54, 1956, s. 95-109.
306. POŠVÁŘ, J.: *K 500. výročí brněnského mincovního privilegia*, NL 12, 1957, s. 93-96.
307. PŘÍLESKÁ, R.: *Nejstarší pozemková kniha poddanské vsi Přívozu.* Čas 7, Ostrava 1974, s. 255-266.
308. PŘÍVRATSKÝ, A.: *Urbář města Hlučína z r. 1728*, SlSb 52, 1954, s. 538-542.
309. RADIMSKÝ, J.: *Testament vsackého kazatele Jakuba Lukla z roku 1835*, Naše Valašsko 11, 1948, s. 187-188.
310. RADIMSKÝ, J.: *Urbář statku znojemského hradu z r. 1542*, VVM 6, 1951, s. 25-28.
311. RADIMSKÝ, J.: *Berní sumář Těšínska z r. 1619*, SlSb 51, 1953, s. 1-7.
312. RADIMSKÝ, J.: *Berňová registrace moravská z první poloviny 16. století*, ČMM 72, 1953, s. 269-359; 73, 1954, s. 251-293; 76, 1957, s. 288-383.
313. RADIMSKÝ, J.: *Tribundl.* Sbírka normálií z let 1628-1782. Inventáře a katalogy Státního archivu Brno, sv. 7, 1956, Brno, 242 s.
314. RADIMSKÝ, J.: *Moravskoslezské zemské právo 1783-1850, sign. 27.* Spory poddaných s vrchností. Inventáře a katalogy Státního archivu v Brně, sv. 14, Brno 1960, 88 s.
315. RADIMSKÝ, J. - TRANTÍREK, M.: *Tereziánský katastr moravský (Prameny z 2. poloviny 18. století k hosp. dějinám Moravy)*, Praha, Archivní správa ministerstva vnitra 1962, 414 s.
316. ROHLÍK, M.: *Zemské desky opavské - Knihy zadní 1431-1802*, SlSb 49, 1951, s. 299-333.
317. ROHLÍK, M.: *Opavské zemské desky. Knihy zadní (1537-1613)*, Opava 1961, 726 s.
318. ŘEZNÍČEK, J.: *Soupis českých a moravských urbářů*, AČ, 1972, s. 73-86.
319. ŘEZÁČ, T.: *Zlomky knihy počtů města Jihlavy ze 14. století*, Zápisky č. 4, 1956 (1957), s. 20-25.
320. SCHULZ, J.: *Urbář rudského panství z 1. poloviny 17. století*, Sborník prací historických, Praha, SPN 1979, s. 15-27.
321. SKUTIL, J.: *Boskovické listiny a listy*, Boskovice, MěNV 1972, 95 s.
322. SKUTIL, J. - ŠTARHA, I.: *Dvě roggendorfské listiny dané městečku Jedovnice*, Vlastivědná ročenka Okresního archivu Blansko, 1981, s. 28-31.
323. SOBOTÍK, B. - GROBELNÝ, A.: *Urbář panství frýdecko-místeckého z r. 1580*, SlSb 51, 1953, s. 1-67, příloha č. 2.
324. SOUČEK, T.: *K uničovské "nejstarší české listině"*, SM 34, 1977, s. 52.
325. SOVADINA, M.: *Lenní listina biskupa Bruna (ze Šaumburka)*, SAP 24, 1974, s. 426-460.
326. SPÁČIL, V.: *Počátky, vývoj a osudy olomouckých městských knih.* In: Výroční zpráva Okresního archivu v Olomouci za rok 1977, Olomouc, OA 1978, s. 56-69.
327. SPÁČIL, V.: *Matriky olomouckých měšťanů od r. 1668 do r. 1915.* In: Výroční zpráva Okresního archivu v Olomouci za rok 1975. Olomouc, OA 1976, s. 79-84; 1977, s. 79-88; 1978, s. 129-132; 1979, s. 116-119; 133-1940.

328. SPURNÝ, F.: *Význam děkanských matrik pro dějiny jižní Moravy,* JM 10, 1974, s. 85-91.
329. SVÁROVSKÝ, V.: *Kniha desátků obce Dolní Lutyně,* Tk 3, 1959, s. 21-23.
330. SVOZIL, O. ml.: *Nejstarší pozemková kniha poddanské vsi Přívozu,* Příspěvek k dějinám obce v 17. století a v první polovině 18. století. Čas 7, Ostrava 1974, s. 255-277.
331. ŠEBÁNEK, J.: *Z problémů slezského kodexu,* SISb 49, 1951, s. 1-16.
332. ŠEBÁNEK, J.: *Listiny přímětické a jiné naše listiny na patronátní práva z doby přemyslovské,* Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, řada historická, 1956, s. 79-102.
333. ŠEFČÍK, E.: *Zlomek desek zemských těšínských z první poloviny 17. století,* ČSIM 19, 1970, s. 71-76.
334. ŠEFČÍK, E.: *Zemské zřízení těšínské z roku 1573 a jeho další vývoj za vlády posledních Piastovců,* Studie o Těšínsku 3, 1974, s. 255-324.
335. ŠEFČÍK, E.: *Zemské knihy těšínské v 16. a 18. století,* ČSIM 26, 1977, s. 123-135.
336. ŠIGUT, F.: *Městský formulář opavský z počátku 14. století,* SISb 59, 1961, s. 212-229; 60, 1962, s. 97-107, 389-396.
337. ŠTARHA, I.: *Starší pozemkové knihy Blanenska,* Vlastivědná ročenka Okresního archívu v Blansku 2, 1968, s. 86.
338. ŠTARHA, I.: *České listiny městeček Znojemska,* JM 13, 1977, s. 145-157.
339. ŠTARHA, I.: *Privilegie obce Skalice n. Svitavou,* Vlastivědná ročenka Okresního archivu v Blansku 1977, s. 55-60.
341. ŠTARHA, I.: *Z privilegií městečka Velkých Němčic,* JM 18, 1982, s. 191-193.
341. ŠTARHA, I.: *Z privilegií městečka Vémyslic,* JM 20, 1984, s. 256-258.
342. ŠTARHA, I. - SKUTIL, J.: *Letovická kniha naučení (1612-1637),* Vlastivědná ročenka Okresního archivu v Blansku, 1974, s. 3-52; 1975, s. 9-46.
343. ŠŤOVÍČEK, J.: *Privilegia z Pobeskydí,* Pobeskydí 2, 1971, s. 45-47.
344. ŠVÁBENSKÝ, M.: *Stavovské listiny 1212-1847.* Inventář. Brno, Státní archiv 1965, 594 s.
345. ŠVÁBENSKÝ, M.: *Brněnský rukopis "Summa cancellariae" Jana ze Středy,* JM 10, 1974, s. 38-44.
346. ŠVÁBENSKÝ, M.: *Paleografický problém - edice závětí olomouckého děkana Jana Dambrowského, biskupotravce, z r. 1581.* In: 140 let Státního oblastního archivu v Brně, Praha Teps 1979, s. 157-172.
347. TUREK, A.: *Urbář panství Kateřinice a Trnávky z r. 1610,* Kravařsko 2, s. 39-46.
348. TUREK, A.: *Soupis urbářů Ostravského kraje 15.-18. století,* Opava, SSÚ 1954, 102 s.
341. TUREK, A.: *Nedoceněný pramen pro poznání minulosti Ostravy a jejího nejbližšího okolí v 16. století,* Čas 2, Ostrava 1964, s. 210-212.
342. TUREK, A.: *Nejstarší pozemková kniha z Hlučínska.* In: Informace Severomoravského Státního archivu v Opavě, č. 15, 1975, s. 5.
343. TVARŮŽEK, J.: *Testament z roku 1831.* Dolina Urgatina 3, 1949, s. 90-91.
344. URFUS, V.: *Juridica líšeňské zámecké knihovny na počátku 18. století a knižní pozůstalosti z jejího okruhu,* ČMM 95, 1976, s. 284-296.
345. URFUS, V.: *Právnická knihovna moravského nejvyššího písaře z počátku 18. století,* ČMM 99, 1980, s. 285-296.
346. UTĚŠENÝ, S.: *O nejstarších matrikách úsovské farnosti (1610-1725),* SM 28, 1974, s. 42-45.
347. VODIČKA, J.: *Nově objevený pramen Bočkova Moravského kodexu,* ČMM 71, 1952, s. 164-168.
348. ZACHOVÁ, I.: *Rukopisy Knihy Tovačovské v Mitrovského sbírce v Archivu města Brna,* SR 21, 1982, s. 161-178.
349. ZACHOVÁ, I.: *Kniha Tovačovská ve sbírce rukopisů Archivu města Brna,* SR 24, 1985, s. 149-154.
350. ZAORALOVÁ, M.: *Nález zlomku urbáře ze 16. století,* VVM 28, 1976, s. 217-218.

351. ZELENKA, A.: *Výtah z obdarování hážovského fojtství a poloviční košárovské živnosti,* Dolina Urgatina 3. 1949, s. 34-35.

352. ZEMEK, M.: *Olomoucký text Břetislavových dekretů* (kritické vydání a český překlad), AČ 3, 1953, s. 35-52.

353. ZEMEK, M.: *Horenský urbář ždánického panství z roku 1636,* JM 13, 1977, s. 158-167.

354. ZEMEK, M.: *Zakládací listina Horních Věstonic,* JM 21, 1985, s. 267-270.

355. ZEMEK, M. - ZIMÁKOVÁ, A.: *Hustopečské listiny ze 16. a 17. století,* JM 8, 1972, s. 125-139; 9, 1973, s. 176-187.

356. ZEMEK, M. - ZIMÁKOVÁ, A.: *České hodonínské listiny,* JM 11, 1975, s. 58-70.

357. ZEMEK, V.: *Dva olomoucké kodexy,* Časopis Vlastivědného spolku muzejního v Olomouce 59, 1950, s. 18-26.

358. VÁLKA, J.: *Ctibor Tovačovský z Cimburka - O právě duchovním,* Z Kralické tvrze 11, 1984, s. 9-13.

359. VAŠKŮ, V.: *Konfirmace privilegií brněnských Augustiánů v 18. století,* VVM 12, 1980, s. 151-160.

360. VAŠKŮ, V.: *Konfirmace privilegií městečka Polešovic v 18. století,* Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity 30, řada historická C 28, s. 144-155.

361. VAŠKŮ, V.: *Panovnické konfirmace pro moravské klášťery v 18. století,* Brno, UJEP 1981, 168 s.

362. VAŠKŮ, V.: *Konfirmace privilegií starobrněnských dominikánek v 18. století,* Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity 31, řada historická C 29, 1982, s. 101-108.

363. VAŠKŮ, V.: *Konfirmace privilegií olomouckých augustiánů v 18. století,* Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, řada historická, C 32, 1985, s. 119-125.

364. VERBÍK, A.: *Rychtářské knihy města Znojma z první poloviny 15. století,* SAP 31, 1981, s. 53-74.

365. VERBÍK, A.: *Znojemské knihy počtů z 15. století,* JM 3, 1967.

366. VOTAVOVÁ, R.: *Konfirmace privilegií města Jihlavy v 18.století,* VVM 35, 1983, s. 292-301.

367. ŽILOVÁ, Z.: *Staré vizovické urbáře,* Podřevnicko 4, 1947-1948, s. 12-14.

b) Státoprávní problematika, správa, hranice.

368. BAKALA, J.: *K některým otázkám vztahů dějin jižního Slovenska k dějinám Moravy,* ČMM 91, 1972, s. 71-73.

369. BARBOROVÁ, E.: *Postavení Moravy v českém státě v době předhusitské (1182-1411),* SAP 20, 1970, s. 309-363.

370. BĚLIČ, J.: *Hranice moravského Slovenska,* Malovaný kraj 1, 1964, s. 26-27.

371. BITTNER, E.: *Polští králové a Německý řád a jejich spory o Prusko v knize ze 17. století,* Tk 3, 1980, s. 27-28.

372. BRODESSER, S.: *Vznik moravskoslezského gubernia a připojení Slezska k Moravě v r. 1783.* In: Sborník k nedožitým padesátinám PhDr. Jiřího Radimského, Brno 1969, s. 125-160.

373. BRODESSER, S.: *K vývoji zemské správy na Moravě v 18. století,* ČMMu, řada společenských věd, 61, 1976, s. 95-109.

374. BULÍN, H.: *K otázce právního poměru Opavska k Moravě ve 14. století,* SlSb 55, 1957, s. 73-79.

375. ČÁDA, F.: *Právní začlenění Slezska do zemí českých.* In: Slezsko, český stát, česká kultura, Opava 1946, s. 65-74.

376. ČÁDA, F.: *Právní postavení Moravy v českém státě,* Brno 1948.

377. DANĚK, A.: *Jednání o hranice mezi Moravou a Uhrami,* Dolina Urgatina 3, 1949, s. 30-32.

378. DŘÍMAL, J.: *Připojení Moravy k českému státu za knížete Oldřicha,* ČMM 68, 1948, s. 22-49.

379. GROBELNÝ, A.: *Příspěvek k dějinám sporů o zemskou hranici na Šumpersku,* Slezské muzeum č. 14, 1966, s. 26-27.

380. HAVLÍK, L.: *K otázce Jižní Moravy v době Boleslava Chrabrého* (Příspěvek k česko-polským vztahům na počátku 11. století), Studia z dziejów Polskich i Czechoslowackich, Tom I., Wroclaw 1960, s. 73-91.
381. HAVLÍK, L.: *O Moravě v českém státě,* VVM 20, 1968, s. 187-208.
382. HAVLÍK, L.: *Morava a Imperium ve středověku.* In: Velká Morava a feudální společnost v 9.-13. století se zřetelem k jižní Moravě. Mikulovské sympozium 1972, Mikulov 1973, s. 93-97.
383. HOŠEK, E.: *K vývoji bývalé zemské hranice mezi Čechami a Moravou v okolí Kralického Sněžníku,* Slezské muzeum č. 14, 1966, s. 27-28.
384. HURT, R.: *Ke vzniku jihomoravské hranice,* Zprávy OVM Mikulov I, 1959, s. 2-9.
385. CHALOUPECKÝ, V.: *Kdy byla Morava připojena k českému státu,* Český časopis historický, 1949.
386. KONAK, L.: *Moravské enklávy ve Slezsku v době lánových vizitací,* Listy genealogické a heraldické společnosti v Praze. 1975 č. 9, s. 13-21.
387. KEJŘ, J.: *O tzv. bezprostřední podřízení Moravy Říši,* SAP 28, 1978, s. 233-291.
388. KOBZÁŇ, J. - VÁLKA, .: *Z pohraničních sporů mezi panstvím vsetínským a rožnovským,* Dolina Urgatina 1, 1947, s. 107-108.
389. KOLLER, H.: *Österreich und Mähren im 12. Jahrhundert.* In: Velká Morava a feudální společnost v 9.-13. století se zřetelem k jižní Moravě. Mikulovské sympozium 1972, Mikulov 1973,
390. KRÁLÍK, O.: *Poznámky k problému postavení Slezska v 9. století,* SlSb 59, 1961, s. 113-117.
391. KRZEMIENSKÁ, B.: *Wann erfolge der Anschluss Mährens an den böhmischen Staat?* Historica 19, 1980, s. 195-243.
392. LABUDA, G.: *Utrata Moraw przez panstwo polskie w XI wieku.* In: Studia z dziejów polskich i czechoslowackich I., Wroclaw 1960, s. 93-124.
393. LOUDA, J.: *Moravští zemští hejtmani.* Kdy-kde-co v Olomouci. 1976, č. 1, s. 14-15; č. 2, s. 14-15; č. 3, s. 11-12; č. 7, s. 25; č. 8, s. 27; č. 9, s. 25; č. 10, s. 9; č. 11, s. 30; č. 12, s. 23. 1977, č. 1, s. 14; č. 2, s. 9; č. 3, s. 10; č. 4, s. 13; č. 5, s. 11; č. 6, s. 11; č. 7, s. 13-14; č. 8, 13; č. 9, s. 13; č. 11, s. 16; č. 12, s. 14; 1978, č. 1, s. 14; č. 2, s. 12; č. 3, s. 12; č. 4, s. 10; č. 5, s. 13; č. 6, s. 11; č. 7, s. 16; č. 8, s. 17-18; č. 9, s. 14; č. 10, s. 14; č. 11, s. 14; č. 12, s. 14; 1979, č. 1, s. 14-15; č. 2, s. 13-14; č. 3, s. 13-14; č. 4, s. 11; č. 5, s. 13; č. 6, s. 12; č. 7, s. 15; č. 9, s. 14; č. 10, s. 14; č. 11, s. 13.
394. MACŮREK, J.: *Slezsko a jeho význam v českém státě v 14-18. století.* In: Slezsko, český stát, česká kultura, Opava 1946, s. 42-64.
395. MACŮREK, J.: *K problematice vztahů moravsko-slezských.* In: Historica slovaca VI.-VII., 1948-1949, Bratislava 1949, s. 154-161.
396. MACŮREK, J.: *Slezsko a jeho úloha ve vývoji česko-polských vztahů na přelomu 15. a 16. století.* In: Česko-polský sborník vědeckých prací, Praha 1955, I. díl, s. 223-269.
397. NOVOTNÝ, B.: *Moravské úděly a jejich raně feudální centra v 11.-13. století,* Archeologické rozhledy 27, 1975, s. 516-527.
398. NOVOTNÝ, J.: *Svobodní rychtáři na Moravě, ve Slezsku a v sousedních územích německé kolonizace.* In: Sborník Čsl. akademie zemědělských věd, oddíl Historie a muzejnictví, 31 (III), 1958, s. 39-52, 97-103.
399. PEŘICH, L.: *K otázce hranic mezi Moravou a Slezskem v XI. a XII. století,* ČSIM 12, 1963, s. 69-78.
400. PITRONOVÁ, B.: *K otázce spojení Těšínské komory s uherskými državami Albrechta Saskotěšínského,* SlSb 59, 1961, s. 33-47.
401. POLIŠENSKÝ, J.: *Morava a vztahy mezi evropským Východem a Západem 1626-1627,* Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 10, 1961, C 8, s. 266-296.

402. POŠVÁŘ, J.: *Hospodářské předpoklady pro sbližování Slezska se zeměmi České rokuny v 2. polovině 13. století,* SlSb 55, 1957, s. 210-215.
403. POŠVÁŘ, J.: *Slezsko v česko-polských politických vztazích v první polovině 15. století,* SlSb 57, 1959, s. 74-87.
404. POŠVÁŘ, J.: *Z listů Fr. Palackého A. Bočkovi o poměru Čechů a Moravanů,* NL 14, 1959, s. 92-94.
405. POŠVÁŘ, J.: *Poznámky k politickému postavení Slezska v III. čtvrtině 15. století,* SlSb 58, 1960, s. 39-60.
406. POŠVÁŘ, J.: *Politický vývoj ve Slezsku v letech 1471-1526,* Komunikát Slezského ústavu ČSAV v Opavě 9, 1960, 28 s.
407. POŠVÁŘ, J.: *Obchodní cesty v českých zemích, na Slovensku, ve Slezsku a v Polsku do 14. století.* (K hospodářským vztahům česko-slovensko-polským), SlSb 62, 1964, s. 54-63.
408. POŠVÁŘ, J.: *Ostravsko do roku 1848,* Ostrava 1968 (kap. IV. *Politický vývoj Slezska od 14. století do Bílé hory,* s. 62-70).
409. POŠVÁŘ, J.: *Mýtní (celní) a poštovní správa na Moravě v 18. a první polovině 19. století.* In: Sborník prací učitelů právnické fakulty v Brně - 3, Brno, UJEP 1973, s. 123-142.
410. POŠVÁŘ, J.: *Dopravní politika na Moravě a ve Slezsku v 18. a první polovině 19. století,* Studie o Těšínsku 2, Český Těšín 1973, s. 286-309.
411. POŠVÁŘ, J.: *Administrativně ekonomická opatření na Moravě v 18. a první polovině 19. století,* Brno, UJEP 1974, 171 s.
412. POŠVÁŘ, J.: *Vzor mýtní tabule pro královské mýto v Mikulově r. 1715,* JM 10, 1974, s. 167-171.
413. POŠVÁŘ, J.: *Slezsko a české země v právně hospodářských vztazích ve 13. století a počátkem 14. století,* Przeglad Prawa i Administracji 5, 1974, Wroclaw, s. 191-206.
414. POŠVÁŘ, J.: *Dopravní opatření na Moravě v 18. a první polovině 19. století.* In: Sborník prací učitelů právnické fakulty v Brně - 7. Brno, UJEP 1977, s. 201-217.
415. POŠVÁŘ, J.: *Opatření při přechodu polských vojsk Moravou r. 1683,* Tk 3, 1978, s. 14-15.
416. RADIMSKÝ, J.: *K dějinám moravských enklávy ve Slezsku,* SlSb 43, 1945, s. 134-138.
417. RADIMSKÝ, J.: *Moravské enklávy ve Slezsku na základě rozboru lánských rejstříků,* SlSb 43, 1945, s. 209-225.
418. RADIMSKÝ, J.: *Pokus o připojení Slezska k Moravě r. 1777,* ČSPS 54, 1946, s. 18-6.
419. RADOMĚRSKÝ, P.: *Dva příspěvky k velkomoravské tradici ve středověku,* MNZ 10, 1967, s. 41-48.
420. SCHELLE, K.: *K problematice připojení Moravy k českému státu v období 10. století.* In: Sborník prací učitelů právnické fakulty v Brně - 9, Brno, UJEP 1979, s. 97-112.
421. SCHELLE, K.: *K přijetí Ferdinanda I. za krále na Moravě a ve Slezsku,* ČSIM 28, 1979, s. 40-47.
422. SCHELLE, K.: *Ke státoprávnímu postavení Moravy do konce 14. století,* ČSIM 29, 1980, s. 48-60.
423. SCHULZ, J.: *Neuskutečněná změna zemské hranice u Velké a Dolní Moravy v letech 1821-1822,* SM č. 14, 1966, s. 29.
424. SCHULZ, J.: *Vývoj českomoravské hranice na nejhořejším povodí Moravy a Moravské Sázavy do 2. poloviny 14. století,* SM 16, 1968, s. 20-25.
425. SCHULZ, J.: *Vývoj česko-moravsko-rakouské hranice nad Ladštejnsku a Novobystřicku do 2. poloviny 15. století,* JM 4, 1968, s. 93-99.
426. SCHULZ, J.: *Vývoj českomoravské zemské hranice na horní Svitavě a Svratce do 2. poloviny 13. století.* In: Sborník prací k sedmdesátinám universitního profesora PhDr. Ladislava Hosáka, Olomouc 1968, s. 7-15.
427. SCHULZ, J.: *Vývoj českomoravské zemské hranice na Popelínsku a Kunžacku do počátku 17. století,* JM 5, 1969, s. 66-74.

428. SCHULZ, J.: *Vývoj českomoravské zemské hranice do 15. století*, Historická geografie 4, 970, s. 52-81.
429. SCHULZ, J.: *Hraniční spory mezi Čechami a Moravou do 17. století*, Zprávy Geografického ústavu ČSAV 7, 1970, č. 5, s. 18-20.
430. SCHULZ, J.: *Hraniční spory mezi Čechami a Moravou od konce 15. do 1. čtvrtiny 17. století*, Acta Universitatis Palackianae, Faculta philosophia, Historica 15, 1971, s. 45-74.
431. SCHULZ, J.: *Hraniční spory v Jihlavě v polovině 18. století*, Sborník prací historických, Praha SPN 1972, s. 65-79.
432. SCHULZ, J.: *Vývoj českomoravské zemské hranice na nejhornějším povodí Sázavy a Oslavy do 2. pol. 14. století*, JM 10, 1974, s. 34-37.
433. SPĚVÁČEK, J.: *Vavřinec Mikuláš z Dědic, notář Karla IV. jako markraběte moravského* (Pedagogický a stylistický rozbor a určení jeho díla), Sborník historický 20, 1973, s. 50-53.
434. ŠEBÁNEK, J.: *Slezsko a české země 9.-13. století*. In: Slezsko, český stát a česká kultura, Opava 1946, s. 27-41.
435. ŠAFÁŘ, J.: *Trpké počátky*, Český lid 5, 1950, s. 51-53.
436. ŠEFČÍK, E.: *Právní řád Knížecní těšínského z roku 1573*, Tk 19, 1975, s. 27-29.
437. ŠINDELÁŘ, B.: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, řada historická, 1961, s. 266-295.
438. ŠLACHTA, F.: *Těšínsko, jeho první a druhé dělení*, Karviná 1946, 86 s.
439. ŠROTT, A.: *Spory o Javorníky*, Dolina Urgatina 1, 1946/1947, s. 8-10, 31-33, 104-105.
440. ŠROTT, A.: *Spor o hranice mezi panstvím vsetínským a rožnovským*, Dolina Urgatina 2, 1948, s. 49-50.
441. ŠVÁBENSKÝ, M.: *Nové moravské landfridy*, Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 224-232.
442. TUREK, A.: *Jak naši předkové vyměřovali v 16. století hranice u Šternberku na Moravě r. 1586*, Český lid 2, 1947, s. 19-20.
443. TUREK, A.: *Územní předpoklady vzniku moravských údělných knížectví*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity 20, 1971, E 16, s. 151-170.
444. URFUS, V.: *Pokus o revizi moravského zemského zřízení na počátku 18. st. a tzv. "elaboratum Moravicum"*, ČMM 89, 1970, s. 45-65.
445. URFUS, V.: *K otázce "zemského vlastenectví" na Moravě*, ČMM 91, 1972, s. 92-93.
446. VACH, M.: *Slezská politika Jana Lucemburského a její pozadí*, Opava 1960, 31 s.
447. VOCHALA, J.: *Slezsko jako země česká*, Ostrava 1947, 109 s.
448. VÁLKA, J.: *"Politická závěť" Viléma z Pernštejna (1520-1521)*, ČMM 60, 1971, s. 63-92.
449. VÁLKA, J.: *Karlova integrace Moravy do českého státu*, JM 16, 1980, s. 43-53.
450. VÁLKA, J.: *"Moravanství" v 15. století. Komplikace ve vývoji české nacionality*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 33, řada historická C 31, 1984, s. 145-154.
451. VÁLKA, J.: *Vrchol bojů o Moravu (1423-1425)*, JM 21, 1985, s. 89-109.
452. VAŠEK, L.: *Slezané v Čechách*. In: Osvobozená země, Ostrava 1947, s. 28-30.
453. WEGENER, W.: *Böhmen, Mähren und das Reich im Hochmittelalter*, Untersuchungen zur staatsrechtlichen Stellung Böhmens und Mährens im Deutschen Reich des Mittelalters 919-1253. Köln-Graz 1959.
454. ZEMEK, M.: *Moravsko-slovenská hranice v 10.-12. století*, Historické štúdie 13, 1968, s. 153-176.
455. ZEMEK, M.: *Moravsko-uherská hranice v 10. a 13. století*, Brno, Muzejní spolek 1972, 127 s.
456. ZEMEK, M.: *Správní a církevní organizace na Moravě v 19. a 11. století*. In: Velká Morava a feudální společnost v 9.-13. století se zřetelem k jižní Moravě. Mikulovské sympozium 1973, Mikulov 1973.

c) Města a městské právo

457. BAJGER, L.: *Propinační právo městečka Jablunkova,* Tk 3, 1959, s. 12-15.

458. BAKALA, J.: *Monopolizace tržních vztahů a milové právo v městech severní Moravy a Opavska od počátku 15. století,* ČSIM 22, 1973, s. 114-133.

459. BAKALA, J.: *Založení města Příbora,* VSONJ, 1976, s. 4-14.

460. BAKALA, J.: *Urkundenzeugnisse von der Weichbildverfassung in den mährischen Städten des Magdeburger und Leobschützer Rechtes,* Folia diplomatica 2, 1976, s. 77-86.

461. BAKALA, J.: *Zrod městského zřízení na středověkém Opavsku,* ČSIM 26, 1977, s. 97-122.

462. BAKALA, J.: *K úloze městského fojta a lokačních listin,* Folia historica Bohemice 1/1979, s. 231-237.

463. BALETKA, L.: *Spory města Meziříčí nad Bečvou s vrchností v padesátých letech 17. století.* In: Valašské Meziříčí od minulosti k dnešku 2, 1970, s. 49-65.

464. BURIAN, V.: *Boje měšťanského výboru s městskou radou v Brně koncem 17. a na počátku 18. století,* Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 77-83.

465. CEJNKOVÁ, D. - MĚŘINSKÝ, Z. - SULITKOVÁ, L.: *K problematice počátků města Brna,* ČsČH 31, 1984, s. 250-270.

466. CEKOTA, V.: *My purkmistr a rada města Přerova (správa města v 17. století),* Kultura Přerova, 1966, s. 178, 187.

467. CEKOTA, V.: *Organizace městské samosprávy v Přerově v 17. a 18. století.* In: Sborník prací k sedmdesátinám universitního profesora PhDr. Ladislava Hosáka, Olomouc 1968, s. 83-90.

468. ČÁDA, F.: *Polský rodák a městské právo v Olomouci a v Opavě.* In: Česko-polský sborník vědeckých prací I, Praha, SPN 1955, s. 270-292.

469. ČÁDA, F.: *Vliv Olomouce na znojemské právo Štěpána z Výškova,* Sborník Krajského vlastivědného muzea v Olomouci 4, 1956-1958, oddíl B - společenské vědy, s. 339-362.

470. ČÁDA, F.: *Brno - křižovatka starých cest,* Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 151-162.

471. ČECHOVÁ, J.: *Znojemská rychta v období předhusitském,* JM 5, 1969, s. 78-83.

472. ČOUPEK, J.: *Městská správa v Uh. Brodě a jiných poddanských městech a městečkách v 16. století,* Studia Comeniana et Historica 8, 1978, č. 18, s. 78-87.

473. ČOUPEK, M.: *Konfirmace privilegií města Znojma v 18. století.* In: Sborník Státního oblastního archívu v Brně, Brno 1984, s. 103-118.

474. DOLEŽELOVÁ, L.: *Spor Litovle se statkem hanovickým pro rušení práva milového,* Kulturní zpravodaj města Litovle, říjen 1985, s. 7-8.

475. DROBIŠ, D.: *Cechovní zřízení ve Frýdku-Místku,* Studie o Těšínsku 1, 1972, s. 57-74.

476. DŘÍMAL, J.: *Městské berně královských měst od polovice 15. století do r. 1526,* Brno v minulosti a dnes 4, 1962, s. 85-124.

477. DŘÍMAL, J.: *Politika moravských královských měst za feudální rozdrobenosti ve čtyřicátých letech 15. století,* ČMM 84, 1965, s. 132-156.

478. HANZAL, J.: *Nový Jičín a jeho role při vypovězení cikánů z Moravy roku 1578,* VSONJ 23, 1979, s. 26-29.

479. HAVLÍČEK, B.: *Výsadní listina městečka Vlachovic,* Valašsko 5, 1956, s. 123-124.

480. HAVLÍČEK, B.: *600 let městských práv Valašských Klobouk (1356-1956).* In: Jubilejní čítanka o Valašskoklobouecku, Valašské Klobouky 1956, s. 5-13.

481. HAVLÍČEK, B.: *600 let městských práv Valašských Klobouk (1356-1956),* Valašsko 5, 1956, s. 61-71.

482. HOFFMANN, F.: *Nové práce o jihlavském právu a počátcích Jihlavy,* VSV 2, 1958, s. 197-202.

483. HOFFMAN, F.: *Jihlavské právo,* Havlíčkův Brod 1959, 72 s.

484. HOFFMAN, F.: *Epocha v bádání o velkém jihlavském privilegiu,* VSV 5, 1968, s. 114-115.
485. HOFFMAN, F.: *Městské právo olomoucké a jeho vliv na život města,* Historická Olomouc a její současné problémy 3, 1980, s. 50-59.
486. HOFFMAN, F.: *Neznámé znění velkého privilegia jihlavského,* SR 20, 1981.
487. HOFFMAN, F.: *Brněnské městské právo.* In: Brno mezi městy střední Evropy, Brno 1983, s. 166-180.
488. HOSÁK, L.: *Příspěvek k počátkům poddanských měst,* VVM 16, 1961-1964, s. 32-49.
489. HOSÁK, L.: *Nejstarší dějiny Ostravy a Ostravska,* Čas. 1, Ostrava 1963, s. 26-68.
490. HOSÁK, L.: *K počátkům měst na jihozápadní Moravě.* In: Sborník filosofické fakulty Univerzity Komenského, Historica 15, 1964, s. 117-125.
491. HUBÁČEK, J.: *Správní poměry města Hradiště v 17. až 18. století,* Zpravodaj města Uherské Hradiště, 1978, č. 12, s. 27-29.
492. HUBÁČEK, J.: *Hradišťské právo.* Zpravodaj města Uherské Hradiště, 1975, č. 10, s. 30-32.
493. CHALOUPKA, G.: *Několik poznámek k tzv. zakládací listině města Jaroměřic nad Rokytnou,* VVM 5, 1950, s. 4-22.
494. CHALOUPKA, G.: *K počátkům města Mor. Budějovic,* VVM 5, 1950, s. 152-169.
495. CHALOUPKA, G.: *Dva seznamy městské dávky Uh. Hradiště z druhé poloviny XIV. století,* ČMM 78, 1959, s. 139-160.
496. CHALOUPKA, G.: *K počátkům města Třebíče,* ČMM 81, 1962, s. 155-165.
497. CHALOUPKA, G.: *Znojmo na rozhraní 14. a 15. století,* ČMM 83, 1964, s. 175-204.
498. CHALUPA, L.: *Jak volili v Boskovicích purkmistra,* Vlastivědná ročenka Okresního archívu v Blansku, 1977, s. 67.
499. KEJŘ, J.: *Počátky města Krnova,* Krnov, MěNV 1968, 47 s.
500. KRAMOLIŠ, Č.: *Správa obce Rožnovské v 16. století,* Rožnovský zpravodaj, 1972, č. 1, s. 12.
501. KRATOCHVÍL, L.: *Obecní úřadování před sto lety v Krumvíři,* Malovaný kraj 3, 1948, s. 104-105.
502. KREJČÍKOVÁ, J.: *Rudolf Habsburský a moravská města v letech interregna 1278-1283,* Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity 34, řada historická, C 32, 1985, s. 149-158.
503. KRŠKA, I.: *Brněnská právní naučení Uherského Hradiště ve 2. pol. 14. století,* Brno v minulosti a dnes 4, 1962, s. 200-209.
504. KRUPAŘ, F.: *Ze vzpomínek starého rychtáře,* Zpravodaj města Uherské Hradiště, 1969, č. 2, s. 31-32; č. 4, s. 21-23; č. 7-8, s. 25-28.
505. MACKERLE, J.: *Vznik a počátky města Boskovic.* In: Blanensko, Blansko, Okresní archiv 1964, s. 47-49.
506. MAREK, J.: *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století,* Praha, NČSAV 1965, 141 s.
507. MAREK, J.: *Městská síť na Moravě v 15. a 16. století,* ČMM 90, 1971, s. 289-318.
508. MARSINA, R.: *Žilina a Sliezsko v minulosti,* Tk, 1982, s. 3-5.
509. MASAŘÍK, Z.: *Jazykové poznámky k Rösslerovu vydání brněnských městských práv,* ČMM 76, 1957, s. 147-152.
510. MATĚJEK, F.: *Města, městečka a vesnice na Brněnsku v 14. a 15. století,* ČMM 103, 1984, s. 101-127.
511. MEZNÍK, J.: *Jihlavské právo a počátky města Jihlavy,* SAP 4, 1954, s. 3-28.
512. MEZNÍK, J.: *Noví olomoučtí měšťané v 15. století,* ČMM 77, 1958, s. 324-353.
513. MEZNÍK, J.: *Článek o rychtáři v jihlavském privilegiu,* Folia diplomatica 13, 1964-1965, s. 50-52.
514. MEZNÍK, J.: *K prvkům jihlavského práva v právní knize písaře Jana,* Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 233-241.
515. MORAV, K.: *Mladějovická dědičná rychta* (Pramen k dějinám Mladějovic - listina z r. 1444). In: Výroční zpráva Okresního archívu v Olomouci za rok 1978, Olomouc, vl. nákl. 1979, s. 124-125.

516. NEŠPOR, V.: *Nejstarší písaři města Olomouce*, Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, 1972, č. 154, s. 1-8.
517. POKORA, T.: *Privilegium krále Matyáše Korvína z roku 1481 o městském znaku král. města Uh. Hradiště*, Zpravodaj města Uherské Hradiště, 1970, č. 2, s. 6.
518. POLIŠENSKÝ, O.: *Správa poddanského města Valtic v 17.-18. stol.*, JM 13, 1977, s. 112-119.
519. POLIŠENSKÝ, O.: *Konflikt města Valtic s vrchností v 17. a 18. století*, JM 16, 1980, s. 34-42.
520. POŠVÁŘ, J.: *K dějinám městského stavebního práva v Čechách a na Moravě do počátku 19. století*, *PHS 2, 1956, s. 176-197.*
521. RYŠAVÝ, J.: *700 let městského práva Hněvkovic*, Hněvkovice, MNV 1962.
522. SONNEK, L.: *Udělení městských práv a znaku Hradci nad Moravicí*, Vlastivědné listy Severomoravského kraje 8, 1982, s. 17.
523. SITEJSKAL, J.: *Účast brněnských měšťanů na správě financí moravských direktorů*, Brno v minulosti a dnes 9, 1970, s. 116-128.
524. ŠÍMA, B.: *Právovárečná a šenkovní obec měšťanů Bohumína*, Studie o Těšínsku 3, 1974, s. 219-253.
525. ŠTARHA, I.: *Naučení brněnského práva v 16. a poč. 17. století*, Folia diplomatica 5, 1956-1957, s. 207-215.
526. ŠTARHA, I.: *Okruh brněnského městského práva v době pobělohorské*, Brno v minulosti a dnes 8, 1966, s. 172-188.
527. ŠTARHA, I.: *Městská práva na jihovýchodní Moravě*, Slov. 8/9, 1966/1967, s. 125-132.
528. ŠTARHA, I.: *Městské a vesnické knihovní úřady na Břeclavsku*, JM 4, 1968, s. 109-114.
529. ŠTARHA, I.: *Okruh znojemského městského práva*, JM 5, 1969, s. 84-89.
530. ŠTARHA, I.: *Boskovické městské právo*. Vlastivědná ročenka Okresního archivu v Blansku 4, 1969, s. 13-19.
531. ŠTARHA, I.: *Královehradecké městské právo na Moravě*, VVM 22, 1970, s. 306-312.
532. ŠTARHA, I.: *Povýšení Miroslavi na městečko*, JM 15, 1979, s. 244-245.
533. ŠTARHA, I.: *Okruh brněnského městského práva*. In: Brno mezi městy střední Evropy, Brno 1983, s. 158-165.
534. ŠTARHA, I.: *Kniha smluv a porovnání městečka Doubravníka*. In: Sborník Státního oblastního archivu v Brně, Brno 1984, s. 91-101.
535. ŠŤASNÝ, V.: *Starobylá práva Vacenovic*, Malovaný kraj 17, 1981, s. 20-21.
536. TIKAL, J.: *Tři drobnosti z minulosti Svitav*, VVM 15, 1960, s. 152-156.
537. TRANTÍREK, M.: *Vliv státu na vývoj městských a gruntovních knih na Moravě a ve Slezsku do roku 1849*, SAP 10, 1960, s. 105-181.
538. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ, I.: *Zadlužení moravských královských měst po Bílé hoře* (Příspěvek k finanční situaci královských měst na Moravě v letech 1624-1625), ČMM 80, 1961, s. 248-266.
539. URFUS, V.: *Brněnský zemský advokát a česká kodifikace městského práva na konci 17. století*, JM 18, 1982, s. 32-37.
540. *Z dějin města Opavy*. Metodický list k 750. výročí první zmínky o městě. Opava, Vlastivědná společnost při Slezském muzeu 1974, 43 s.
541. ZEMEK, M.: *Hospodářsko-správní vývoj na jihovýchodní Moravě na příkladu města Rzenec v 16.-17. století*, JM 19, 1983, s. 87-101.

d) Zvláštní práva (mincovní, horní, viniční)

1) Mincovní právo

542. KŘÍŽEK, F.: *Studie o mincovnictví biskupů a arcibiskupů olomouckých*

1. *Zánik mincovního práva za arcibiskupa Ferdinanda II. Chotka* (1831-1837), ČMMu 33, 1946, s. 171-177.
2. Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci 59, 1950, s. 27-37.
3. VVM 5, 1950, s. 116-126.

543. NOP, V.: *Počátky mincovního práva olomouckých biskupů,* Zpravodaj města Kroměříže, 1969, č. 3, s. 6-7.
544. POŠVÁŘ, J.: *Několik archivních dat o konci brněnské mincovny,* NL 6, 1951, s. 119-124.
545. POŠVÁŘ, J.: *O umístění brněnské mincovny,* NL 6, 1951, s. 93-99.
546. POŠVÁŘ, J.: *Byla v Brně mincovna ve 14. století?* NL 6, 1951, s. 61-64.
547. POŠVÁŘ, J.: *Ochrana mince podle jihlavského práva,* NL 6, 1951, s. 55.
548. POŠVÁŘ, J.: *Příspěvek k peněžním poměrům na Moravě po 30leté válce,* NL 7, 1952, s. 89-91.
549. POŠVÁŘ, J.: *Městská mincovna v Brně,* NL 7, 1952, s. 61-65.
550. POŠVÁŘ, J.: *"Moravicum peganentum",* NL 7, 1952, s. 37-39.
551. POŠVÁŘ, J.: *Příspěvek k peněžním poměrům na Moravě po třicetileté válce,* NL 7, 1952, s. 89-91.
552. POŠVÁŘ, J.: *Brněnské ražby 14. století,* VVM 7, 1952, s. 238-241.
553. POŠVÁŘ, J.: *Moravské nálezy mincí v 18. a 19. století,* Numismatický sborník 1, 1953, s. 82-108.
554. POŠVÁŘ, J.: *Slezské a moravské mincovny ve 13. století,* SlSb. 51, 1953, s. 339-350.
555. POŠVÁŘ, J.: *Nová data o nálezu v Jamách u Žďáru r. 1837,* NL 8, 1953, s. 13-18.
556. POŠVÁŘ, J.: *O mincmistra Martina z Jemnice,* VVM 9, 1954, s. 82-83.
557. POŠVÁŘ, J.: *K 900. výročí brněnské mincovny,* NL 9, 1954, s. 137-141.
558. POŠVÁŘ, J.: *K slezské minci ve 13. století,* SlSb 52, 1954, s. 384-390.
559. POŠVÁŘ, J.: *Moravská mincovna v Podivíně,* NL 9, 1954, s. -16.
560. POŠVÁŘ, J.: *Jemnice a mincmistr Martin,* ČMM 74, 1955, s. 286-290.
561. POŠVÁŘ, J.: *České a polské prvky v počátcích slezského mincovnictví.* In: Česko-polský sborník vědeckých prací I. Praha 1955, s. 107-142.
562. POŠVÁŘ, J.: *V. Columban a brněnská mincovna,* NL 10, 1955, s. 12-13.
563. POŠVÁŘ, J.: *K dějinám olomoucké mincovny v 17. století,* NL 10, 1955, s. 43-53.
564. POŠVÁŘ, J.: *O některých nálezech mincí na Valašsku,* Valašsko, 1956, s. 151-155.
565. POŠVÁŘ, J.: *Ještě k dějinám olomoucké mincovny v 17. století,* NL 11, 1956, s. 17-19.
566. POŠVÁŘ, J.: *Mincovní regál ve Slezsku za 30leté války,* SlSb 54, 1956, s. 194-204.
567. POŠVÁŘ, J.: *Městská měna v Jihlavě,* NL 12, 1957, s. 38-42.
568. POŠVÁŘ, J.: *K 500. výročí brněnského mincovního privilegia,* NL 12, 1957, s. 93-96.
569. POŠVÁŘ, J.: *Význam uherských dukátů v hospodářském životě Brna v 15. století,* NL 12, 1957, s. 100-111
570. POŠVÁŘ, J.: *Městská mincovna ve Znojmě v 15. století,* NL 12, 1957, s. 140-144.
571. POŠVÁŘ, J.: *Biskupská mincovna ve Vyškově.* Zprávy Okr. vlastivědného musea ve Vyškově 9, 1957, s. 1-8.
572. POŠVÁŘ, J.: *Brněnské mincovní privilegium z roku 1457,* MNZ 3, 1957, s. 20.
573. POŠVÁŘ, J.: *Brněnská mincovna za třicetileté války,* ČMM 76, 1957, s. 57-72.
574. POŠVÁŘ, J.: *Jihlavská mincovna.* Vlastivědný sborník Vysočiny 2, 1958, s. 37-56.
575. POŠVÁŘ, J.: *Pátrání po moravském nálezu brakteátů v době Metternichově,* NL 13, 1958, s. 98.
576. POŠVÁŘ, J.: *Úprava mince na Moravě v r. 1469,* NL 13, 1958, s. 82-86.
577. POŠVÁŘ, J.: *Mincovna ve Znojmě,* ČSPS 66, 1958, s. 211-218.
578. POŠVÁŘ, J.: *Měna v Olomouci v 15. století,* ČMM 77, 1958, s. 178-188.

579 POŠVÁŘ, J.: *Nástin dějin brněnské mincovny,* Numismatický sborník 5, 1958, s. 99-169; 6, 1960, s. 303-343.
580. POŠVÁŘ, J.: *Ziknundovo mincovní privilegium pro Zhořelec z r. 1429,* Slezský numismatik 14, 1958, s. 1-2.
581. POŠVÁŘ, J.: *K dějinám zkoušení mince na Moravě,* PHS 5, 1959, s. 153-174.
582. POŠVÁŘ, J.: *O moravské hřivně,* MNZ 6, 1959, s. 25-27.
583. POŠVÁŘ, J.: *Několik měnových dat z moravských pramenů 17. století,* NL 19, 1959, s. 92-94.
584. POŠVÁŘ, J.: *Vývoj měny v českých zemích,* ČMM 78, 1959, s. 205-241.
585. POŠVÁŘ, J.: *Brněnští mincmistři,* Brno v minulosti a dnes 1, 1959, s. 41-52.
586. POŠVÁŘ, J.: *Kopy a jiné údaje v moravských pramenech 17. a 18. století,* NL 15, 1960, s. 40-43.
587. POŠVÁŘ, J.: *Nález v Tišnově z r. 1830,* Numismatický sborník 6, 1960, s. 404-408.
588. POŠVÁŘ, J.: *Mincovní regál v českých zemích,* MNZ 7, 1960, s. 37-45.
589. POŠVÁŘ, J.: *Měnové údaje z moravských urbářů ze 17. století,* MNZ 7, 1960, s. 55-56.
590. POŠVÁŘ, J.: *K otázce slezských kvaterníků,* Slezský numismatik 4-5, 1960, s. 16-17.
591. POŠVÁŘ, J.: *Několik hospodářských dat o olomouckých mincmistrech v 1. polovině 17. století,* Slezský numismatik 6-7, 1961, s. 24-26.
592. POŠVÁŘ, J.: *Oběživo v Olomouci v 1. polovině 17. století,* NL 16, 1961, s. 173-176.
593. POŠVÁŘ, J.: *O mincovních právech odvozených,* MNZ 8, 1961, s. 89-99.
594. POŠVÁŘ, J.: *Měna v českých zemích (od 10. do poč. 20. stol.).* Opava 1962, 173 s.
595. POŠVÁŘ, J.: *Ustanovení o minci v česko-polské smlouvě z r. 1492, uzavřené ve Velkém Hlohově,* Slezský numismatik 13-14, 1962, s. 49-50.
596. POŠVÁŘ, J.: *Poznámky k městskému mincovnictví na Moravě v 15. století,* Numismatický sborník 7, 1962, s. 169-191.
597. POŠVÁŘ, J.: *Hodnota kopy na Moravě,* Ceny, mzdy a měna 2, 1963, s. 18-21.
598. POŠVÁŘ, J.: *Kolik platily dukáty a tolary ve Znojmě koncem 16. a počátkem 17. století,* NL 18, 1963, s. 1-2.
599. POŠVÁŘ, J.: *Ještě k slezským kvaterníkům,* Slezský numismatik 18-19, 1963, s. 70-72.
600. POŠVÁŘ, J.: *Pokus o přidělení moravské městské mince s písmenem G z 15. století,* NL 19, 1964, s. 20-22.
601. POŠVÁŘ, J.: *Několik dat z moravských pramenů,* Ceny, mzdy a měna 5, 1964, s. 1-2.
602. POŠVÁŘ, J.: *Nejstarší brněnský denár z nálezu v Lagowicy Starej,* Slezský numismatik 3, 1965, s. 11-12.
603. POŠVÁŘ, J.: *Měna a oběživo v Brně v 16. a 17. století,* NL 20, 1965, s. 160-165.
604. POŠVÁŘ, J.: *Talary na Slasku.* Slaski Kw. Hist. Sobótka 20, 1965, s. 318-325.
605. POŠVÁŘ, J.: *Wiener Münze in Brünn im Jahre 1435/6,* s. 75-79.
606. POŠVÁŘ, J.: *Vídeňská mince v Brně v době husitské,* Brno v minulosti a dnes 8, 1966, s. 189-192.
607. POŠVÁŘ, J.: *Městská mince na Moravě v 2. polovině 15. století.* In: Sborník I. numismatického sympozia v Brně 1964, Brno, Moravské muzeum 1966, s. 116-117.
608. POŠVÁŘ, J.: *Moravská vládní mince z 1. pol. 17. století.* In: Sborník I. numismatického sympozia v Brně 1964, Brno, Moravské muzeum 1966, s. 152-159.
609. POŠVÁŘ, J.: *Základní literatura k peněžním poměrům na Moravě.* In: Sborník I. numismatického sympozia v Brně 1964, Brno, Moravské muzeum 1966, s. 183-191.
610. POŠVÁŘ, J.: *Hodnota dukátů a tolarů na Moravě od poloviny 16. do konce 17. století,* NL 22, 1967, s. 5-7.

611. POŠVÁŘ, J.: *Znaleziska monet polskich w Czechach i na Morawach,* Biuletyn Numismatyczny 20-21, 1967, s. 367-369.

612. POŠVÁŘ, J.: *Pieniądz denarowy na Śląsku (ze szczególnym uwzględnieniem jego związków z Czechami),* Śląski Kw. Hist. Sobótka, 1967, s. 10-34.

613. POŠVÁŘ, J.: *Einige Bemerkungen zum Ursprung der schlesischen Kwartniki,* IIBN 1967, 11. 21, s. 219-222

614. POŠVÁŘ, J.: *Měnové poměry v manufakturním období na Moravě,* Ceny, mzdy a měna 17, 1968, s. 42-46.

615. POŠVÁŘ, J.: *Korunovační pamětní mince Leopolda II. v Brně,* NI. 23, 1968, s. 77-79.

616. POŠVÁŘ, J.: *Měnové poměry na Moravě do roku 1750,* ČMMu 53, 1968, s. 159-174; MNZ, 11, 1968, s. 21-36.

617. POŠVÁŘ, J.: *Die Währung in den Ländern der Böhmischen Krone,* Graz 1970, 130 s., 12 tab.

618. POŠVÁŘ, J.: *Moravské mincovny,* Brno 1970, 175 s., 14 tab.

619. POŠVÁŘ, J.: *Eléments byzantins des deniers moraves.* Byzantinoslavica 31, 1970, s. 64-68, I tab.

620. POŠVÁŘ, J.: *Pražský groš a český florén na Moravě a ve Slezsku v letech 1300-1350,* SlSb 69, 1971, s. 353-362.

621. POŠVÁŘ, J.: *Byzantské prvky na moravských dendrech,* Drobná plastika 4, 1971, s. 97-101.

622. POŠVÁŘ, J.: *Mincovní opatření na Moravě v letech 1750-1858,* MNZ 12, 1970, s. 56-74.

623. POŠVÁŘ, J.: *Vývoj mincovního práva ve Slezsku v první polovině 17. století.* In: Sborník prací učitelů právnické fakulty v Brně - 1, Brno, UJEP 1972, s. 67-80.

624. POŠVÁŘ, J.: *Rozwój prawa menniczego i mennictwa na Śląsku w pierwszej połowie XVII wieku,* Śląski Kwartalnik Historiczny Sobotka, 1972, s. 543-559.

625. POŠVÁŘ, J.: *Die Ankerung des Prager Grosches und böhmischen Florins in gleichzeitiger Währung in Mähren und Schlesien,* Numismatický sborník 12, 1971, s. 131-144.

626. POŠVÁŘ, J.: *Mennice Morawskie,* Lodzki Numizmatyk, Numer spec. 1973, s. 22-24.

627. POŠVÁŘ, J.: *K nejasnostem okolo mikulovské mincovny v letech 1627-1628.* JM 10, 1974, s. 80-84.

628. POŠVÁŘ, J.: *Mennice Morawskie* (2), Lodzki numizmatyk 4, 1973, s. 28-36, tab. IV.

629. POŠVÁŘ, J.: *Mincovní řád z roku 1378 a Morava.* In: Karel Castelin. Sborník příspěvků k 70. narozeninám, Hradec Králové 1974, s. 59-64.

630. POŠVÁŘ, J.: *Měna na Moravě v cenách a mzdách v letech 1700-1750,* ČMMu 60, 1975, s. 127-158.

631. POŠVÁŘ, J.: *Ražby mincovny v Mikulově v letech 1627-1628,* Drobná plastika 3, 1975, s. 65-70.

632. POŠVÁŘ, J.: *Polska moneta na Morawach w wiekach nowozytnych,* BN 9, 1975, s. 167-169.

633. POŠVÁŘ, J.: *Mennice Morawskie* (3), Lódzki numizmatyk 14, 1975, s. 51-56.

634. POŠVÁŘ, J.: *Mincovní právo Ditrichštejnů,* NL 31, 1976, s. 71-75.

635. POŠVÁŘ, J.: *Moravské mincovny ve 13. století a jejich organizace.* In: Sborník II. numismatického sympozia, Brno, Moravské muzeum 1976, s. 44-54.

636. POŠVÁŘ, J.: *Monety w winniciach morawskich,* BN 4, 1977, s. 75-76.

637. POŠVÁŘ, J.: *Hospodářská funkce uherského zlatého v 15. století na Moravě a v Rakousích,* Slovenská numizmatika 4, 1977, s. 68-90.

638. POŠVÁŘ, J.: *Mincovní právo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do roku 1526,* NL 32, 1977, s. 97-108

639. POŠVÁŘ, J.: *Ekonomická hodnota peněz na Moravě v posledním století feudalismu (1750-1857),* MNZ 14, 1977, s. 56-86.

640. POŠVÁŘ, J.: *Měna v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (do počátku 20. století),* Praha, Národním muzeu 1977, 128 s.

641. POŠVÁŘ, J.: *Mincovní právo na Moravě v období Karla IV,* NL 1979, s. 1-7.

642. POŠVÁŘ, J.: *Zlato na jihozápadní Moravě a tzv. Joštův dukát,* Studie z dějin hornictví 12, Praha, Národní technické muzeum 1980, s. 112-121.

643. POŠVÁŘ, J.: *Příspěvek k moravskému mincovnictví na počátku třicetileté války,* JM 19, 1983, s. 217-224.

644. RYNEŠ, V.: *Moravská Zemská zřízení 16. století o minci,* NL 16, 1961, s. 84-89.

645. SCHELLE, K.: *K počátkům mincovního práva na Moravě,* Universitas 14, 1981, s. 14-18.

646. ZŘÍDKAVESELÝ, F.: *Mince a ceny v moravských půhonných knihách z l. 1490-1535,* NL 12, 1957, s. 144-147.

2. Horní právo

647. BÍLEK, J.: *K historickému významu a charakteru tzv. německého jihlavského horního práva,* ČsČH 23, 1975, s. 249-262.

648. HOFFMANN, F.: *K dílu Jana z Gelnhausenu a jeho pokračovatelů v Jihlavě,* SR 11, 1972, s. 67-81.

649. POŠVÁŘ, J.: *Několik poznámek k jihlavskému hornímu právu,* NL 5, 1950, s. 114-120.

650. POŠVÁŘ, J.: *Horní oprávnění Brněnských ve 13.-16. století,* ČSPS 59, 1951, s. 58-59.

651. POŠVÁŘ, J.: *K dějinám těžby kovů a horní organizace ve Slezsku do 14. století,* SlSb 53, 1955, s. 76-83.

652. POŠVÁŘ, J.: *K počátkům jihlavského hornictví a horního práva,* Vlastivědný sborník Vysočiny 1, 1956, s. 27-54.

653. POŠVÁŘ, J.: *Horní právo ve Slezsku do 14. století,* Acta Universitatis Wratislawiensis, Przeglad Prawa i Administracji III, 1973, s. 201-217.

654. POŠVÁŘ, J.: *Stříbrný důl na Dobré Vodě u Telče počátkem 18. století,* Studie z dějin hornictví 9, 1978, Rozpravy Národního technického muzea v Praze, s. 94-98.

655. POŠVÁŘ, J.: *Lidové pověsti o dolování na jihovýchodní Moravě v 17. století,* Studie z dějin hornictví 12, 1980, Národní technické muzeum v Praze, s. 112-121.

656. POŠVÁŘ, J.: *Moravské hornictví podle popisu Ludvíka z Rödersthalu z r. 1769,* Dějiny věd a techniky 1980, s. 96-105.

657. POŠVÁŘ, J.: *Jihlavské hory a báňská správa v 16.-18. století,* Studie z dějin hornictví, 1982, s. 97-101.

658. PŘÍKOP, J.: *Jihlavské horní právo.* In: Československé hornictví, Praha 1948, s. 48-51.

659. ŠTĚPÁN, V.: *Jak měšťané v 16. století získávali horní svobody,* VSONJ 32, 1983, s. 10-11.

660. VITOUŠ, P.: *K původu jihlavského horního práva.* In: Sborník hospodářských a sociálních dějin 2, 1947, s. 190-193.

3. Viničné právo

661. DŘÍMAL, J.: *Ocenění vinic na Jižní Moravě v brněnských knihách berních v letech 1369-1509,* Ceny, mzdy a měna, 1967, č. 7, s. 1-30.

662. KORDIOVSKÝ, E.: *Práwa horenská městečka Čejkovic,* Malovaný kraj 12, 1976, č. 5, s. 17.

663. POŠVÁŘ, J.: *O právu brněnských viničných hor,* VVM 6, 1951, s. 121-1

664. POŠVÁŘ, J.: *Moravské právo hor viničných,* ČMM 70, 1951, s. 120-165.

665. POŠVÁŘ, J.: *Bizantijskije elementy v moravskom vinogradarskom prave,* Byzantinoslavica 17, 1956, s. 120-124.

666. POŠVÁŘ, J.: *O vinicích na Výškovsku,* Zprávy Okresního vlastivědného muzea ve Vyškově 14, 1958, s. 1-4.

667. POŠVÁŘ, J.: *Z historie brněnských vinic,* Vinařství č. 3, 1962, s. 44-45; č. 4, 1962, s. 60-61; č. 5, 1962, s. 76-77; č. 8, 1962, s. 126-127; č. 9, 1962, s. 142-143; č. 10, 1962, s. 158-159.

668. POŠVÁŘ, J.: *Brněnské viničné právo,* PHS 9, 1963, s. 273-284.
669. POŠVÁŘ, J.: *Viničné řády na Mikulovsku,* Ročenka Okresního archívu pro okres Břeclav v Mikulově 1, 1965, s. 53-59.
670. POŠVÁŘ, J.: *O původu viničných právních zvyklostí na jižní Moravě,* Slov. 7, 1965, s. 82-89.
671. POŠVÁŘ, J.: *Horenské řády na Břeclavsku,* JM, 1966, s. 25-33.
672. POŠVÁŘ, J.: *Strážnický horenský poriadok,* Vinohrad 12, 1966, s. 25-33.
673. POŠVÁŘ, J.: *Třicetiletá válka a moravské vinohradnictvo,* Vinohrad, 1968, s. 7.
674. POŠVÁŘ, J.: *Středověký obchod s vínem v českých zemích.* Vinohrad, 1968, s. 60-61.
675. POŠVÁŘ, J.: *Kroměřížské viničné právo z r. 1281,* Vinohrad, 1968, s. 180.
676. POŠVÁŘ, J.: *Vinohradnictví,* Brno 1973 (spoluautorství kapitoly *Horenské právo,* s. 188-219).
677. POŠVÁŘ, J.: *Znojemské viničné právo,* JM 13, 1977, s. 120-128.
678. ZEMEK, M.: *Horenský urbář žďánického panství z roku 1636,* JM 13, 1977, s. 158-167.

e) Pozemková vrchnost, poddaní, vztahy k půdě

679. BALEIKA, L.: *Spory vsetínských poddaných s vrchností o roboty koncem 16. a na začátku 17. století,* Valašsko 12, 1968, s. 18-20.
680. BALCÁREK, P.: *Poddanské stížnosti před manským soudem v Kroměříži v letech 1591-1618,* ČMM 99, 1980, s. 52-75.
681. BALCÁREK, P.: *Stížnosti manských poddaných na Kroměřížsku,* Zpravodaj muzea Kroměřížska, 1982, s. 23-27.
682. BALCÁREK, P.: *Robotní spory neuhubelských poddaných v letech 1607-1638,* ČMM 102, 1983, s. 297-315
683. BROUKAL, V.: *Poddanské povinnosti na panství žarošském 1792,* VVM 1, 1946, s. 33-34.
684. BROUKAL, V.: *Vrchnostenský a obecní úřad v Žarošicích v 18. století,* Od hradské cesty, 1970, s. 26-27
685. DOSTÁL, J.: *Roboty a desátky v Čelčicích u Prostějova,* VVM 13, 1958, s. 2-3.
686. DRKAL, S.: *Selské renitence na Bílovecku v letech 1846-1848,* SlSb 54, 1956, s. 183-194.
687. FIALOVÁ, V.: *Poddanské poměry na Valašsku ve světle bratrských privilegií,* Valašsko 7, 1958, s. 93-101
688. GAJDOŠÍKOVÁ, M.: *Stížnosti poddaných petřvaldského panství koncem 18. století,* Radostná země 11, 1961, s. 49-52.
689. GAURA, K.: *Osvobození od robot a poddanství v Bystřici n. O. a okolí,* Tk 13, 1969, s. 24-30.
690. GEBAUER, J.: *Fojtství na hradeckém panství v 16. století,* SlSb 68, 1970, s. 53.
691. GROBELNÝ, A.: *Korespondence dvorské kanceláře s administrací komorních statků v Těšíně o odporu poddaných v Komorní Lhotce a o průchodu ruských vojsk roku 1798,* SlSb 55, 1957, s. 272-282.
692. GROBELNÝ, A.: *Poddanské poměry vsi Hrabotiště v letech 1701-1703,* Tk 8, 1959, s. 7-8.
693. HEHEL, F.: *Vzpoura poddaných o vrchnostenskou činži Loštice contra Uničov,* Zprávy krajského vlastivědného muzea v Olomouci 70, 1957, s. 15-17.
694. HOLCMAN, V.: *"Ponížené prosím..."* (Prosby poddaných), Slov., 1977, 7.9.
695. HOLCMAN, V.: *Odpor proti robotám,* Slov., 1978, 1.2.
696. HOŠEK, E.: *K otázce robot na panství Mírov koncem feudálního období,* SM 21, 1971, s. 58-59.
697. HRABĚTOVÁ, I.: *K poddanským poměrům na panství kláštera hradištského v I. polovině 17. století,* ZVÚO č. 103, 1962, s. 9-12.
698. HRABĚTOVÁ, I.: *K poddanským poměrům na panství kláštera hradišťského v 1. polovině 17. století,* ČMM 82, 1963, s. 163-167.

699. CHALOUPKA, G.: *Spory města Jemnice s vrchností v 16. století.* In: Rodné zemi, Brno, Muzejní spolek 1958, s. 92-98.
700. CHROUST, J.: *K robotní abolici na Moravě v letech 1777-1789,* ČMM 88, 1969, s. 233-257.
701. JANEK, M.: *Výsada císaře Rudolfa na roboty obci Kateřinkám,* SISb 43, 1945, s. 159-160.
702. JIRÁSEK, J.: *Fojti na panství olomouckého biskupa v 16. století,* ČMM 75, 1956, s. 352-365.
703. JIRÁSEK, J.: *Poddaní na panství olomouckého biskupství v druhé polovině 16. století,* Rozpravy ČSAV 67, 1957, Ř.-SV, seš. 10, 112 s.
704. JIRÁSEK, J.: *Moravský venkov před Bílou horou (Postavení poddaných a hospodaření feudálů)* - 1 část, ČMM 48, 1963, s. 85-160.
705. JIRÁSEK, J.: *Moravský venkov před Bílou horou (Postavení poddaných a hospodaření feudálů)* - 2 část, ČMM 49, 1964, s. 69-168.
706. KALUS, L.: *O výkupu z roboty,* Dědina pod Beskydem 7, 1956, s. 5-6.
707. KAŠPAR, J.: *Tajná jednání o návrhu na zrušení nevolnictví a poddanství v Čechách a na Moravě roku 1742,* Zápisky 5, 1961, s. 61-67; rovněž Dějiny a současnost 4/VII, 1962, s. 14-15.
708. KAVAN, O.: *Robotní povinnosti vřesovických poddaných,* Zprávy Krajského vlastivědného střediska v Olomouci č. 81, 1960, s. 12.
709. KONEČNÝ, R.: *Dva fojti v Radvanicích,* Záhorská kronika 24, 1946-47, s. 49-54.
710. KRESTA, J.: *Spory poddaných s vrchností ve Vítkově v 18. století,* Vítkovsko č. 7, 1959, s. 12-13.
711. KŘENOVSKÁ, V.: *Poddanské poměry na oderském panství za pánů ze Zvole,* VSONJ 22, 1978, s. 18-22.
712. KŘÍŽ, V.: *Byla protirobotní vzpoura r. 1821 i na Hořácku?* VVM 18, 1966, s. 61-71.
713. KUBALÁK, J.: *Z dějin obce a fojtství ve Fryčovicích,* Studie o Těšínsku 7, 1979, s. 172-205.
714. MATĚJEK, F.: *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska,* Studie o přeměnách na feudální velkostatek v 2. pol. 15. a v 1. pol. 16. století, Praha 1959, ČSAV, 511 s.
715. MATĚJEK, F.: *Vývoj poddanských a národnostních poměrů na ratibořském panství v 2. polovině 16. století,* Studie z dziejów polskich i czechoslowackich 1, Wroclaw 1960, s. 283-306.
716. MATĚJEK, F.: *Poddanný a vrchnostenská půda na Moravě před Bílou horou,* SISb 60, 1962, s. 368-385.
717. MATĚJEK, F.: *Městské a zámecké panství opavské koncem 16. a v prvé polovině 17. století,* SISb 63, 1965, s. 334-359.
718. MATÝSEK, F.: *Odpor poddaných z Vlachovy Lhoty a Vlachovic proti vrchnosti v letech 1785-1807,* Vlastivědné kapitoly z Valašskoklobouck a 1961/1, s. 21-23.
719. NEŠPOR, V.: *Dějiny roboty na panství olomouckém,* Olomouc 1960, 165 s.
720. NOVÁK, J.: *Moravičanští za dob roboty,* SM 1, 1957, s. 24.
721. NOVÁK, J.: *Spory moravičanských sedláků a chalupníků,* VVM 13, 1958, s. 11-15.
722. NOVOTNÝ, J.: *Poddanská půda na Moravě v 16. a 17. století,* SAP 9, 1959, s. 162-237.
723. NOVOTNÝ, J.: *Soupis poddanských svršků v městečku Blučina v předbělohorské době,* VVM 15, 1960, s. 160-167.
724. OBRŠLÍK, J.: *Pozemkové úpravy na břeclavském panství na počátku 18. století,* VVM 19, 1959, s. 100-108.
725. PAVLÍK, R.: *Karlovarští fojti,* Dolina Urgatina 1, 1946-1947, s. 50-53; 75-77.
726. PLECH, F.: *Jak vypadala kupní smlouva roku 1833,* Malá Haná 5, 1969, s. 20-21.
727. POKUDA, Z.: *Fojtství Jasenná.* Průvodce památkou lidové architektury. Gottwaldov, Okresní muzeum jihovýchodní Moravy 1979, 18 s.

728. PŘEVRATSKÝ, A.: *O jedné stížnosti poddaných z r. 1789,* VVM 9, 1954, s. 127-129.
729. RADIMSKÝ, J.: *Moravský čelední řád z r. 1625* (Příspěvek ke studiu mezd). In: Rodné zemi, Brno, Muzejní spolek 1958, s. 118-121.
730. STRATIL, I.: *Snahy státu o zlepšení poddanských poměrů od poloviny 19. století,* Folia diplomatica 6, 1957-1958, s. 163-167.
731. STRNAD, B.: *Dřevní robota na Hukvaldsku v 17. století,* VVM 12, 1957, s. 10-13.
732. SVOBODA, J.: *Spory poddaných s vrchností na panství zábřežském na začátku 18. století,* Zápisky č. 4, 1956, s. 39-41.
733. ŠINDELÁŘ, B.: *K otázce zběhlých poddaných u nás* (Přehled opatření proti poddaným zběhům od 13.-18. století), ČSPS 57, 1949, s. 163-175.
734. ŠINDELÁŘ, B.: *Útěk poddaných z Moravy koncem 17. století do Uher,* ČMM 98, 1979, s. 70-103.
735. ŠINDELÁŘ, B.: *Zbíhání poddaných v českých zemích po třicetileté válce (Několik poznámek a dokumentů),* ČMM 100, 1981, s. 101-126.
736. ŠINDELÁŘ, B.: *Útěk poddaných z Čech na Moravu po třicetileté válce,* Praha 1985, 96 s.
737. ŠMERDA, M.: *Postavení poddaných ve střední Evropě v období pozdního feudalismu se zřetelem k jejich právním vztahům k půdě, zvláště ve Slezsku,* SlSb 60, 1962, s. 566-567.
738. TRAPL, M.: *Poddanské poměry na panství kláštera Hradisko u Olomouce koncem 16. a počátkem 17. století,* ČSPS 68, 1960, s. 153-162.
739. URBÁNKOVÁ, L.: *K situaci poddaných na Blanensku a Boskovicku po Bílé hoře,* VVM 19, 1959, s. 93-99.
740. URBÁNKOVÁ, L.: *Suplika poddaných Karlu st. ze Žerotína z náměšťského a rosického panství v letech 1617-1629,* ČMM 83, 1964, s. 304-318.
741. VALOŠEK, I.: *K poddanským poměrům na frýdeckém panství ve 2. polovině 17. století,* Radostná země 3, 1953, s. 41-45.
742. VLACH, J.: *Patent o zrušení roboty,* Malovaný kraj 3, 1948, s. 51-52.
743. VYMLÁTILOVÁ, M.: *Příspěvek k vydání robotního patentu z roku 1775 na Moravě,* ČMM 77, 1958, s. 188-198.
744. ZŘÍDKAVESELÝ, F.: *Boj lysických poddaných proti vrchnostenskému útlaku v letech 1773-1795,* ČMM 78, 1959, s. 256-269.
745. *Poddanské poměry v obci,* Pod Mohylou míru 1, 1959, s. 40.
746. *Selské bouře na Losinách,* Vlastivědné zajímavosti 20, 1970, nestr.
747. *Výkup robot,* Pod Mohylou míru 1, 1959.

f) Právo majetkové a právo rodinné

748. BAKALA, J.: *Venkovské majetky měst a měšťanů na severní Moravě v předhusitské době,* ČSIM 24, 1975, s. 106-119.
749. BALCÁREK, P.: *Kancelář kardinála Ditrichštejna a správa biskupských statků před Bílou horou,* SAP 28, 1978, s. 66-126.
750. DOSTÁL, F.: *Kdy vznikl nejstarší seznam statků a lén olomouckého biskupství,* VVM 33, 1981, s. 90- s. 90-92
751. DOSTÁL, J.: *"Železné krávy" a farské desátky na Přerovsku,* Zprávy vlastivědného ústavu v Olomouci č. 106, 1962, s. 21-23.
752. GAURA, K.: *Prodej komorních pozemků na Těšínsku po r. 1771 a jeho příčiny,* Zprávy OMČT, 1957/13.

753. GROBELNÝ, A.: *Kniha svatebních smluv obce Závady z let 1821-1844,* Radostná země 3, 1953.
754. GROBELNÝ, A.: *Koupě feudální půdy v Lomné v 18. a 19. století,* Tk 4, 1960, s. 4-6.
755. HOLCMAN, V.: *Odstupní smlouvy* (R. 1834). Slov., 1977, 21.12., s. 4.
756. HOLINKOVÁ, J.: *Pokus o restituci zeměpanského majetku na Moravě ve 14. století,* Sborník Vysoké školy ped. v Olomouci, Historie II, Praha, SPN 1955, s. 131-135.
757. HOSÁK, I.: *Moravští svobodníci,* VVM 1, 1946, s. 202-206.
758. HOSÁK, I.: *Svobodné dvory v Čejkovicích v polovině 17. století,* VVM 1, 1946, s. 218-219.
759. HURT, R.: *Svobodné dvory na Kyjovsku,* JM 8, 1972, s. 67-83.
760. JIRÁSEK,.: *Manské statky olomouckého biskupství v druhé polovině 16. století,* ČMM 76, 1957, s. 20-41.
761. JIRÁSEK, J.: *Růst pozemkového vlastnictví olomouckého biskupství v letech 1555-1638,* ČMM 81, 1962, s. 182-190.
762. KAŇOK, I.: *Soupis majitelů usedlostí hukvaldského panství podle seznamu kominů z roku 1667 a lánských rejstříků,* Listy genealogické a heraldické společnosti v Praze č. 3, 1974, s. 20-33.
763. KLABOUCH, J.: *K dějinám obstavování a přípovědí ve feudálním právu českém a moravském,* Sborník historický 8, 1961, s. 197-233.
764. KLEIN, F.: *Svatební smlouvy a závěti půhončích na Olomoucku a Přerovsku v l. 1757-1807,* Rodokmen I, 1946, s. 26-27.
765. KOTEK, V. - ROUBIC, A. - HOLINKOVÁ, J.: *Vzestup rozsahu šlechtického dominia na Moravě v 14.-17. století.* In: Sborník Vysoké školy ped. v Olomouci, Historie I., Praha, SPN 1954, s. 107-109.
766. KYASOVÁ, V.: *Příspěvek k problematice lenního zřízení biskupství olomouckého,* Věstník musea v Kroměříži, 1960, s. 148-155.
767. LOŠŤÁK, B.: *Boj Lanžhotanů o stará lesní práva,* Malovaný kraj 13, 1977, č. 4, s. 5 a 23.
768. MACŮREK, J.: *K otázce vývoje a vývozu velkého pozemkového vlastnictví na pohraničí Moravy, Slovenska a Těšínska koncem 16 a počátkem 17. století,* Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 6, 1957, C 4, s. 29-101.
769. MATĚJEK, F.: *Léno v Želči před Bílou horou,* VVM 18, 1966, s. 3-17.
770. MATĚJEK, F.: *Činžovní pole v moravských lánových rejstřících,* SAP 29, 1979, s. 319-349.
771. MATĚJEK, F.: *Manské lánové rejstříky,* SAP 29, 1979, s. 117-159.
772. MATĚJEK, F.: *Vývoj feudálního majetku na jihovýchodní Moravě ve 14. a 15. století,* ČMM 98, 1979, s. 104-120.
773. MEZNÍK, J.: *Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století,* ČMM 79, 1960, s. 129-147.
774. MEZNÍK, J.: *Vývoj ceny, rent a rentovního vlastnictví v Brně ve 14.-15. století,* Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, řada historická, 1962, s. 203-213.
775. NĚMEC, E.: *Odstupní smlouva z Lomné (r. 1753),* Tk, 1957, s. 10.
776. NOVÁK, J.: *Spory moravičanských sedláků a chalupníků,* VVM 13, 1958, s. 11-15.
777. NOVOTNÝ, J.: *Mani, půhoněí a lovci (K právní a sociální diferenciaci moravské feudální společnosti),* ČMM 76, 1957, s. 3-20, 410, 421-422.
778. NOVOTNÝ, J.: *Děti a sirotci na panství chrasteckém r. 1636,* ČSPS 47, 1959, s. 70-75.
779. POKLUDA, Z.: *Desková velkostatkářská držba na jihovýchodní Moravě v 19. a počátkem 20. století,* Slov. 18-19, 1976-1977, s. 57-73.
780. POKLUDA, Z.: *K problematice feudální držby uherské šlechty na jižní Moravě,* JM 15, 1979, s. 183-195.
781. POKLUDA, Z.: *Desková velkostatkářská držba buržoazie na Moravě v 1. polovině 19. století,* VVM 33, 1981, s. 165-175.

782. POŠVÁŘ, J.: *O převodech gruntovního majetku na Brněnsku v 17. a 18. století,* VVM 15, 1960, s. 136-141

783. RADIMSKÝ, J.: *Svobodné dvory na Moravě po válce třicetileté,* Časopis Vlastivědného spolku muzejního v Olomouci 58, 1949, s. 60-66.

784. RADIMSKÝ, J.: *Vývoj pozemkové držby na Moravě v 17.-19. století,* SlSb 55, 1957, s. 481-496.

785. RADIMSKÝ, J.: *Pozemkový majetek moravský na sklonku 18. století,* VVM 12, 1957, s. 15-18.

786. SEDLÁČEK, J.: *Vývoj předpisů o selských usedlostech v Čechách a na Moravě od polovice XVIII. století,* Právní praxe 9, 1944-1945.

787. SCHULZ, J.: *Majetková držba na střední Moravě v předbělohorském období.* In: Historická Olomouc a její současné problémy 4, Olomouc 1983, s. 119-121.

788. SKUTIL, J.: *Katalog moravských a slezských zemskodeskovních držitelů*: (Sestavený podle Hosákova Historického místopisu země Moravskoslezské), Vlastivědná ročenka Okresního archivu Blansko. část 1.(A-B), 1976, s. 93-135; 2. (C-D), 1977, s. 80-109; 3. (E-J), 1978, s. 101-154; 4. (K-L), 1979, s. 60-136; 5. (M-N), 1980, s. 74-107; 6. (O-Pereny), 1981, s. 41-61; 7. (Perez - z Radkova), 1982, s. 41-70; 8. (z Radňova - Sak.), 1983, s. 55-75; 9. (S), 1984, s. 45-84; 10. (Š-T), 1985, s. 42-70.

789. SVÁTEK, J.: *Nejstarší lenící olomouckého biskupství v Čechách,* Sborník Vlastivědného ústavu v Olomouci č. 90, 1960, s. 189-193.

790. ŠEBÁNEK, J.: *Testament našich nižších duchovních feudálů do roku 1310,* Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 14, řada archeologicko-klasická, C 12, 1965, s. 287-301.

791. ŠIGUT, F.: *Pokus o zřízení prvního fideikomisu ve Slezsku,* SlSb 67, 1969, s. 99-105.

792. ŠŤASTNÝ, J.: *Ke studiu feudálních přežitků v držbě půdy na východní Moravě,* Český lid 66, 1979, s. 156-165.

793. ŠIGUT, F.: *Majetková držba na Opavsku r. 1552,* SlSb 62, 1964, s. 372-390, 510-524.

794. ŠIGUT, F.: *Odhad statku dolnobenešovského roku 1655,* ČSIM, 1968, s. 157-163.

795. ŠMERDA, M.: *Těšínské komorní panství v polovině 17. století,* SlSb 57, 1959, s. 39-73.

796. LAPÁK, J.: *K otázce původu, vzniku, rozšíření a likvidaci nezákupní držby poddanské půdy v někdejším Uherskohradišťském kraji,* Vědecká práce Zemědělského muzea 17, 1979, s. 127-146.

797. TUREK, A.: *Poručenství Martina Mrvy ze vsi Dešného ve Slezsku z r. 1600,* Český lid 1, 1946, s. 2.

798. TUREK, A.: *Příspěvky k dějinám manského zřízení na statcích moravských klášterů do třicetileté války,* ČSPS 55, 1947, s. 15-29.

799. TUREK, A.: *K dějinám manských statků na Kravařsku,* Kravařsko 10, 1948, s. 81-84.

800. TUREK, A.: *K dějinám manského zřízení na panství Broumovském v 15.-17. století,* Naše Valašsko 11, 1948, s. 3-12.

801. TUREK, A.: *K historii markrabských lén na Moravě se zvláštním zřetelem k Valašsku,* Naše Valašsko 13, 1950, s. 76-84.

802. TUREK, A.: *K dějinám manského zřízení na statcích moravské šlechty do třicetileté války,* ČSPS 58, 1950, s. 24-35.

803. TUREK, A.: *Manové nejvyššího maršálka,* VVM 7, 1952, s. 1-24; , 1953, s. 17-45.

804. TUREK, A.: *Archiv lenního velkostatku Valašského Meziříčí,* Valašské Meziříčí - Poličná, Valašsko revoluční 1971, s. 66-74, 78.

805. TUREK, A.: *Panství Nová Hora,1628* VSONJ 9, 1975, s. 55-59.

806. VACULOVIČ, F.: *Testament,* Malovaný kraj 3, 1948, s. 106-107.

807. VÁLKA, *Některé otázky vývoje feudálního pozemkového vlastnictví na Moravě v období rozvinutého a pozdního feudalismu,* ČMM 75, 1956, s. 339-352.

808. VÁLKA, J.: *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě.* Praha 1962. 263 s.

809. VEČERKOVÁ, E.: *Právní a dospělostní prvky v masopustních a hodových obyčejích na jihovýchodní Moravě,* ČMMu 56, 1971, s. 139-151.

810. ZAPLATIL, F.: *Svobodný dvůr v Rakově na panství helfenštejnském.* Záhorská kronika 24, 1946-1947, s. 41-44.

g) Trestní právo, soudnictví, právo procesní.

811. BALCÁREK, P.: *Manský soud v Kroměříži a jeho knihy v letech 1680-1618.* In: 140 let Státního oblastního archivu v Brně, Praha, Tcps 1979, s. 193-219.

812. BALCÁREK, I.: *O hrdelním právu ve Valašském Meziříčí.* In: Valašské Meziříčí od minulosti k dnešku 4, 1972, s. 29-56.

813. BARDODĚJ, F.: *Jak soudívaly cechovní soudy,* Podřevnicko 2, 1968, s. 19-22.

814. CEKOTA, V.: *Soudnictví a robota na Přerovsku v druhé polovině 14. století.* Kultura Přerova 27, 1984, s. 57-58.

815. ČÁDA, F.: *Loupežníci v Gallparzerově losinské "pramáti" z hlediska trestněprávního.* Slezské muzeum č. 13, 1966, s. 56-58.

816. ČEJKA, K.: *Loupežník Šimák - legenda nebo pravda?* Ostravský kulturní měsíčník 6, 1979, s. 68-69.

817. ČERMÁK, A. a kol.: *Špilberk,* Brno, Muzeum města Brna 1980, 32 s.

818. ČOUPEK, J.: *Knihy městského soudu města Uherského Brodu v 16.-17. století,* Studia Comeniana et Historica 9, 1979, č. 20, s. 55-63.

819. DOSTÁL, F.: *Vůdcové valašských povstalců před hrněnským soudem r. 644-1645.* ČMM 82, 1963, s. 155-162.

820. FIC, K.: *Jazyk bojkovické krevní knihy,* VVM 32, 1980, s. 211-215.

821. FRANĚK, O.: *Brněnský hrad Špilberk - středověká pevnost, nučírna a politická věznice,* Informační brožura pro návštěvníky musea odboje a kasemat. Brno 1957, 16 s.

822. FRANĚK, O. - TOMAN, O.: *Špilberk,* Brno, Blok 1968, 285 s.

823. FRIMLOVÁ, V.: *Nástin vývoje moravského tribunálu,* Folia diplomatica 10, 1961-1962, s. 22-27.

824. FROLEC, V.: *Krevní knihy jako pramen etnografického studia,* Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, řada historická, C 27, 29, 1980, s. 315-325.

825. HÁJEK, Z.: *Proč byli uvězněni polští vězni na Špilberku,* VVM 9, 1954, s. 63-68, 101-108; 10, 1955, s. 4-15.

826. HAŠKOVÁ, M.: *Hříšní lidé města olomouckého v roce 1575,* Výroční zpráva Okresního archivu v Olomouci za rok 1974, Olomouc 1975, s. 56-58.

827. HAVLÍČEK, J.: *Stopami portášů na Kravařsku,* Kravařsko 10, 1947, s. 41-43.

828. HLAVÁČEK, I.: *O padělání městských listin jihlavských r. 1415,* Zápisky č. 3, 1956, s. 10-14.

829. HOFFMANN, F.: *Popravší zápisy jihlavské,* PHS 18, 1974, s. 163-204.

830. HOLCMAN, V.: *Jak soudili za roboty (Kyjovsko),* Slov., 1967, č. 32.

831. HOLCMAN, V.: *Co všechno se trestalo (Prostituce).* Slov., 8.9.1968.

832. HOLCMAN, V.: *Vražda v zámku (Událost z r. 1695).* Slov., 29.8.1973, s. 6.

833. HOLCMAN, V.: *Exkurze do minulosti (Krádeže a tresty),* Slov., 1974, č. 36.

834. HOLCMAN, V.: *Feudální spravedlnost (R. 1713),* Slov., 5.2.1975, s. 2.

835. HOLCMAN, V.: *Hrdelní právo,* Slov., 19.3.1975, s. 2; 23.4.1975, s. 2.

836. HOLCMAN, V.: *Pytláctví v historii,* Slov., 1975, č. 12.

837. HOLCMAN, V.: *Selští rebelanti na Špilberku.* Lidová demokracie, 1.10.1976.
838. HOLCMAN, V.: *Tragédie v Miloticích (Sebevražda zámeckého komorníka).* Slov., 13.12.1976, s. 2.
839. HOLCMAN, V.: *Voli je nezachránili (Krádež panského obilí v r. 1760),* Slov., 19.10.1977, s. 2.
840. HOLCMAN, V.: *Krevní právo (Buchlov),* Lidová demokracie, 17.7.1980, s. 4.
841. HOLCMAN, V.: *Vražda v milotickém zámku,* Malovaný krej 17, 1981, č. 4, s. 12; Slov., 29.9.1973.
842. HOLCMAN, V.: *Trest z milosti,* Slov., 10.2.1982, s. 2.
843. HOLCMAN, V.: *Zneužití obecní pečeti (1780),* Malovaný kraj 16, 1980, č. 1, s. 15.
844. HOLCMAN, V.: *Čarodějnický proces ve Žadovicích,* Malovaný kraj 16, 1980, č. 1, s. 21.
845. HOSÁK, L.: *Pozbyl chalupu pro zbojnictví na Valašsku,* VVM 1, 1946, s, 166.
846. HOSÁK, L.: *Potrestání selských rebelantů z panství dačického r. 1777,* Český lid 1, 1946, s. 2-3.
847. HOSÁK, L.: *Z jihomoravských soudniček 16. století,* JM 5, 1969, s. 131-133.
848. HUBÁČEK, J.: *Z minulosti cechů a soudnictví na Napajedelsku,* Vlastivědný sborník okresu Uherské Hradiště 3, 1949, s. 35-41.
849. HUTAŘ, K.: *Tajemství kamene,* VVM 27, 1975, s. 232-233.
850. *Jak se v Lipníku soudívalo,* Lipenský kulturní kalendář č. 6, 1973, s. 7-8.
851. JENERÁL, E.: *Smírčí kameny u Moravských Budějovic,* VVM 38, 1986, s. 307-308.
852. JEROVÁ, O.: *Loupežník Jan Jiří Grasel,* VVM 37, 1985, s. 43-50.
853. JILÍK, J.: *Pod pravomoc Uh. Hradiště (Soudnictví v 15. století),* Zpravodaj města Uherské Hradiště č. 5, 1972, s. 13-14.
854. KAFKA, M.: *Luhačovický čarodějník,* Luhačovický zpravodaj, 1977, duben, s. 23-24.
855. KAFKA, M.: *Luhačovická čarodějka,* Luhačovický zpravodaj, 1974, říjen, s. 38-39.
856. KARG, K.: *Zábřeh v dějinách soudnictví na Moravě.* Průvodce kulturou Zábřežska, 1972, č. 3, s. 12-13; č. 4, s. 10-13.
857. KLEIN, F.:*Ztráta gruntovních výsad pro zbojnictví na Těšínsku,* VVM 1, 1946, s. 166.
858. KLOS, M.: *Ke vzniku Krajského krimindlního soudu v Novém Jičíně,* VSONJ 13, 1973, s. 36-45.
859. KOBLIHA, K.: *Portášský poručík Václav Černotský na Vsetíně,* Naše Valašsko 9, 1946, s. 163-168.
860. KOBLIHA, K.: *Výslech polního portáše o hranicích na Trojačce,* Dolina Urgatina 2, 1948, s. 27-28.
861. KOČÍ, J.: *Čarodějnické procesy v době temna,* Dějiny a současnost 2, 1960, č. 3, s. 38-41.
862. KOKOJANOVÁ, M.: *Olomoucká kniha půhonu.* In: Pocta Paedr. Jiřině Holinkové, CSc. Sborník příspěvků žáků k problematice dějin Olomouce, Ostrava 1985, s. 7-12.
863. KOLEK, A.: *Loupež v poutním kostele r. 1783,* Od Hradské cesty, 1953, s. 10, s. 22-23.
864. KOTÍK, J.: *Pohledy do dějin města Velké Bíteše,* Velká Bíteš, MNV 1958.
865. KRŠKA, I.: *Lipník, Potštát a mistr kat v r. 1615,* Lipenský kulturní kalendář č. 10, 1975, s. 8-9.
866. KRŠKA, I. - VAŇÁK, B.: *Lipenská "černá" neboli "smolná kniha",* Lipenský kulturní kalendář, 1971, červenec, s. 6-8.
867. KŠÍR, J.: *Smírčí kříže na území města a okresu olomouckého,* Zprávy Krajského vlastivědného střediska v Olomouci č. 80, 1959, s. 35-39.
868. KUBÍK, H.: *Jak se v minulosti v Šumperku trestalo,* Kulturní život Šumperska č. 4, 1973, s. 7-8.
869. KUČÍK, A.: *Dvě vraždy v renesanční šlechtě moravské,* VVM 1, 1946, s. 161-162.
870. KUČÍK, A.: *Výslechy a tresty zločinců podle Černých knih loveckého práva na hradě Buchlově, 1562-1751,* VVM 2, 1947, s. 162-178.
871. KUČÍK, A.: *Pod "loveckým právem",* Malovaný kraj 5, 1950, č. 1-2, s. 18.
872. KUSÁK, M.: *Lenní soudy ve Vyškově,* Zprávy Okresního vlastivědného musea ve Vyškově, 1958, č. 15, 6 s.
873. KUNZ, L.: *O verbování lidí portovních a jejich hmotném postavení,* Vaše Valašsko 9, 1946, s. 65-75.

874. KUNZ, L.: *Dodatek k "Verbování lidí portovních"*, Naše Valašsko 10, 1947, s. 89-90.
875. LANG, A.: *Smírčí kůže, zvaná též Cyrilometodějské a pamětní kameny na Zábřežsku*, ZVÚO č. 94, 1961, s. -11.
876. LOŠŤÁK, J.: *Soudní výslech čarodějnice v roce 1732.* In: Výroční zpráva Okresního archivu v Olomouci za rok 1979, Olomouc, vl. nákl. 1979, s. 98-103.
877. MEDEK, V.: *Čarodějnické procesy a upálení děkana KAl. Laumera v Mohelnici*, Duchovní pastýř 12, 1962, s. 128-130, 151-153, 166-169, 188-189.
878. MEDEK, V.: *"Čarodějný děkan" Kryštof Alois Lautner*, SM 13, 1966, s. 9.
879. MEDEK, V.: *Kterak rýmařovský farář Jan František Bapst uprchl ze spárů čarodějnické inkvizice*, SM 18, 1969, s. 56-58.
880. MEDEK, V.: *"Čarodějnický děkan" Kryštof Alois Lautner*, Vlastivědné zajímavosti, 1973, č. 80.
881. MELICHÁREK, J.: *Jak se soudívalo*, Zpravodaj města Uherského Hradiště, 1970, č. 3, s. 5-6.
882. MENCLOVÝ, D. - TOMAN, O.: *Špilberk - Brno.* Brno, Krajské středisko st. památkové péče 1968, 10 s.
883. MORAVČÍK, C.: *Portáši - ochránci feudálního pořádku na Moravě*, PHS 26, 1984, s. 93-108.
884. MUSILOVÁ, M.: *Potrestání rebelů na klášterním zboží v Nové Říši po bitvě na Bílé hoře*, VVM 23, 1971, s. 37-43.
885. NEČAS, V.: *Z Černých knih práva loveckého na hradě Buchlově*, Křepický zpravodaj, únor 1979, s. 14-15.
886. *Nejnovější průvodce kasemat brněnského hradu*, Brno, Rovnost 1948, 4 s.
887. NĚMEC, J.: *Václav z Ořechového, soudí menšího práva zemského v Olomouci*, Vlastivědný sborník okresu Uherské Hradiště 3, 1949, sv. 1-2, s. 72-77.
888. NOVÁK, J.: *Výzvání na mukách Jakuba Kubky z Oseka. Ze* smolné knihy města Lipníka nad Bečvou zápis sedmý. Lipenský kulturní kalendář, 1971, duben, s. 5.
889. NOVÁK, J.- VAŇÁK, B.: *Výzvání na mukách Urbana z Búslavic*, Lipenský kulturní kalendář, 1972, červen, s. 7-8.
890. PAVELKA, J.: *Smírčí kameny v okolí Bystřice nad Pernštejnem a jejich pověsti*, VVM 35, 1983, s. 194-196.
91. PAVLÍK, R.: *Portáši.* In: Vsetín. Vsetín 1946, s. 161-192.
892. PLESKALOVÁ, J.: *Osobní jména v krevní knize městečka Bojkovic*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, č. A Jazykovědná, sv. 25, č. 24, 1976, s. 57-66.
893. PLESKOT, J.: *Kamenní svědkové starého práva na Bílovecku*, Radostná země 6, 1956, s. 13-14.
894. PRUCEK, J.: *Spor tkalcovského cechu se správou vlnařské manufaktury v Uničově 1801-1804.* In: Výroční zpráva Okresního archivu v Olomouci za rok 1979, Olomouc 1980, s. 40-56.
895. RADIMSKÝ, J.: *Seznam polských vězňů na Špilberku*, VVM 3, 1948, s. 137-152.
896. RADIMSKÝ, J.: *Poslední portáši* (seznam portášů z r. 1821), VVM 4, 1949, s. 79-80.
897. RADIMSKÝ, J.: *Tribunál. Sbírka normálií z let 1628-1782. Inventáře a katalogy fondů Státního archivu v Brně*, Brno, Státní archiv 1956, 364 s.
898. RADIMSKÝ, J.: *Moravskoslezské zemské právo* (Spory poddaných s vrchností). Brno, Státní archiv 1960, 96 s.
899. SKÁCEL, J.: *Vzácná umělecko-historická památka na Jesenicku*, Zprávy Slezského ústavu ČSAV v Opavě č. 111-112, 1960, s. 5.
900. SMIŘICKÝ, L.: *Hrdelní právo městečka Dřevohostic*, Minulosti Přerovska 4, 1962, s. 32-39.
901. *Soudy a soudní budovy v Olomouci*, Kdy-kde-co v Olomouci, 1975, č. 8, s. 29-31.
902. SPURNÝ, F.: *Severomoravské čarodějnické procesy*, Vlastivědné zajímavosti, 1970, č. 1.

903. SPURNÝ, F.: *"Čarodějnický děkan" Kryštof Alois Lautner,* Vlastivědné zajímavosti, č. 212, 1984-1985.
904. STRNADEL, J.: *Portáši,* Dějiny a současnost 5, 1963, č. 8, s. 37.
905. ŠEVČÍK, A. - ŠTARHA, I.: *Kriminální soudy,* Folia diplomatica 14, 1965/66, č. 1, s. 19-22.
906. ŠINDELÁŘ, B.: *Příspěvek k dějinám slezských procesů s čarodějnicemi se zvláštním zřetelem k procesům frýdaldským v letech 1651-1684,* SlSb 44, 1946, s. 65-80.
907. ŠINDELÁŘ, B.: *Konec honu na čarodějnice v tereziánské době u nás,* Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, řada historická, 1970.
908. ŠINDELÁŘ, B.: *K třídnímu pozadí severomoravských a slezských "honů na čarodějnice" po třicetileté válce,* ČMM 95, 1976, s. 265-283.
909. ŠINDELÁŘ, B.: *Čarodějnictví a jeho pronásledování u nás do r. 1526,* Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity, 1981, s. 177-205.
910. *Špilberk v obrazech ve středověku a v době žalářování našich českých vlastenců za nacistického běsnění,* Brno, Melantrich 1945, 17 s.
911. ŠTARHA, I.: *Jihomoravské městské soudy v době předbělohorské,* JM 3, 1967, s. 25-31.
912. ŠTARHA, I.: *Kunštátský krimindlní soud.* In: Příspěvky k dějinám Kunštátu na Moravě, Kunštát 1970, s. 37-47.
913. ŠTARHA, I.: *Reforma hrdelního soudnictví v roce 1729 ve Znojemském kraji,* JM 9, 1973, s. 165-170.
914. ŠTARHA, I.: *Hrdelní soudnictví v Dambořicích a ve Ždánicích,* Od Hradské cesty 1971-1972, s. 47-51.
915. ŠTARHA, I.: *Bzenecký městský soud,* Malovaný kraj 17, 1981, č. 1, s. 20.
916. ŠTARHA, I.: *Z bzeneckého městského soudu,* Malovaný kraj 17, 1981, č. 3, s. 5.
917. TOMAN, O.: *Špilberk - památník odboje národů.* In: Brno Poznaň, Brno 1973, s. 95-99.
918. URFUS, V.: *Ivančický pranýř,* JM 15, 1979, s. 245-247.
919. URFUS, V.: *Pozdně gotický reliéf v Moravském Šternberku a jeho právněhistorický obsah,* ČSLM 29, 1980, s. 156-163.
920. URFUS, V.: *Kamenní svědkové středověké kriminality? (Několik slov o tzv. smírčích křížích),* VVM 37, 1985, s. 84-86.
921. VAŇÁČEK, M.: *Plameny v soumraku feudalismu (Žhářství ze sociál. příčin v 18. a 19. století na Valašsku).* Valašsko revoluční, 1971, s. 45-48.
922. VAŇÁK, B.: *Poznamenání vyznání na mukách Ondry Nádeníka, sousedem bývše na předměstí lipenském,* Lipenský kulturní kalendář, 1971, prosinec, s. 8-10.
923. VAŇÁK, B.: *Vyznání Jakuba Pasýře. Z lipenské Smolné knihy zápis čtvrtý,* Lipenský kulturní kalendář, 1971, listopad, s. 8-9.
924. VAŇÁK, B.: *Vyznání Jurky od Opavy na mukách,* Lipenský kulturní kalendář, 1971, prosinec, s. 8-10.
925. VAŇÁK, B.: *Vyznání Jiříka Šafáře, jinak Strejčka. Ze Smolné knihy města Lipníka nad Bečvou zápis osmý,* Lipenský kulturní kalendář, 1972, květen, s. 10.
926. VAŇÁK, B.: *Poprava pacholka Dobiáše za krádež peněz v roce 1600,* Lipenský kulturní kalendář, 1972, únor, s. 6.
927. VAŇÁK, B.: *O nepádných skutcích Zuzany Hrašinové,* Lipenský kulturní kalendář, 1972, září, s. 7-8.
928. VAŇÁK, B.: *Ze Smolné knihy města Lipníka nad Bečvou zápis desátý: Vyznání na mukách Zuzany Hrašinové z Trávníka,* Lipenský kulturní kalendář, 1973, č. 5, s. 6-7.
929. VAŠKŮ, V.: *Nejstarší radní protokol moravského tribunálu,* SAP 16, 1966, s. 498-518.
930. VAŠKŮ, V.: *Studie o správních dějinách a písemnostech moravského královského tribunálu z let 1636-1747,* Brno, UJEP 1969, 117 s.
931. *Ve stínu čarodějnické inkvizice,* Kulturní život Šumperska 5, 1976, s. 4-5.

932. VERBÍK, A.: *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, Uherské Hradiště 1971, 115 s.
933. VERBÍK, A.: *Krevní kniha městečka Bojkovice 1630-1821*, Uherské Hradiště 1971, 179 s.
934. VERBÍK, A. - ŠTARHA, I.: *Smolná kniha Velko-bítešská 1556-1636*, Brno 1973, 270 s.
935. VERBÍK, A.: *Černá kniha práva loveckého na hradě Buchlově*, Brno, Blok 1976, 308 s.
936. VERBÍK, A. - ŠTARHA, I. - KNESL, E.: *Černá kniha města Velké Bíteše*, Brno, Blok 1979, 342 s.
937. VOZAR, V.: *Krevní knihy mlnů (1630-1721)*, Malovaný kraj 6, 1970, č. 5, s. 18-19.
938. ZAORAL, P.: *"Lovecké čili krevní právo" ve světle buchlovských ubářů*, Slov. 8/9, 1966/1967, s. 133-139.
939. ZAORALOVI, M. a P.: *Jihomoravská smolná kniha*, VVM 17, 1965, s. 141-157.
940. ZEMAN, V.: *Jesenické procesy s čarodějnicemi*, Vlastivědné zajímavosti, 1972, č. 75.
941. ZEMEK, M.: *Lovecké právo na Buchlově*. In: Buchlov, státní zámek a okolí, Praha, STV 1955, s. 16-18.
942. ZUBER, R.: *K čarodějnickým procesům ve Velkých Losinách*, SM, 26, 1973, s. 60-66.
943. ŽÁČEK, V.: *Špilberk, pouto česko-polského přátelství*, Slovanský přehled 44, 1958, s. 285-286.
944. *Krevní právo na Buchlově*, Slov. 1967, č. 42.
945. *Mimo právo*. Slov., 1974, č. 49.
946. *Poslední poprava*. Slov., 1975, č. 18, s. 5.
947. *Postrach čarodějnic*. Slov., 1974, č. 20.
948. *Smrt pytlíka*. Slov., 1980, č. 33, s. 2.

h) Další právněhistorická literatura

949. CEKOVSKÝ, F.: *Berně na hošťalském panství na přelomu 17. a 18. století*, Krnovsko č. 6, 1959, s. 2-5.
950. ČÁDA, F.: *Vincenc Prasek a právní historie*, SlSb 50, 1952, s. 54-66.
951. NOVOTNÝ, J.: *Lov zvěře a ryb, chov včel na Moravě v 16. a 17. stol.*, VVM 13, 1958.
952. PITRONOVÝ, B.: *K otázce spojení Těšínské komory s uherskými državami Albrechta Saského*, SlSb 59, 1961, s. 33-47.
953. POŠVÁŘ, J.: *Kaple sv. Prokopa na St. Brně a její význam ve 13. a 14. století*, VVM 1952, s. 17-21.
954. POŠVÁŘ, J.: *Mince města Brna*, Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 130-135.
955. POŠVÁŘ, J.: *Pokus o úpravu pracovních poměrů na Moravě v polovině 17. století*, ČSPS 69, 1961, s. 1-8.
956. RADIMSKÝ, J.: *Daňové přiznávací listy moravských stavů a měšťanů z let 1583-1602, 1618-1623*, VVM 2, 1947, s. 220-222.
957. SKÁCEL, J.: *Pamětník zašlých časů. Staré hraniční kameny od Vrbna pod Pradědem*, Zprávy Slezského ústavu ČSAV v Opavě č. 119, 1961, s. 3.
958. ŠIGUT, F.: *Církevní správní reformy na pruských hranicích po uzavření míru těšínského 1779*, SlSb 47, 1949, s. 13-32, příl. 1-3.
959. ŠILHAN, J.: *Grešlové Mýto (okr. Znojmo)*, VVM 35, 1983, s. 142-152.
960. ŠŤASTNÝ, L.: *Toleranční patent na Malé Hané*, Malá Haná 5, 1969, s. 50-57.
961. URFUS, V.: *Pruský návrh Slezské obchodní společnosti*, SlSb 59, 1961, s. 45-348.
962. URFUS, V.: *Moravský profesor osvícenské policejní vědy Leopold Ludvík Schulz a jeho knihovna*, JM 10, 1974, s. 103-109.
963. VAŠKŮ, V.: *Landesfürstliche Konfirmationen des 18. Jahrhunderts für mährische Klöster*, Folia diplomatika 2, 1976, s. 199-220.

964. VOLDÁN, V.: *Moravská soukromá mýta a jejich evidence z let 1628-1629*, Ceny, mzdy a měna, 1968, č. 19, s. 40-54.

© Karel Schelle, 1991

RECENZE

Lubomír E. Havlík, Geneze feudální společnosti a státu ve slovanském prostředí, Praha 1987, Československo-sovětský institut ČSAV, 169 stran.

V tomto spise publikuje autor statě, které se nevešly do jeho knihy "Slovanské státní útvary raného středověku" (1987). Jde o šest kapitol, které měly být původně součástí úvodu a závěru uvedeného spisu: 1. Přechod od rodově-kmenové společnosti k třídní, od vojenské demokracie ke státu. - 3. Historie pojetí geneze feudalismu a státnosti v dějepisectví východní, jihovýchodní a střední Evropy. - 4. Teoretické otázky geneze feudalismu a jeho raných fází. - 5. Počátky raně feudální společnosti a státu ve slovanském prostředí. - 6. Charakteristické rysy raně feudálních slovanských států.

V "Úvodu" se spisovatel dotýká některých otázek, které souvisejí s podílem archeologie a lingvistiky na objasnění etnogeneze Slovanů, a vymezuje cíl své práce. V první části mu jde o to, "pokusit se vysvětlit etnogenezi Slovanů jako proces historický s využitím zejména pramenů písemných". Autor zdůrazňuje, že je "nutné chápat celý proces jako zánik jedné společenské formace a vznikání nové, třídní, jako dynamický společenský proces, který byl podstatou etnogeneze" a který "ústil ve vytvoření a stabilizaci prvních státních útvarů, které byly předpokladem k utváření národností jako nových etnických kategorií" (s. 8). Podstatou částí práce je tedy výzkum formování třídní společnosti a raných slovanských států.

První kapitolu začíná autor přehledem názorů o tzv. pravlasti Slovanů. Po stručném výkladu a zhodnocení přínosu archeologie, lingvistiky a antropologie k problému etnogeneze Slovanů zdůrazňuje historické hledisko, neboť bez písemných pramenů by žádná z uvedených disciplín nemohla předmět svého bádání označit za etnogenezi právě "Slovanů" (s. 19). Proces etnogeneze Slovanů, jehož počátky klade "nejméně do druhé poloviny 1. tisíciletí před n.l." (s. 20), se Havlíkovi rozpadá 1) na utváření sociálně politických společenství před velkou migrací, 2) na průběh migrace (trvající několik století), na jejímž konci se poprvé objevila velká slovanská skupina, 3) na konečnou fázi definitivního získání nových sídelních území a vzniku jednotlivých slovanských států a národností.

Hledaje stopy politického formování Slovanů spisovatel rozebírá údaje známých písemných pramenů od Herodota (zmínka o Neurech a Budinech) přes Tacita (zmínka o nájezdech Venetů na Finy a Peukiny), Klaudia Ptolemaia (údaj o Venedech a Stavanech), Strabona (údaje o kmenech Lugiů) a tzv. Peutingerskou mapu (Venadi Sarmatae a Venadi) až po Jordanise, který podle L. Havlíka "vlastně zobecnil název Venedi, lat. Vinidi, pro jazykově těsně příbuzný lid, který pronikal ze severu na jih od Karpat a na Dněstr" (s. 22). Jordanis uvedl, že při ústí Visly sídlili v jeho době "Vidivarii", což lze podle Havlíka interpretovat jak "Vindi varii" (tj. různí Vindové). Takovou interpretaci, která je již emendací, vylučuje sám Jordanis, který na jiném místě (Getica XVII, 96) nazývá týž lid "Vividarii" a "gens Vividaria", což nemá nic společného s Vinidy (Slovany), zatímco Slovany označuje důsledně názvem "Venethae" nebo "Venethi" a dělí je na 3 (nikoli 2) skupiny: Venethi (v užším smyslu),

Antes, Sclaveni (Getica XXXIII, 179). Záhadný lid "Vidivarii" je třeba po mém soudu vyloučit z úvah o etnogenezi Slovanů.

Na rozdíl od autora nemám za "pravděpodobné, že Venedy bylo ve starověku... míněno etnikum původně baltské" a že "o rozšíření jména Venedů od dolní Visly až ke Karpatům i dále se zřejmě zasloužili Gótové" (s. 22). Domněnka je slabě odůvodněna. Proti ní svědčí etnická terminologie ve střední a východní Evropě: Germáni i Finové označují názvem Venedů (Venetů) jen Slovany a nikoli Balty (ač byli přímými sousedy Finů). Terminologii Germánů i Finů odpovídá terminologie Tacita, který názvem "Venethi" označuje Slovany – stejně jako později Jordanis a jiní. Geneze tohoto termínu je germánská. Naproti tomu souhlasím s autorem, že za nejstarší označení Slovanů jejich vlastním názvem lze pokládat název "Stavanoi" (= Sclavanoi) u Ptolemaia.

Za nejstarší záznamy jména Moravanů pokládá autor názvy pocházející z íránského prostředí (Marafioi v okolí dnešního Marvadastu, Mara, Marva, Morava na jihovýchod od Kaspického moře). Bohužel nepíše, jak tyto topografické názvy souvisejí se středoevropskými Moravany.

O archeologických kulturách (przeworské, zarubinecké, černjachovské) a slovanských památkách pražsko-korčakovského a pražsko-penkovského typu pojednává spisovatel převážně na základě výzkumů V.V. Sedova, které doplňuje historickými zprávami byzantských pramenů o Slovanech (Prokopios, Maurikios, Pseudo-Caesarius, Menander, Theofylaktos Simokattés). Na rozdíl od starších představ soudí, že až do 8. století se u Slovanů projevoval "rys dobytkářského způsobu života, který v další době ustupoval převaze zemědělství" (s. 28). Autor v této souvislosti nemluví o nejstarší formě žárového zemědělství, vlastní Slovanům dávno před zemědělstvím orným. Přelom mezi oběma formami zemědělství u všech slovanských kmenů bych kladl spíše do 7. století, kdy skončilo období jejich velké migrace.

Pokud jde o velkou migraci Slovanů, soudí spisovatel, že "mylné jsou zřejmě i představy o přesunech celých kmenů" a že "na migraci se z různých důvodů (hospodářský nedostatek, touha po kořisti) podílela většinou pouze horní vrstva tehdejší společnosti se svými vůdci, zatímco zemědělské obyvatelstvo zůstávalo většinou na svých místech" (s. 28). Tak prý migrovaly "horní vrstvy z oblasti od Desny, horního Doňce před Dněpr a Dněstr dále na jihozápad a západ až k horní Visle, k hornímu Labi, střednímu Dunaji, k Jaderskému moři až k Vysokému i Nízkému Balkánu". Těžko uvěřit tomu, že by tyto "horní vrstvy" – zajisté nepočetné – mohly zalidnit tak obrovské prostory. Soudím, že třeba rozlišovat dva typy migrací: a) masový přesun lidu určitého kmene na přilehlé země; b) migraci menších skupin bojovníků s jejich vůdci – knížaty v čele. Dějiny Slovanů znají oba druhy přesunů: masovou migraci kmenů i dobyvatelskou migraci bojovníků, která často předcházela prvou (např. na Balkáně).

Za zdařilý pokládám autorův pokus spojit archeologické oblasti (s intenzívním seskupením nálezů) s politickými útvary Slovanů, které se vytvářely v průběhu migrace a jsou známy z písemných pramenů (Antové, Sklavini, knížectví Daurentia a Musokia, Ardagasta atd.).

Závěr kapitoly je věnován otázkám společenského zřízení jednak Proto-Slovanů, tj. podle autora "zejména baltských a sarmatských etnik podílejících se na utváření

velké etnické skupiny Slovanů na počátku migrace", jednak vlastních Slovanů v průběhu a na konci jejich migrace. Pro první fázi předpokládá spisovatel "společenskou formu vlastnictví a produkce, vznikající v rámci "vlastnictví obecného, jaké se vytvořilo v Indii nebo u Slovanů" (citát z K. Marxe). Terminologicky nepokládám za vhodné užívat pro kolektivní vlastnictví zemědělských obcin označení "obecné" vlastnictví; přesnější je termín "společenské" vlastnictví. Dále spisovatel pojednává o kmenech, svazech kmenů a tzv. vojenské demokracii, od níž vedla cesta k vytvoření třídní společnosti a státu.

Tuto cestu sleduje autor podrobněji ve II. kapitole, v níž uvažuje o "vojenských demokratických svazech", jak se vytvářely ve slovanském prostředí zejména v 6. století a doznívaly v 8. věku, v oblastech severozápadních a východních místy až v 9. století. Takovými útvary byly zejména silný svaz Slovanů na severovýchodní straně dolního Dunaje, jenž v l. 533-545 porazil svaz Antů. Jiný svaz vytvořili Slované na sever od středního Dunaje (na Moravě?); jeho existenci v 1. polovině 6. stol. naznačuje zpráva o silné vojenské pomoci, kterou tito Slované poskytli langobardskému Ildigisovi. Menší "vojensko-demokratické" útvary se formovaly podle autora na Jižním Bugu, v oblasti Poljanů, Severjanů, Krivičů, Drevljanů a jiných východních Slovanů.

Spisovatel se zmiňuje také o "silném vojensko-demokratickém svazu Avarů", který se vytvořil ve střední a východní Evropě – podle něho teprve "po pětinásobné porážce od Byzance r. 601" za součinnosti Kutrigurů, Alanů a Slovanů usedlých v Potisí (s. 36). Na severním břehu středního Dunaje – píše autor dále – "vznikal ve spojení se Slovany útvar odbojných Avarů (či spíše alansko-slovanských míšenců zvaných Vinidé), do jehož čela byl okolo r. 626 zvolen za krále Sámo." Autor se dovolává tzv. Fredegarovy kroniky (IV, 48), která však píše o povstání Slovanů (zvaných Vinidi) proti Avarům (zvaným Huni) a zmiňuje se jen o míšencích slovansko-avarských (nikoli alanských).

Podobně jako ruský útvar na středním Dněpru vznikl podle autora v l. 679-681 "vojensko - demokratický útvar Bulharů a slovanského obyvatelstva" na jih od dolního Dunaje, jakož i "moravský politicko-etnický útvar", když z území, které na severu přiléhalo ke střednímu Dunaji a dolní Moravě, odešla "část bojovnické populace" do středního Pomoraví, kde "ve spojení s udeslými Slovany a jejich organizací vytvořili koncem 7. století nový politický svazek" (s. 37). Totéž opakuje autor téměř doslova na str. 39, kde připojuje úvahu, že "bojovnické složky u Chorvatů, Srbů i Moravanů byly slavizované části populace alanského původu". Dovolává se názorů G. Vernadského a F. Dvorníka, ale prameny neuvádí (pozn. 98 a 99). Účast Alanů, resp. jejich "slavizované části" při budování moravského útvaru pokládám za spekulaci, kterou nelze doložit prameny.

Na konci kapitoly pojednává spisovatel o poslední fázi "vojensko-demokratických řádů", která spadá podle něho na středním Podunají a na Blakáně do 6.-8. století, kdežto u severozápadních Slovanů se přesunuje místy až do 9.-10. věku. Kořeny státu vidí v této konečné fázi vojenské demokracie. Souvisely s nastolením trvalého panství vojenské vrstvy nad určitým územím. Tato vrstva počala vykořisťovat jeho obyvatele a zvyšovat svou politickou moc kořistěním v okolí. Stávala se z ní vládnoucí vrstva společnosti. U původně "etnických dvousložkových útvarů" shledává autor rysy "východního vládního despotismu" těchto horních vrstev, a to nejen v Bulharsku, ale

i na Moravě, na Rusi, v Chorvatsku a dalších knížectvích na Balkáně, kde Slované ovládli domácí ilyrské nebo zbytky thráckého osídlení. V násilné exploataci obyvatel kořistěním a daněmi, které nabývaly formy veřejnoprávní renty, v robotní rentě otroků, a v přeměně vládnoucí vrstvy v antagonistickou třídu vůči ostatnímu lidu spatřuje počátek třídně rozdělené společnosti a státu.

Ve třetí – nejrozsáhlejší – kapitole podává autor přehled historiografických koncepcí geneze feudalismu a státu, dokumentovaný rozsáhlou literaturou (poznámky 110-333), roztříděnou podle hlavních slovanských oblastí: A) Balkán, B) východní Evropa, C) střední Podunají a D) severozápadní slovanská oblast.

Přehled západních i marxistických teorií o raném feudalismu, jeho podstatě, formách a typech najde čtenář v kapitole IV., v níž autor dospěl k závěru o existenci dvou hlavních typů geneze raného feudalismu: "První se počal velmi brzo opírat o velké pozemkové vlastnictví soukromého charakteru (tzv. západoevropský typ), druhý byl založen na velkém souhrnném pozemkovém vlastnictví vládnoucí třídy v čele s panovníkem, tzv. státním vlastnictví či přesněji řečeno panství" (východní typ). Oba typy byly založeny na násilné expoloataci přímých výrobců – rolníků, jimž byl nadvýrobek odnímání násilím. Rozdíl byl v tom, že "v prvním případě šlo o rentu soukromoprávní, ve druhém o rentu veřejnoprávního charakteru" (s. 81). Podle názoru autora měl tzv. východní typ univerzální charakter a vyskytoval se dočasně a přechodně též v prostředí západoevropském, a to v době přechodu od otrokářské formace k feudální, v počátečním období po vpádu a usazení "barbarských národů" v prostředí římských, resp. byzantských provincií. Na Východě druhý typ existoval v dobách, kdy se v Evropě dávno prosadil typ první. Chronologická posloupnost typu "západoevropského" po typu "východním" vedle autora k závěru, že šlo vlastně o dvě za sebou následující fáze raného feudalismu, z nichž první fázi (východní typ) označuje spisovatel za primární a druhou (západoevropský typ) za progresívní fázi raného feudalismu (s. 81). Počátky raného feudalismu nelze spojovat – dovozuje autor – teprve s druhou, tj. progresívní fází.

Tyto závěry jsou v další kapitole aplikovány na raně feudální společnost v jednotlivých slovanských státech: v Kyjevské Rusi, v Bulharsku, na Moravě, v Chorvatsku, v Čechách, v Polsku a v Polabí (Obodrité, Srbové, Lužičané, Veleti). Autor se tu pokusil chronologicky vymezit počátek "primární" a "pokročilé" fáze raného feudalismu v těchto oblastech. Postrádáme tu zmínku o státu Slovinců v Karantánii, který patří k nejstarším státním útvarům slovanským. Rychlejší rozvoj "progresívnější" fáze raného feudalismu zaznamenaly podle autora země, kam s cizím panstvím pronikaly i systémy společenských vztahů. S tím třeba souhlasit, ať šlo o prvky byzanstské (Bulharsko, Srbsko) nebo franské a později německé (Východní marka, Karantánie).

V poslední kapitole rozvíjí spisovatel svou tezi o třech, resp. čtyřech etapách etatizace Slovanů (přechodné období - stát - říše - soustátí), které nastínil v závěru své knihy "Slovanské státní útvary raného feudalismu" (1987).

Recenzovaný spis obsahuje 409 odkazů na prameny a literaturu a rozsáhlé anglické resumé. Pokládám jej za podstatný doplněk shora uvedené knihy. Škoda, že vyšel jen v nákladu pouhých 200 výtisků jako "interní tisk".

© Hynek Bulín, 1991

Lubomír E. Havlík, Slovanské státní útvary raného středověku, Academia Praha 1987, 250 stran, 2 mapy.

Kniha má podtitul "Politické postavení, společenská a vládní organizace státních útvarů ve východní, střední a jihovýchodní Evropě od 8. do 11. století". Pilný badatel do ní uložil výsledky svého mnohaletého výzkumu dějin Velké Moravy a počátků ostatních slovanských států v období tzv. raného feudalismu.

Z předmluvy se dovídáme, že tato práce měla původně větší rozsah a že jeho omezení vedlo ke zhuštění textu a k výběru informací pramenů. Vypuštěny byly kapitoly o přechodném období před vznikem feudálních vztahů a státu a o historiografickém pojetí geneze feudalismu a státu v dějepisectví jednotlivých slovanských národů. Práce se opírá především o interpretaci pramenů. Autorovi šlo zejména o "postižení vývoje skladby společenských vztahů a způsobu vlády v období vzniku a počátků raného feudalismu a raně feudálního státu ve slovanském prostředí" (s. 7). Spis se převážně zabývá již utvořenými nebo formujícími se feudálními státy 8.-11. století.

V úvodní kapitole autor píše, že světová historiografie nemá dosud práci, která by se zabývala zejména společenskými stránkami vývoje ve sledované oblasti a době. Za takovou práci nepovažuje zřejmě ani spis H. Łowmiańského o hospodářských základech vzniku slovanských států (1953), ani jeho velké dílo "Początki Polski" (I-V, 1963-1973). Vytýká tomuto historikovi, že se zaměřil na vysvětlení problematiky vzniku a raného vývoje slovanských států, "aniž však věnoval více pozornosti vývoji společenských vztahů" (s. 8). Podrobné studium velkého díla H. Łowmiańského včetně jeho dvou posledních posmrtně vydaných svazků (VI, 1-2, 1985), které L. Havlík necituje, mne utvrdilo v přesvědčení, že tato výtka není oprávněná.

Pozoruhodná a do značné míry originální je Havlíkova dispozice rozsáhlé látky. Autor sám uvádí, že jednotlivé kapitoly řadil "spíše podle pásem daných jak migrací, tak intenzitou styků s oblastmi jiho- a západoevropskými, východními a severskými". Rozeznává tři slovanské oblasti: 1) východoevropskou (východoslovanskou), 2) oblast středního a dolního Podunají a Balkánu, 3) severozápadní slovanskou oblast (s. 8-9). Podle těchto tří oblastí rozdělil výklad do tří oddílů. Do prvního ("Východoevropští Slované") zařadil Rusy-Poljany, Severjany, Drevljany, Dregoviče, Kriviče, Slověny, dále Radimiče, Vjatiče, Tiverce, Uliče, Chorvaty a Duleby-Volyňany a pojednal o počátcích Kyjevské Rusi. Do druhého oddílu nadepsaného "Slované v Podunají a na Balkáně" zařadil vedle Slovanů jižních (Slované v Moesii a v Makedonii, Bulhaři, Slované v Potisí a v Dácii) také část Slovanů západních (Moravané ve středním Podunají - Velká Morava), po nich pak opět další jižní Slovany (Chorvaté v Dalmácii a Dolní Panonii, Srbové na Balkáně). Třetí oddíl, nadepsaný "Severozápadní oblasti Slovanů", obsahuje 5 kapitol: 1) Vislané, Polané, Slezané, Mazovšané, Lendici - Polsko prvních Piastovců, - 2) Lužici, Veleti a Pomořané, - 3) Obodrité, - 4) Čechové, Lučané, Lemúzi; Chorvaté - Zličané; Doudlebi - Čechy prvních Přemyslovců, - 5) Srbové a Glomači. Zde jsou tedy zastoupeni všichni západní Slované s výjimkou Moravanů, které autor spojil s jižními Slovany.

Toto rozdělení má dvě nevýhody: jednak je v rozporu s chronologií postupného vzniku jednotlivých slovanských států, které se formovaly od poloviny 8. do 10. století

postupně v povšechném směru z jihu na sever (a ne z východu na západ, resp. ze severu na jih), jednak porušuje svazky států etnicky příbuzných a geneticky souvisejících. Zvláště je to patrné na příkladu Moravanů, odtržených od Čechů, Poláků a jiných západních Slovanů a zařazených do skupina "Slovanů v Podunají a na Balkáně". Snad to souvisí s názorem autora o "pravděpodobnosti" domněnky, že "nositelé jména Moravanů, kteří vykazují prvky habitu odlišné od evropského prostředí, žili předtím východněji, ovládli dolní a potom střední Pomoraví, kde nastolili své panství, které rozšířili na zbylé území Moravy" (s. 63). Nesdílím tuto domněnku. V otázce směru příchodu Slovanů na Moravu souhlasím s míněním těch autorů, kteří soudí, že hlavní masa slovanského lidu přicházela na Moravu od 2. poloviny 5. století Moravskou bránou ze severu a severovýchodu, tj. z horního Poodří a Povislí a z Moravy se pak rozlévala širokým proudem do Čech a s menším rozmachem na Slovensko (H. Łowmiański, Początki Polski II, 1964, s. 328; G. Labuda, Fragmenty dziejów Slowianszczyzny zachodniej 1, 1960, s. 79-80). Proto se domnívám, že Moravané obsadili nejprve střední Pomoraví s přítoky této řeky a odtud se šířili na jih do dolního Pomoraví a k Dunaji a ne naopak. Autor v souvislosti s tím tvrdí, že "Moravou bylo od 9. století označováno území mezi Jeseníky... a severním břehem Dunaje, neboť ještě r. 1012 se uváděla Štokrava (Stockerau) jako místo na hranicích Moravy a Bavorů" (s. 64). To je však stav z doby mnohem pozdější. Původní knížectví Mojmírovo nebylo tak rozsáhlé. Na důkaz, že sahalo až k Dunaji, se autor dovolává označení "Moravané nad Dunajem" v salcburském spise Conversio Bagoariorum et Carantanorum (s. 10), sdílejc tradiční omyl starší historiografie, že citovaný text, pojednávající o vypuzení Pribiny Mojmírem z Nitry, nazývá Mojmíra "dux Moravorum supra Danubium". Poslední dvě slova se však vztahují k následujícím slovům "venit ad Ratbodum", nikoli k předchozím "duce Moravorum". (Podrobněji jsem odůvodnil tento výklad ve sborníku "L'Europe aux IXe -XIe siècles, Varsovie 1968, s. 175 n; H. Łowmiański, Początki Polski IV, 1970, s. 101, tento výklad převzal.)

V jednotlivých kapitolách zachovává autor trichotomii. Nejprve podává stručný přehled obecných dějin příslušného politického útvaru ("politické postavení"), po němž následuje výklad o společenských poměrech a o vládní organizaci toho kterého státu. Přehledy politických dějin jsou velku výstižné, i když spisovatel byl nucen vynechat tu a tam i události dosti významné. Tak např. v přehledu dějin Kyjevské Rusi chybí zmínka o prvním pokusu christianizace na Rusi (doloženém encyklikou patriarchy Fólia z r. 866), v kapitole o Bulharech se čtenář nedoví nic z jejich dějin 8. století, ač již tehdy se formovaly základy státního zřízení Bulharů. Někdy čtenář postrádá přesnější rozlišení předstátních útvarů od státních. Tak např. na s. 12 píše spisovatel, že státní útvar Kyjevské Rusi se "počal vyvíjet" teprve usazením Olega v Kyjevě, ale předtím mluví o "mladém ruském státním útvaru" již k r. 839 (s. 11). O Slovanech v Moesii píše autor, že se tam v 7. století rozvíjel svaz 7 menších slovanských knížectví a knížectví Severů a že pod vedením "turkutských Bulharů" vznikla r. 681 "jakási federace Bulharů a Slovanů" (s. 35), ale ponechává čtenáře v nejistotě, kdy se v této federaci počalo vyvíjet zřízení státní. Autor jen poznamenal, že označování tohoto útvaru slovy "Bulhaři a Slované" mizelo až v 9. stol., kdy se "dokončovala přeměna říše ve státní útvar jednotného etnického charakteru, ve stát slovanský" (s.

35). Mnoho politických útvarů, o nichž spisovatel pojednává, nepřestoupilo vůbec práh státnosti (např. v Dácii, Polabí a Pobaltí). Havlíkovo stanovisko k otázce státního zřízení polabských Slovanů (zejména svazu Luticů) není zcela jasné. Výslovně mluví autor o "státním útvaru" Glomačů (s. 191), kdežto např. u Suselců (Sysle) hovoří jen o "politickém útvaru" (tamtéž).

K nejlépe zpracovaným kapitolám patří stať o Velké Moravě, kde se autor mohl opřít o řadu svých dřívějších studií. Zdá se, že příliš nevěří pozdní zprávě o oficiální christianizaci Moravy r. 831 pasovským biskupem Reginharem (Notae de episcopis Pataviensibus); píše opatrně, že zásluhy o ni "si připisovalo zejména pasovské biskupství" (s. 64). Zřízení panonstkého arcibiskupství se sídlem v Sirmiu (přesněji: jeho obnovení) klade autor do let 869-870. Správně uvádí, že Metodějovou internací "nevešla tato církevní instituce v život" a že teprve "pod mocenskou záštitou Svatopluka... našlo obnovené arcibiskupství domov na Moravě" (s. 65). L. Havlík neuznává vazalský závazek Svatopluka k císaři Karlu III. a soudí, že při jednání na kopci Comianus r. 884 se Svatopluk "tzv. mezinárodní věrností" zavázal císaři, že nenapadne jeho državy (s. 66). Výklad, že císař "jako světský představitel římského univerza naplnil ve světské sféře předchozí patronanci jeho duchovní hlavy r. 880 a uznal Svatopluka co vysoce postaveného vládce římské oikumeny vedle impéria" (s. 66), je příliš násilný a proto nepřesvědčuje (autor se domnívá, že výraz "homo" měl zde význam "vynikajícího člověka" - viz pozn. 46).

O prvním historickém knížeti Čechů Bořivojovi soudí autor, že nebyl domácího rodu, podléhal svrchovanosti "svého" krále Svatopluka, na jehož dvoře přijal křest (podle autora asi 878-879), a byl pověřen vládnout "lidu jemu svěřenému"; zřejmě prý šlo o "dosazeného Svatoplukova místokrále" (s. 67). Ale obě legendy, jichž se spisovatel dovolává - Kristiánova i legenda "Diffundente sole" (která je pozdním výtahem z Kristiána) - považují Bořivoje zřejmě za knížete domácího českého rodu (Přemyslovce). Ani dovolávaný Kosmas I, 10, 14 neponechává čtenáře v pochybnostech o tom, že Bořivoj pocházel z domácí dynastie Přemyslovců. Jiná je věc, že byl politicky podřízen Svatoplukovi, který se po jeho smrti ujal dočasně přímé vlády v Čechách.

Z konfrontace několika pramenů snaží se autor dovodit, že teprve po r. 919 a před maďarským nájezdem do Saska v l. 924-925 došlo nejprve k obsazení jižního Nitranska Maďary a krátce potom k "poplatnosti Moravanů, spojené snad s koncem vlády mojmírovské dynastie" (s. 68-69). Otázka politických osudů Moravy v 10. stol. zůstává nadále sporná. Názor, že Vratislav I. vládl i na Moravě, souvisí podle autora se záměnou Vratislava I. s Vratislavem II. (s. 184, poz. 51). Dějiny Moravy sleduje spisovatel až do poloviny 11. století. Připojení Moravy k českému státu datuje správně až do doby po smrti Boleslava Chrabrého.

Pozoruhodný je výklad, podle něhož označení franských letopisů "ineffabilis munitio, urbs antiqua Rastizi, civitas munitissima" se týkala města jménem "Morava" (grad Morava), podle něhož (a nikoli podle země) byl titulován i Metoděj (s. 75). Spisovatel soudí, že pravděpodobně šlo o hradištní komplex u Mikulčic (s. 83, poz. 207).

Nitranský kníže Pribina byl podle autora (s. 95) levoboček (privignus) "patrně mojmírovský", což lze sotva prokázat - stejně jako mínění, že byl "vlastně údělným knížetem" (s. 64).

Karantánie představovala ve 2. polovině 9. století podle autora "zvláštní státní útvar v rámci franské říše", označovaný jako regnum (s. 85). Nedoceněna zůstala po mém soudu státní povaha politické organizace Slovanů v Karantánii již ve 2. polovině 8. stol. Byl to chronologicky první státní útvar slovanský (vévoda Borut a jeho křesťanští nástupci).

Důkladně je zpracována také kapitola "Čechy prvních Přemyslovců". Knížete Přinoslava (Ann. Fuld. ad 898, nikoli 896) nelze po mém soudu klást do Čech, jak se autor dohaduje (s. 168). "Vicinius subregulus" (Widukind II, c. 3), kterého porazil Boleslav I., byl prý pravděpodobně kníže zlický a zpustošeným městem Stará Kouřim (s. 169). To je však v rozporu se skutečností, že zličského knížete si podmanil už kníže Václav, takže Zlicko již nebylo "sousedem" českého státu. Naproti tomu souhlasím s výkladem, že "urbs Nova" (Widukind, III, c. 8), totožná se "suburbium Niuunburg" listiny Oty I., je předměstím pražského hradu (Flodoardova "magna urbs Proada"). Věčný spor, co Thietmar mínil slovy "regnum sibi ablatum" (území odňaté Boleslavovi II. Měškem I.), autor nerozřešil. Soudí, že "mohlo jím být Slezsko, i když lze připustit též Krakovsko" (s. 171).

Těžiště spisu není však ve stručných přehledech politických dějin jednotlivých skupin Slovanů, nýbrž v popisu jejich společenského zřízení a vládní organizace v období raného rozvoje feudální společnosti ve slovanském prostředí. Těmto otázkám je také věnována převážná část většiny kapitol. Autor tu sebral veliké množství historického materiálu, roztříděného podle dílčích oblastí Slovanů, což ovšem čtenáři ztěžuje komparativní hodnocení stejných nebo podobných společenských a vládních struktur jednotlivých států. Svou metodu nazývá autor "syntetickou analýzou" (s. 207). Domnívám se však, že syntéza převládá. V recenzi se musím omezit jen na několik poznámek.

Vládní soustavu Veletů za knížete Dragovíta (789) autor charakterizuje jako "přechodnou etapu formování státního útvaru" (s. 141). Dovolává se v poznámce 120 mé studie "Počátky státu veletského" (PHS 5, 1959), v níž však nemluvím o formování státního útvaru Veletů v té době, nýbrž o "jedné z posledních fází předfeudálního společenského zřízení u Veletů" před vznikem státu (s. 17).

Mám však dnes pochybnosti o tom, lze-li vůbec mluvit o "veletském státním útvaru" (s. 142) jako politickém celku. Po studiích J. Nalepy a G. Labudy nelze již tvrdit, že jméno Luticů bylo "synonymem Veletů" (s. 137). Název Veletů (Weletabi) jako zvláštní skupiny polabských Slovanů (odlišné např. od Obodritů) se objevuje v pramenech od r. 789, kdežto jméno Luticů je známo teprve od sklonku 10. století (po velkém povstání Slovanů v r. 983) a lpí jen na čtyřech kmenech severní skupiny Veletů (Chyžini, Črezpěňané, Dolenci, Ratаři). Obě skupiny Veletů je třeba rozlišovat. Dějiny jižní skupiny známe částečně již od konce 8. stol. Tvořili ji Havolané čili Stodorané se sousedními kmeny v údolí Havoly a Sprévy. Havolané měli svá kmenová knížata. Naproti tomu pro severní skupinu Veletů (Lutice) je charakteristické zřízení sněmovní bez centrální vlády knížecí, ale s ústředním kultem Svarožiče

v Retře. Názory o zániku knížecí vlády u těchto Veletů v 10. století (s. 142) postrádají pramenný základ.

V závěru svého spisu zaujímá autor stanovisko k teorii o tzv. syntézách prvků společenských řádů, která se snaží vysvětlit typologické rozdíly ve vývoji společnosti v západní a východní Evropě. Zatímco vznik západoevropských států byl výsledkem syntézy germánské vojenské demokracie s římským prostředím, slovanské státy se formovaly podle autora na základě "syntézy slovanské vojenské demokracie s prvky byzantského a východního prostředí a teprve vlastně koncem raného středověku docházelo i k propojení se západoevropskými, resp. římsko-franskými prvky" (s. 202). Při utváření raně feudální společnosti ve střední, východní a jihovýchodní Evropě šlo o "primární fázi raného feudalismu", která krátkodobě proběhla i v prostředí římských provincií obsazených germánským etnikem. Dlouhé trvání měla tato fáze v zemích Východu; proto se často (nepřesně) hovoří o tzv. východním typu raného feudalismu v protikladu k západnímu, ač podle autora jde jen o dvě chrolonologicky následné fáze raného feudalismu. Rysy druhé (progresívní) fáze raného feudalismu, který byl označen jako "západoevropský", nabývaly ve slovanském prostředí převahy - soudí autor - až počátkem vyspělejšího středověku. Slovanské oblasti procházely v 8.-10. století většinou primární fází raného feudalismu (s. 203).

Po stránce vývoje státu uvažuje spisovatel o třech, resp. čtyřech etapách, které začínají přechodným obdobím od vojenské demokracie a končí vytvořením stabilizovaných útvarů raného středověku. První etapa spadá podle něho do údobí usazování Slovanů v nových oblastech a vytváření nových politických organizací. Jde o konečné stadium vojenské demokracie před vytvořením státu. V jednotlivých oblastech trvalo toto přechodné období nestejně dlouhou dobu. Sem řadí autor svazy knížectví severně od dolního Dunaje v 6.století, Sámovu říši v 7. století, slovanskou heptarchii v Moesii a knížectví Severů v 8. století a balkánských Srbů trvající do první třetiny 10. věku; dále pět knížectví v Čechách 9. století, útvary Veletů a Obodritů do počátku 9. stol., knížectví Vislanů, Slezanů, Polanů, Mazovšanů, Lendiců a Pomořanů v 9.-10. stol. a polabských Srbů a Lužičanů v téže době. Tato etapa se výrazně projevila také u východních Slovanů, kde se před 9. stol. vytvořil větší počet knížectví (u Poljanů, Severjanů, Drevljanů, Dregovičů, Krivičů, Radimičů a Vjatičů). Základním předpokladem vzniku těchto přechodných útvarů bylo "kořistění a obsazování nových území", (s. 203), nejednou za účasti jiných etnik (Bulharů, Avarů, Alanů, Normanů).

Druhou etapu charakterizuje autor jako období zformování a konsolidace raně feudálních států a zařazuje do ní Bulharsko (od počátku 9. stol.) a Kyjevskou Rus (od poslední třetina téhož věku), dále státy Moravanů a Chorvatů (jižních) od počátku 9. stol. Právem však dodává, že šlo o státy, které se během 9. století ještě dotvářely. Státní útvary: srbský, český, polský a obodritský přibyly podle autora až v 10. století. V tomto přehledu chybí stát korutanský (slovinský), který se vytvořil již ve 2. polovině 8. století.

Hospodářský a společenský systém těchto raných států se opíral o expoloataci svobodných, ale na panovníkovi závislých lidí, kteří byli nuceni mu odvádět (v naturáliích a služebnostech) "veřejnoprávní feudální rentu", od níž autor odlišuje "soukromoprávní pracovní rentu otroků a nevolníků", která závisela na produkci ze "soukromého pozemkového vlastnictví dynastie a soukromoprávní držby velmožů" (s.

205). Moderní rozlišování veřejného a soukromého práva - stejně jako držby a vlastnictví - se tu promítá do raných epoch etatizace. Lze vůbec u otroků mluvit o rentě ve smyslu právním?

Teprve ve třetím období vývoje slovanských států se podle autora počaly objevovat "prvky soukromoprávních feudálních vztahů" (s. 205). Domácí produkce, která zabezpečila vznik státní organizace, se po určitém období stala nedostatečnou pro další potřeby rozvoje společnosti. Krizi řešily státy výbojem za účelem získání kořisti, pracovních sil (zajatců) a daní, což přispívalo k rozvoji domácí ekonomiky. Vznikaly rozlehlé říše. Autor má na mysli Bulharsko a Moravu v 9. stol., Chorvatsko, Čechy a Polsko v 10. a Obodritsko v 11. věku, přičemž rozeznává tři stupně připoutání podřízených zemí k ústřednímu státu: 1) odvádění daní, 2) obsazení země posádkami vládnoucího státu, 3) úplné zapojení ovládaných zemí do systému ústředního státu (přeměna říše v soustátí). Tohoto 3. stupně podle autora nedosáhla plně ani bulharská říše, ani Velká Morava (která přesáhla jen druhý stupeň přeměny říše v soustátí), ani česká říše; zčásti jej uskutečnila polská a plně ruská říše, která názorně ilustruje všechny stupně tohoto vývoje a u níž lze nejprůkazněji sledovat nejen vytvoření říše, ale i čtvrtou etapu etatizace, tj. přeměnu říše v soustátí vyspělého středověku.

V částečném rozporu s tímto výkladem je tvrzení autora (v dalším odstavci na s. 206), že "toto čtvrté stadium etatizace lze konečně pozorovat také ve vývoji českého státu, který si po krizi na počátku 11. století přisvojil Moravu, nebo státu polského ve druhé polovině století". Tento názor mám za správnější. Je též nepochybné, že třetí etapa znamenala "ekonomické a mocenské posílení ústředního státu říše." Rozpad říší, z nichž dále existoval původní ústřední stát, způsobil oslabení jeho moci a vedl k "faktické alodizaci držeb velmožů a vytvoření podmínek pro soukromoprávní feudální vztahy". Převaha těchto vztahů signalizovala podle autora již čtvrtou etapu vývoje státních útvarů, kterou autor klade většinou do 11., v méně případech do 12. stol. Soudí, že "v plné míře lze zde hovořit o druhé, progresívnější fázi raného feudalismu, i když pouze tato fáze byla nepřesně jako jediná teprve považována za raný feudalismus" (s. 207). Tímto způsobem shrnul spisovatel v závěru své práce vývoj slovanských předstátních a státních útvarů do 4 etap etatizace a dvou fází epochy raného feudalismu: jeho první fáze (etapy II-III), a druhé "progresívnější" fáze (etapa IV).

Na konci knihy je stručné resumé v jazyce ruském a anglickém a obsáhlý rejstřík zeměpisný, jmenný a věcný. Uprostřed spisu najde čtenář dvě mapy ilustrující v hrubých rysech rozmístění slovanských států okolo r. 800 a 1050.

Četba spisu není lehká. Je to způsobeno jednak množstvím shromážděného historického materiálu, který je citován často v původním znění pramenů, jednak zhuštěným slohem autora, který charakterizuje svou práci jako "analyticko-syntetický obraz o politickém, společenském a státním vývoji slovanských státních útvarů" (viz jeho spis "Geneze feudální společnosti" pt., 1987, s. 8). Po mém soudu syntéza převažuje. Při teritoriálně i chronologicky širokém záběru práce to jinak ani není možné. I když nemohu souhlasit se všemi jednotlivostmi výkladu, neváhám prohlásit recenzovanou práci za velmi pilný a mimořádně podnětný přínos k historiografii a ty-

pologii raných slovanských států, který nutí čtenáře k přemýšlení a přehodnocení mnohých v dosavadní historiografii ustálených názorů.

© Hynek Bulín, 1991

A.A. Kotelnikova, Feodalism i gorod v Italii v VIII-XV vekach Po materialam centralnych i severnych oblastej Moskva Nauka 1987.

Je známo, že německý kronikář 12. století Otto z Freisingu charakterizoval Itálii jako zemi měst. Měl na mysli základní rozdíl vůči Německu, které se počalo teprve na stupeň městského života dostávat; méně ovšem by to platilo o Francii a Španělsku, kde města hrála již značnou úlohu i v raném středověku a kde prakticky kontinuita městského života nebyla narušena. Ale i ve srovnání s těmito zeměmi vytváří Itálie specifikum, jedině v Itálii došlo k vytvoření městského státu - v jižní Francii to byla jen efemérní záležitost -, který konec konců umožnil utváření kultury italské renesance, a v němž jako v prvním dochází i k náběhům vytvoření raně kapitalistických vztahů. Máme alespoň na mysli Florencii 14.-15. století. Přitom se vývoj italského feudalismu vyznačuje i dalšími specifiky, jež se Kotelnikova snaží postihnout. Dodejme ovšem předem, že tak činí především na městech severní Itálie a Toscany – část jižní Itálie je záměrně ponechána stranou.

Ve skice od raného středověku k rozvinutému feudalismu je zřejmá snaha ukázat na kontinuitu městského života, jež se např. projevuje v samotném fenoménu svobodných řemeslníků a to i v období langobardského panství a rozvojem obchodu, který byl narušen - zde se Kotelnikova kloní k názoru H. Pirenna - až výbojem Arabů. To je nutno konstatovat přesto, že město v období langobardském a karlovském bylo začleněno do administrativy státu a ztratilo svou někdejší politickou autonomii; v karlovské době vládla nad městy hrabata.

Více snad i pro rané období mohl být osvětlen vztah hrabat a biskupů a rozvedeny zárodečné formy městské samosprávy v rámci imunit, udělovaných biskupům, sídlícím ve městech. Je např. prokázáno, že měšťanům již tehdy příslušelo jisté hlasovací právo při výběru biskupů a i jiných činitelů. I když narůstá ekonomická činnost měst, je ještě daleko do stadia městských korporací. Nešlo přitom o čistě městskou formu života, město bylo převážně spojeno se zemědělským feudálním prostředím; i řemeslníci mohli disponovat vlastními pozemky a dostávali se tímto způsobem do závislosti na feudálech. Ale na druhé straně je možno konstatovat, že tento proces feudalizace nebyl završen a v italských městech se udrželo alodiální vlastnictví, známé konec konců již z období langobardského, o čemž mimo jiné svědčí termín "terra langobardorum", označující právě svobodnou držbu. Svobodní však nemusili být jen staršího původu - mohli to být i ti, kdož se svobodnými stávali skrze krále. Hranice mezi svobodnými a nesvobodnými pak byla velku pohyblivá. Značnou úlohu zde hrály smlouvy, které byly pro rolníky příznivější v okolí měst než na místech od městských odlehlých. Pro tuto nájemnou složku obyvatelstva se razil termín livellarii. Prakticky jde o poměr, který lze charakterizovat jako poměr emfyteutický. Vnitřně se nájemný poměr velmi lišil a livelární smlouva se mohla zvrhnout v nutnost odstoupení různých objektů feudálům a navíc se jí určovala i velikost renty světským a hlavně církevním feudálům. Kotelnikova dále ukazuje, že se od 10. století počíná rozšiřovat zemědělský majetek měšťanů v oblasti contado, kteří jej pronajímali na základě smluv.

K novým poznatkům dochází autorka i pokud jde o města 11. a 12. století, kdy soudní a politické funkce přecházejí na samotné město. Jde o jev značně protikladný.

Někde se posiluje moc biskupa, jinde se proti němu vedou přímé boje. Města se však dostávají do ostřejšího střetu se světskými feudály, což Kotelnikova dokumentuje na příkladě langobardských a toskánských měst a hlavně ukazuje, jak byl s tímto fenoménem spojen růst středního měšťanstva (popolani) a přímo mluví o popolánské komuně. Jisté je, že se ve 12. století vytváří popolánské zákonodárství, jež je prosazováno především prostřednictvím kapitána lidu (capitano del popolo). Bohužel jde zde u Kotelnikové více o přehledná konstatování než o vlastní rozbor.

Obšírněji je vysvětlena funkce selských komun, které se podobají co do statutů a orgánů městských komunám, ovšem s tím rozdílem, že se v nich projevuje úloha zemědělství a navíc selské komuny více než městské komuny směřují k federacím. Jinak byl však jejich princip autonomie oslaben tím, že jejich představitele mohli jmenovat i feudálové. Ale velmi brzy právě i tento výběr ovlivnila města. Ve většině selských komun určovalo město i podesty. Co do složení obyvatelstva nebyly selské komuny nikterak jednotné - v selských komunách nebyli výjimkou ani řemeslníci.

Větší pozornost pak Kotelnikova věnuje problematice osvobození rolnictva z feudální závislosti. Snadný přechod do měst měli nájemní rolníci, livellari, kteří byli zvýhodněni proti tzv. villanům, kterým se dostávalo městského občanství až po deseti letech, a vlastním servům. Výjimku zde tvoří r. 1257 právě Bologna, jež řadu servů osvobodila, aniž to učinila důsledně. Škoda, že Kotelnikova nerozebrala při této příležitosti tzv. Statuta sacrata z 1274-1292, jež osvobození rolnictva z feudálních pout kategoricky nadekretovala.

Kotelnikova ukazuje, že pozitivní vliv města na rolnictvo nelze jednostranně přeceňovat a to i po stránce rozvoje výrobních sil a navíc i město bylo tím svázáno více s feudálním prostředím. Městská ekonomika však podpořila na venkově vztahy nájemné, v nichž je možno vidět přechodnou fázi ke kapitalistickým vztahům, které se prosazovaly nejvíce na půdě, jíž měli v držení popolani. Nájemné vztahy pak silně podpořily vlastní diferenciaci rolnictva. Vztah městského obyvatelstva k venkovu je pak možno mimo jiné demonstrovat rozborem florentského katastru z r. 1427, z něhož vyplývá, že více než polovina obyvatelstva Florencie vlastnila zemědělské pozemky a nájemné vztahy byly podle katastru rozšířeny na čtvrtinu hospodářství. Kotelnikova i zde dochází k závěru, že právě renta, vyplývající z nájmu, znamenala přechod k rentě kapitalistické. A stejně tak je možno vidět často v popolanech zemědělské podnikatele.

Obšírně se pak Kotelnikova zabývá postavením vedoucích florentských rodin, jež vyšly z popolo a byli přitom i většími vlastníky půdy. Týká se to příslušníků rodu Certaldo, d'Ubertino, del Bene, Ricardi, Datini a Strozzi, v čemž má ulehčenou práci řadou předcházejících studií italských a amerických autorů. Zajímavé např. je, že i Mediceové se zabývali zemědělským podnikáním a využívali forem nájmu tzv. mezzadrie.

Kotelnikova shrnuje a v něčem doplňuje naše vědomosti o církevní pozemkové držbě 14.-15. století a hlavně se snaží objasnit pohyb renty na církevních državách. Hlavní pozornost však soustřeďuje na ekonomiku světských feudálů, hlavně těch, kteří přešli do měst a v mnohém se přiblížili popolánům, s kterými se však neidentifikovali a popolani proti nim operovali i se zvláštním protimagnátským zákonodárstvím, jak tomu bylo např. ve Florencii 1293-1295.

Cílem práce Kotelnikové je ukázat, jak existence měst modifikovala vlastní feudální vztahy v severní Itálii a v oblasti Toscany a zároveň i jak feudální vztahy ovlivnily samotné město. S tím souvisí pak i otázka, zda zemědělské podnikání popolánů může vykázat kapitalistické prvky. Vcelku z práce vyplývá větší úloha svobodného rolnictva ve všech etapách italského feudalismu. Ale nezapomeňme, že na druhé straně i v období největšího rozmachu městského státu existovaly nadále vztahy feudální závislosti. Feudálních prvků pak bylo možno využít pro vytváření vztahů s městskými komunami, což vede Kotelnikovou k závěru, že tato italská forma feudalismu, integrující i města, byla odolnější proti rozkladu, než feudalismus v Anglii a Francii.

© Jaroslav Kudrna, 1991

Ferdinand Opll, Stadt und Reich im 12. Jahrhundert (1125-1190) (= Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J.F. Böhmers Regesta imperii 6), Wien-Köln-Graz 1986, Hermann Böhlaus Nachfolger, 624 s.

Město je fenomén, který provází všechny vyspělé lidské kulturní pospolitosti a tak jak jsou tyto rozdílné v čase i prostoru, tak jsou rozdílné i tváře i tvářnost měst jako takových. Vzhledem k tomu se vědecké bádání až na výjimky! vypořádává skorem napořád se specializovanými otázkami - a jinak to ovšem ani nejde, nemá-li se sklouznout k povrchnosti - když k fenoménu času a prostoru přistupuje i hledisko věcné. Přitom pochopitelně hraje svou vážnou roli i historie právní i dějiny správní. V práci monografické i syntetizujících pokusech, věnovaných jednotlivým kulturám je "velký provoz", existují speciální ústavy, objevují se samostatné časopisy, takže zvládnout, ano jen přehlédnout látku se nemůže plně zdařit ani v sídlech dobře vybavených a fungujících knihoven, které ovšem u nás nejsou vůbec. Alespoň ilustrativně uveďme, že jen v posledním "Forschungsberichtu" W. Ehbrechta a dalších z r. 1987 se eviduje v oblasti německé pro období necelých deseti let na 1000 titulů, které jistě ani autoři referátu sami nemohli všechny důkladně přečíst (je třeba přiznat, že některé práce číst celé se ani nevyplácí). Ale nemůžeme-li podat žádný širě zaměřený souhrnný referát, nemá to znamenat, že by se nemělo upozorňovat aspoň exemplárně na některá klíčová či aspoň významná díla zahraniční literatury, která nám mohou leccos říci metodicky i věcně. Myslím, že k nim patří i v nadpisu uvedené dílo Opllovo, jehož rukopisnou verzi z r. 1984 se autor, který je dnes ředitelem archívu města Vídně, habilitoval na vídeňské univerzitě. Snad je v této souvislosti vhodno dodat, že Opll se věnuje soustavně studiu 12. století: vydal mj. knihu o itineráři Friedricha Barbarossy a vydává Regesta imperii tohoto panovníka. Protože výše citované dílo má na první pohled neobvyklou strukturu, je třeba věnovat nejprve zevrubnější pozornost jí.

Po obligátní předmluvě přináší stručný úvod (s. 11-24) zběžný přehled německého a italského bádání o této problematice, i když s některými obecnějšími odbočkami. První základní oddíl tvoří stopadesátistránková stať "Städte im regnum Theutonicorum" (s. 25-177), druhý pak "Städte im regnum Italiae" (s. 178-480). Stať "Städte im regnum Burgundiae" už svým rozsahem působí jen jako doplněk (s. 481-518). Z ryze technického hlediska lze ovšem litovat, že nebylo využito možnosti živých záhlaví pro zpřehlednění práce, tj. že se v nich neobjevují jména jednotlivých měst. Vlastní stať posléze uzavírá kapitola "Zur Stadtentwicklung im 12. Jahrhundert: Analysen und Ergebnisse" (s. 519-561), jež se rozpadá na sedm menších oddílů. Na osmnácti stránkách přicházejí "Bemerkungen zur kaiserlichen Städtepolitik im 12. Jahrhundert", rozdělené dle uvedených tří království, dále pasáž o císařských založeních měst, postavení měst v panovnickém itineráři, o významu měst jako opevněných sídel, o městě jako zdroji císařových příjmů, o panovníkovi a městské sociální skladbě a posléze o prostředcích a metodách císařské městské politiky. Dále následují přílohy o příjmech z těchto měst a seznamy prvních výskytů jmenování konzulů v městech italských. Knihu posléze uzavírá seznam pramenů a literatury, soupis zkratek a rejstřík, čímž se rozumí rejstřík věcný. Potřebu rejstříku jmen

místních autor oddiskutovává tím, že kniha sama je členěna dle jednotlivých lokalit (viz ještě níže), není to však vůbec přesvědčivé, protože jednak různě zajímavé i důležité informace mohou být a také jsou o jednotlivých městech podány i v souvislosti s hlavním výkladem o jiných, nehledě už vůbec k tomu, že tak vypadají ze zorného pole informace závěrečné kapitoly zcela. A ani argument ohledně jmen osobních, že totiž není třeba je registrovat z důvodů obsahových, není přesvědčivý; rejstřík věcný pak vykazuje všelijaké mezery (srv. např. heslo Volkszählung, kdy vypadla s. 263, heslo Konsuln s. 207, Regalien s. 234 aj.).

Je ale třeba vrátit se k jádru knihy. To tvoří slovníková, v jednotlivých oddílech abecedně řazená hesla o kolísavém rozsahu (od dvou do dvanácti stran), v nichž s použitím rozsáhlé literatury i primárních tištěných pramenů, zejména vlastních císařských listin, je rekonstruován proměnlivý vztah panovníkův k příslušným městům. Pro oblast "německého" království to je celkem 35 lokalit, pro Itálii 52 a pro Burgundsko 19 (z toho 13 je pojednáno toliko souhrnně), tedy celkem 106 míst. V každém z uvedených hesel je podána i rámcová retrospektivní charakteristika a pak je interpretován rekonstruovatelný vztah, zejména listinami doložené vazby v souvislosti s politickými, vojenskými a hospodářskými aspekty. Přitom ovšem dominují právní vztahy a správní proměny, aniž by však bylo vždy dostatečně zřetelně patrno, jaké byly základní impulsy, které k těmto kontaktům vedly. Je pochopitelné, že vyspělejší poměry italské bylo možno sledovat s větší určitostí, ale stejně tak padne do očí skutečnost, že autor nevzal v úvahu všechny města, zejména pak v oblasti středoevropské. To podle našeho názoru bylo zapotřebí i v tom případě, když materiál není k dispozici, neboť to zachované vazby nutně staví do určitějšího světla a může poukázat na dosud neznámé souvislosti. Vůbec se mi zdá, že tento řekl bych "slovníkový" přístup není nejšťastnější volbou. Výraznější rysy vývoje či aspoň okamžitého stavu by bylo bývalo lépe zachytit v jednotném chronologickém výkladu (s eventuálním členěním na ony tři základní celky, případně podle jednotlivých kategorií měst, jak se tehdy vytvořily či vytvářely). Rovněž překvapuje, že u školeného diplomatika bylo tak málo místa věnováno diplomatickým východiskům, ať už přímo ve vztahu k městům, či v souvislosti s ostatním materiálem. Tu by zejména různé statistické a vůbec tabelární přehledy a souhrny o strukturaci vydaných listin rozhodně nebyly na závadu. Naopak mohly různě přinést důležité poznatky pokud jde o kolísání, stoupání či prolínání se různých vlivů při praktickém řešení rozličných politických i dalších problémů doby. A při případné hlubší analýze itinerářových údajů, kterým autor věnoval posléze jen nesouvislé poznámky, by jistě nebylo zcela zanedbatelné sledovat i místo vydání příslušných listin, resp. jejich jednotlivých typů ve vztahu k příjemcům. Tato vazba by zejména při velkých vzdálenostech, které římský panovník tehdy musil překonávat, mohla přinést aspoň symptomy pro míru závažnosti případně "příležitosti" takových právních aktů, tím spíše, když by se při větších vzdálenostech zakalkulovala i roční doba. Výsledky by pak získaly platnost i pro další otázky. Bylo by možno pokračovat, ale není to v této souvislosti zapotřebí.

A tak lze informaci o této knize, pro studium počátků rozvoje pozdněstředověkých evropských měst nepochybně závažné, uzavřít konstatováním, že nabízející se, resp. vyvozené závěry jsou poměrně sporé, i když v práci samotné je uloženo velké množství informací, které však nebyly dostatečně soustavně zhodno-

ceny. Zdá se, že to bylo způsobeno zejména nepříliš šťastnou skladbou knihy. Ale snad se od autora dočkáme nějakého zevrubnějšího využití této materie a jejího usoustavnění v samostatné rozpravě, k níž si v této knize vytvořil základní východiska, která by bylo třeba prohloubit.

Poznámky

1 V poslední době zejména LEONARDO BENEVOLO, *Die Geschichte der Stadt,* Frankfurt a.M. - New York 1984, 2. Aufl., 1069 s. Snad nebude na závadu, upozorním-li alespoň bibliograficky na jednu novější souhrnnější práci z oblasti starších středoevropských městských dějin: EBERHARD ISENMANN, *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250-1500. Stadtgestalt, Recht, Stadtregiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft,* Stuttgart 1988, 442 s.

2 W. EHBRECHT a další, Neue Veröffentlichungen zur vergleichenden Städtegeschichte 1979-1986, *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 123, 1987, s. 299-604.

© Ivan Hlaváček, 1991

Urkundenregesten zur Tätigkeit des deutschen Königs- und Hofgerichts bis 1451. Herausgegeben von Bernhard Diestelkamp. Band 3 : Die Zeit Rudolfs von Habsburg 1273-1291, bearb. von Bernhard Diestelkamp und Ute Rödel, Köln - Wien 1986, Böhlau Verlag, XLVIII + 482 s.

V rámci zvláštní řady Quellen und Forschungen zur höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich - o některých svazcích této široce koncipované ediční řady, jež obsahuje jak zpracování, tak edice materiálu, jsem už měl možnost porůznu referovat[1] - vyšel její třetí díl. Záměrně neříkám "už", protože z technických důvodů je to totiž vlastně svazek první, za nímž teprve budou následovat či už následují svazky další, resp. předchozí. Vybírám-li tento svazek jako pars pro toto, je to nejen z toho důvodu, že je první, ale též proto, že má v řadě případů úzkou vazbu i na českou problematiku, nehledě už vůbec na to, že je názorným příkladem soustavného základního výzkumu, o němž se nám ani pro značně mladší údobí našich dějin ani nezdá. A tu je třeba ještě výslovně konstatovat, že jde o základní výzkum, který se zaměřuje výlučně na právní dějiny v jejich klíčových centrálních okruzích, i když z edice může ovšem profitovat i historie politická a správní v nejširším slova smyslu.

B. Diestelkamp v předmluvě vysvětluje, proč dochází k nerovnoměrnosti ve vydávání jednotlivých svazků. Důležitější ovšem je, aby koncepce a způsob realizace edice byly uživateli jasné už při prvním užití knihy a nelze se tudíž odvolávat na vydání podrobného úvodu k celému dílu v 1. svazku. Ten je ovšem také proponován, nicméně zevrubnou informaci přináší rovněž úvod k 3. dílu, který respektuje patřičná specifika látky uvedeného období. První dva svazky mají obsáhnout materii let 911-1197, resp. 1198-1272. Jak to bude s dalšími svazky a kolik jich vůbec do zániku říšského dvorského soudu v r. 1451 bude, nelze zřejmě dosud ani odhadnout. Že nás ovšem vzhledem k tomu, že půjde o údobí několika panovníků, kteří byli současně i českými králi, budou tyto svazky zajímat dokonce zvýšenou měrou, není ani třeba zdůrazňovat?

Referent, který představuje dílo v prostředí, kde toto nebude právě příliš hojně k dispozici, se nalézá v zapeklité situaci. Úvod je sice zřetelný a vysoce konkrétní a informativní, ale současně tak zhuštěný, že vlastně ani z něho nelze podat výtah, aniž by nevzniklo nebezpečí větší či menší jednostrannosti. Bylo by takřka třeba přeložit přinejmenším dvacet stran tohoto uvedení do problematiky, které sice přináší výklad o obecných aspektech a východiscích autorů, nicméně je výrazně orientované na dobu vlády Rudolfovy, takže o nějakém možném dublování s celkovým úvodem nemůže vlastně být ani řeči. Přesto je třeba o takové představení se pokusit. Ocitujme nejdříve, co tedy bylo, resp. je cílem celé této řady. Na s. XII se o tom výslovně říká, že jejím záměrem je "zpřístupnění takových pramenů, které vznikly v souvislosti se spory uzavíranými činností německého krále nebo jím pověřené osoby (hofrichtéř, různí komisaři)". Protože autoři výslovně konstatují, že vycházejí z vydaného materiálu, mohl by vzniknout dojem, že vlastně jen dublují dosavadní edice a regestáře, včetně rozsáhlého využití formulářových sbírek, o nichž ještě podrobněji níže. Ale to by byl velký omyl, protože dosavadní edice a regestáře tvoří pouze východisko pro vlastní práci. Neboť podstatný je právněhistorický aspekt díla, tj. že došlo k zod-

povědnému výběru v úvahu přicházející látky, která je s velkou akribií, jakož i podrobně a rozmyslně zpracována z právněhistorického hlediska. To jinými slovy znamená, že ve velmi detailní regestové formě jsou zdůrazněny všechny potřebné aspekty počínaje adresami a jejich konkrétními variantami, přes druh a kvalitu právního řízení až k případným důsledkům takového jednání včetně svědků, zpečetění apod. Aby pak užitnost příslušných dokladů byla co největší, rozhodli se autoři - nepochybně zcela oprávněně - podávat současně s německým textem, který už nutně je i jakýmsi výkladem, znění původní, tj. ve většině případů latinské. I když je od vlastního regestu sice odlišeno kurzívou, bylo by přece jen bývalo lépe, kdyby tyto partie byly vloženy do závorek. Takto uživateli přece jen chvíli trvá, než si zvykne na to, že nejde o pokračování předchozího textu, nýbrž o jeho reprodukci. Míra snahy o přesnost a zevrubnost se obráží i v tom, že autoři se snaží zachytit všechny možné stopy, jež umožňují či mohou vést k hlubšímu proniknutí do variability právních pořízení; ve zdůvodněných případech se nevyhýbají ani reprodukování areng příslušných písemností.

Ovšem autoři nejen provádějí detailní rozbor (při němž podle potřeby jdou až k původnímu dochování), ale současně i zřetelně omezují svůj záběr a to zejména ve dvou směrech. Za prvé jsou za východisko brány toliko listiny, které lze spojit s nějakým konkrétním případem (s. XIII) a nikoliv ostatní materiál, v tom zejména vyprávěcí a za druhé je látka omezena - aby se dala zvládnout - jen na výkon tohoto aktu panovníkem přímo, resp. jím bezprostředně jmenovaným zástupcem. Ostatní činitelé, kteří se příslušnými kauzami zabývali z jiné kompetence, především ovšem orgány církevní, resp. jejich písemnosti nejsou brány v úvahu. Autoři nicméně konstatují, že tam, kde se bylo možno snadno dohledat těchto údajů, je na ně v aparátu upozorňováno. A protože si opatřili opravdu velké znalosti, přinášejí i tu významné doplňky. A konečně lze ještě uvést, že ze své první zásady udělali sedm výjimek. Dvě nás tu nemusejí zajímat (leda snad že bychom vyjádřili překvapení, že vůbec do knihy byly zařazeny, protože editoři dovozují, že č. 53 pochází zřejmě až z doby krále Adolfa a č. 536 vzniklo kontaminací starších editorů; v nejlepším případě měly být příslušné informace podány bez čísel). O to více má pro nás důležitost zbývajících pět, která se týkají říšského procesu proti Přemyslu II. (č. 38, 48, 52, 55, 91). Tato čísla zachycující jednotlivé fáze onoho procesu od Přemyslova předvolání do Würzburku v lednu 1275 až k vyhlášení ztížené říšské klatby na téhož (Aberacht) z června 1276. Protože se autoři omezují toliko na prameny, nelze jim vyčítat neznalost české literatury, i když obecně lze říci, že větší zřetel k literatuře vůbec by nebyl na závadu.

Už z výše uvedeného přehledu plyne, že 646 průběžných čísel neznačí stejný počet procesů či záležitostí, protože některé se táhly řadu let a obsahují i značně větší počet čísel. Propojení těchto jejich jednotlivých fází příslušnými odkazy není vždy dostatečně zřetelné, někdy i chybí. Lze to sice doplnit z rejstříku, nicméně by stálo za úvahu dát odkazy na příslušná čísla už do záhlaví jednotlivých čísel, aby vazba byla patrná na první pohled. Stejně tak by měla být původní datace připojována už do záhlaví, aby se nemusila hledat zapadlá na konci.

Výrazně fragmentární ráz pramenů způsobuje, že informace o jednotlivých případech jsou značně rozličné kvality a zachycují současně různé fáze jednání, takže

zdaleka ne vždy lze jeho celý průběh adekvátně zachytit. A to už vede k otázce, ovšem nezodpovědítelné, totiž o jaké části této agendy máme vůbec povědomost. V důsledku poměrně rozsáhlého dochování formulářového, které bylo široce excerpováno a jež tvoří takřka celou čtvrtinu látky, se zřejmě podařilo ztráty značně zmenšit, i když jsou jistě velmi citelné, protože neexistuje žádná centrální evidence, neboť písemnosti, které sem patří, pocházejí jak z dvorské kanceláře, tak z kanceláře říšského dvorského soudu a musely být vesměs shledávány v příjemeckých archívech.

Ale je třeba tuto zprávu uzavřít a tak ještě jen upozornění na doprovodný aparát, v němž přicházejí soupisy formulí k různým fázím procesního řízení, incipity a explicity formulářových znění a rozsáhlé rejstříky (jmenný i věcný). Se snahou o nějaké věcné členění se zatím také nesetkáváme, i když případné tabelární vyhodnocení aspektů geografických, chronologických i typologických by nebylo na závadu.

Máme tedy v ruce tímto jediným svazkem důležitou pomůcku pro poznání fungování a ochrany říšského míru. S přibývajícími svazky se bude ovšem význam tohoto souboru umocňovat.

Poznámky

1 Srv. Archivní časopis 31, 1981, s. 188-191, tamže 34, 1984, s. 188-190 a v tomto sborníku 31, 1990, s. 260-265.
Nově vyšel 6. svazek této řady, připravený FRIEDRICHEM BATTENBERGEM, *Die Königszeit Karls IV.* (1346-1355 März), tamže 1990, XXXIX -412 s.

© Ivan Hlaváček, 1991

Franz Irsigler - Arnold Lassotta, Bettler und Gaukler, Dirnen und Henker. Randgruppen und Aussenseiter in Köln 1300-1600, Graven Verlag Köln 1984, 320 str.

Známý historik hospodářských a sociálních dějin středověkého Kolína nad Rýnem F. Irsigler spojil se s badatelem mladší generace, zaměřeným na problematiku středověkého chudinství, k napsání knihy o neplnoprávných a opovrhovaných členech komunity významného obchodního města. Jejich kniha může sloužit jako příklad vyzrálé syntézy, která se s vědomím trvalé aktuálnosti tématu obrací k širším vrstvám čtenářů, aniž by přitom slevila z odborné náročnosti a objevnosti. Autoři konfrontují pohledy dobových normálií s řečí kronik a pamětí, základem práce je pak důkladná znalost listinného i kodikologického materiálu z Historického archívu města Kolína. Soustavně zpracovány byly zejména rozsáhlé knihovní řady městského chudinského úřadu, radní protokoly a řada svazků normativních, správních a soudních akt, celkem více než stovka rukopisů a velký soubor listin. Vzhledem k jisté "módnosti" tématu mohli se autoři opřít též o rozsáhlou literaturu.

Kniha je rozdělena do deseti tematických kapitol. První je věnována žebrákům a tulákům, druhá nemocným leprou, další duševně chorým, poté následuje kapitola o lázních, lázeňských a barbířích, kapitola o kejklířích a potulných komediantech, kapitola o kouzelnících a věštkyních, pasáž věnovaná cikánům, rozsáhlá kapitola studuje problematiku prostituce a knihu uzavírá oddíl věnovaný katovi a jeho pacholkům a problematice poprav. Způsob, jakým autoři seznamují čtenáře s tématem, připomíná v nejlepším smyslu Z. Wintra. Dokonalá znalost problematiky a schopnost hutného shrnutí výsledků vlastních analýz i literatury umožnila autorům stručně sumovat hlavní problémy každé kapitoly, resp. jejích podkapitol, a demonstrovat platnost obecnějších tezí na promyšleně volených příkladech z pramenů. Dobová svědectví nechávají autoři promlouvat původním jazykem, jen neznámé pojmy vysvětlují moderní němčinou. Kniha, vybavená bohatým odkazovým aparátem, tak dokázala udržet pozornost laického i odborného čtenáře. Pramenná svědectví neslouží přitom jako pouhá efektní ilustrace textu. O tom, že nejsou vybrána náhodně, svědčí bohatý komentář, který na základě dalších pramenů objasňuje pozadí dané události i postoj tvůrce pramenného svědectví.

Na rozdíl od Wintra kladou autoři velký důraz na proměnlivost popisovaných historických jevů v průběhu tří sledovaných staletí. Mentalita lidí 14. věku se výrazně lišila od představ kolínských obyvatel druhé poloviny 16. století, odlišné byly i normativní úpravy života na okraji městské společnosti. Zřejmý byl trend k menší toleranci a ke snaze o utužení pořádku ve městě. Tyto posuny lze sledovat dobře zejména v 16. století, nejen díky bohatší pramenné základně. Zvláště po prosazení se protireformace můžeme pozorovat velmi intenzívní úsilí o redukci lumpenproletariátu a jeho podřízení soustavnému dozoru. Středověká tolerance vůči žebrákům, poutníkům, kejklířům či prostitutkám jako integrální, byť i méněcenné složce městské společnosti mizí, komunita řádných usedlých občanů se stále více uzavírá a "služby" bezectných se, alespoň pro veřejnost, trpí spíše s ohledem na početné návštěvníky města.

V tomto směru se arcibiskupský Kolín radikálně lišil např. od otevřenějšího a tolerantnějšího Norimberka.

S ohledem na právní historii jsou nejzajímavější dvě poslední kapitoly. Kolínský nevěstinec je nejstarší prameny doložená instituce tohoto typu v Německu. Čtyřicetitisícové velkoměsto ovšem nutně potřebovalo též prostituci pouliční, stejně jako služby kuplířek, obstarávajících nejkvalitnější pracovnice v této oblasti. Autoři sledují sociální i místní původ, životní i pracovní podmínky prostitutek, zjišťují výši jejich výdělků a charakterizují jejich pracovněprávní i finanční vazby ke kuplířkám a katovi. Pokoušejí se též zjistit, jaké měly alespoň čelné prostitutky šance ke vzestupu mezi "slušné" obyvatele města. Prostitutky, zvláště jejich nejnižší sorta, pracující v městském nevěstinci, se musely o svůj výdělek pilně přičiňovat. Přesto byla jejich úroveň příjmů ve srovnání s výdělky služek nebo zemědělských dělnic poměrně atraktivní. Toto konstatování má značnou váhu, uvědomíme-li si jak velké množství žen žilo v městě ve volných a dočasných svazcích s vojáky nebo s muži z nemajetných vrstev - řádně sezdána byla v Kolíně 15. století necelá třetina obyvatel.

O existenci profesionálního kata mlčí kolínské prameny až přes polovinu 14. století. (V Augsburku je kat doložen r. 1276, v Lübecku a Brunschweigu po r. 1300). Snad tuto činnost zastával soudní dráb a posel, který i v 15. století kata příležitostně zastupoval. Kat nebyl ovšem úředníkem městským. Podléhal kolínskému arcibiskupovi (kurfiřtovi), respl jeho náměstkovi (Greve). Tím byl ovšem kolínský měšťan, stejně jako jimi byli přísedící kolínského arcibiskupského soudu. Od prvého výskytu v pramenech pojí se s katem znamení odióznosti a zároveň prestiž magického léčitele. Tyto charakteristiky sílí v průběhu 15. století. Oba jmenované momenty působily na současníky tak sugestivně, že v pramenech není kat nikdy označován jménem, vždy jen přezdívkou svého úřadu. Katova práva, příjmy a povinnosti definovala kodifikace z r. 1435. Podle ní mj. kolínský kat pracoval pro celý kolínský soudní okrsek, jehož města mu poskytovala pravidelný naturální i peněžní plat a z každé exekuce vyplácela nadto zlaťák. Základ katovských příjmů představovaly ovšem dávky placené kolínskými a předměstskými prostitutkami.

Zvláštní pozornost věnují autoři popravě jako veřejnému představení plnému symboliky.[2] Upozorňují, že vlastní exekuce představovala v tvrdé životní praxi sledovaných staletí pouze extrémní formu úmrtí. Výjimečnost tomuto aktu propůjčoval ceremoniál spojený s popravou. Zvláště hromadné exekuce politického charakteru nebo popravy významných osobností městského života (např. po kolínské "revoluci" r. 1513) se měnily ve výpravnou a pečlivě režírovanou lidovou slavnost, která měla posloužit k odreagování a usměrnění zájmu lidových vrstev.

Podrobně je probírána technická stránka exekucí, jejich velká náročnost na kvalifikaci a fyzickou i psychickou trénovanost kata.[3] Autoři dokládají, že pod zorným úhlem bezchybnosti vlastního výkonu měnilo se privilegium patriciů, být pro politické delikty stínán počestným městským úředníkem "mečonošem", v bolestnou nevýhodu. Stručnou pozornost věnují autoři tortuře a končí pasáží o katových pacholcích, pohodných, čističích stok.

Fenomén, který si v recenzi zaslouží alespoň zmínku, je rozsáhlá a zdařilá ilustrační výbava knihy, čítající na 70 vyobrazení. Jsou tu publikovány výřezy a detaily z iluminací středověkých rukopisů, z deskotisků 15. století i z grafik 16. a 17. století,

prezentovány jsou četné písařské malůvky z okrajů listů soudních knih, dále pečeti, muzejní exponáty atd.

Autoři uzavírají knihu konstatováním, že jim nešlo o pouhé vylíčení barvité každodennosti "exotických" jevů a profesí minulosti, nýbrž o co možná všestrannou charakteristiku hlavních sociálně-profesních skupin, žijících na okraji městské společnosti na přelomu středovaku a novověku. Chtěli charakterizovat společensky významnou, byť opovrhovanou vrstvu, která v proměnné podobě představuje vždy znovu aktuální problém i pro moderní společnost.

Poznámky:

1 Uveďme alespoň DANCKERT, W.: *Unehrliche Berufe. Die verfemten Leute,* Bern - München 1963, FISCHER, T.: *Städtische Armut und Armenfürsorge im 15. und 16. Jahrhundert. Sozialgeschichtliche Untersuchungen am Beispiel der Städte Basel, Freiburg i. Br. und Strassburg,* Göttingen 1979 a MOLLAT, M.: *Die Armen in Mittelalter,* München 1984.

2 Srovnej VAN R. DÜLMEN,: Das Schauspiel des Todes. Hinrichtungsrituale in der frühen Neuzeit, in: VAN R. DÜLMEN - SCHINDLER. N. (Hrsg.): *Volkskultur. Zur Wiederentdeckung des vergessenen Alltags (16.-20. Jahrhundert),* Frankfurt a. M. 1984, s. 203-245.

3 Zde se autoři opírají zvláště o práci HELFER, CH.: *Henker-Studien*, Archiv f. Kulturgeschichte 46, 1971, s. 334-359, 47.1972, s. 96-117.

© Jiří Pešek, 1991

Nad edicí kutnohorských manuálů útrpného práva.[1]

Kutné Hoře, po Praze nejvýznamnějšímu městu starého českého státu, udělil právo hrdelního soudu již Jan Lucemburský r. 1329. V 16. století, kdy vznikla smolná kniha, která je předmětem našeho zájmu, byla sice již největší sláva kutnohorských stříbrných dolů věcí minulosti, ještě stále se však čile dolovalo a kutnohorská mincovna byla nejproduktivnější v celé České koruně.[2] Město samo mělo okolo 10 000 obyvatel, lidnaté a neklidné však bylo i jeho hornické a zásobovací zázemí. Vydaná smolná kniha je pro předbělohorské období jedním z nejvýznamnějších pramenů tohoto typu. Editoři ji zpřístupnili účelnou regestovou formou. Regestáři předsadili stručný úvod, edici vybavili trojicí rejstříků: geografickým, věcným a jmenným přehledem odsouzených. Na závěr připojili 13 ukázek nejzajímavějších zápisů a slovníček dobových výrazů.

Smolná kniha souvisí s působením městského soudu, složeného ze členů městské rady. Jeho působnost se vztahovala na město i jeho často vzdálené okolí. Kniha obsahuje agendu oné části trestního - hrdelního soudnictví, které se až na výjimky týkalo osob bez kutnohorského městského práva (editoři říkají "prostého - nemajetného lidu a deklasovaných živlů" - s. 6). Případy týkající se měšťanů byly zanášeny do radních manuálů, které jsou v Kutné Hoře zachovány od r. 1529. Jen tito delikventi, na rozdíl od lidí evidovaných smolnou knihou, se po r. 1548 odvolávali od rozsudku městského soudu k pražskému soudu apelačnímu. Toto zajímavé zjištění provázejí editoři komentářem, že odvolání nepřicházelo u nemajetných obyvatel v úvahu (s. 6).

Smolná kniha obsahuje dva nezávislé, časově odlehlé prameny. Prvých 67 zápisů napsal jménem neznámý krevní písař v letech 1521-1532. Jen zčásti popsanou knihu zaplnil pak dalšími 315 zápisy v letech 1522-1571 další, též neznámý písař.[3]

Kniha je česky psaný čistopis, jehož protokoly vždy sumují celý případ. Obsahují datum útrpného výslechu, resp. exekuce, charakteristiku delikventa, přehled jeho provinění, způsob výslechu (dobrovolně nebo na mučidlech), rozsudek a záznam o jeho vykonání.

Ve většině ze 382 podchycených případů vyšlo najevo, že delikvent se dopustil většího počtu trestných činů, převážně závažných. Tomu odpovídalo množství trestů smrti - 251 ortel. Takřka třetina z nich znamenala přitom trest kvalifikovaný - od vpletení do kola až k nabodnutí na rožeň. Převážně za mravnostní přečiny byly udělovány nižší tresty: vypovězení z města a výprask u pranýře. Jen 11 osob bylo propuštěno bez trestu (kupodivu šlo o obžalované z krádeží a vražd), v 17 případech - hlavně v první části knihy - trest není uveden.

Porovnáním s Koldínovými Právy z r. 1579 zjistili editoři, že tresty vynesené kutnohorským tribunálem odpovídají - až na mírnější hodnocení cizoložství a bigamie - pozdější Koldínově normě, z čehož usuzují, že "textaci Koldínova zákoníku ovlivňovala již zavedená praxe" (s. 15). V Brikcího Právech z r. 1536 jsou tresty uváděny ještě nejasně a nedůsledně.

Editoři rezignovali na bližší sledování charakteristik delikventů, soudí pouze, že v případě pachatelů lehčích provinění "šlo bezesporu o osoby, které byly k trestné činnosti víceméně donuceny složitými a nesnadnými životními poměry a podmínkami"; u těžkých zločinců připouštějí, že šlo o deklasované živly nejhoršího druhu. Řada

z nich byla mnohonásobnými vrahy, zejména od konce 50. let je možno sledovat působení loupežných tlup. Oblastí páchání trestné činnosti nebyla jen vlastní Kutná Hora, ale celý kraj od Železných hor až k Praze, hlavně širší Kutnohorsko a Čáslavsko.

Editoři chápou smolnou knihu především jako pramen k poznání sociálních dějin prostého nemajetného lidu. Poslání hrdelního soudu pak podle nich spočívalo "ve výkonu trestního práva, které bylo nástrojem k ochraně zájmů vládnoucí třídy". Podívejme se blíže na jejich cennou edici a pokusme se z ní získat některé další, podrobnější informace.

V prováděných sondách se vzhledem k samostatnosti obou částí smolné knihy můžeme pokusit o vzájemné porovnání obou časových rovin. Srovnatelnosti napomáhá skutečnost, že jak léta 1521-32, tak 1552-71 byla obdobími míru v zemi. Nejdřív tedy porovnejme frekvenci případů v obou souborech zápisů. Ve starším jich bylo na 12 let (bez mezer 10) zaznamenáno 67, v mladším za dvacet let 315. Jestliže tedy ve dvacátých letech připadalo na jeden rok něco více než 6 případů, v 50. letech stoupla roční kvóta na 13 a v 60. resp. na počátku 70. let to bylo již průměrně 18 případů ročně.[4]

Ve 20. letech nebyla ovšem frekvence případů zdaleka pravidelná. I když řada zápisů není datovaná, je z jejich polohy v kontextu knihy zřejmé, kam zhruba patří. Zřetelně pak vystupuje skutečnost, že po úvodních třech letech s frekvencí asi 5 případů ročně stoupl v letech 1524-26 a 1528 počet zápisů na 10 ročně, zatímco v letech 1527 a 1529-32 se objevují opět pouze jednotliviny nebo dokonce není zaznamenám žádný případ. V období 1552-71 je frekvence zápisů daleko pravidelnější - s výjimkou roku 1562, pro který obsahuje smolná kniha jen 3 případy.

Růst agendy hrdelního soudu přitom nelze zcela vysvětlit jen zvýšením počtu lehkých deliktů. Struktura trestné činnosti zůstala v mladším období zhruba tatáž, diferencovaly a zostřily se popravy, zároveň vzrostl podíl lehkých trestů. Zatímco ve 20. letech znělo na smrt 84 % rozsudků, v letech 1552-71 to bylo již jen 66 %.[5] Je tedy třeba počítat s tím, že se v mladším období rozsah hrdelní agendy kutnohorského městského soudu proti 20. letům zhruba zdvojnásobil z maximálně 10 případů ročně až ke 20 (maximum r. 1566 bylo 26 odsouzených delikventů). Nízké počty zápisů na počátku a konci 20. let, které snižují průměr této dekády, lze přičíst pravděpodobným změnám ve vedení hrdelní agendy ve městě: např. jejím postupným vyčleňováním z nerozlišených soudních manuálů po r. 1520; naopak úbytek okolo r. 1530 můžeme vysvětlit např. postupným přechodem krevního písaře k jiné agendě. Připomeňme, že právě od r. 1529 začíná ve městě souvislá řada radních manuálů se zápisy o trestních případech měšťanů. Skutečnost, že editoři smolné knihy nenalezli ruku krevního písaře v žádném z protokolů rady, ještě neznamená, že se nemohl uplatnit v některém jiném úřadě města. Mnohé kancelářské pomůcky byly pak i v 16. století vázány svým vznikem ad personam, takže nový krevní písař si mohl zavést vlastní manuál. Takovéto hypotézy by ovšem - při jisté dávce štěstí - mohl potvrdit nebo popřít jen další soustavný paleograficko-diplomatický průzkum kutnohorských knih i akt dané doby.

Sledování proměn teritoriální struktury trestné činnosti by mohlo také alespoň něco napovědět o tom, proč roste počet případů ve smolné knize. Vyhodnocením údajů edice získáme následující tabulku s údaji zaokrouhlenými na celá procenta:

Teritorium:	1521-32	1552-71
Kutná Hora	22	31
okolí města	40	30
širší frekventovaná oblast	29	32
neuvedeno	9	7
celkem	100 %	100 %

I když tabulka naznačuje některé změny v mladším období, nelze touto formou skutečné proměny dostatečně jasně znázornit. Mapka by byla vhodnější. Je pouze zjevné, že v mladším období narostl podíl ryze kutnohorských případů. Zvýšilo se především množství prohřešků proti normám dobové morálky: od prostituce až po utrhání na cti a blasfemii. Podíl deliktů spáchaných v okolí města - zhruba na území dnešního kutnohorského okresu - oproti 20. letům poklesl. K výrazným změnám došlo v širším okruhu města. Zde však nepozorujeme výrazné percentuální změní v počtu souzených delikventů, spíše se mění jejich charakter. Zatímco ve 20. letech se většina zločinců - v těchto případech se jedná převážně o krádeže, loupeže a vraždy - odehrála v pásmu od Kolínska na Čáslavsko až k Železným horám a jen malá část případů se udála za hranicemi tohoto pásu, vytyčitelného zhruba toky Labe a Sázavy, v mladším období se teritorium trestné činnosti souzených delikventů rapidně rozšiřuje. Jádrem samozřejmě zůstává širší zázemí Kutné Hory - Kolínsko a Čáslavsko - většina delikventů však spáchala své zločiny také nebo výhradně mimo onen výše zmíněný pás země. Do častěji frekventovaného okruhu přistupuje Praha a její okolí, Benešovsko, méně labské pravobřeží, výrazněji pás podél moravské hranice od Hradecka až k Pelhřimovsku a Telči. Počet zločinců, kteří operovali v celých Čechách - i západně od Vltavy - na Moravě či dokonce v sousedních zemích, se proti staršímu období zhruba zdvojnásobil. Již výše byl pro mladší období zmíněn častější výskyt zločineckých band.

Na základě jen samotné edice smolné knihy není ovšem jasné, z jakého titulu stíhal kutnohorský městský soud zločince, kteří svou aktivitou nezásahli na Kutnohorsko, ale spáchali své činy např. v Praze, Slaném nebo Berouně. Nejde jen o teritoriální vzdálenost, ale i o to, proč zločinci, souzení převážně či výhradně pro zločiny např. v královském města Kolíně a jeho okolí, nebyli souzeni soudem tohoto královského města. Snad zde hrálo roli to, kde a kým byl delikvent zatčen a kam byl dodán.

Editorský úvod bohužel nevěnoval pozornost četnosti a konkrétnímu trestání jednotlivých druhů deliktů. Vybereme tedy z trestných činů přečin a zločin krádeže, resp. loupežné vraždy. To je oblast, kde lze zároveň dobře ověřit tezi editorů, že delikventy dohnala k jejich činům především sociální situace, zatímco justice sloužila ochraně zájmů vládnoucí třídy. V této sondě nebyli sledováni přechovávači a překupníci kradených věcí, kteří sami nekradli, pozornost nebyla věnována ani zpronevěrám.

Ve vzorku zápisů z dvacátých let bylo zjištěno 30 zlodějů a 18 loupežných vražd. Ze zlodějů bylo 18 oběšeno, 3 sťati, 1 na intervenci pouze vypovězen a u 8 případů chybí v knize záznam o rozsudku. Nelze ovšem automaticky usuzovat, že šlo o osvobození, protože část z těchto nejasných případů tvoří rozsáhlé krádeže. Pachatelé loupežných vražd, kombinovaných často s běžným zlodějstvím, byli v 7 případech oběšeni, 8 jich skončilo život v kole a u 3 není druh popravy blíže specifikován.

V období 1552-71 byl již výkon justice strukturovanější, v těžkých případech ovšem také razantnější. Pro krádež bylo souzeno celkem 142 lidí, 65 osob stálo před soudem pro loupežnou vraždu nebo pro kombinaci vražd a krádeží. Základním trestem za krádež zůstalo oběšení.[6] Tak skončily svoji pouť bezmála dvě třetiny osob (92). Výjimečně bylo stětí (3 osoby). V posledním sledovaném roce byly i za pouhé krádeže většího rozsahu vynášeny ortely smrti v kole (celkem 7 případů). Celkem bylo tedy za krádeže, případně v kombinaci s návaznými delikty jako přechovávání atd. popraveno 72,5 % vyšetřovaných. 39 osob vyvázlo životem - až na výjimky byli vypovězeni z Kutné Hory. Velká část z těchto delikventů ovšem s tímto městem - alespoň jak lze na základě edice smolné knihy usuzovat - neměla nic společného. Tito vyváznuvší zloději byli většinou pachateli drobných krádeží - cca do 2-3 kop grošů. Část z nich je skutečně možno považovat za sociální případy - byli to lidé, kteří kradli z nouze a pro uživení rodiny. Předmětem jejich zájmu byly většinou potraviny a ošacení. Někteří ze zlodějů byli propuštěni na přímluvu či rukojemství, dva odsouzenci odvolali před popravou původní výpověď, vynucenou na mučidlech. Je zajímavé, že podíl zlodějů, kteří vyvázli životem, se v období 1552-71 blíží údajům známým např. pro Krakov této doby (76 % popraveno).[7]

V případě loupežné vraždy či vraždy kombinované s krádežemi připadal v úvahu pouze trest smrti. Jeho nejběžnější formou byla smrt v kole - 42 (64,6 %) případů. Trest byl někdy zostřen o trhání žhavými kleštěmi, odírání z kůže apod. Oběšení či stětí (3 a 5 případů) bylo v tomto kontextu enormně lehkým trestem. Vzhledem k tomu, že mezi delikventy této skupiny byla řada hromadných vrahů (několikrát přiznána účast na 15-20 vraždách etc.), nemůžeme se divit skutečnosti, že 9 zločinců skončilo po dlouhé exekuci život na rožni a 2 další byli nakonec čtvrceni. U žen nebyly tyto tresty aplikovány. Jedna byla - s ohledem na kombinaci zločinů s čarováním - upálena a dvě zahrabány a probity kůlem. Celkem bylo ke kvalifikované popravě odsouzeno bezmála 90 % loupežných vrahů. Budeme-li uvažovat zloděje a lupiče jako celek, bylo v letech 1552-71 popraveno celkem 81 % těchto delikventů. Snad až na několik výjimek je popravené možno charakterizovat jako recidivisty a naprosto deklasované zločince, kteří svou činností postihovali především sociálně slabší městské i vesnické vrstvy.

Několik zde prezentovaných sond do edicí zpřístupněného pramene chtělo jednak upozornit na skupinu otevřených otázek, k nimž smolná kniha inspiruje, jednak ukázat bohatství informací, které je např. při kvantitativních rešerších možno z tohoto materiálu získat. Využitelnost edice dále vzroste v případě, že budou vydány podobné památky, které s kutnohorskou knihou časově i místně korespondují.[8] Je to především smolná kniha města Pardubic z let 1538-60, na kterou upozornil Z. Bičík, zapomenout by se nemělo ani na trestní zápisy v kutnohorských radních manuálech, o nichž se zmiňují sami editoři. Především však bude v budoucnosti nutno podrobit

komplexní analýze trestní materiály pražského apelačního soudu, klíčové prameny k poznání české městské justice po r. 1547. Promyšlená regestová edice M. a Z. Bisingerových ukázala, že i rozsáhlý pramen (325 fólií) stejnorodého charakteru je dobře zpřístupnitelný na nevelkém prostoru např. archívní ročenky.

Poznámky:

1 MARIE A ZDENĚK BISINGEROVI, *Kutnohorský manuál práva útrpného (smolná kniha) 1521-1571*, Práce z okresního archivu v Kutné Hoře 1987, 127 s.

2 Srovn. např. KOŘÁN, J.: *Dějiny dolování v rudním okrsku kutnohorském*, Praha 1950.

3 Z roku 1573 pochází pod č. 365 pouhý přípisek omilostňující jednoho z podezřelých v případě horních podvodů r. 1571. Vymazání jeho jména z knih smolných, aby on ani jeho děti nebyli "na poctivosti utrháni", nařídila česká komora.

4 Zůstává otázkou, do jaké míry je možno ztotožnit se s názorem editorů, že při velikosti Kutné Hory není celkový počet poprav "tak hrozný, protože na jeden kalendářní měsíc připadá ani ne jedna poprava" (s. 7).

5 Odhlédněme od skupiny 15 nezapsaných rozsudků ve dvacátých letech. Není totiž pravděpodobné, že by neuvedené rozsudky byly všechny buď jen na smrt nebo jen k lehkým trestům či osvobozující.

6 Srovnej RAUSCHER, R.: *O krádeži a loupeži v českém právu zemském*, Bratislava 1929, s. 52, a MALÝ, K.: *Trestní právo v Čechách v 15. a 16. století*, Praha 1979, s. 152-158, zvl. s. 153.

7 Srovnej KAMLER, M.: Kary za kradziez w Krakowie i Poznaniu w 2 polowie XVI wieku. in: *Spoleczenstwo staropolskie. Studia i skice IV*. Warszawa 1986, s. 7-17.

8 Přihlédnoud bude nutno k výsledkům rozsáhlého Pánkova výzkumu hrdelního soudnictví jižní poloviny středních Čech. Výsledky nejnověji sumoval J. PÁNEK ve studii Městské soudnictví hrdelní v pozdně feudálních Čechách (Výsledky, problémy a perspektivy studia), *ČSČH* 32, 1984, s. 693-728.

© Jiří Pešek, 1991

Ideologie und Gesellschaft im hohen und späten Mittelalter, hrsg. von K.P.Matschke und E. Werner, Berlin 1988, str. 344

Sborník "Ideologie und Gesellschaft in hohen und späten Mittelalter", vycházející jako osmý svazek studií z historiografie NDR, je v podstatě jakýmsi resumé nebo chceme-li výslednicí 30 let práce východoněmeckého medievalistického dějepisectví a podává přehled hlavních záběrů, které se staly v této oblasti pro německou marxistickou medicalistiku určující. Přes svoji zdánlivou tematickou pestrost je sborník zaměřen na základní problematiku proměn vývoje středověké společnosti v období vrcholného a pozdního feudalismu a to zejména v oblasti ideologické a sociálně ekonomické.

Problematika feudalismu, jeho vzniku a vývoje, má v marxistické historiografii své opodstatněné místo jako součást kontinuity vývoje lidské společnosti. Není chápána izolovaně jako svébytný, ničím nepodmíněný jev, ale tvoří pevnou součást dialektiky historického procesu. Historiografie NDR se v tomto směru výrazně zaměřila na prokázání kontinuity středověku v návaznosti na novou dobu a dále na krizové jevy středověké společnosti, projevující se v ideologické sféře. Neméně velký význam klade však historiografie NDR na otázky vzniku raných prvků předkapitalistického charakteru v ekonomické struktuře pozdního feudalismu.

V první části sborníku, která tvoří úvod do problematiky (E. Werner, K.P.Matsche), jsou vymezeny tematické okruhy, které charakterizují celkové zaměření historiografie NDR v rámci obecných dějin feudalismu. Jedná se zejména o otázky slovanské politiky, vztah německé říše k západním Slovanům, vznik komun a měšťanstva v západní Evropě, proměny středověké ideologie dokumentované ortodoxní církevní politikou a hlavně studium heretických vlivů. Problematika středověké hereze byla ostatně hlavním tématem X. mezinárodního historického kongresu v Římě v roce 1955. V rámci východoněmecké historiografii došlo také k výraznému přehodnocení německé říšské ideologie středověku na modelu struktury německého státu v období vlády sálské a hohenstaufské dynastie. Zde přináleží velké ocenění pracím E. Müllera-Mertense a G. Kocha, které se svým významem staly základními studiemi v mezinárodní medievalistice.

Další výraznou oblastí, na které se dějepisectví NDR podílí analýzou, je otázka agrárních dějin, dějin zemědělské výroby, která byla pro raný a vrcholný středověk určující. Zde se vytváří přirozený kontakt i na dějiny sociální a tím i na otázky třídního boje za feudalismu. Agrárním dějinám byla věnována zasloužená pozornost v roce 1982 na VII. historickém kongresu v Berlíně, kde byl zejména zdůrazněn faktor mimoekonomického přinucení jako konstitučního a systémově určujícího prvku feudalismu (Müller-Mertens, Werner).

Ideologická sféra středověku je ve sborníku zastoupena pracemi H. Sproemberga, E. Wernera, B. Töpfera a G. Kocha.

Nejúžeji se dotýká problematiky středověké hereze studie H. Sproemberga o vlivu manicheismu na kacířské směry západní Evropy. Autor sleduje složitou cestu tohoto původně orientálního učení, přes Malou Asii a Balkán (otázka bogomilství), až do západní Evropy. Je zde velmi zdařile prokázána kontinuita a vzájemná provázanost tohoto východního učení na heretické hnutí západoevropského

středověku a Sproemberg v myšlence manicheismu spatřuje kořeny zásadních heretických sekt západní Evropy 12. a 13. století (kataři, valdenští aj.). Sproembergovi se také podařilo ukázat velmi hlubokou a de facto rozhodující vazbu heretických hnutí na ideologii lidových mas, projevujících tímto způsobem odpor vůči církevní ideologii v rámci sociálních protikladů.

Práce E. Wernera, která hodnotí ideologii a společnost evropského středověku 11. století, si klade za cíl v mnohém širším záběru zhodnotit charakter zejména církevní ideologie, soustředěné kolem význačných klášterních center té doby (Cluny). V 11. století dochází v církvi k celé řadě strukturálních i ideologických změn ztělesněných v reformních hnutích uvnitř církve. Werner si také klade otázku po smyslu a funkci ideologie ve společnosti jako takové a označuje ekonomický determinismus jako rozhodující kritérium pro vznik ideologie jednotlivých tříd, vrstev nebo jednotlivých skupin společnosti. Ve svém hodnocení celkového duchovního niveau 11. století se dotýká otázek nejenom reformního hnutí přímo v církevní struktuře, které se mnohdy dostává do podoby hereze, ale velkou pozornost věnuje i heretickým lidovým hnutím. Svoji studii opřel zejména o prameny francouzské provinience.

Na podobný problém vztahu církevní politiky a lidových hnutí středověku naráží ve své studii i B. Töpfer, který si otázky všímá z aspektu tzv. hnutí za "boží mír" (Gottesfriedensbewegung), doktríny hlásané oficiální církevní ideologií. Tato církevní mírová idea se však pro lid nejeví jako reálná síla. Tento protiklad mezi reformní církevní ideou a skutečnou snahou lidových mas po zlepšení sociálně ekonomických faktorů jejich života vede pak k posunování ideového smyslu a vztahu mezi reformním hnutím církevním a hnutím lidovým, které přerůstá rámec pouhé ideje a mění se v reálný odpor vůči stávajícímu uspořádání feudální společnosti.

U G. Kocha se pak setkáváme s velmi precizní a hlubokou analýzou otázky proměn ideje německé říše v období vlády sálské a hohenštaufské dynastie. Autor ve své studii sleduje proměny říšského titulu od ideje podmíněné myšlenkou dynastickou, po nadčasovou ideu říšskou jako jednotícího univerzalistického celoevropského prvku. Seznává zde jednoznačně stopy vlivu byzantské a římské legislativy. Velkou pozornost pak věnuje otázce kanonizace císaře Karla Velikého v letech 1152 a 1165 a zabývá se diskusí o problému tzv. sakrálního království, považovaném některými badateli za určitý ideový vklad germánského vlivu na říšskoněmeckou ideu. G. Koch popírá ale vliv germánského elementu a akceptuje v tomto směru vlivy křesťanské ideologie. Velmi pozitivně hodnotí štaufskou ideu německého státu, jež podporuje státoprávní reformy a snaží se upevnit zemi vnitřně, ale dostává se do kolize s univerzalistickou myšlenkou německého státu. Touha sjednotit v císařské koruně Německa jedinou světskou moc jako protipól moci papežské, nemohla být duchovní silou pro upevnění tzv. "regnum Teutonicum", ale naopak umožnila uvolnění vazeb správně právních a zapříčinila postupnou decentralizaci říše.

Dalším okruhem problémů medievalistiky NDR zůstává oblast sociálně ekonomická, která tvoří nedílnou jednotu s aspektem ideologickým. Tato tematika je reprezentována ve sborníku pracemi E. Wernera, M. Erbstässera, K. Fritze, K. Czoka, E. Uitzové, G. Mothesové a B. Töpfera.

Stať E. Wernera o ekonomicko sociálních strukturách 10. a 11. století řeší otázku komplexní analýzy zásadních změn na poli sociálně ekonomickém, které přerůstají do rozvinuté fáze feudalismu. Autor se teoreticky zamýšlí nad problémem struktury jako obecné kategorie, jaké postavení a význam má z aspektu marxistické historiografie. Jedná se o jakýsi průřez vývojem určitého systému daného v určitém časovém zlomu. Je nutné si uvědomit, že strukturální dějiny v marxistickém pojetí historického procesu jsou dějiny vztahů mezi třídami a vrstvami, spoluurčované formami vlastnictví.

Strukturální analýza raného feudalismu je spojena zejména s otázkami agrárními, jako určujícím faktorem charakteru základní výroby raného středověku. Werner zkoumá dále velmi podrobně třídní rozložení společnosti a vznik měst - zde se opírá převážně o italskou pramennou základnu. 11. století pro něho tedy reprezentuje období prudké přeměny struktur, které trvá až do 13. století. Tyto změny se však neprosazují automaticky, ale na základě třídních protikladů, které předurčují posun společnosti do vyšší etapy vývoje. V tomto období se konsoliduje osobní vlastnictví (kategorie soukromého vlastnictví), které se nerozlučitelně stává podmiňujícím faktorem moci. Příčiny těchto strukturálních přeměn vidí Werner zejména v technickém zlepšení výrobního procesu, v alodizaci výrobních prostředků a práv. Velkou roli zde sehrává systematický rozvoj měst a s tím spojený nový sociální a ekonomický pohyb a rozvoj.

Druhý příspěvek téhož autora nás seznamuje se specifickými otázkami sociálně ekonomickými, tentokrát na poměrně malé ploše benátské republiky v období 13.-15. století. Werner zkoumá otázku formování se prvků raného kapitalismu v Benátkách na základě detailního rozboru lokálních pramenů. Sleduje obchodní politiku Benátek v průběhu několika století, analyzuje charakter jejího vývozu a obchodního kontaktu s ostatní Evropou a zkoumá podíl této ekonomické prosperity na hospodářském růstu města. Charakterizuje podstatu raného kapitalismu jako typ ne tak čistě vyhraněný jako předmonopolní stupeň. Tato forma raného kapitalismu není ještě určována výrazně obecně platnými prvky, ale mění se místo od místa a je dána příznivou geografickou polohou země spolu s politickým faktorem. Je v něm ukryta možnost přechodu ke klasické kapitalistické produkci. Příkladem takovéto fáze předkapitalistického stadia vývoje se tedy Wernerovi jeví Benátky - jako velmi slibné centrum pro pokrokový ekonomický rozvoj. V průběhu vývoje města se však ukázalo, že Benátky nebyly schopny plně akceptovat nové prvky výroby a ani samy vytvořit novou. Příčiny shledává Werner v určité politické izolovanosti Benátek, která byla příčinou malého vlivu na politicko-ekonomickou situaci celé Itálie. Velkou úlohu v tomto ustrnutí na základě předkapitalistických vztahů sehrála teritorializace italského území, která byla velmi hluboká a byla příčinou neexistence jednotného národního státu. Postupem doby pak dochází k určité refeudalizaci sociálně ekonomických vztahů, zatímco silné a jednotné národní státy západní Evropy nastupují svoji cestu ke kapitalismu.

Studie M. Erbstössera nás zavádí do otázek analýzy selského stavu v Německu koncem 11. století. Práce se soustředí na rozbor funkce velkostatku a řeší sociální strukturu uvnitř této ekonomicko-výrobní jednotky. Dosti zajímavá je sociologicky výrazně zaměřená studie K. Fritze, který na poměrně malé ploše zkoumá podstatu,

rozvrstvení a ekonomicko-sociální postavení plebejské vrstvy v hanzovních městech 14. století. Problematika měst je také hlavním tématem studie K. Czoka, který přináší velmi zajímavou úvahu o upřesnění kategorie tzv. cechovních bojů, či revoluce cechů v pozdně středověkých městech. Shledává tento termín historicky nepřijatelný z důvodu příliš úzkého pojetí sociálního boje tohoto druhu. Zdůvodňuje oprávněnost širšího, adekvátnějšího termínu měšťanského boje, poněvadž je nutno rozlišovat přesnější určení střetů sociálních a politických. Zatímco boje politické se ve městech soustředí většinou do vládnoucích vrstev, boje sociální svým charakterem již předznamenávají srážky dvou tříd - patricijů a plebejců.

Poslední tři studie sborníku mají společné téma určené otázkou lidových hnutí revolučního charakteru v rozmezí 14. a 15. století. E. Uitzová rozebírá problém sociálního hnutí ve Francii v letech 1356-1358 a G. Mothesová přispívá analýzou anglického selského povstání v r. 1381. Širší studie B. Töpfera pak velmi zasvěceně seznamuje s otázkami lidového hnutí a společenského pokroku 14.-15. století v západní a střední Evropě. Velmi cenné jsou zde úvahy o sociálně ekonomickém významu měst, typologie lidových revolučních hnutí, kdy značnou pozornost autor věnuje úloze husitství v kontextu analýzy organizovaného odporu lidových mas.

Z celkového pohledu je nutno říci, že sborník prací historiografie NDR je ukázkou vysoce odborného tvůrčího přístupu k řešení základních problémů evropské medievalistiky.

© Dagmar Baumannová, 1991

Hanna Zaremska, Niegodne rzemioslo. Kat w spoleczenstwie Polski XIV-XVI w., Warszawa PWN 1986, 145 str.

V posledním desetiletí můžeme v polské historiografii sledovat zřetelné zvýšení zájmu o problematiku raně novověkého lumpenproletariátu, jeho koexistence s chudinou i movitějšími vrstvami městské společnosti, jakož i o otázky trestné činnosti a jejího stíhání. Při studiu těchto témat badatelé akcentují nejen historicko-právní, ale i sociální a kulturní aspekty problematiky, do popředí zájmu se posouvá též otázka sociální stability zmíněných vrstev, jejich migrací a - v dobovém chápání - společenské potřebnosti.[1] Na nové úrovni se tedy pokračuje ve směru výzkumů, které koncem 50. let nastínily práce H. Grajewského a zejména v 60. letech závažné výzkumy W. Maisela o poznaňském trestním soudnictví 16. stol.[2]

Knížka H. Zaremské je koncipována v tomto interdisciplinárním duchu. Ve čtyřech kapitolách tu autorka nastínila vývoj katovské instituce v Polsku 14.-16. stol., podrobně seznámila s náplní katovy práce, věnovala pozornost soužití mistra popravčího s městskou společností a v poslední kapitole se zamyslela nad dobovou reflexí tabu smrti a bezectnosti katovské instituce.

Katovský úřad se v Polsku objevuje v souvislosti s recepcí německého práva a konstituováním městské soudní imunity. Zprávy o katovi jsou v pramenech největších polských měst doloženy od 70. let 14. stol., ius gladii měla ovšem města již od počátku onoho století. Lokalit, které trvale disponovaly vlastním katem, bylo však až do konce 16. století poměrně málo: ve Velkopolsku 3, v Malopolsku 5, na Mazovsku 6 a v Červené Rusi (Haliči) 2. Časté byly proto katovské unie, v jejichž rámci kat za peněžní náhradu "obsluhoval" i okruh smluvních měst. Až přechod od lokálních zvyklostí k německému právu, k čemuž v řadě měst došlo teprve v průběhu 15. stol., nesl s sebou také konstituování všeobecně uznávané - a bezectné - instituce městského kata. Do té doby byl výkon exekuce chápán, ostatně jako ve starší době i v menších německých městech, jako výkon osobní, rodinné nebo obecní msty a jejím výkonem byl - bez újmy na cti - pověřován buď poškozený, jeho příbuzný či zástupce nebo osoba ad hoc určená městem. Momentem konstituování se instituce kata jako bezectného člověka se stala jeho profesionalizace - výkon exekuce za finanční náhradu. Tento proces skončil v Polsku obecně až v průběhu 16. stol. Autorka uvádí zajímavý případ z přechodného období (s. 76-79), kdy byl r. 1475 v Plocku vážený vratislavský měšťan městským soudem pod pohrůžkou smrti donucen osobně oběsit zloděje, který ho okradl. Měšťana pak ovšem ani listina polského krále, osvědčujícího jeho bezúhonnost, neuchránila před tím, aby nebyl v domovském městě pokládán za bezectného - s důsledky i pro další generaci.

Praxe mučení vyslýchaných zločinců byla široce rozpracována již od 14. století, zásadní zlom v historii tortury však znamenalo říšské vyhlášení Constitutio Criminalis Carolina r. 1532. Tento zákoník, který dával plný průchod inkvizičnímu procesu a obsahoval podrobné prováděcí návody tortury, byl poměrně rychle akceptován i městskými - nikoliv ovšem zemskými - soudy v Polsku. Role kata v tomto důkazním systému spočívala nejen v technickém výkonu předepsaných mučení, ale v celkové přípravě obviněného k tomu, aby před soudem "dobrovolně" opakoval doznání, vynucené mučením.

Mučení bylo sice pouhým prostředkem k dosažení doznání obviněného, autorka ovšem dokládá názory polských právníků a literátů 16. stol., že vzhledem k charakteru akce a většinou trvalému zmrzačení vyšetřovaného je třeba chápat již samu torturu jako trest sui generis či alespoň za počátek vlastního trestu. To se týká ovšem nejen tělesného utrpení, ale i ztráty cti, k níž docházelo fyzickým kontaktem s katem. Na tomto místě je nutno poznamenat, že autorka poněkud absolutizuje situaci, když míní, že prakticky všichni obvinění ze zločinů hrdelního charakteru prošli torturou a že "dobrovolná doznání" byla již napůl formálním finálním stadiem důkazního řízení. Zde je třeba poukázat na značnou nákladnost tortury. Její běžné provozování v denní soudní praxi by při vysokém počtu hrdelních případů neúnosně zatěžovalo pokladny i velkých měst, již beztak značně vyčerpávaných platbami za četné katovské exekuce. Uvědomme si, co v tomto směru ukázaly např. Pánkovy výzkumy středočeského materiálu srovnatelné doby.[3]

Na základě konfrontace úředních akt s vyprávěcími prameny provedla autorka sondu do dobové mentality. Konstatovala, že měšťané necítili s obětmi mučení a exekucí soucit ani solidárnost - nechápali je jako lidi ze svého středu, ale jako jedince vyvržené z obce lidí ctných, jako osoby vyloučené z účasti na společných psychických mechanismech. Exekuce byly častou a do jisté míry běžnou součástí každodennosti větších měst. Ve vyprávěcích pramenech se proto objevují pouze významné, neobvyklé nebo "divadelně" pozoruhodné popravy (s. 71). Je ovšem nutno připomenout, že lhostejnost publika patřila především exekucím lumpenproletářů. V případě občasných poprav městské "zlaté mládeže" jsou doloženy - např. pro Gdansk - letáky a obrazové jednolisty, vyjadřující smutek a lítost nad zmařením životů synů z předních městských rodin.

Městský soud vynášel rozsudek a staral se o zveřejnění a srozumitelnost scénáře exekuce. Odpovědnost za rozsudek přebíral však v očích veřejnosti jeho vykonavatel - kat. Polští právníci 16. stol. proti tomuto snímání odpovědnosti ze soudců marně polemizovali. Na základě studovaných pramenů autorka konstatovala, že v průběhu sledovaných století radikálně klesal podíl trestů mrzačících ve prospěch hrdelních trestů a stále častěji praktikovaného vymrskání provinilce z města se ztrátou cti. Zaremská nazýva banicium civilní popravou a vidí v něm jeden z nejtěžších možných trestů (s. 52-54). S tím je třeba souhlasit v případě, kdy šlo o měšťana a zvláště když byl soudní výrok zostřen konfiskací majetku. V případě vymrskání lumpenproletářů je však takový trest nutno považovat za velmi mírný, protože tato běžně migrující vrstva stejně neměla nárok na právní ochranu a postižený jedinec mohl klidně založit novou - relativně počestnou či nepočestnou - "existenci" v prvním vhodném městě.

Značnou pozornost autorka věnovala problematice společenského původu katů a hledání motivů, proč se v tento úřad lidé uvazovali. V Polsku neexistovaly vážené katovské rody, známé z Francie a Německa, úřad se tu nedědil. Mistři popravčí se rekrutovali především z řad lumpenproletariátu, nejednou z odsouzenců. Často pokračovali i v úřadě v trestné činnosti a nezřídka končili sami na popravištích. Více či méně je v pramenech prokazatelná vazba katů s místním podsvětím - svědčí o tom nezdařené popravy, útěky zločinců z vězení, prokázané překupnictví kradených věcí, byla to však též konsekvence toho, že kat či jeho žena byli správcem městského nevěstince. Na rozdíl od říšských zemí nezískával v Polsku kat městské právo místa,

kde působil, neměl pak ani jiná, na západě běžná privilegia. Přes snahy autorů polské juristické literatury ukázat kata jako obecně nutného a prospěšného obránce spravedlnosti, který snímá s měšťanů nepříjemné povinnosti, spojené s torturou a exekucí, udrželo se v Polsku chápání kata jako osoby bezectné již proto, že za peníze připravuje lidi o život a přece není za takové rušení přirozeného pořádku trestán. Katovi dále přitěžoval deklasující fyzický kontakt se zločinci, s krví a mrtvolami odsouzenců. V očích Poláků 16. stol. byl kat člověkem od přirozenosti zlým, který veden touhou po krvi ukájí se mučením a usmrcováním obětí. V literatuře oné doby se objevuje paralela kat - ďábel.

Kniha Zaremské je opřena o znalost bohaté polské, německé i francouzské literatury široce pojatého tématu, o zvládnutí velkého souboru edic a zpracování rozsáhlého korpusu rukopisných kriminálních akt měst Krakova, Lublinu a Poznaně 16. stol. Je to práce zajímavá svým informačním přínosem i řadou metodických momentů, které lze aplikovat na české výzkumy obdobné tematiky, ale i na obecnější bádání o dobové reflexi, utváření a činnosti mnoha veřejných institucí. Výhrady lze mít jen k přílišnému absolutizování zpráv použitých pramenů - lumpenproletariát a chudina byly vrstvy proměnlivé a vzájemně propojené oběma směry, k dobové realitě patřila častá migrace a změna postavení v těchto vrstvách. S osudovostí sociálního postavení, zločinu a trestu, jak ji vidí autorka, lze snad počítat v rovině sociální psychiky, nikoliv však v každodennosti měst před byrokratickou revolucí, kdy úsluhy, úplatky a klientské vazby hrály v životě na okraji společnosti dominantní roli. Svoji roli hrály též odlišné právní zvyklosti jednotlivých měst, a to i po prosazení se karolinského trestního zákoníku.[1]

Je též škoda, že autorka nevěnovala při obecném studiu "infamie" pozornost otázce praktického významu "cti" v polském i německém právu a nepřihlédla ke knize K. Malého z r. 1979, kde je tato problematika důkladně studována a dokumentována na českém materiálu.[5]

Poznámky

1 Řadu těchto momentů postihl A. KARPINSKI ve studii Historycy wobec marginesu społecznego w Polsce XVI-XVIII wieku, *Kwartalnik Historyczny* 94.1988, s. 177-188, kde jsou záslužně evidovány též nejvýznamnější tituly bohaté západoevropské, tj. především anglické a francouzské literatury 70. a 80. let o této problematice. Sám Karpinski je autorem pozoruhodné knihy *Pauperes. O mieszczancach Warszawy XVI i XVII wieku*, Warszawa 1983.

2 Jsou to především práce M. KAMLERA, Struktura i liczebnosc srodowisk przestepczych Poznania i Krakowa w drugiej polowie XVI wieku, in: Przeszlosc Demograficzna Polski 15.1984, s. 71-92 či Kary za kradziez w Krakowie i Poznaniu w 2 polowie XVI wieku, in: *Społeczenstwo staropolskie. Studia i szkice* 4. Warszawa 1986, s. 7-17, případně Dziecibojstwo w miastach Korony w drugiej polowie XVI i pierwszej polowie XVII w., *Czasopismo Prawno-Historyczne* 38.1986, s. 171-184.

3 Z hlediska kritiky pramenů polemizoval se Zaremskou na téma běžného aplikování tortury M. KAMLER v recenzi pro *Kwartalnik Historyczny* 94.1988, s. 218. Poukázal na skutečnost, že Zaremská pracovala s čistopisy kriminálních akt. Tento pramen odpovídá jejím závěrům. Makuláře v libri maleficiorum však - např. pro Poznaň 16. stol. - dokumentují častá doznání bez tortury, která byla ověřována výpověďmi nezaujatých svědků. Tyto výpovědi nebyly většinou do definitivních čistopisů kriminálních

akt přenášeny a do tohoto písemnćho stadia nebyla dovedena ani řada případů, které po vyslechnutí svědků skončily osvobozením obžalovanćho.

4 KAMLER, *Kary za kradziez,* dokumentuje, že v Krakově bylo odsouzeno k smrti 76 % souzených zlodějů, zatímco v Poznani dvě třetiny odsouzenců vyvázly s konfiskací majetku.

5 MALÝ, K.: *Trestní právo v Čechách v 15. a 16. století,* Praha 1979, s. 201-230.

© Jiří Pešek, 1991

Jan Galandauer: Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, předpoklady, Svoboda, Praha 1988, 345 stran

Auroe si v prvé řadě klade otázku, jaký byl poměr českých politických stran k habsburské monarchii. Konstatuje, že až do roku 1914 se všechny měšťanské strany hlásily k myšlenkám českého státního historického práva, byť ovšem různě interpretovaným, zatímco sociální demokracie tuto doktrínu odmítala, avšak nepočítala sama s možností rozbití tohoto soustátí.

Jako zásadní předěl je označeno právě vypuknutí I. světové války, která nejen přivedla k zániku dosavadní liberalistický režim, který nahradila vojenskobyrokratická diktatura, ale zároveň postavila de nového světla i řešení národnostní otázky. Správně je konstatováno, že "Válečná... diktatura měla výrazně protičeský ráz". Vlna nacionalismu a šovinismu směřovala k zajištění úplné hegemonie Němců, jejímž výrazem se stal tzv. Velikonoční program z července 1915 o přestavbě Rakouska.

Na druhé straně se již na počátku války objevily i projekty, předpokládající řešení české a slovenské otázky mimo rámec monarchie, tedy usilující o její rozbití. Autor zde připomíná Kramářův "velezrádný plán" z května 1914, jímž se pak jeho autor řídil i v prvém období války, na vytvoření slovanské říše v čele s carským Ruskem. Tento dokument, zahrnující v sobě i představy o složení státního aparátu, je označen jako velikášský a fantastický. Je ovšem zajímavý nejen proto, že umožňuje poznat politickou orientaci jeho tvůrce, resp. skupiny kolem něj, ale nepochybně odrážel i proruské sympatie, panující v tomto období mezi českým obyvatelstvem a vojáky.

Značná pozornost je věnována koncepci T.G. Masaryka. Práce připomíná vývoj jeho stanovisek k monarchii, kde ještě na přelomu století odmítal představy o jejím rozbití, ale po vypuknutí války dospěl k závěru o nezbytnosti tohoto kroku. Již v roce 1914 formuloval svoje první představy o samostatném československém státě, ovšem rozhodně odmítal, aby do jeho čela byl postaven ruský panovník. Svoje představy několikrát korigoval zejména s ohledem na vývoj vojenských událostí, výrazně je ovšem ovlivnilo též revoluční dění v Rusku, jemuž Masaryk přikládal klíčový význam. Komplex těchto podmínek jej nakonec přivedl k formulování požadavku na ustavení Československa jako parlamentní republiky, což se objevilo ve Washingtonské deklaraci ze 17. 10. 1918.

Při hodnocení postojů českých politických stran a jejich předáků vychází doc. Galandauer ze známého poznatku, že veškerá činnost byla ochromena a tito nebyli schopni zaujmout žádné stanovisko. V dalším pak sleduje dva hlavní proudy a to pasivní (nelze poskytovat žádnou podporu Rakousku, které válku prohraje) a aktivní (je třeba se přihlásit k Rakousku a zajistit českému národu budoucnost v jeho rámci). Správně přitom podtrhuje fakt, že ani sociální demokracie se nezmohla na protiválečné vystoupení, přičemž zachovávala svoji linii ponechání Rakouska a jeho přetvoření na demokratickou federaci národů.

Autor konstatuje, že deprese české politiky trvala až do počátku roku 1917. Zajímavé stanovisko zaujímá k otázce vytvoření Národního výboru a Českého svazu (listopad 1916), kde vedle tradiční kritiky upozorňuje na fakt, že šlo nepochybně i o výraz úsilí zabezpečit rovnoprávnost národů a obrany proti sílícímu centralismu.

Tento závěr podporuje i fakt, že čeští politici začali postupně otevřeně vystupovat proti hrozícím ústavním oktrojům, v čemž je podpořila ruská únorová revoluce v roce 1917 a stále sílící hnutí za sociální požadavky. Koncem ledna 1917 sice veřejně proklamovali loajalitu k monarchii, ale vzápětí nastal v jejich politice zlom.

Autor sleduje poměry v týdnech před svoláním říšské rady, a to nejprve na přehledném rozboru stanovisek hlavních českých politických stran na jaře 1917, na což navazuje analýzou příprav a obsahu známého prohlášení Českého svazu z 30. 5. 1917. Poukazuje na to, že ohledně jeho interpretace se rozvinul velký boj. B. Šmeral stále naléhal na zachování monarchie a její přeměnu v demokratický svaz národů, zatímco radikálové interpretovali květnové prohlášení jako požadavek na vytvoření spolkového státu, jehož části by byly suverénní. Tato aktivita vyvolala v život i projekty šesti vysokoškolských odborníků na ústavu československého státu v rámci monarchie, které však nakonec Národní výbor nemohl použít, protože dynamika vývoje překonala obsah květnového prohlášení.

Zřejmě jinak než činí autor je třeba hodnotit vliv revoluce v Rusku v roce 1917 na vývoj událostí u nás. Nepochybně sice působila Deklarace práv národů Ruska i Dekret o míru, ale zřejmě nelze přijmout závěr o vědomé podpoře radikálního nacionalismu, jako nástroje ke vzniku kordonu států proti šíření revoluce, ze strany dohodových zemí. Proto je též problematické tvrzení, že právě z tohoto důvodu uznaly Francie a Británie nároky našich národů na samostatnost.

Zároveň byly zmařeny plány Vídně na uzavření separátního míru a monarchie se ocitla v úplné závislosti na Německu, s čímž souviselo též odmítnutí možnosti pozitivního řešení české otázky. Za této situace již v českých zemích úplně převládl radikální nacionalismus a došlo k vypracování řady aktů o uspořádání budoucího samostatného státu. Autor se mezi jinými zmiňuje o argumentacích ohledně hranic, kde převládaly historické momenty a postavení německé menšiny.

Součástí těchto plánů byly i úvahy o postavení Slovenska v českém politickém programu. Autor dokazuje, že se sem dostávalo poměrně složitě, protože většině českých politiků nebyly známy jeho poměry. Přitom řešení této otázky uvažovali prakticky výlučně v rovině jazykové a nikoli sociálně ekonomické, kulturní atd., což vytvářelo základnu pozdějších rozporů.

Práce se věnuje rovněž úvahám českých stran ohledně uspořádání samostatného státu z hlediska společenských a ekonomických vztahů. Připomíná se místo socialistických myšlenek, kam ovšem byly řazeny i otázky potřeb státních zásahů a samozřejmě též omezování soukromého vlastnictví. Seznamuje zde též s obsahem českého socialismu a programu těch, kteří se stavěli za plné zachování kapitalismu. Zásadně ovšem se nikdo nevyslovoval skepticky k možnostem zachování státu z hlediska hospodářského.

V závěrečné kapitole je popsán naprostý rozklad ekonomiky monarchie v předvečer jejího zániku, jenž vyvolal další zostřený sociálního napětí. Vedení socialistických stran zůstala nečinná (typicky 14. 10. 1918). Na podzim 1918 došlo k programovému sjednocení linie domácího i zahraničního odboje, které vrcholilo říjnovými jednáními v Ženevě.

Pokud jde o vlastní vyhlášení republiky, potvrzuje autor stanovisko, že jím byly opět všechny politické strany zaskočeny, nicméně státotvorným se podařilo rychle se

zorientovat a bez větších problémů převzít celý státní aparát, což bylo koneckonců jejich záměrem.

Recenzovaná monografie patří nepochybně k nejoriginálnějším pracem o vzniku Československa vydaným od 70. let. Právě to, že se autor zaměřil především na programové dokumenty, které prezentuje na pozadí konkrétních historických událostí, umožňuje pochopit skutečnou dynamiku celého období, řadu zajímavých faktů předkládá i právním historikům, kterým dává podněty pro bádání o státoprávních aspektech procesu boje za získání naší samostatnosti. Jde o požadavek o to naléhavější, když J. Galandauer dokazuje, že právě zde ležely kořeny problémů, které ovlivnily charakter dalších dvaceti let trvání Československa.

© Pavel Mates, 1991

ANOTACE

R. Herzog, Staaten der Frühzeit, Ursprünge und Herrschaftsformen, C.H. Beck, München 1988, 351 s.

V publikaci věnované nejstarší státní historii podává autor na základě pramenů hmotné povahy a textových památek z pozdější doby poutavý výklad o vzniku, smyslu a struktuře prvních států v Egyptě, na území Mezopotámie, Malé Asie, v Číně, Indii a v některých částech Evropy. Podle autora lze hovořit o státu, jsou-li splněny současně tři následující podmínky:
a) skupina lidí ovládající jiné skupiny lidí,
b) vláda vykonávaná na určitém teritoriu,
c) organizační struktura moci na určitém teritoriu a působení úřednického aparátu (byrokracie).

Autor svým přístupem ke zkoumané látce nezapře své profesionální zaměření (působil řadu let jako profesor státní vědy a politiky v Berlíně a ve Špýru). Z politologického hlediska analyzuje formy organizace státu, roli panovníka v mocenských strukturách a metody uplatňování politiky vládních skupin ve společnosti. V oblasti uskutečňování státní moci ve společnosti hledá autor spojující i diferenční znaky jednotlivých státních útvarů. Věnuje pozornost i otázce formování politické a právní kultury ve společnosti.

Na mnoha místech knihy používá Herzog termín Staatlichkeit (státnost). Obsah tohoto pojmu sice blíže neobjasňuje, ale z kontextu lze usoudit, že jej spojuje jednak se státem a jednak s vědomím nebo představami obyvatel určitého teritoria o funkcích konkrétního státu. Potřeby a zájmy lidí se promítají i do jejich vědomí o úkolech státu (Staatsaufgaben), ve kterém žijí. Autorovy úvahy o státnosti jsou podnětné pro její další výzkum.

V celém výkladu o vzniku prvních státních útvarů je zdůrazněn význam státních úkolů- funkcí, které jsou podle autora jedním z hlavních důvodů vytvoření a existence státní organizace. Krystalizace funkcí a úkolů "státu" již v předstátních společenstvích vedla podle Herzoga i k utváření příčin a podmínek vzniku státu (např. zabezpečení obrany před nájezdy útočníků atp.). Tento názor však nelze zcela přijmout, neboť nebere v úvahu ekonomické příčiny, které vedly k třídnímu rozvrstvení a nespojuje vznik státu s rozpadem společnosti na skupiny s antagonistickými zájmy.

Je ovšem nepopíratelné, a v tom je třeba s autorem souhlasit, že funkce státu jsou důležitým projevem státnosti ve všech etapách jejího historického vývoje. Přínosná je také autorova myšlenka o nutnosti studia funkcí státu ve společnosti ve spojitosti s etickými otázkami uplatňování politiky ve státě.

Při kladném hodnocení práce nelze opomenout ani samostatnou kapitolu (Frühe Rechtssysteme) o vzniku práva, obsahující charakteristiku prvních kodifikací (např. Chammurabiho zákoník) a podnětné pasáže o postavení a funkcích byrokracie v prvních státních útvarech.

Nesporně lze publikaci Romana Herzoga uvítat jako inspirující teoretické zobecnění hlubokých autorových znalostí o počátcích státu a práva ve starých evropských a mimoevropských civilizacích.

© Karolina Adamová, 1991

Reimar Müller, Polis und Res publica. Studium zum antiken Gesellschafts- und Geschichtsdenken, Weimar 1987, 384 stran.

Jde o soubor studií, spadajících svou problematikou především do dějin politických a právních učení.

Autor, známý odborné veřejnosti jednak řadou přednášek a referátů k problematice antického filozofického, historického, politického a právního myšlení, ale i řadou pozoruhodných vědeckých statí, z nichž bych uvedl alespoň "Der antike Ursprung der Lehre vom Gesellschaftsvertrag" (1982), "Antike Konzeptionen vom Historizität des Rechts" (1985, "Herausbildung und Formen des Geschichtsdenkens in Griechenland" (1984), aj., se zabývá ve své knize široce pojatou tematikou, která je v posledních letech předmětem značného zájmu.[1] Rozebírá ve své knize řadu otázek, které spadají nejen do politických a právních učení, ale i do dějin státu a práva antického Řecka a Říma atd. Výklad je rozčleněn přehledně do řady dílčích statí, vycházejících z autorových přednášek a referátů na vědeckém fóru mezinárodních konferencí, sympózií atd.

Právního historika zaujmou nepochybně zejména stati, jako "Antická koncepce historičnosti práva", "Sofistika a teoretické základy demokracie", "Platón a Aristoteles o vzniku společnosti a státu" aj. K lepšímu pochopení antické společnosti, státu a práva přispějí pochopitelně i stati jiné.

Bohatě dokumentovanou, dobře a jasně formulovanou a přehledně uspořádanou knihu, kterou jistě uvítali nejen zájemci o dějiny politických a právních učení antiky, ale i historikové a právní historikové, vydalo nakladatelství Hermann Böhlaus Nachfolger ve Výmaru.

© Stanislav Balík, 1991

Henryk Łowmiański, Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wickach średnich, Poznań 1986, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, sćric Historia č. 113, 686 stran.

Myšlenka vydat tiskem druhý svazek vybraných rozprav profesora Henryka Łowmiańského se zrodila ještě za života tohoto vynikajícího historika, který tragicky

zahynul dne 4. září 1984 za přípravných prací pro nakladatelství. Autor měl kritické výhrady k novému vydání svých starších, dnes namnoze nedostupných prací, ale nakonec se dal přesvědčit, že pro potřeby okruhu odborných historiků i pro širší okruh zájemců o nejstarší dějiny Polska, Slovanstva a jeho sousedů má tento výběr z jeho prací aktuální hodnotu.

Vědecké práce autorovy, které jsou součástí tohoto svazku, vznikly většinou v poznaňském období jeho pedagogické a vědecké činnosti - v době příprav k monumentálnímu dílu "Początki Polski". Edicím jednotlivých svazků tohoto díla předcházely články, rozpravy, pojednání a recenze, které přinášely originální a často novátorské pojetí společenských, hospodářských, politických, právních a ideologických procesů, probíhajících před vznikem slovanských států nebo provázejících jejich vznik a rozvoj. Některé z těchto prací mají ráz vysloveně monografický. Přinesly nejen novou interpretaci faktů již známých, ale podstatně obohatily naše historické vědomosti zejména o vzniku a počátcích slovanských států. Vynikající znalost řeckých, latinských, ruských a jiných historických pramenů dovodila spisovateli důkladně prozkoumat tuto oblast. Kromě otázek týkajících se čistě polské problematiky zůstalo vždy předmětem jeho zájmů široce chápané Slovanstvo.

Studie H. Łowmiańského jsou v tomto svazku roztříděny do 7 tematických okruhů. První část se týká "stepních sousedů Slovanů ve starověku" a přináší dvě statě: "Scytia" a "Sarmacja" z "Slowniku starożytnosci słowiańskich" (1975).

Druhým okruhem, který zaujme zejména historika státu a práva, je geneze slovanských států. Sem patří 4 studie: 1. Společenské přeměny ve střední a východní Evropě (1970). - 2. Počátky slovanských států (1977). - 3. Úloha Moravy v genezi slovanských států (1968). - 4. Korčula (1978).

Třetí část obsahuje dvě rozpravy z oblasti historické geografie: 1. O původu Geografa bavorského (1955). - 2. O identifikaci názvů Geografa bavorského (1958).

Čtvrtá - nejrozsáhlejší - část se týká středověkého Polska. Obsahuje studie: 1. Lendžané (1953). - 2. Několik kritických úvah o "Počátcích Polska" (1949). - 3. Mezinárodní pozadí vzniku polského státu v 9.-10. věku (1977). - 4. Dynastie Piastovců v raném středověku (1962). - 5. Křestní jméno Měška I (1948). - 6. Boleslav Chrabrý v Krakově na konci 10. století (1961). - 7. Hospodářské a společenské základy vzniku polského státu a jeho rozvoje do počátku 12. věku (1960). - 8. Patronymické místní názvy jako pramen k dějinám polského osadnictva (1982). - 9. Polsko v raně středověko slovanské historiografii (1972).

Zvláštní místo v díle H. Łowmiańského zaujímá problematika ruská. Formování ruských zemí a historické úloze teritoriálních center ve východní Evropě věnoval autor nejen rozsáhlé úseky svého velkého díla "Początki Polski", ale i řadu studií otištěných v V. části tohoto sborníku. Jsou to: 1. Historická úloha Volyně ve středověku a raném středověku (1963). - 2. Nadilmenští Slověné a počátky Novgorodu (1966). - 3. Gostomysl, náměstek novgorodský, na konci 10. století (1965). - 4. Vznik země polocké (1966). - 5. Svatopluk v Břešti v roce 1019 (1970).

Část VI. přináší dvě studie z dějin rytířských řádů v Pobaltí: 1. Agrese křižáckého řádu na Litvu ve 12.-15. století (1954). - 2. Počátky a politická úloha rytířských řádů nad Baltem (1973).

Autorovy objevné studie o problematice feudalismu ve slovanských a litevských zemích tvoří poslední tematický okruh sborníku. Jsou to: 1. Tři koncepce feudalismu v polské historiografii do roku 1939 (1976). - 2. Feudalismus u Slovanů a na Rusi (1964). - 3. Problém feudalismu ve Velkém knížectví litevském (1935). - 4. Problém feudalismu ve spisech V. Lenina (1971).

Všechny statě ve sborníku jsou psány polsky (i ty, které byly původně publikovány francouzsky nebo rusky). Výběr prací provedl sám autor, takže úloha redaktorů - A. Kijase a J. Ochmanského - se omezila na sebrání textů, korekturu tisku a pořízení indexů. Také tituly jednotlivých částí sborníku pochází od autora, jemuž neočekávaná, tragická smrt nedovolila dožít se tisku v tomto svazku obsažených "perliček polské medievalistiky", jak redaktoři sborníku v předmluvě nazývají uvedené studie.

© Hynek Bulín, 1991

Istoria Gosudarstva i prava zarubčžnych stran. Pod redakcijej O.A. Židkova i N.A. Krašeninnikovoj, I, Moskva 1988, 352 stran.

Jde o I. díl učebnice obecných dějin státu a práva pro studenty právnických institutů a právnických fakult.

Učebnice, vypracovaná osmičlenným kolektivem, jehož členy byli i oba redaktoři, zahrnuje dějiny státu a práva ve starověku a za feudalismu. V souladu s tím se dělí na dvě části a úvod.

V úvodu se redaktoři zabývají předmětem (v SSSR se označuje "Dějiny státu a práva zahraničních zemí"), jeho postavením v systému právních věd, teoretickým a praktickým významem jeho výuky, kritikou buržoazní právní historie a periodizací).

Každá z obou částí je uvedena obecnou kapitolou o vzniku státu a práva v dané historické epoše.

Po obsahové stránce je výklad pojat jinak než u nás. Tak v oddíle 1 (Stát a právo zemí Starého Východu) najdeme stati, věnované Egyptu, Mezopotámii, Staré Indii a Číně a právu v zemích Starého Východu (kromě rozboru Chammurabiho zákoníku najdeme i rozbor Manuových zákonů a základních rysů staročínského práva). V oddíle 2 (Stát a právo antického světa) jsou kapitoly o antickém Řecku (zahrnuje aténský a spartský stát a výklad o základních rysech aténského práva) a o Římě (zahrnuje římský stát a zvláštní kapitolu o římském právu).

Oddíly 2. části se zabývají feudálními státy a právními řády: Tak oddíl 3 je věnován nejen západoevropským státům (Francká říše, Francie, Anglie, Německo) a jejich právním řádům, ale i některým otázkám obecnějšího charakteru (římskokatolická církev, města a městské republiky). Oddíl 4 se zabývá státy střední a jihovýchodní Evropy (Čechy, Polsko, Byzanc, Bulharsko, Srbsko) a jejich právními řády. Závěrečný oddíl 5 je věnován některým státům Středního a Dálného Východu

(Arabský chalífát, Čína, Indie) a jejich právním řádům (islámské právo, čínské, japonské a indické právo).

Jak už tento přehled naznačuje, sovětská učebnice se do jisté míry odlišuje od učebnice naší (J. Kincl a kolektiv, Všeobecné dějiny státu a práva, Praha 1983) jak obsahem tak rozsahem. Stejně jako v naší učebnici se i v sovětské uplatňuje ve vyvážené míře metoda srovnávacího výkladu s výkladem o jednotlivých zemích. Také rozdělení látky se přibližuje našemu. Určité otazníky vyvolává označení druhé části titulem "Dějiny státu a práva ve středověku (feudální stát a právo)", protože podle mého názoru se období středověku v jeho běžném chápání nekryje s obdobím feudalismu. Rejstřík není k učebnici připojen. Není však vyloučeno, že bude (stejně jako bibliografie) připojen k závěrečnému II. dílu.

Učebnici vydalo "Izdatěl'stvo Moskovskogo universitěta" v Moskvě.

© Stanislav Balík, 1991

M.B. Sverdlov, Ot Zakona Russkogo k Russkoj Pravdě, Moskva 1988, 176 stran.

Studie sovětského historika M.B. Sverdlova "Od Ruského zákona k Ruské Pravdě" je věnována vědecky zajímavému a tematicky přitažlivému období dějin právního řádu staroruského raně feudálního státu Kyjevské Rusi.

Autor, známý odborné veřejnosti řadou větších i menších prací, článků a statí, z nichž bych připomněl alespoň "Smerdy v Drevněj Rusi" (1970), "Obščestvěnnyj stroj Slavjan v VI-načale VII věka" (1977), "K izučeniju formirovanija feodal'nogo krestjanstva (Zakupy Russkoj Pravdy)" (1978), "Genezis i struktura feodal'nogo obščestva v Drevněj Rusi" (1983 aj.), se zaměřil v anotované studii na rané vývojové období ruského práva od tzv. Ruského zákona až po Krátkou Pravdu a Dlouhou Pravdu včetně. Výklad seznamuje čtenáře jednak s Ruským zákonem (doloženým byzantsko-ruskými smlouvami z let 911 a 944 i kronikou "Povest Vremennych let"), který charakterizuje jako nejstarší ruské nepsané právo, jednak s Ruskou Pravdou, kterou právem pokládá za nejvýznamnější právněhistorickou památku daného období. Autor ukazuje čtenáři vztah Ruského zákona k Ruské Pravdě, kterou Ruský zákon ovlivnil. S ohledem na význam Ruské Pravdy se zaměřuje především na Ruskou Pravdu a to jak na Krátkou Pravdu, tak na Dlouhou Pravdu. Neomezuje se přitom jen na jejich rozbor a srovnání, ale konfrontuje Ruskou Pravdu v přiměřené míře s některými západoevropskými germánskými barbarskými zákony (Lex Salica, Lex Alamannorum, Lex Baiuvariorum atd.).

Zajímavý, zasvěcený výklad uvítají nepochybně nejen odborníci a studenti, jimž je určen, ale i jiní zájemci o raně feudální období evropských dějin.

Knihu vydalo ve sličné úpravě nakladatelství "Juridičeskaja litěratura" v Moskvě.

© Stanislav Balík, 1991

Waltraut Bleiber, Das Frankenreich der Merowinger, Berlin 1988, 195 stran.

Práce z obecné historie se stávají, vzhledem k nepostačujícím znalostem studentů a jiných čtenářů právněhistorické literatury, stále nepostradatelnější. Poskytují jim totiž informace, nezbytné k tomu, aby si mohli udělat úplnější představu o době, v níž vznikaly a vyvíjely se státy, určitá právní odvětví a právní instituce.

Jedním z takových příspěvků, směřujících v tomto případě k prohloubení znalostí o raněfeudálních dějinách západní Evropy, je nepochybně anotovaná kniha "Francká říše Merovejců".

Autorka, známá odborné veřejnosti řadou studií, z nichž bych připomněl alespoň "Bemerkungen zum Anteil westfränkischer Kircheninstitutionen an der Feudalisierung des östlichen Frankenreiches" (1965), "Politische Macht und sozialökonomische Grundlagen bei der Ausbildung feudaler Verhältnisse in West- und Mitteleuropa" (1973), se zabývá ve své knize merovejským obdobím Francké říše. Její výklad nezačíná teprve vznikem Francké říše, ale již obdobím 258-486, které rozděluje na dvě fáze: První v letech 258-406 a druhá v letech 406-486. V tomto časovém rámci objasňuje vztah Franků k římské říši (v letech 258-406) a zhroucení římského panství v Galii (406-486). V dalších kapitolách autorka rozebírá vznik Francképo státu (v letech 486-511), vytvoření raněfeudální merovejské říše (v letech 511-561), mocenský zápas šlechtických skupin či frakcí o nadvládu v říši Merovejců (v letech 613-687) a konečně úpadek a pád Merovejců (v letech 687-751). Právního historika zaujmou zejména stati, věnované vzniku politické moci u Franků, království, problém rovnováhy mezi královskou mocí a vysokou šlechtou, přechod politické moci do rukou austrasijské skupiny a konečně výklad o historických kořenech ustavení svébytných částí říše.

Přehledný, jasný a plasticky podaný výklad je doplněn obrazovými přílohami, mapami, rejstříky a bibliografií, která může posloužit k dalšímu studiu.

Vkusnou a dobře vybavenou knihu vydalo r. 1988 berlínské nakladatelství VEB Deutsches Verlag der Wissenschaften.

© Stanislav Balík, 1991

Nikolaj Michailovič Nikolskij, Istorija russkoj cerkvi. Izdanije četvjertoje. Vstupitěl'naja stat'ja i kommentariji doktor filosoficeskich nauk prof. N.S. Gordijenko, Moskva 1988, 448 stran.

Problematika dějin církví a jejich poměru ke státům byla už v minulosti a zůstává i dnes přitažlivou, důležitou součástí vědního oboru dějin státu a práva i právněhistorických předmětů, obecné dějiny státu a práva nevyjímaje.

Nové, v pořadí již čtvrté vydání *"Dějin ruské církve"* Nikolaje Michailoviče NIKOLSKÉHO (1887-1959) je vítaným příspěvkem k této problematice, pro naše čtenáře mimo jiné i proto, že jde o látku u nás poměrně málo známou.

Anotovaná kniha pomůže nepochybně překlenout tuto mezeru v našich znalostech, protože se zabývá právě otázkou poměru státu a církve. Svědčí o tom jak kapitoly o církvi v jednotlivých etapách vývoje feudálního státu, tak kapitoly o státní církvi v jednotlivých etapách vývoje feudálního státu, tak kapitoly o státní církvi a jejím vývoji v proměnách času. Je třeba vyzvednout fakt, že zesnulý autor rozebral a zhodnotil nejen ruskou pravoslavnou církev, ale i různá reformní, nábožensko-sociální a sektářská hnutí v souvislosti s konkrétními historickými podmínkami doby, v níž vznikly a působily.

Pozoruhodnou knihu uvedl zasvěcenou kapitolou o autorovi a díle a opatřil cennými komentáři doktor filosofických věd prof. N.A. GORDIJENKO.

Kniha je doplněna fotografiemi a reprodukcemi dobových ilustrací, bibliografií (zahrnuje rusky psané práce do r. 1981) a jmenným rejstříkem.

Publikaci, kterou uvítali jistě nejen odborníci, ale i širší okruh zájemců, vydalo Izdatěl'stvo političeskoj litěratury v Moskvě.

© Stanislav Balík, 1991

Marian Biskup - Gerard Labuda, Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach, Gdańsk 1986, Wydawnictwo Morskie, 624 stran, 84 ilustrací, 20 map.

"Křižácký řád v Prusích" - píší autoři v předmluvě - "jako řád v přeneseném slova smyslu - to byla vždy hrstka lidí, čítající nejprve 200-300 a v období vrcholného rozvoje v 14. a 15. věku 1000 řádových bratří. Ve společenství jimi řízeném, které mělo kolem r. 1400 asi 480 tisíc lidí, ať již pruského nebo polského anebo německého původu na území okolí 58 tisíc km², tvořili oni příslovečný štít pyramidy. Přes svůj nepatrný počet, ale díky své velké obratnosti administrativní vytvořili politický organismus, který se projevil nejen velkými výkony v oblasti hmotné i umělecké kultury v této zemi, ale svou expanzívností se tak stal hrozným pro nejbližší sousedy."

Autoři této rozsáhlé dějinné syntézy podrželi v titulu knihy obvyklou formulaci "dějiny řádu křižáckého" (Ordo Cruciferorum), ale svůj historický zájem vyjádřili plněji v podtitulu "Hospodářství, společnost, stát, ideologie". Neomezují se tedy jen na dějiny politické, ale všestranně osvětlují v dějinách státu a práva ojedinělý zjev

existence "řádového státu", který přežil v jižním a východním Pobaltí plných 300 let (v letech 1226-1466 jako samostatný státní útvar, v letech 1466-1525 jako polský útvar lenní). Charakterizujíce podrobně všechny složky tohoto státu na území Prus a slovanského Pomoří, ukazují autoři velký podíl živlu pruského (do r. 1309) a také slovanského (zvláště po r. 1309) ve vytváření hospodářských základů křižácké územní vlády, teprve od druhé poloviny 14. věku silněji spoluvytvářených příchozím živlem německým. Osvětlují také jeho koloniální strukturu politickou a germanizaci Prus, postupující zejména od 14.-15 století.

V úvodní stati nadepsané "Křižácký řád v pojetí historické tradice a historiografie" konfrontuje G. Labuda stanoviska německé a polské historiografie a vymezuje úkoly nového pojetí. Týž autor zpracoval část I. ("Domácí Prusy"), podávající obraz baltských Prusů a jejich země v raném středověku (6.-10. stol.) a před křižáckou invazí (11.-12. stol), jakož i nejrozsáhlejší část II. ("Vznik a rozvoj křižáckého státu v Prusích"), rozčleněnou na 8 kapitol (od r. 1226 do r. 1310).

Další tři části, které zpracoval M. Biskup, pojednávají o rozkvětu křižáckého státu v Prusích ve 14. století, o úpadku tohoto státu v 15. věku a o lenních Prusích křižáckých v letech 1466-1525. Také tyto tři části jsou děleny na četné kapitoly, zakončené závěrečným shrnutím látky a celkovým hodnocením. V "Epilogu" pojednal M. Biskup o osudech křižáckého řádu, zvaného též "německý řád", po r. 1525 až do dnešních dob.

Závěrečné "Úvahy bibliografické" jsou společným dílem obou autorů, k částem I.-II. Gerarda Labudy, k částem III.-V. Mariana Biskupa. Přinášejí nejen vyčerpávající údaje bibliografické, ale i pronikavou kritiku dosavadní odborné literatury, převážně německé. Polská historiografie - přes četné monografie a rozpravy - neměla dosud díla, které by podrobným a zároveň syntetickým způsobem zpracovalo dějiny křižáckého řádu jako instituce církevní, vojenské a politické, která díky své specifické organizaci vytvořila vlastní teokraticko-feudální stát, zčásti z donace mazovského knížete Konráda, zčásti z výbojů v zemích Prusů a v gdaňském Pomoří.

Kniha obsahuje indexy názvů geografických a etnických i jmen osobních a je skvěle vybavena graficky. Je vpravdě reprezentativní publikací polské historiografie.

© Hynek Bulín, 1991

Andrzej Abramski - Jerzy Konieczny, Justycjarjusze - Hutmani - Policjanci, Z dziejów służb ochrony porżądku w Polsce, Katowice 1987, 251 stran, obrazové přílohy.

Nová studie autorské dvojice A. Abramski - J. Konieczny "Poprávci - Hejtmani - Policisté, Z dějin ochranných pořádkových služeb v Polsku" je dalším příspěvkem k dějinám polských bezpečnostních služeb (srv. jejich společnou studii "Organizacja bezpieczenstwa w miastach polskich do roku 1795" in: Problemy Kryminalistiky, 1983, nr. 1).

Svou zajímavou, více než dvěma desítkami fotografií a ilustrací obohacenou studii rozdělili autoři do dvou částí: První, věnovanou dějinám pořádkových bezpečnostních služeb ve staropolské společnosti do vyhlášení Polského království r. 1815, napsal A. Abramski. Druhou, věnovanou bezpečnostní službě v období cizí nadvlády a v obnoveném Polsku do r. 1939 napsal J. Konieczny. Oba autoři se zabývali, vždy v daném historickém rámci, organizací bezpečnostní služby, orgány a úředníky, vykonávajícími tuto službu, zásadami jejich činnosti atd.

Zpracování jednotlivých částí knihy se sice poněkud odlišuje (A. Abramski klade důraz na právněhistorickou stránku tématu, zatím co J. Konieczny podtrhuje spíš kriminalistickou stránku), kniha je nicméně ucelená a vyvážená. Společným rysem obou autorů je snaha podtrhnout všechny podstatné aspekty. Každý z autorů má své osobité podání a pojetí látky, práci to však není nijak na závadu.

Čtivě psaná práce je doplněna bibliografií a bohatým obrazovým materiálem.

Knihu s přitažlivou tematikou vydalo katovické nakladatelství "Śląsk".

© Stanislav Balík, 1991

Zakonodatělnyjc akty russkogo gosudarstva vtoroj poloviny XVI- pervoj poloviny XVII věka. Kommentarii.Pod redakcijej N.Jc. Nosova i V.M. Pančjacha, Leningrad 1987, 261 stran.

Anotovaná kniha je druhou částí stejnojmenného díla. Zatímco v první části (Zakonodatěl'nyje akty Russkogo gosudarstva vtoroj poloviny XVI. - pervoj poloviny XVII věka, Leningrad 1986) bylo uveřejněno 345 zákonodárných aktů, ve druhé části jde, jak plyne z podtitulu, o komentáře k nim.

Časový rámec knihy je dán červnem 1550 a 15. lednem 1649. V této souvislosti je třeba připomenout, že r. 1550, před vydáním nejstaršího komentovaného pramene, carského nařízení z června 1550, byl vydán Sudčbnik. Naopak, poslední komentovaný pramen předcházel vydání dalšího významného zákonodárného díla, jímž se stalo Sobornoje uloženije z r. 1649. Z uvedeného je zřejmé, že komentované zákonodárné akty spadají do období centralizovaného ruského státu.

Komentáře byly pořízeny šestičlenným vědeckým kolektivem, jehož členy byli kromě redaktorů Ju.G. Aleksejev, A.I. Kopaněv, R.B. Mjuller a K.N. Serbina. Podíl jednotlivých autorů je vymezen v předmluvě jednoho z redaktorů V.M. Pančjacha.

Zasvěcený výklad je doplněn chronologickým seznamem komentovaných zákonodárných aktů, rejstříky a seznamem zkratek.

Kniha je a zůstane nepochybně mimořádně cennou pomůckou pro každého právního historika, který se zabývá nebo bude zabývat dějinami státu a práva v Rusku. Jeho práce by totiž byla bez tohoto komentáře a pochopitelně i bez

vydaných zákonných textů značně ztížena. Proto je třeba vydání anotovaného díla, stejně jako předchozí první části, jen uvítat.

© Stanislav Balík, 1991

Hans Schlosser, Die Strafe der Galeere als poena arbitraria in der mediterranen Strafpraxis. In: Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte, 10. Jahrgang, 1988, str. 19-37.

Příspěvek volně navazuje na několik autorových starších studií, věnovaných problematice trestu odsouzení na galeje. V této souvislosti bych připomněl alespoň "Der Mensch als Ware: Die Galeerestrafe in Süddeutschland als Reaktion auf Preisrevolution und Grossmachtpolitik (16.-18. Jahrhundert)" (1984), "Die Strafe der Galeere für Kriminelle aus Bayern und Schwaben - Menschenhandel als Strafvollzug im 16.-18. Jahrhundert" (1985), "Die infamierende Strafe der Galeere" (1986) a "Die Strafe der Galeere als Verdachtsstrafe" (1986).

Autor se v anotovaném příspěvku zabývá řadou dílčích otázek: Stavem poznání dané problematiky a mezerou ve vědeckém bádání, soudcovským právem změny trestů, otázkou trestu mimořádného či trestu podle úvahy (*poena extraordinaria vel arbitraria*) a různými hledisky, uplatňovanými při ukládání tohoto trestu. V této souvislosti ukazuje, že mohl být chápán jako

1) zmírňující trest, ukládaný jako pravidlo,
2) pokusný trest,
3) trest při podezření ze spáchání trestného činu a
4) náhradní trest.

V závěru prof. Schlosser rozebírá a objasňuje problém vzniku a zániku trestu galejí.

Zasvěcená, bohatě prameny a literaturou dokumentovaná studie je nepochybně cenným příspěvkem k poznání dějin evropského trestního práva 16.-18. století. Je mimořádně přitažlivá zejména i pro čtenáře ze zemí, kde se trest galejí vyskytoval málo nebo nebyl znám vůbec.

© Stanislav Balík, 1991

A. Lityński, O głosowaniu na sejmikach (1674-1793)). Zagadnenia prawnoustrojowe, in: Zeszyty naukowe Wyszej szkoly pedagogicznej im. Powstańców śląskich w Opolu, Historia XXVI, 1988, str. 85-102, německý souhrn.

A. Litynski, Status posła po Konstytucji 3 maja, in: Pierwsza w Europie. 200 rocznica Konstytucji 3 maja. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowiciach nr. 1024, 1989, str. 53-69, souhrn francouzský a německý.

Jak je zřejmé už z názvu, jde o příspěvky z dějin polského sněmovnictví.

Autor, známý širší odborné veřejnosti řadou větších i menších prací, studií a statí, se zabývá v prvním z anotovaných článků problémem hlasování ve sněmích, ve druhém postavení či, jinak řečeno, statutem poslance podle ústavy ze 3. května 1791. Jde o dva zdánlivě detailní, ve skutečnosti velmi důležité ústavní problémy. Stačí připomenout neblahou úlohu svobodného veta (liberum veto) v dějinách polského sněmovnictví. Rovněž otázka postavení poslance byla v dané době nemálo závažná, protože šlo o to, zda postavení poslance bude tradiční či zda bude reprezentantem celého národa.

Na obě otázky, pro právního historika nemálo zajímavé a přitažlivé, prof. Lityński odpovídá zasvěceně a přesvědčivě.

Lze konstatovat, že pro každého zájemce o dějiny polského sněmovnictví a o polské právní dějiny jsou oba články cenné a podnětné. Pro českého čtenáře o to víc, že jde o problematiku u nás sice do jisté míry známou, leč v takovéto hloubce nezpracovanou.

© Stanislav Balík, 1991

Bohuslav Balbín, Rozprava krátká, ale pravdivá. (Přeložil, vysvětlivky, doslov a ediční poznámku napsal Milan Kopecký), Odeon 1988, 213 str.

Třistaleté výročí Balbínova úmrtí (1688) oživilo u několika našich nakladatelství (MF, Vyšehrad) zájem o jeho literární odkaz. Pod výše uvedeným titulem se k čtenářům dostává třetí český překlad (předchozí 1869 a 1923) emocionelně silného traktátu, spíše známého pod českým přetlumočením latinského názvu, jímž opatřil F.M. Pelcl vůbec první vydání spisu (1775) "Obrana jazyka slovanského, zvláště českého".

V souvislosti se zmíněným výročím se také autorově osobnosti a jejím celoživotním pracovním výsledkům dostalo monografického zpracování (J.P. Kučera - J. Rak "Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře", Praha 1983), stejně jako širšímu společenskému významu jeho působení bylo věnováno mezioborové zasedání, pořádané koncem listopadu r. 1988 Památníkem národního písemnictví na téma "Bohuslav Balbín a kultura v Čechách jeho doby".

Jakkoli je tím naznačen Balbínův nepominutelný význam pro předmět zájmu hned několika historických disciplín, včetně historie právní, přece jen udiví diametrálně odlišná hodnocení, jež tento zájem přinesl. Tak např. pro překladatele rozpravy je B. Balbín (spolu s Komenským) největším vědcem 17. století (str. 211), ale pro J. Haubelta jen pověrečným barokním hagiografem, ve skutečnosti nikoli historikem, ale jezuitským subjektivistou, jehož literární a životní osudy v mnohém ovlivnila efebofilie (ČsČH XXXIII, 1985, s. 101-105). V uvedených krajnostech se stále obráží jednostranné přístupy k celému období pobělohorského absolutismu, v nichž přetrvává jako společný jmenovatel nedostatek smyslu pro citlivou diferenciaci. Vždyť jen letmý pohled na samu rozpravu ji tolikrát vyžaduje.

Anotované dílo, plné nepředstíraného vlasteneckého patosu, upřímně vyslovuje lítost nad úpadkem národního jazyka a potažmo také státu. Prakticky bez jakéhokoli zatemňujícího jinotaje, ukazuje na politické podmínky vzniku tohoto stavu i na osoby, jež jej zapříčinily. Je však napsáno latinsky, ostatně jako celé Balbínovo dílo. Tedy ten, kdo se tak vehementně české řeči ujímal, nepublikoval česky ani řádek. A přesto T. Pěšina z Čechorodu, jemuž je rozprava (jaksi na vlastní objednávku) určena, už r. 1663, deset let před Balbínovým spisem, vydává svůj "Předchůdce Moravopisu" česky.

Na druhé straně si v rozpravě oprávněně zaslouží vyzdvihnout skutečnost, že její patriotismus není pro Balbína jen literárním klišé, teoretickým abstraktním pojmem, charakterizujícím jeho jazykové, národní i státní (zemské) vlastenectví. Nikdy se se svým názorem neskrýval v celách a kabinetech řeholních domů, ani se jej nepokoušel kamuflovat nijakou manipulací. Naopak, své přesvědčení literárně prezentoval s nemalou otevřeností. Při snášení nepříznivých následků musel projevit nezanedbatelnou dávku osobněcharakterové pevnosti, ale i odvahu, když jeho obvinění směřovala proti vedoucímu představiteli zemské exekutivy, nejvyššímu purkrabímu B.J. Martinicovi a prostřednictvím jeho personifikovaných vlastností a politických praktik k celé skupině šlechty obdobného profilu. Souběh těchto postojů s vyžadovanou řeholní kázní vyvolával jistě často disharmonii. Byla by proto zjednodušující představa o naprosté identitě úkolů moci světské a církevní a jednotě prostředků jejich prosazování v protireformačním období.

Pozoruhodný rozpor se skrývá také v různosti cenzurních náhledů státu a církve na obsah díla "Epitome historica rerum Bohemicarum", k němuž byla rozprava v poměru stručnější a pozdější analogie. Nabízí se tu zamyšlení nad skutečným vlivem obou elementů na profil tehdejší literární produkce, když původně kladný názor církevního (řádového i arcibiskupského) cenzora došel změny na nátlak autority světské. K dočasnému zastavení tisku údajně rozhodujícím způsobem přispěl právněhistorický údaj, který Balbín ostatně interpretoval v souladu s ustanovením v Obnoveném zemském zřízení, o volitelnosti českého trůnu v případě vymření habsburské dynastie.

Ve většině starších právněhistorických kompendií i učebnicích českých právních dějin jsou připomínány Balbínovy zásluhy na poli počátků editorské práce, v níž nescházela ani pozornost pramenům juristické povahy. I když bezpečně není doloženo, že při sepsání rozpravy reagoval na právní názor M. Goldasta v jeho "Commentarii de Bohemiae regni incorporatarumque provinciarum juribus ac privilegiis", upírajících z pozice všeobjímajícího panovnického absolutismu českému státu

a jeho stavům řadu oprávnění v duchu uplatnění teorie o propadlých právech, jisto je, že tuto knihu před napsáním rozpravy studoval. Proto rovněž znalosti právní problematiky byly u něho značné, jak porůznu z textu vyplývá.

Z tohoto důvodu je Balbínova rozprava nejen literaturou, ale stále více pramenem právněhistorického poznání, i když při čtení jejích řádek nemůžeme zůstat nedotčeni literární kvalitou apologetické rétoriky, umocněné, mimo jiné, i "ciceronovskou soudní dikcí".

© Vladimír Kindl, 1991

Adam Lityński, Sejmiki ziemskie 1764-1793, Dzieje reformy. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowiciach, Nr 951, Katowice 1988, 203 stran.

Nová kniha předního polského právního historika prof. Adama Lityńského je dalším příspěvkem k bohaté literatuře o dějinách polského sněmovnictví.[1]

Autor, známý odborné i širší čtenářské veřejnosti řadou větších i menších prací a studií, z nichž bych připomněl alespoň "Przestępstwa polityczne w polskim prawie karnym XVI-XVIII wieku" (1976), "Sejmiki ziemskie koronne Rzeczypospolitej w okresie oligarchii" (1983), "Proces karny insurekcji 1794" (1983), "O reformach sejmikowania w latach 1764-1793" (1983), "Sądyni prawo w powstaniu kosciuszkowskim" (1988), se zabývá reformami státního zřízení v Polsku, které začaly v šedesátých letech reformami zemských sněmíků (*sejmiki ziemskie*).

Prof. Lityński ukazuje ve svém zasvěceném rozboru zvolené problematiky jednak konkrétní historické podmínky a příčiny všestranných reformních snah polských osvícenců, jednak zaměření a průběh reformy sněmíků. Reformní snahy vyvrcholily během zasedání tzv. Čtyřletého či Velkého sněmu (Sejm Czteroletni, Sejm Wielki) v letech 1788-1792. Vývoj reformních snah autor rozdělil do několika etap. Klíčovým problémem první fáze bylo liberum veto, označované autorem za hlavní problém polského parlamentarismu. Ve vrcholné fázi byl přijat důležitý zákon ze 24. března 1791 o sněmících. Autor v této souvislosti rozebírá cíle, které reformy sledovaly a čeho bylo dosaženo. Uvádí, že cílem reorganizace sněmíků byla centralizace státního aparátu a oslabení velmožů. Byly provedeny změny v organizaci a fungování sněmíků. Nejdůležitější z nich bylo prosazení principu většinového rozhodování místo dosavadní zásady jednomyslnosti usnesení, opírající se o liberum veto. Bylo zavedeno také tajné hlasování.

Ústava ze 3. května 1791 změnila statut poslance. Odstranění závazných instrukcí (imperativních mandátů) a s nimi spojené "omezené pravomoci" mělo za následek, že poslanec nebyl nadále jen představitelem, zástupcem svých voličů, ale stal se zástupcem celého národa.

Organizační a funkční změny sněmíků nebyly namířeny proti jejich existenci. Respektujíce politické a kulturní tradice Polska, neměnily ani jejich pozici ve státním aparátu.

Z různých důvodů a příčin, jimiž se autor zabývá v kapitole "Úpadek (1792-1793)", reformy neměly dlouhého trvání a byly zmařeny zahraniční intervencí a třetím dělením Polska mezi Rakousko, Prusko a Rusko.

Zasvěcenou, dobře dokumentovanou práci, opatřenou francouzským a německým souhrnem a seznamem zkratek, doplňuje jmenný rejstřík, zpracovaný Joannou Lityńskou.

Knihu vydal Uniwersytet Śląski v Katowicích.

1 Z novějších prací bych připomněl alespoň St. PŁAZA, Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa Sieradzkiego. Ustrój i funkcionowanie (1572-1632), część I. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, DCCCLIV, Prace prawnicze, zeszyt 122, Warszawa-Kraków 1987.

© Stanislav Balík, 1991

Adam Lityński, Sądy i prawo w powstaniu kosciuszkowskim, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lodz 1988, 75 stran.

Útlá studie A. Lityńského "Soudy a právo v kosciuszkovském povstání" je věnována přitažlivé a vědecky důležité tematice vývoje soudnictví a trestního práva hmotného a procesního v dramatickém období polských dějin konce XVIII. století.

Autor, který se touto problematikou zabýval v řadě svých větších i menších prací, se ve své studii s vytyčenou otázkou úspěšně vyrovnal. Přesto, že byl omezen rozsahem publikace, podal i na malé ploše zdařilý, plastický výklad o soudnictví i o trestním právu daného období v širším historickém kontextu. Neomezil se totiž jen na výklad o soudnictví a právu v období povstání, ale nabídl čtenáři rozbor příčin, které vedly k povstání, náčrt samotného povstání a v závěru i srovnání s Velkou francouzskou buržoazní revolucí, která v daném období dosáhla svého vrcholu a po 9. termidoru II. roku (27. července 1794) i svého sestupu.

Vlastním jádrem práce jsou pochopitelně hlavy II-V, seznamující čtenáře s organizací soudnictví a s trestním právem hmotným a procesním.

Právněhistorický výklad doplňuje chronologický přehled povstání a bibliografie.

Zdařilá publikace vyšla v edici "Věda pro všechny" (Nauka dla Wstystkich), připomínající svou koncepcí, posláním i způsobem zpracování jednotlivých svazků do značné míry francouzskou edici "Que sais-je?", vydávanou pařížským nakladatelstvím Presses universitaires de France.

© Stanislav Balík, 1991

Konstitucija SŠA: Istorija i sovremennosť. Pod redakciej A.A. Mišina i Je.F. Jazkova, Moskva 1988, 320 stran.

Dvoustě výročí vydání ústavy Spojených států z r. 1787 dalo řadě autorů a autorských kolektivů příležitost zabývat se touto ústavou, zejména pak jejími dějinami a vývojem.[1] Anotovaná kniha osmičlenného kolektivu, jehož členy jsou i oba redaktoři, je dalším příspěvkem k tomuto výročí.

Jak je zřejmé již z podtitulu, autorský kolektiv se zaměřil jak na dějiny tak na současnost ústavy. Toto zaměření se promítlo i v rozdělení knihy na dvě části, z nichž první podává pod titulem "Historie" v pěti hlavách historický vývoj do r. 1939, zatímco druhá zkoumá pod titulem "Současnost" ve třech hlavách místo ústavy v politickém systému, etapizaci sociálně-ekonomických doktrín v ústavním právu USA a konečně aktuální otázku vztahu ústavy a lidských práv.

Takto široce koncipovaná kniha, určená vědeckým pracovníkům, vysokoškolským učitelům a aspirantům právnických učilišť je cenným příspěvkem k dějinám ústavního práva Spojených států, přitažlivým nepochybně pro široký okruh zájemců. Právního historika i historika dějin politických a právních učení zaujme pochopitelně především první část knihy.

Bohatě dokumentovaná kniha (jen poznámkový aparát zabírá 17 stran) je doplněna sedmi instruktivními přílohami, jmenným rejstříkem a souhrnem v anglickém jazyce.

Knihu vydalo nakladatelství "Juridičeskaja litěratura" v Moskvě.

1 Srv. např. MIŠIN, A.A. - VLASICHIN, V.A.: *Konstitucija SŠA.* Politiko-pravovoj kommentarij, Moskva 1985 nebo KREJČÍ, M.: *"My, lid Spojených států..."* Praha 1987.

© Stanislav Balík, 1991

Dušan Uhlíř: Republikánská strana venkovského a malorolnického lidu 1918-1938. Ústav československých a světových dějin ČSAV. Praha 1988. 268 stran.

Z oddělení novějších československých dějin Ústavu čs. a světových dějin ČSAV vyšla práce Dušana Uhlíře s podtitulem Charakteristika agrárního hnutí v Československu. Je dosavadním vyústěním dlouhodobějšího vědeckého úsilí autora a nutno hned dodat, že zdařilým.

Pohled na nejsilnější politickou stranu v meziválečném období u nás přináší na pozadí strukturální studie odpověď na zásadní otázku, jak bylo možné, že v tak v průmyslově vyspělé zemi, jako bylo Československo z let 1918-1938, byla nejvlivnější politickou stranou právě agrární.

V první části knihy se seznamujeme s charakteristikou agrární strany, prostředky a cíli, které vedly k jejímu mocenskému vzestupu. Navíc na tomto místě autor podrobně rozebral program této strany a její ideologii. Následující partie práce je věnována analýze organizační struktury republikánské strany. Odhaluje složení

rozsáhlého aparátu stranických organizací a institucí, pomocí nichž republikánská strana úspěšně ovlivňovala obyvatele převážné většiny českých a slovenských obcí. O množství a vlivu těchto organizačních součástí republikánské strany vypovídá dostatečně výmluvně již jejich pouhý výčet - od organizací vlastní politické strany, přes politické organizace náborové, zájmové, kulturní až po hospodářské podniky. Agrární strana nezůstala bez vlivu ani v tisku a orgánech veřejné správy, ba dokonce na poli mezinárodního agrárního hnutí. Autor na pozadí logicky utříděného systémového výkladu podává ucelený a do historických souvislostí zařazený nástin fungování popisovaného mechanismu. Tak se dostává ke zobecňujícímu shrnutí dvacetiletého vývoje agrárního hnutí a jeho politické strany u nás.

Publikace vychází z kvalitního zpracování značného množství materiálu - dobovou literaturou a archívními prameny počínaje a současnou, byť skromnou, odbornou literaturou konče. Kvantita prostudovaného materiálu, která se samozřejmě odrazila v rozsahu poznámkového aparátu knihy, jistě přispěla k tomu, že studie zanechává jak po stránce faktografické, tak z hlediska formy zpracování velmi příznivý dojem. Politování budí snad jen skutečnost, že byla vydána ve velmi malém nákladu a navíc s poznámkou, že jde o interní tisk ČSAV. Našla by jistě, dle mého názoru, širší uplatnění.

© Renata Veselá, 1991

Historická ekologie, Historical Ecology, 1, Praha, Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1988, s. 351 (ed. J. Purš)

První číslo Historické ekologie, v němž většina uveřejněných příspěvků je cizojazyčná, dává vytušit, že vedle dosavadních sborníků vydávaných Ústavem československých a světových dějin jako je Historická geografie, Hospodářské dějiny a Historická demografie dochází ke vzniku dalšího významného a přínosného sborníku. Zaměření soudobé vědy ve světě na otázky ekologické podnítilo zvýšení zájmu o úpravu péče a ochrany životního prostředí v minulosti. Není sporu o tom, že obor historické ekologie, který se začíná v poslední době slibně rozvíjet, může přinést mnohé podněty i pro řešení ekologických problémů současnosti.

První číslo, které máme k dispozici, obsahuje značně různorodé příspěvky. Je to dáno právě tím, že historická ekologie jako vědní disciplína se teprve utváří. Jednotlivé stati postihují ekologické aspekty ekonomiky, hospodaření s vodou, osídlování atd. od středověku až do současné doby. Netradiční pohled na ekologii v historickém vývoji přináší zejména stať E. Semotanové "Staré mapy a plány jako významný pramen pro tvorbu a ochranu životního prostředí".

Inspirující jsou i další studie, např. příspěvek J. Pánka o historiografických aspektech hospodaření s vodou v českých zemích v 16. století a J. Hájka "Mercantilistic Scheme for the Czech Rivers Navigability Projects and Their Relation to the Natural Environment".

Další rozvoj historické ekologie bude vyžadovat komplexní, interdisciplinární přístup. Příslibem a zároveň závazkem v tomto směru jsou slova z úvodu sborníku: "Budeme se snažit o úzkou spolupráci ústavů ČSAV a SAV, vysokých škol a resortních ústavů a rozvíjet mezinárodní spolupráci v této oblasti".

© Karolina Adamová, 1991

Dvakrát z katedry pomocných věd historických a archívního studia FF UK v Praze

200 let pomocných věd historických na filosofické fakultě University Karlovy v Praze. Praha, UK 1988. 286 s. Resumé něm., rus.

I. Hlaváček, J. Kašpar, R. Nový, Vademecum pomocných věd historických, Praha, Svoboda 1988. 473 s.

U zrodu dvou zajímavých publikací, vydaných v r. 1988, stáli členové katedry pomocných věd historických a archívního studia FF UK. Právnímu historikovi budou obě anotované práce blízké nejen svým obsahem, souvisejícím úzce s naším oborem, ale i pro mnohaleté personální vazby pracovníků zmíněného pracoviště a členů katedry dějin státu a práva PF UK v Praze.

Sborník 200 let pomocných věd historických na filosofické fakultě UK v Praze přináší mj. rozšířený text příspěvků, jež odezněly ve dnech 9.-10.10.1984 na konferenci "Pomocné vědy historické v současném archivnictví a historiografii." Prvá část je věnována dějinám pomocných věd historických v českých zemích se zvláštním zřetelem ke stolici oboru na filosofické fakultě UK. Při četbě tohoto faktograficky bohatého příspěvku si lze připomenout jména těch, kteří se zasloužili kromě pomocných věd historických i o právní dějiny, a zauvažovat nad tím, zda se slova, že "počínající třetí století organizovaného studia nalézá pomocné vědy historické nejen v defenzivě, ale i v ofenzivě" analogicky nevztahují i na právní historii. "Jakými cestami se jejich vývoj bude ubírat je odvislé nejen od možností, které jim v rámci organizační struktury naší vědy budou přiděleny, ale zejména od toho, kolik práce, píle, odříkání a vynalézavosti i lásky do svých prací jejich pěstitelé vloží a jak budou odpovídat na aktuální problémy, které se před naší historiografií a archivnictvím objevují," uzavírá Ivan Hlaváček. Cennou přílohou rozpravy je bibliografie pomocněvědních prací členů pražské katedry pomocných věd historických po druhé světové válce do roku 1983.

Ve druhé části sborníku se Rostislav NOVÝ, Marie BLÁHOVÁ, Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Jaroslav KAŠPAR, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA zamýšlejí nad současným stavem a perspektivami vybraných pomocných věd historických. Řešení metodických otázek, vymezení vztahu dějin správy, diplomatiky, pomocných věd historických a právních dějin jsou určeny zejména stati Rostislava NOVÉHO, Rozprava o dějinách správy (O předmětu, metodách a cíli oboru), Zdeňky HLEDÍKOVÉ,

Diplomatika a dějiny správy pozdního středověku a Jana KUKLÍKA - Jiřího ŠOUŠI, Úvaha o stavu a perspektivách pomocných věd historických a dějin správy v nejnovější historii.

Zatímco anotovaný sborník je určen spíše specialistům, publikace Vademecum pomocných věd historických má posloužit i širší veřejnosti. Autoři navázali na své starší vysokoškolské scriptum Základy pomocných věd historických pro historiky, vydané poprvé v r. 1967. Po úvodu o funkci, postavení a dělení pomocných věd historických jsou probrány postupně všechny disciplíny od paleografie po numismatiku. V rámci kapitol je vždy uvedena definice oboru, jeho interdisciplinární vazby a dějiny i přehled základní problematiky. Čtenářům se tak dostane fundované vstupní informace, znalosti si mohou dále prohloubit studiem literatury uvedené v bohaté bibliografii.

Škoda, že Vademecum, jež by nemělo chybět v právněhistorikově knihovně, bylo vydáno nákladem pouhých 5 000 výtisků.

© Stanislav Balík ml., 1991

Documenta Pragensia VII/1, 2, Archív hlavního města Prahy, Praha 1987, 518 s. (odpov. redaktor V. Ledvinka)

Archív hlavního města Prahy vydal podnětný dvoudílný sborník k problematice "Zdravotní poměry, zdravotní péče, hygiena městského prostředí a populační proměny v Praze od 13. do 19. století". Obsahuje příspěvky přednesené (ev. předložené) na IV. diskusním zasedání pořádaném Archívem hlavního města Prahy v říjnu roku 1986. Archív tak navázal na svou dlouhodobou úspěšnou tradici diskusních zasedání věnovaných bohaté historii Prahy.

Anotovaný sborník postihuje celou řadu otázek spjatých s vývojem zdravotnictví a péče o životní prostředí. Obojí je dnes velmi aktuální ve všech zemích. Studium těchto dvou oblastí v historickém vývoji znamená nejen rozšíření našeho poznání, ale přináší i mnohé inspirace pro další výzkum.

Přístup autorů k dané tematice je rozdílný. Někteří z nich usilují o postižení zkoumané problematiky prostřednictvím historických pramenů - matrik, listinného materiálu, kronik (P. Čornej, M. Říhová), jiní kladou důraz na právní normy (S. Balík, H. Svatošová). Někteří zkoumají prioritně podíl institucí - městských správních orgánů, pražské lékařské fakulty a špitálů na úpravě a organizaci zdravotnictví a péče o životní prostředí (M. Přikrylová, M. Svatoš), jiní spíše analyzují dobové literární prameny pojednávající o zdravotnictví a ekologii (E. Čáňová, Zd. Hojda, J. Pešek, J. Pokorný). Není opomenut ani archeologický pohled na zkoumanou problematiku (J. Frolík).

Lze uvítat, že zájem několika autorů (M. Bláhová, Z. Hledíková, R. Nový a P. Svobodný) je orientován na otázku vzniku, postavení a funkce pražských špitálů

v období od 13. do 16. století. Logicky na tuto skupinu příspěvků navazují stati o vývoji nemocniční a zdravotní péče od počátku 18. století (L. Hlaváčková).

Problematika špitálů byla po dlouhou dobu ponechána stranou našeho odborného zájmu. S výjimkou několika rozptýlených statí zde existují pouze výborné studie B. Roučky,[1] z nichž autoři odkazují pouze na tu, která byly uveřejněna v Právněhistorických studiích. V budoucnu by bylo přínosné využít při výzkumu vzniku, funkcí a majetkových poměrů špitálů včetně jejich vazeb na kláštery daleko více pramenných edic, jako je například Corpus iuris canonici, Monumenta Germaniae historica či různé edice erekčních knih. Prozatím autoři citují zvláště Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, Regesta diplomatica nec non epistolaria regni Bohemiae et Moraviae, Archiv český a Codex iuris municipalis. Cenné podněty i pro náš výzkum problematiky špitálů a chudinské péče přináší také nejnovější polská a západní literatura (např. stati in Kwartalnik historyczny, Przeglad historyczny a Zeitschrift für Rechtsgeschichte).

Oblast životního prostředí je ve sborníku pokryta zejména statěmi pojednávajícími o zásobování Prahy vodou (J. Jásek), o zdravotní policii (V. Urfus), městské hygienické inspekci (M. Přikrylová) a obecnějším článkem J. Novotného.

Mimoto jsou do sborníku zařazeny další stati, které vhodně dokreslují pohled na historický vývoj zdravotnictví a péče o životní prostředí v Praze, ať již jde o problematiku natality, hospitalizace, mortality atp.

Je zřejmé, že oblast zdravotnictví i péče o životní prostředí je ve sborníku ukázána jen v některých aspektech a přirozeně není a ani nemůže být podána komplexně. Studium této tematiky je prozatím v počátcích a lze jen doufat, že vydaný sborník bude inspirativně působit na její další hlubší a systematické zpracování. Do budoucna by bylo vhodné více využít i architektonické plány, zkoumat vliv urbanistických spisů a uměleckého cítění na koncepci zástavby měst a zabývat se i stavebním právem a jeho aplikací v praxi.

Přes toto konstatování však nelze upřít, že sborník svým pojetím, obsahem a šíří zpracované problematiky představuje aktuální a novátorský počin. Jeho přínosem je i to, že mnohé příspěvky jsou opatřeny opravdu bohatým poznámkovým aparátem, svědčícím o tom, že autoři se vedle dostupné literatury obraceli i k pramenům archívní povahy. Lze si jen přát, aby Archív hlavního města Prahy pořádal podobná setkání častěji i pro širší veřejnost a aby materiály z těchto setkání byly snadněji dostupné.

1. ROUČKA, B.: Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu, *Právněhistorické studie* 12, 1966, s. 41-90, ROUČKA, B.: Vznik a postavení českých špitálů, *Československé zdravotnictví* 13, 1965, 3, s. 130-139 a ROUČKA, B.: Majetek a správa českých špitálů, *Československé zdravotnictví* 13, 1965, 5, s. 255-262.

© Karolina Adamová, 1991

Václav Tomek: Ideologie českého anarchismu, Academia, Praha 1988, 246 stran

Název práce napovídá, že se její autor zaměřil na řešení problematiky, která má bezprostřední dopad pro právní historii. Východiskem je mu poznatek, že formování progresívních myšlenkových proudů bylo vždy v historii komplikovaným procesem,určovaným jak negací stávajících ideologií, tak i kritickým postojem k paralelně se tvořícím a fungujícím koncepcím.

Práce samozřejmě seznamuje s některými hlavními představiteli různých proudů anarchismu, jakými byli W. Godwin, M. Stirner, G. Sorel a další, přičemž zároveň konstatuje kritický ohlas, jejž vyvolával v pracech marxistických a přehledně rozebírá hlavní rysy této ideologie. V této souvislosti věnuje zvláštní pozornost důrazu, který anarchisté kladli na individualismus. Důvod spatřuje v reálném postavení maloburžoazie v kapitalistické společnosti, které rovněž určilo absolutizování svobody, pojímané ve smyslu absence každé autority. Zvláště markantně se to projevuje v odmítání státu, který byl anarchisty chápán jako hlavní představitel autority, bránící rozvoji svobody individua. Nesprávnost tohoto pojímání plyne z hodnocení revoluce u anarchistů, kteří ji pojímají pouze jakožto subjektivistický moment, rozhodnutí negovat autoritu, resp. stát. Autor přitom správně připomíná, že v historii se nikdy anarchistická revoluce neuskutečnila a navíc není tato ideologie schopna předložit svoji představu o uspořádání společnosti, která by byla životná.

Z těchto obecných předpokladů vychází dr. Tomek při rozboru vzniku a působení anarchismu v českých zemích. Jeho podstatu v našem prostředí zjišťuje v celé řadě faktorů, zejména pak nerovnoměrném vývoji industrializace, neřešených nacionálních problémech, sociálních rozporech i vnějších vlivech evropského anarchismu. Podstatný význam měla i situace v dělnickém hnutí, jehož vedení ztratilo akceschopnost. Tyto okolnosti určovaly nositele anarchismu, formy jejich aktivity, vývojové tendence a další.

Vlastní počátky anarchistického hnutí u nás nalézá autor v 80. letech minulého století, kdy jej reprezentovaly skupiny soustředěné kolem J. Mosta a J. Peukerta. V jejich propagandě se objevovaly požadavky okamžitého násilného převratu, které ovšem nepřihlížely ke skutečným možnostem a odmítání legálních forem boje. Tento proud se ovšem ukázal jako zcela neživotný. Po překonání rozkolu v dělnickém hnutí, oslabení vlivů z ciziny a též dík vnitřním rozporům, poměrně záhy vyhasl.

Další vzestup sleduje v 90. letech, kdy se vyhranil nový, již výrazně diferencovaný směr. Zvláště je zmíněn vznik tzv. neodvislého socialismu, který přerostl ve skutečný individualistický anarchismus. Svoje představy vyjádřil ve známém Manifestu anarchistů českých z roku 1896, kde se konkretizovala stanoviska zejména ke státu, národu, společnosti i kritika sociálně demokratického hnutí, vědeckého komunismu, odborů, jakož i dalších projevů dělnického hnutí.

Poměrně záhy došlo k diferenciaci anarchismu na kolektivistický směr (jeho základna byla v severních Čechách) a individualistický směr (představovaný některými skupinami intelektuálů). Práce si všímá postojů, jaké zaujímali vůči kapitalismu, revoluci, odůvodňování individualismu atd.

Nové postoje byl nucen anarchismus zaujmout na počátku 20. století v souvislosti s potřebou nalézt pevnější organizační základnu především vzhledem k nezbytnosti více působit na dělnickou třídu. To určilo jejich negativistické postoje vůči státu, autoritě, soukromému vlastnictví, parlamentarismu, militarismu a národnostní otázce. Oproti jiným zemím zaujali ovšem čeští anarchisté odlišné stanovisko v otázce nacionální individuality, kde museli nutně respektovat požadavek národní svébytnosti.

Autor dále sleduje linii úsilí o hledání nových organizačních forem činnosti anarchistů vzhledem k tomu, že stávající volná uskupení se ukazovala jako málo efektivní. To podnítilo pokus o založení moderní anarchistické politické strany, který zároveň vyvolal bouřlivou diskusi v řadách stoupenců hnutí. Jejich orientaci ovlivnily události v Rusku a konečně vznik komunistické strany, do níž řada anarchistů nakonec vstoupila.

V závěru se autor znovu vrací k objasnění projevů anarchismu jako celku i jeho jednotlivých forem a určuje místo, které toto hnutí v naší historii sehrálo.

Tomkova kniha je v podstatě prvním uceleným dílem, informujícím o anarchismu i osobnostech, které s ním byly u nás spjaty. Vzhledem k tomu, že jeho představitelé věnovali prvořadou pozornost státu, mocenským institucím, politickým stranám apod. je význam této práce pro právní historii nepopíratelný.

© Pavel Mates, 1991

KRONIKA

Zemřel Vladimír Růžička

Mezi právními historiky poválečného období zaujímal Vladimír Růžička (1910-1988) svébytné místo. Specializoval se na prozkoumání vývoje právnické terminologie, ke které podal cenné příspěvky svou prací badatelskou i dokumentační. Již jako pracovník někdejšího Slovanského ústavu a člen jeho komise pro slovanskou právní historii spravoval rozsáhlé kartotéky tzv. Kadlecova glosáře, velmi bohaté sbírky excerpcí k dějinám slovanské právní terminologie. Glosář měl podle úmyslu svého zakladatele prof. Karla Kadlece podat veškeré právnické názvosloví slovanských národů. Postupná práce ukázala, jak využít shromážděného materiálu účinněji. Po založení Československé akademie věd převzal veškeré kartotéky tehdy vzniklý Kabinet dějin státu a práva v Československu, kam přešel i Vladimír Růžička s úkolem pokračovat v excerpci i v kritickém hodnocení historicky vzniklé právní terminologie. Změna původního plánu, soustředěného na středověké prameny, vedla k časovému rozšíření do doby nové až do roku 1945, ale na druhé straně znamenala pro první etapu práce užší tematické vymezení jen na domácí právní dějiny. Název byl změněn na Historický slovník právní terminologie v Československu.

Na veškeré další práci se Vladimír Růžička podílel rozhodujícím způsobem. Podal podrobné informace o dosavadním stavu excerpce, nastínil úkoly a význam připravovaného slovníku a podílel se ve značné míře i na vypracování pravidel pracovního postupu. Práce na slovníku, obnovená po roce 1952, přiblížila úkol blízko k závěrečné etapě zpracování, ale nedostatek financí na odměny excerptorům a naléhavé jiné úkoly zdržovaly vydání. Až roku 1975 se podařilo publikovat jen prozatímní "Pracovní heslář českého právněhistorického terminologického slovníku", který vznikl spoluprací Vladimíra Růžičky a Bohuslava Roučky. Jeho užitečnost ocenili pracovníci řady ústavů, zejména takových, které mají ve svém plánu pořízení jazykových či tematických slovníků.

Vladimír Růžička, důvěrně seznámen se čtvrtmilionovým fondem kartoték, mohl vytěžit řadu studií, které podávají závažné příspěvky k historickému vývoji české právní terminologie. Věnoval se rozvoji právnického názvosloví v 19. století, v díle K.J. Erbena či ve Vočadlově průkopnické příručce "Český právník" a ukázal tak na změny nejen v obsahu výrazů v době bouřlivého rozvoje české řeči, ale i v institucích, označovaných v průběhu dob různými názvy. Podával neúnavně zprávy o postupu prací na slovníku a též ukázky zpracování, jak by mělo vypadat v hotovém díle. Prokázal, jak by bylo užitečné uvést ve známost veškeré bohatství právních výrazů na naší půdě. Jeho články vycházely většinou ve sborníku Právněhistorické studie, pro které znamenaly odborné a tematické obohacení.

Ani ostatní Růžičkovy práce neztrácejí svůj význam, ať šlo o samostatné články nebo o jeho závažný podíl na vzniku velikého dvousvazkového díla *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalismu*, Bratislava 1973, kam přispěl

rozborem jazykového zákonodárství, školství a dopravy, ale především sestavením úplného přehledu o personálním a politickém složení státních orgánů mezi lety 1848 a 1945. Tím vytvořil spolehlivou oporu pro orientaci o osobách a institucích, které tehdy představovaly právní život, a podal tak spolehlivou příručku pro všechny historické obory, jež se zabývají bádáním o našich novějších dějinách.

Vladimír Růžička nemohl bohužel ve své práci pokračovat. Stále se horšící oční choroba mu znesnadňovala práci, až mu ji nakonec zcela znemožnila. Vzpomínáme-li na osobu Vladimíra Růžičky, myslíme při tom i na cenné nedokončené dílo, které zůstalo bez pokračovatele a prozatím i bez naděje na brzké dovršení. Růžičkův podíl je tedy jen etapou ve velké práci, ale etapou nanejvýše důležitou, protože naplněnou odbornými znalostmi, nezměrnou pílí a obětavou oddaností trpělivé práci.

© Jiří Kejř, 1991

80 let Václava Šollcho

13. října 1989 se dožil významného životního výročí JUDr. Václav Šolle, CSc., dlouholetý spolupracovník katedry dějin státu a práva právnické fakulty UK v Praze a častý autor našeho sborníku.

Václav Šolle, vlastním vzděláním právník, absolvoval ve válečných letech 1941-1943 Státní archivní školu a po několika kratších zaměstnáních začal trvale působit v Krajském a Státním archívu v Praze. Jeho právnické vzdělání jej přímo předurčilo k práci v justičních fondech a během krátké doby se stal uznávaným znalcem justiční problematiky období pozdního absolutismu a počátků i rozvoje kapitalismu. Jeho kritické a v mnoha směrech objevné studie otevřely cestu k poznání historického vývoje soudní organizace, jak v době před rokem 1848 (Civilní soudnictví v českých zemích, SAP X/1, Trestní soudnictví v českých zemích, SAP XII/1), tak i v prvních letech výstavby moderního státního aparátu a rozvíjení buržoazního práva. (Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích, část I., SAP XVIII/1, část II., SAP XXI.)

Hluboké znalosti a snaha pomáhat při vzdělávání vysokoškolských studentů vedla také záhy k jeho aktivní účasti na přednáškách pro posluchače archívního studia na právnické fakultě, kde se také podílel na vedení a konzultování prací rigorózních a diplomových.

Úzká spolupráce jubilanta s právní historií, úspěšně započatá při kolektivní práci na dějinách státu a práva za kapitalismu (1966) se projevuje i v jeho pravidelné a aktivní účasti na mezinárodních právněhistorických konferencích, pořádaných pražskou právnickou fakultou (Konfirmace privilegií českých královských měst za prvních Habsburků ve světle ústředních archívních fondů (1979), Pracovní spory dělnictva v agendě živnostenského soudu v Praze (1982).

Redakce právněhistorických studií upřímně přeje dr. Václavu Šollemu další úspěšná léta tvůrčí práce ku prospěchu naší právní historie.

© Karel Malý, 1991

Prof. JUDr. Karel Malý, DrSc. šedesátiletý

V říjnu r. 1990 se dožil významného jubilea přední český právní historik, univerzitní učitel a výkonný redaktor našeho sborníku (sv. 13-17 a opět od sv. 28) profesor Karel Malý. Odborná dráha mnichovohradišťského rodáka započala po studiích na vysočanském gymnáziu absolvováním právnické fakulty UK. V r. 1954 nastoupil na její katedře dějin státu a práva.

V K. Malém získalo toto pracoviště učitele, který se cílevědomě od svého příchodu soustřeďoval na problematiku československých právních dějin jak pedagogicky,[1] tak i vědecky.[2] Působí sympaticky, že se této orientaci, což se občas stává, v důsledku různých proměn organizace studie a momentálních potřeb zajišťování výuky, nikdy nezpronevěřil. Jeho odborný růst se odehrával do značné míry samostatně a v hledání vlastní priority badatelské práce jen v inspirativní závislosti na tehdejším ordináři národních právních dějin profesorovi V. Vaněčkovi.

Už Malého vstup[3] do právněhistorické literatury naznačil směr, jímž se bude ubírat jeho studijně výzkumný zájem. Ponecháme-li stranou několik exkursů do období předhusitského,[4] upoutalo jej natrvalo stavovské právo, zejména trestní. Po řadě dílčích studií[5] vyvrcholila dlouholetá systematická práce v rozsáhlé syntéze,[6] v níž podal praktický úplný přehled trestní delikvence stavovských Čech a současně prostředků, jimiž se tehdejší justiční aparát s tímto protiprávním působením vyrovnával. Ale ani po vydání této knihy, jež je pro materii, kterou zpracovává, na dlouho dílem základního významu, Malý ve studiu trestněprávních otázek předbělohorského období neustal.[7] Původní verzi doplnil řadou nově zjištěných poznatků, získaných novými výzkumy archivované judikatury a do tisku připravil doplněné a podstatně přepracované vydání.[8]

Druhou oblast jubilantova vytrvalého zájmu představuje od poloviny šedesátých let rakouský buržoazní stát a jeho právo. Soustředil se tu, vedle dalšího, na zpracování tematiky občanských práv a politických svobod. Podrobil kritickému zhodnocení vývoj jejich právní petrifikace a zvláště pak aplikační praxi. Svými závěry upozornil na jen relativní možnosti jejich využívání sociálně slabšími skupinami obyvatelstva.[9] Komplikovanou problematikou vzájemných vztahů českého dělnictva a rakouského (rakousko-uherského) státu se zabýval v rozsáhlé monografii o policejní a soudní perzekuci proletariátu v Čechách,[10] již doplnil dosud nesoustavně zmapovanou materii, na kterou literatura o dělnickém hnutí brala zřetel jen okrajově, spatřujíc v ní pouhý kauzální fakt antagonistického poměru dělnictva k rakouské (rakousko-uherské) státní moci.

Mimo zájem o právní postavení individua, všímal si častokrát také organizačních otázek výstavby buržoazního státního mechanismu, na pryním místě různých stránek veřejné správy, především samosprávy. Správní soustava mnohonárodnostní monarchie se dostávala na přelomu šedesátých a sedmdesátých let do centra pozornosti právněhistorického zkoumání i v dalších nástupnických státech zaniklé monarchie. Proto byla maďarskými právněhistorickými pracovišti pořádána takto námětově orientovaná setkání, na nichž prof. Malý vícekráte vystupoval,[11] ale samozřejmě psal

o těchto otázkách i při dalších příležitostech,[12] přičemž se neomezoval jen na partie před r. 1918, ale rozvíjel pozornost věnovanou správně právním otázkám jak směrem do minulosti, tak až do roku 1945.[13]

V posledních letech se jeho interes nejednou obrátil ke státu a právu absolutistickému, byv žádán zejména historiky-neprávníky o právněhistorické pohledy na průběh a důsledky neuspěšného protihabsburského povstání,[14] či o výklad státoprávní koncepce a praxe osvícenského údobí.[15]

Záběr jubilantovy práce je však daleko širší a neomezuje se jen na svrchu charakterizované úseky právního řádu a jejich časové ohraničení. K. Malý osvědčil mnohokrát svoji všestrannost a smysl pro aktuální potřeby oboru. Nepřehlížel závažnou společenskou objednávku,[16] nevyhýbal se ani nepopulární práci bibliografické.[17] Pravidelně se zúčastňoval konferenčních akcí, uskutečňovaných domácími[18] i zahraničními pořadateli[19] a aktivně se vždy podílel na jejich jednání. Nemalé zásluhy mu patří i na poli organizace vědecké práce. S upřímným zaujetím a důsledností jemu vlastní se věnoval přípravě několika odborně velmi úspěšných setkání právních historiků střední a východní Evropy, pořádaných právnickou fakultou UK. Na celkově příznivém vyznění těchto akcí má rozhodující podíl. Jejich konáním se upevnily dosavadní a otevřely nové kontakty československé právní historie s právněhistorickými pracovišti v řadě zemí. Množství cenného materiálu, který jednání přinesla, vesměs také uspořádal a redigoval v konferenčních sbornících.[20] Spolupráce, jež tu byla díky jeho obětavosti oživena nebo navázána, přinášela pak také jemu nabídky zahraničních redakcí k uveřejnění příspěvků z českých právních dějin[21] nebo otevřela možnost informovat zahraniční odbornou veřejnost o právněhistorické produkci českých a slovenských autorů.[22]

Není ovšem možno zapomínat ani na učitelské působení K. Malého na právnické fakultě UK. Během let vyrostl ve výraznou pedagogickou osobnost (odb. asistent 1957, docent 1965, profesor 1990), která se na dlouhá léta zapsala do vzpomínek mnoha ročníků studujících, jimž otevřel cestu k hlubšímu poznání domácí právněhistorické minulosti. Postupně převzal přednášky podstatné části kurzu o československých dějinách státu a práva a získal si logičností a jasností projevu přirozenou autoriku posluchačů. Potřeba učebních pomůcek v oboru, kde výuka byla zajišťována učebnicí akad. V. Vanččka, se dlouhá léta omezovala na chrestomatie dokumentů[23] a teprve od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let začala být pociťována potřeba nového učebního textu. K. Malý se ujal (spolu s prof. F. Sivákem) přípravy jeho I. dílu[24] a zpracoval moderními metodickými postupy celostátní učební pomůcku (úvodní část a partie o dějinách státu a práva v českých zemích), která poprvé v naší pedagogické praxi podává souběžně a proporcionelně právněhistorický vývoj v obou částech našeho státu.

Oslavenec se dožil šedesátky uprostřed všestranné aktivity. V důsledku vysoké vnitřní kázně, neúnavné pracovitosti a píle registruje a živě reaguje na všechny důležité podněty, jimiž československá právní historie rezonuje. A nejen to. Především pokračuje v pravidelné publikační činnosti. Když procházíme posledními položkami jeho bibliografie, zaznamenáváme cennou studii založenou na rozboru pramenného materiálu,[25] oficiální úvodní článek věnovaný sedmdesátému výročí vzniku ČSR,[26] i první část širšího celku o problematice státního občanství, která

vyústí ve zpracování dosud opomíjené problematiky odsunu německého obyvatelstva po osvobození.[27]

Není to však jen práce literární, prostřednictvím níž projevuje prof. Malý záviděníhodnou životní vitalitu. Stejně to platí o výuce, při níž s příznačnou zodpovědností předává své znalosti a zkušenosti nejen na právnické fakultě, ale i posluchačům archívního studia FF-UK. Nejinak je tomu i v dlouholeté veřejné činnosti v ústředních orgánech Jednoty českých právníků, v odborovém hnutí i na dalších úsecích. Popřejeme jubilantovi jménem celé obce československých právních historiků mnoho zdraví a do dalších let příznivou atmosféru plnou tvůrčí pohody.

Poznámky

1 Mezi učebními pomůckami, ať už je připravil sám nebo se na vzniku některých spolupodílel, nalezneme jen dvě, věnované jiné než domácí problematice (kapitoly o dějinách státu a práva u Bulharů v skriptu *Dějiny státu a práva za feudalismu u Slovanů,* naposledy Praha 1977 a překlad ruských textů, doplněný informativními úvody v skriptu *Prameny k obecným dějinám státu a práva,* Praha 1974).

2 V početném soupisu publikovaných prací (nepočítáme-li recenze) se vyskytují tituly s cizozemskou tematikou jen výjimečně. Pokud to např. potřeba komparace žádala, volil spoluautorství s příslušným specialistou (kupř. s K. Litschem); Die rechtlichen Persekutionsformen der Arbeitbewegung in Deutschland und Oesterreich in den Jahren 1866-1890, *AUC-Iuridica* 3, 1975.

3 Srv.: Svatováclavská smlouva - třídní kompromis mezi šlechtou a městy z r. 1517, *AUC-Philosophica* 1/2, 1955.

4 Srv.: Dekret kutnohorský z hlediska suverenity českého feudálního státu, *AUC-Philosophica* 2, 1959; K tzv. problému centralizující se monarchie, *Právník* 99, 3/1960.

5 Srv.: Vznik právních ustanovení zemských zřízení o poddanských vzpourách, *AUC-Iuridica* 2/2, 1956; K českému trestnímu právu 15.-16. století, *Rozpravy ČSAV* 74, 4/1962; Delikty moci a odboje v díle Všehrdově a v zemském právu 15. a 16. stol., *PHS* 7, 1962; Zločin urážky panovníka v českém právu doby předhusitské, *PHS* 16, 1969; Zločin a trest v české stavovnské společnosti 15.-16. stol., in: *Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi*, (red. K. Malý), UK, Praha 1976.

6 Srv.: *Trestní právo v Čechách v 15.-16. století,* UK Praha 1979.

7 Srv.: K některým obecným otázkám trestního práva městského v 16. století, in: *Městské právo v 16.-18. století v Evropě,* UK, Praha 1982.

8 Název viz. pozn. č. 6, UK, Praha 1989.

9 Srv.: Zastavování činnosti porotních soudů v 80. letech XIX. století v Rakousku, *AUC-Iuridica* 1, 1965; Einige Bemerkungen zur Problematik der bürgerlichen Freiheiten in der Zeit des Dualismus, in: Die Freiheitsrechte und die Staatstheorien im Zeitalter des Dualismus, *Studia Iuridica Auctoritatae Universitatis Pécs publicata,* Budapest 1966; *Právněhistorický pohled na dobrovolné organizace občanů u nás od druhé poloviny 19. stol. do počátku okupace ČSR*, Institut osvěty ministerstva kultury, Praha 1968.

10 Srv.: *Policejní a soudní persekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. stol. v Čechách,* Academia, Praha 1967. Obdobenou tematiku zpracoval ještě jednou stručně: Česká dělnická třída a rakouský stát, *AUC-Iuridica* 4, 1971.

11 Die Selbstverwaltung in der Politik des tschechischen Bürgertums in der zweiten Hälfte des 19. Jhrts., in: *Entwicklungsfragen der Verwaltung in Mitteleuropa,* Pees 1972; Tendenzen der Entwicklung der örtlichen Verwaltung in den böhmischen Ländern (1848-1945), in: *Entwicklung der städtischen und regionalen Werwaltung in den letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteuropa,* Budapest 1978; Zu einigen Fragen der Entwicklung un der Verfolgung von Verwaltungsübertretungen in 19. Jahrhundert in Oesterreichische Monarchie, in: *Entwicklung der Verwaltungsstrafgerichts in den vergangenen 100 Jahren,* Budapest 1986.

12 Srv.: Zur Entwicklung der Selbsverwaltung in den böhmischen Ländern in den Jahren 1848-1915, *Die Verwaltung*, 19 Bd, Heft 3, 1986; partie o trestním soudnictví, policii a četnictvu, in: *Dějiny státu a práva na území Československa za kapitalismu 1848-1945* I, (red. L. Bianchi), Bratislava 1971.

13 *Vývoj správní organizace v Československu od nejstarších dob do r. 1945*, Institut pro NV, Praha 1969; Historický vývoj místní státní správy o Československu do r. 1945, in: *Místní státní správa* (red. Vl. Vopálka), Ústav státní správy, Praha 1987.

14 Změny státního zřízení v českém stavovském povstání, FHB 8, Praha 1985; Der böhmische Aufstand und die neue Ständeverfassung (1618-1620), in: *Pocta prof. K. Kovácsovi* (MLR), v tisku.

15 *K základním tendencím právního vývoje v období osvícenského absolutismu*, Academia, v tisku.

16 Srv.: Počátky českého sněmovnictví (do konce 14. století), in: *Česká národní rada, sněm českého lidu*, ČNR Praha 1970.

17 Srv.: Kučera, K. - Malý, K.: *Právněhistorická bibliografie*, (1966-1973), UK, Praha 1974.

18 Srv.: La lutte pour l'enseignement a l'Université Charles, de l'histoire du droit tchéques, in: *La civilisation juridique en Slovaque (1848-1971)*, UKo, Bratislava 1975; Ke koncepci českého státu v době Karlově, in: Mezinárodní konference "Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR", *Materiály ze sekce dějin státu a práva*, UK, Praha 1981.

19 Srv.: Zu einigen Fragen des Stadtstrafrech is im 16. Jahrhundert im ständischen böhmischen Staat, in: *23 Deutscher Rechtshistorikertag, Wisenschaftliche Mitteilungen, schriftliche Vorlage*, Ausburg 1980; Die Lehre der nationalen Staats- und Rechtsgeschichte und ihre Bedeutung für die Erziegung der Juristen in der ČSSR, in: *Internationale Konferenz für Rechtsgeschichtswissenschaft* 1, Berlin 1981.

20 Srv.: *Vznik a vývoj socialistického práva I-II*, UK, Praha 1976; *Městské právo v 16.-18. století v Evropě*, UK, Praha 1983; *Vývoj právního postavení dělnické třídy za kapitalismu*, UK, Praha 1984; *Příspěvky k dějinám socialistického státu a práva I-III*, UK, Praha 1987.

21 Srv.: např.: Das Verbrechen und die Strafe in der böhmischen Ständegesselschaft, in: *Zeszyty naukove Uniwersytetu Jagiellonskiego* CCCXI, Prace prawnicze, Z. 73, 1976; Zur Problematik der Einschränkung die Tätigkeit der Schwurgerichte in Österreich, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humbordt Universität zu Berlin*, Jhrg. XVI., Heft 2, 1967; dále též srv. poznámky 9, 10, 18.

22 Materiály do czechoslovackiej bibliografii historycznoprawnej za lata 1966-1970, *Czasopismo prawno historyczne*, t. XXIV, 2/1972; Tschechoslowakische rechtshistorische Literatur (1972-1983), *Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte* 6, No. 3/4, 1984.

23 Srv.: *Prameny k dějinám státu a práva v Československu* II, SPN, Praha naposledy 1977.

24 Srv.: *Dějiny státu a práva v Československu*, I. díl, do r. 1918, Panorama, Praha 1988.

25 Srv.: Poznámky k činnosti soudu purkrabího kraje hradeckého na konci 16. stol., *PHS* 28, 1987.

26 Srv.: Československá státnost a její historickoprávní tradice, *Archivní časopis* 38, 3/1988.

27 Srv.: Vznik ČSR a problematika státního občanství, Právník 117, 10/1988.

© Vladimír Kindl, 1991

Mezinárodní právněhistorická konference "Velké kodifikace - vznik, institucionální obsah a recepce"

Po třech předešlých konferenčních akcích, zaměřených vesměs na problematiku novějších a nejnovějších dějin státu a práva, zvolili pořadatelé - právnická fakulta UK a její katedra dějin státu a práva - pro další setkání odborníků z 10 zemí tematiku průřezového charakteru.

Ve dnech 5. - 8. září 1988 se v Lobkovickém paláci na Hradčanech a v Karolinu sešlo na sedmdesát účastníků zasedání převážně z právněhistorických pracovišť, ale též nemálo historiků - neprávníků. Téma konference, uspořádané pod záštitou rektora UK a Městského výboru Jednoty českých právníků, vyvolalo velký zájem a inspirovalo zúčastněné k živé výměně poznatků o současném stavu poznání tohoto tématu.

V rámci úvodního plenárního zasedání, při němž pozdravil konferenční kolegium děkan právnické fakulty odezněly úvodní referáty doc. M. Doležala ("K dějinnému významu velkých kodifikací"), prof. K. Sójky-Zielinské z Varšavy (Über den Begriff der modernen Kodifikationen") a doc. J. Melzerové z Berlína ("Die Grossen Kodifikationen in der DDR"), které příznivě stimulovaly pracovní charakter jednání ve třech sekcích.

První sekce (Starověké kodifikace a feudální základy velkých kodifikací) úměrně rozdělila pozornost mezi materii antickou a středověkou. Široká škála přednesených příspěvků naznačila (a platí to samozřejmě i pro sekce další), jak různorodé spektrum reflexí konferenční téma vyvolává, což plyne z mnohostranného a zdaleka ne jednotného chápání výchozího pojmu samého. A tak vedle referátů široce zaměřených (G. Hamza, "Kodifikation in der griechisch - römischen Antike und ihr Fortleben im modernen Zeitalter"; W. Weber, "Zwichen Antike und Mittealter: leges barbarorum") byly předneseny příspěvky volící náměty parciální povahy (M. Skřejpek, "Trestní právo v zákoníku XII. desek"; Z. Hledíková, "Kodifikační úloha synodálních statut v českém předhusitském prostředí"). Současně se ukázalo, že problematika kodifikací je úzce spjata i s dalšími právními jevy, od nichž ji lze oddělovat více méně jen uměle, zejména s unifikací právního řádu a recepcí římského práva (Š. Mertanová, "Proces unifikace a kodifikace městského práva na Slovensku"; V. Sotropa, "La réception du droit romain dans les codifications roumaines des XVIe-XIXe siècles").

V referátech, které odezněly v druhé sekci (Velké kodifikace buržoazní éry), byla pozornost soustředěna zejména na významné kodifikační podniky v Německu, Anglii a Rakousku (tam ještě i v pozdněabsolutistickém období), ke kterým dochází pod vlivem přirozenoprávní teorie, opřené o racionalistickou filozofii (např. A.H. Manchester, "History of Codification in England and Wales 1820-1900"; H. Hoffmeister, "Das ABGB-Teil einer österr. Justitzrechtskodifikation").

Jednání v třetí sekci (Kodifikace socialismu) bylo zaměřeno jednak na sovětský meziválečný kodifikační proces (I. Isajev, "K chozjajstvenno-pravovoj problematike

sovetskoj kodifikacii 20-tych godov"; K.V. Malý, "Velká kodifikace v letech 1922-1926, jakožto výraz nového chápání sovětského práva v počátcích tzv. NEPu"), jednak na otázky spojené s právnickou dvouletkou u nás (např. L. Vojáček, "Trestní zákon správní z r. 1950"; P. Mosný, "Zákon o rodině - prvý kodex právnickej dvojročnice").

Vědeckou náplň jednání vhodně doplnil kulturní a společenský program (koncert ve Velké aule Karolina a návštěva zámku Konopiště).

Výsledky konference potvrdily, že výzkum kodifikačního uspořádání právního řádu zahrnuje prakticky celý dosavadní vývoj právní kultury, aniž by bylo lze jej přesněji ohraničit časově nebo věcně, nehledě na to, že v něm hraje nepominutelnou roli i aspekt ideový a politický. Shody bylo dosaženo potud, že kodifikace je vyjádřením různě motivované touhy zákonodárce po univerzalitě svého zákonodárného aktu, a sice po univerzalitě prostorové - vždyť význam mnohých kodexů přesáhl právní platností, o jiném dopadu ani nemluvě, hranici jednoho státu, univerzalitě věcné, manifestující se v touze zahrnout výlučně veškeré společenské vztahy určitého okruhu pod křídla své regulace a konečně univerzalitě časové, spočívají v tu více či méně skromně vyjádřeném přání po co nejdelší, ne-li věčné, právní platnosti, eventuelně další životnosti díla. Konkrétní variabilita tohoto společného jmenovatele je však nekonečná a jistě i do budoucna zaslouží vědecký zájem.

Příspěvky, které na konferenci odezněly nebo byly autory předány pořadatelům k publikaci, byly vydány ve sborníku edice Univerzity Karlovy.

© Vladimír Kindl, 1991

Právní historici na XVIII. mikulovském sympoziu

Jako každoročně se i v roce 1988 uskutečnila péčí břeclavského archivu se sídlem v Mikulově již XVIII. vědecké sympozium. Ve dnech 20.-21. října se v prostorách mikulovského zámku sešli všichni zájemci o téma "Z literární historie jižní Moravy". Stejně jako v předcházejících letech zde měla svoje zastoupení i brněnská právnická fakulta, tentokrát třemi příspěvky.

Doc. JUDr. Pavel Mates, CSc. zde vystoupil s příspěvkem na téma "Z historie Českého čtenářského spolku v Brně", v němž se zabýval vznikem tohoto spolku v roce 1861, upozornil na jeho hlavní zaměření, zabýval se jeho dalším vývojem zejména z hlediska jeho organizace a povšiml si i skladby jeho členstva.

V dalším příspěvku JUDr. Karel Schelle, CSc. zaměřil svoji pozornost na moravskou právněhistorickou literaturu. Postupně upozornil na nejdůležitější právněhistorické práce, které byly ve vztahu k moravským dějinám napsány po roce 1945. Zároveň přítomné seznámil se skutečností, že se připravuje podrobná bibliografie moravské právněhistorické literatury.

Konečně JUDr. Jiří L. Bílý ve svém příspěvku nazvaném "František Ignác Sinapius - vydavatel Práv městských" se zabýval významem vydání Koldínova zákoníku v roce 1701 pro unifikaci právní praxe městských a kauzálních soudů na Moravě. Na základě genealogických aspektů objasnil založení knihtiskárny Františkem Ignácem v roce 1688 i získání významných panovnických privilegií na tištění knih.

Zájemci o uvedené referáty, jakož i řadu dalších zajímavých většinou literárněvědních příspěvků se s nimi mohou podrobně seznámit ve vydaném sborníku.

© Karel Schelle, 1991

Kolokvium "15. březen 1939 a jeho důsledky"

Dne 15. března 1989, kdy celá naše veřejnost si připomněla tragické události před padesáti lety, uspořádala katedra dějin státu a práva právnické fakulty Univerzity J.E. Purkyně v Brně vědecké kolokvium o důsledcích okupace českých zemí a vytvoření tzv. Slovenského státu.

V úvodním referátu se doc. JUDr. Pavel Mates, CSc. zabýval soustavou orgánů státní správy v Protektorátu Čechy a Morava. V další diskusi potom vystoupilo 14 účastníků a dalších 8 odevzdalo svůj příspěvek písemně.

Doc. PhDr. Václav Peša, DrSc. nastínil vývoj od Mnichova k Protektorátu. Prof. JUDr. Jezef Dzugas, CSc. v zajímavém vystoupení hovořil o postavení Židů a Cigánů ve Slovenském státu. Doc. JUDr. Karel Litsch, CSc. podnítil živou diskusi příspěvkem o likvidaci velvyslanectví a konzulátů v Praze po okupaci českých zemí. Doc. PhDr. RNDr. Otto Zwettler, CSc. podal výklad o nacionálně socialistické školské politice a vyučování dějepisu v Německu a v sudetských zemích. Českou menšinou na Volyni v době nacistické okupace se zabýval doc. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc. ukázal, jak reagovalo na některé otázky poválečného uspořádání Československa naše vysílání londýnského rozhlasu. PhDr. Marta Goňcová, CSc. se vyslovila k některým problémům postavení tzv. Slovenského státu. Ke stejné problematice vystoupila i JUDr. Katarína Zavacká, CSc. Prof. PhDr. Vojtěch Žampach, CSc. seznámil účastníky kolokvia s memorandem E. Schollicha o české otázce. JUDr. Ctibor Moravčík poukázal na právní postavení obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava. S příspěvkem "Nacistická politika a řešení otázky českého prostoru" vystoupil PhDr. Petr Němec. PhDr. Dalibor Lasovský pohovořil o postavení Moravské banky po okupaci českého pohraničí. Československou měnovou soustavou se zabýval PhDr. Libor Vykoupil. Na důsledky likvidace československého státu v roce 1939 v oblasti daňového zákonodárství upozornil prof. JUDr. Vladimír Zahálka, DrSc.

Pro nedostatek času byly další příspěvky odevzdány písemně a byly se všemi ostatními publikovány v konferenčním sborníku. JUDr. Josef Fiala, CSc. se tak vyslovil k podmínkám neplatnosti některých občanskoprávních úkonů z doby nesvobody. Doc. JUDr. Peter Mosný, CSc. několika poznámkami poukázal na faktické postavení a charakter slovenského klerofašistického státu. JUDr. Marta Kadlecová, CSc. uvedla několik poznámek k Výnosům vůdce o Protektorátu Čechy a Morava ze dne 16. března 1939. Doc. JUDr. Jan Vašečka, CSc. se zabýval některými československými otázkami v době vzniku Protektorátu. JUDr. Karel Schelle, CSc. se vyslovil k charakteru v tzv. Protektorátu Čechy a Morava. JUDr. Jiří Bílý upozornil na některé stránky politické demagogie v protektorátním právu. JUDr. Renata Veselá uvedla zásadní změny v oblasti rodinného práva a konečně prof. JUDr. Milan Špičák, CSc. předložil svoje vzpomínky na 15. březen 1939.

Uspořádáním kolokvia o problematice okupace Československa katedra dějin státu a práva brněnské právnické fakulty úspěšně navázala na obdobná předchozí vědecká zasedání.

© Karel Schelle, 1991

Obsah

Statě

Stanislav Balík, Zrušení feudálních vztahů a snahy o osvobození půdy ve Francii za Ústavodárného shromáždění 1789-1791 5
Irena Malinowska-Kwiatkowska, Manželství před světským úřadem v předrevoluční Francii 25
Michal Skřejpek, Postavení a činnost sacra scrinia za dominátu 37
Jiří Kejř, Sporné otázky v bádání o tzv. Maiestas Carolinae 53
Eva Michalenková, K otázkam proveniencie mestského a banského práva Jihlavy a Banskej Štiavnice 83
Marta Kadlecová, Přípravné řízení v obnoveném zřízení zemském 105
Ladislav Vojáček, Národní výbory v národnostně smíšených oblastech Čech a Moravy (1918-1920) 125

Materiály

Václav Šolle, Podíl revolučního roku 1848 na zrodu buržoazní justice v Rakousku 135
Stanislav Balík ml., Jednota právnická v Praze v letech 1864-1882 145
Karel Schelle, Bibliografie k právním dějinám Moravy (1945-1985) 155

Recenze

Lubomír E. Havlík, Geneze feudální společnosti a státu ve slovanském prostředí, Praha 1987, (Hynek Bulín) 193
Lubomír E. Havlík, Slovanské státní útvary raného středověku (Hynek Bulín) 197
A.A. Kotelnikova, Feodalism i gorod v Italii v VIII-XV vekach (Jaroslav Kudrna) 205
Ferdinand Opll, Stand und Reich im 12. Jahrhundert (1125-1190) (Ivan Hlaváček) 209
Urkundenregesten zur Tätigkeit des deutschen Königs-und Hofgerichts bis 1451 (Ivan Hlaváček) 213
Franz Irsigler - Arnold Lassotta, Bettler und Gaukler, Dirnen und Henker (Jiří Pešek) 217
Nad edicí kutnohorských manuálů útrpného práva (Jiří Pešek) 221
Ideologie und Gesellschaft im hohen und späten Mittelalter (Dagmar Baumannová) 227
Hanna Zaremska, Niegodne rzemioslo. Kat w spoleczeństwie Polski XIV-XVI w. (Jiří Pešek) 231
Jan Galandauer, Vznik Československé republiky 1918 (Pavel Mates) 235

Anotace

R. Herzog, Staaten der Frühzeit, Ursprünge und Herrschaftsformen (Karolina Adamová) 239
Reimer Müller, Polis und Res publica. Studien zum antiken Gesellschafts- und Geschichtsdenken (Stanislav Balík) 240
Henryk Łowmiański, Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach srednich, (Hynek Bulín) 240
Istorija Gosudarstva i prava zaurbčžnych stran (Stanislav Balík) 242
M.G. Sverdlov, Ot Zakona Russkogo k Russkoj Pravdč, (Stanislav Balík) 243
Waltraut Bleiber, Das Frankenreich der Merowinger, (Stanislav Balík) 244
N.M. Nikolskij, Istorija russkoj cerkvi (Stanislav Balík) 245
Marian Biskup - Gerard Labuda, Dzieje zakonu krzyżackiego v Prusach (Hynek Bulín) 245
A. Abramski-Jerzy Konieczny, Justycjarjusze-Hutmani-Policjanci, Z Dziejów sluzb ochrony porzadku v Polsce (Stanislav Balík) 246
Zakonodatělnyje akty russkogo gosudarstva vtoroj poloviny XVI -pervoj poloviny XVII veka, (Stanislav Balík) 247
Hans Schlosser, Die Strafe der Galeere als poena arbitraria in der mediterranen Strafpraxis, (Stanislav Balík) 248
Dva příspěvky k dějinám sněmovnictví v Polsku (Stanislav Balík) 249
Bohuslav Balbín, Rozprava krátká, ale pravdivá (Vladimír Kindl) 249
Adam Lityński, Sejmiki ziemskie 1764-1793, Dzieje reformy (Stanislav Balík) 251
Adam Lityński, Sady i prawo w powstaniu kosciuszkowskim, (Stanislav Balík) 252
Konstitucija SŠA, Istorija i sovremennosť (Stanislav Balík) 253
Dušan Uhlíř, Republikánská strana venkovského a malorolnického lidu 1918-1938 (Renata Veselá) 253
Historie ekologie, Historical Ecology (Karolina Adamová) 254
Dvakrát z katedry pomocných věd historických a archivního studia FFUK v Praze (Stanislav Balík ml.) 255
Documenta Pragensis VII (Karolina Adamová) 256
Václav Tomek, Ideologie českého anarchismu (Pavel Mates) 258

Kronika

Zemřel Vladimír Růžička (Jiří Kejř) 261
80 let Václava Šolleho (Karel Malý) 263
Prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., šedesátiletý (Vl. Kindl) 265
Mezinárodní právněhistorická konference "Velké kodifikace, vznik, institucionální obsah a recepce" (Vl. Kindl) 269
Právní historici na XVIII. mikulovském sympoziu (Karel Schelle) 271
Kolokvium "15. březen 1939 a jeho důsledky" (Karel Schelle) 273